HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Rázsó Gyula

AZ 1529-ES TÖRÖK HADJÁRAT STRATÉGIAI PROBLÉMÁI

Urbán Aladár

AZ 1848-AS MAGYAR HADUGYMINISZTÉRIUM MEGSZERVEZÉSE

Ölvedi Ignác

GONDOLATOK A NÉMET FASISZTA CSAPATOK FELETT ARATOTT SZOVJET GYŐZELEMRŐL

1

XXIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1976

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1976

ÚJ FOLYAM • BUDAPEST • XXIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Borosy András, a Pest megyei Levéltár főlevéltárosa (Budapest); *Lengyel István* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest); *Mucs Sándor* alezredes, kandidátus (Budapest); *Ölvedi Ignác* ezredes, kandidátus (Budapest); *Szabó László* alezredes (Budapest); *Urbán Aladár* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest); *Váradi György* alezredes (Budapest); *dr. Gazsi József*, *Molnár Pál* ny. alezredes, *Nádor Tibor* alezredes, *Rázsó Gyula*, *Tóth Sándor* alezredes, kandidátus, *Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft,
negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

76.2707/2-01 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

RÁZSÓ GYULA

AZ 1529-ES TÖRÖK HADJÁRAT STRATÉGIAI PROBLÉMÁI

1529. október 15-én reggel 9 órakor megszólaltak Bécs hetek óta hallgató harangjai. Nagy örömet hirdettek: a győzhetetlennek hitt török sereg abbahagyta az eredménytelen ostromot és elvonult a város alól.[1] Európa ujjongott, úgy érezte, a siker fordulópontot jelent az oszmán birodalom — és Európa — történetében, megállt a török diadalmas előnyomulása, van remény arra, hogy a szultán hadait feltartóztassák.[2] Ferdinánd, Magyarország és Csehország isten kegyelméből uralkodó királya azonban tovább aggodalmaskodott; ismerve birodalma katonai és gazdasági gyengeségeit és a török erejét, attól tartott, hogy a következő évben Szulejmán szultán seregei újból támadnak és segítséget kért bátyjától, V. Károly német—római császártól és spanyol királytól.[3] Az események csak részben igazolták a Habsburg uralkodó félelmét: jóllehet a padisah 1532-ben újból nagy hadsereget vezetett az osztrák örökös tartományokba, nem kockáztatta meg a harcot a birodalom Bécs alatt várakozó hatalmas, 80—90 000 fős seregével, megelégedett Kőszeg jelképes megadásával és Stájerország, valamint Alsó-Ausztria védtelen városai és falvai kegyetlen pusztításával.[4] Bécs újabb ostromára pedig csak több mint 150 esztendő múlva, 1683-ban került sor — teljesen megváltozott hatalmi viszonyok között.

Az 1529-es hadjárat tehát mindenképpen fordulópont Európa — és hazánk — történetében. Nem véletlen, hogy — rendkívül gazdag forrás-

1 *Meldeman, N.:* Ain gründliche und wahrhaffter bericht... Közli: Hormayr's Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Hrsg. v. J. Hormayr—Mednyánszky L., Wien, 1842. 321. o.

2 Az általános örömöt nem is annyira V. Károly meglehetősen hideg hangú szerencsekívánata [Korrespondenz Ferdinands I. (bis 1830). Hrsg. v. E. Lacroix—W. Bauer., Bde 1—2., Wien, 1912—1938. II. Bd. 529—530. o. (A továbbiakban: Lacroix)], mint inkább a számos egykorú népi ének és beszámoló jelzi. Még egy 1684-es francia nyelvű kiadványban is az alábbiakat olvashatjuk az 1529-es bécsi ostromról: „Leurs (vagyis Bécs egykori védői) glorieuses actions sont des tres pouissans aigullions... pour s'immortalizer comme eux dans les races futures." (Vienne deux fois assiegée par les Turcs 1529 et 1683. Leyden 1684. 39. o.) Az egykorú irodalmat összeállította: *Kabdebo,* H.: Bibliographie zur Geschichte der beiden Türkenbelagerungen Wiens. Wien 1876. 1—40. o.

3 Ferdinánd levele 1529. október 19-én V. Károly császárhoz. (*Lacroix:* i. m. II. 523—524. o.)

4 Az 1532-es hadjárat legújabb feldolgozása: *Gerhartl, G.:* Die Niederlage der Türken am Steinfeld. 1532. Wien, 1974. 38. o., ld. még az itt (a 34—36. o.-n) felsorolt irodalmat. Kőszeg ostromára ld. elsősorban: *Sinkovics I.:* Kőszeg ostroma 1532-ben, Vasi Szemle, 1963., 4. sz.; uő: Kőszeg és az 1532. évi török hadjárat. Vasi Szemle, 1967., 2. sz.

anyagra építve[5] — az osztrák történetírás bőségesen foglalkozott a hadjárat eseményeivel és azok értékelésével. A könyvtárnyi irodalomból itt elégségesnek látszik, ha utalunk Bucholtz, Stöller és legújabban Turetschek elsőrendű fontosságú munkáira, valamint a „Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege" c. gyűjteményes kötetre, amelyek megnyugtatóan tisztázzák a kérdés legtöbb esemény-, politika- és gazdaságtörténeti vonatkozását.[6] A magyar szakirodalom viszont — véleményünk szerint — még nem foglalkozott megfelelő mértékben e hazai vonatkozásban is rendkívül lényeges problémával. Magáról az 1529-es hadjáratról pl. még egyetlen hadtörténelmi jellegű tanulmány sem jelent meg! A nagy, összefoglaló munkák — Szalay, Szilágyi, Hóman—Szekfü — mellett mindössze Jászay Pál klasszikussá vált művét, Perjés Géza és e tanulmány szerzőjének egy-két írását, Nemeskürty István nagy érdeklődést és sok vitát kiváltó, inkább szépirodalmi jellegű feldolgozását, valamint a török probléma egészét témánktól távolabbra elemző Elekes Lajos, Sinkovics István és Szakály Ferenc, továbbá a Mohácsi- és a Szigetvári emlékkönyv e kérdés megoldásánál is felhasználható tanulmányait említhetjük.[7]

A felsorolt, s az itt említés nélkül hagyott munkák azonban — nézetünk szerint — még számos, főleg katonai kérdésben nem jutottak megnyugtató megoldásra. A hiányosságok főleg a török birodalom jellegének, hadszervezetének és stratégiájának nem kellő ismereteken alapuló félreértésében jelentkeztek. Ez annál is inkább érthető, mivel ezen a területen a török, magyar és más nemzetiségű történészek — Inalçik, Fekete Lajos, Káldy-Nagy Gyula, Perjés Géza, Babinger, Werner, stb.[8] — kutatásai csak az elmúlt két évtizedben hoztak időtállónak látszó eredményeket. Ezekre tá-

5 Bécs ostroma az egész XVI. század egyik legjobban dokumentált katonai eseménye volt, amelyről mindkét oldalról több szemtanú hiteles leírása maradt fenn; közülük első rendű forrásértékűek Meldeman és Stern relációi, Ferdinánd levelezése és rendeletei és a bécsi katonai tanács 1529. szeptember 26—27. és október 19-i keltezésű jelentései. Emellett számos kiadott és kiadatlan levéltári dokumentum számol be a hadjárat előzményeiről és lefolyásáról. (A kiadott és kiadatlan források legújabb összeállítását ld. *Turetschek, Ch.:* Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532., Wien, 1968., VI—XII.. o.; a régebbi irodalomból *Kabdebó* idézett munkája mellett értékes kiegészítést hoz *Kertbeny K.:* Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454—1600., Budapest, 1880., 37—40., 53—57. o. A török forrásokat kiadta: *Thury J.:* Török történetírók. I—II. köt. Budapest, 1886.)

6 *Bucholtz, F. B. v.:* Geschichte der Regierung Ferdinands I. 3—5., 9. Bde, Wien, 1832.; *Kupelwieser,* Die Kämpfe Oesterreichs mit den Osmanen von Jahre 1526 bis 1537. Wien, 1899.; *Meynert, H.:* Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung ind der verschiedenen Ländern der Österreichischen Monarchie vor Einführung des stehenden Heeres. Wien, 1852.; és elsősorban: *Stöller, F.:* Soliman vor Wien. Wien, 1929., valamint Turetschek már idézett munkája.

7 *Jászay P.:* A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. I. k., Pest, 1846. (több nem jelent meg), *Szalay L.:* Adalékok Magyarország történetéhez a XVI. században. Pest, 1859.; *Perjés:* Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356—1699). Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK), 1966. 4. sz., uő: A „metodizmus" és a Zrínyi—Montecuccoli vita. 1—2. r. Századok (a továbbiakban — Sz), 1961. 4., 1962. 1. sz.; uő: Útszélre vetett ország. Budapest, 1975.; *Rázsó Gy.:* A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély. HK 1973. 3. sz.; uő: Una strana allienza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell'alleanza contro i turchi. (Venezia e Ungheria nel rinascimento. A cura di V. Branca. Firenze 1973. 79—100. o.); uő: Mátyás török poltikája. HK 1975. 2. sz. és Buda, Bécs és Velence: az európai—török viszony katonai és politikai problémái (1521—1532). HK 1973. 4. sz.: *Nemeskürty I.:* Önfia vágta sebét, Budapest, 1975.; *Elekes L.:* A magyar állam története alapításától mohácsi bukásáig. Budapest, 1966.; *Sinkovics:* i. m.; *Szakály F.:* A mohácsi csata Budapest, 1975.; Mohácsi emlékkönyv 1526, Szerk. *Lukinich* I.: Budapest, 1926.; Szigetvári emlékkönyv 1566. Szerk. *Ruzsás L.;* Pécs—Budapest, 1966. és a HK Szigetvári emlékszáma. 1966. 4. sz.

8 *Inalçik, H.:* The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300—1600. London, 1973.; *Fekete L.:* Szulejmán szultán. Budapest, 1967.; *Káldy-Nagy Gy.:* Szulejmán. Budapest, 1974.; uő: Harácsszedők és ráják. Budapest, 1972.; *Perjés:* i. m.; *Babinger, F.:* Mehmed der Eroberer und seine Zeit. 2. Aufl. München, 1958.; *Werner, E.:* Geburt einer Grossmacht: die Osmanen. Berlin, 1966.

maszkodva viszont már számos, a kortársak és az utókor számára megoldhatatlannak látszó probléma tisztázására vállalkozhatunk. Hasonlóan kevéssé építettek, ill. építhettek a kutatók — a kérdés legújabb osztrák szakértője, Turetschek pl. szinte kizárólag gazdaság- és diplomáciatörténeti síkon ábrázolja az eseményeket — a hadtörténetírás újabb, mindenekelőtt hadseregszervezési, ellátási és stratégiai kérdésekben elért eredményeire.[9] E mellett a szerzők jelentős részét — elsősorban a régebbi magyar és osztrák történetírókra, az újabbak közül pedig pl. Nemeskürtyre gondolunk itt — provincializmusok, egyoldalú szemléletmódjuk is meggátolta, hogy helytállóbb, egyetemesebb érvényű következtetésekre jussanak.[10]

A fentiek alapján, úgy véljük, néhány új szemponttal és adattal magunk is hozzájárulhatunk e — hazánk történetében is oly fontos szerepet játszó — kérdés megoldásához.

A magyarországi hadszíntér stratégiai jelentősége a Habsburg és az oszmán birodalom háborúiban a XVI. század első felében

Bár Magyarország teljesen bénultan, csupán a szenvedő fél szerepére kárhoztatva vett részt a hadjáratokban, vizsgálódásainkat mégis hazánk hadászati helyzetének elemzésével, a török és a Habsburg birodalomnak az országgal kapcsolatos politikai és stratégiai elképzeléseivel kell kezdenünk. Ezek nélkül ugyanis sem az 1529-es hadjárat jelentőségét, sem távolabbról a két hatalom későbbi politikáját nem érthetjük meg. Másfelől az is tény, hogy ezek és a későbbi események mindenekelőtt Magyarország sorsát befolyásolták, s ez még inkább indokolja, hogy kiindulópontként a magyarországi helyzet bemutatását válasszuk.

Nem érezzük feladatunknak annak elemzését, hogyan süllyedt a magyar állam és hadsereg a néhány évtized előtti magasságból a teljes tehetetlenség és gyengeség szintjére. Csupán szomorú tényként kell leszögeznünk: az ország vezetése nem tudta kihasználni Mohács után a törökök váratlan és megmagyarázhatatlannak tűnő elvonulásával nyert türelmi időt. A kettős királyválasztással szerény erőit is megosztotta, a hadsereg teljesítménye pedig még a Mohács előtti mérsékelt színvonalat sem érte el: noha a nemesség többsége Szapolyai mellé állt, a nemzeti király serege lengyel segélyhadak támogatásával sem tudott megbirkózni Katzianer vagy Salm néhány ezer zsoldosával,[11] s a katonai kudarcok óhatatlanul a török

9 Ld. a korábban felsorolt irodalom mellett: *Papoulia, B. D.:* Ursprung und Wesen der „Knabenlese" in Osmanischen Reich. München, 1963.; *Razin:* A hadművészet története. II—III. k. Budapest, 1961.; *Hermann, C. H.:* Deutsche Militärgeschichte. Frankfurt am Main, 1966.; stb.

Az osztárk írónő, egyébként gondos, gazdag forrásanyagra épülő munkájában egyáltalán nem foglalkozik a szemben álló felek hadseregével és hadművészetével, a törökök bécsi kudarcának okait is csak néhány igaz, helytálló mondatban elemzi. (*Turetschek:* i. m. 125. o.)

10 „Todeswund und halb verblutet, sank Ungarn in die Arme der rettenden Österreich." (*Meynert:* i. m. I. k. 138. o.); „In Ungarn war der Hass gegen die Deutschen in weiten Kreisen lebendig, und gar viele dachten im Innern, das sie lieber den Türken, als jenen unterthan sein möchten." (*Kupelwieser:* i. m. 3. o.); „Ferdinándnak *érdeke volt Magyarország többfelé szakítottsága* (kiemelés — R. Gy.), egy többféle helyi érdek ellentmondásaiba gabalyodott ütközőállam fenntartása, amely veszélyes török akciókat is leköt és elnyel." (*Nemeskürty:* i. m. 626. o.)

11 Salm tokaji győzelmi jelentését ld. Hormayr's Taschenbuch, 1823. 137—139. o. Katzianer kassai jelentése: Hadtörténelmi Levéltár, Törökkori iratok (a továbbiakban — HL Török), I. fasc. 23. sz., Wien, Kriegsarchiv, Feldakten, Fasc. I. 18—19. (a továbbiakban — Feldakten).

karjaiba kergették az eleinte még önállóságról ábrándozó János királyt.[12] Hasonlóan ítélhetjük meg a Habsburg párti magyar erők eredményeit is. Az ellenpárt csapataival még csak boldogultak, de amikor az oszmán hadsereg megjelent, minden fogadkozás, királyi parancs és országgyűlési végzés ellenére[13] a biztonságosabbnak vélt örökös tartományokba, vagy váraikba húzódva igyekeztek átvészelni a nehéz időket. Ugyanilyen kevéssé segítettek pl. Buda 1530-as őszi ostrománál; erről a vesztes császári ostromló hadak parancsnokai jelentésükben kegyetlen, de valós képet festettek leírván, hogy a magyar urak sem katonával, sem élelemmel, sem pénzzel nem támogatták őket.[14] Összegezve: a Mohácstól Buda elestéig terjedő másfél évtized alatt a magyar katonai sikerek csupán Frangepán Kristóf 1526 szeptemberében a török utóvéd felett aratott székesfehérvári győzelmére, Cserni Jován leverésére, néhány magyar — inkább szerb — huszár 1529-es szereplésére és Kőszeg hősies, de szinte egyedülálló védelmére korlátozódtak.

A kortársak felismerték, hogy Magyarország megszűnt ható tényező lenni az európai politikában, s e szerint is érdekelték hazánkat. Jó példa erre a franciákkal 1528-ban kötött fontainebleaui szerződés, vagy méginkább Ferdinánd és a magyar rendek, ill. Szapolyai és Szulejmán viszonya.[15] Mindezért azonban csak másodlagosan terheli felelősség az ország akkori vezetőit, akik — kétségtelen gyarlóságuk mellett — szinte teljes tétlenségre kárhoztatva kellett hogy szemléljék az eseményeket, melyek irányítása messze túlhaladta lehetőségeiket.[16]

Magyarország az európai nagypolitikában — nagyrészt objektív okok miatt — gyakorlatilag teljesen elvesztette jelentőségét. Még a mohácsi katasztrófa is leginkább azért következett be, mert Szulejmán segíteni akart a páviai csatában elfogott Ferenc francia királyon, s ezért a szövetséges Magyarországra mért csapással kívánta megrendíteni a számára is veszélyessé válható Habsburg birodalmat.[17]

12 *Szalay L.*: János király és az európai hatalmasságok. (Az „Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században" c. kötetben.) 88—93. o.; *Hóman B.—Szekfű Gy.*: Magyar történet. IV. k.; *Szekfű Gy.*: A tizenhatodik század. Budapest, 1936. 15—19. o. Szapolyai helyzetét elfogultan, mégis jól ítéli meg Mária királynő 1527. március 14-én keltezett levelében: „Sy vous (Ferdinánd — R. Gy.) ne les voles lesser en pais, que ilz chercheront toute aide, . . . sy tous les diables viennent, ilz seront de luy (Szapolyai — R. Gy.) acceptés." (Id. *Goos, R.*: Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik. Wien, 1940. 127. o., 184. jegyz.)

13 Az 1528 júniusi országgyűlés pl. a nemesek fejenkénti hadbaszállásáról intézkedett. (Magyar országgyűlési emlékek. Szerk. *Fraknói V.*: Budapest, 1974. I. k., 240. o. Magyar történelmi emlékek. III. oszt. I. k.) A magyar urak áldozatkészségnek hiányáról osztrák részről sok panasz hangzott el: Ferdinánd szerint Magyarország romlását „Plus part par lur negligence et mauves coustumes" okozták. A magyar urakról pedig megállapítja: „ilz ne regardent que lur propre profit." (Ferdinánd levele Mária királynőnek. 1528. július 7. *Lacroix*: i. m. II/1. Bd., 253. o.) 1529 áprilisában Katzianer is panaszkodik, hogy a magyar urak nem teremtették elő a hadsereg zsoldjára szükséges 12 000 aranyat. (HL Török I/22., 27., 34. sz.) Kettenfelder császári biztos 1528-as panaszai. (HL Török I/21. sz.)

14 HL Török I/33. sz.

15 A fontainebleaui szerződésre: *Szalay*: i. m. 88—91. o., *Goos*: i. m. 128—129. o. Ferdinánd és a rendek viszonyára: „Quod Maiestas vestra hoc quadriennio vel ab Imperij statibus, vel a Regno Boemie et alijs suis prouincijs impetrare potuerit, nobis incognitum est; *huiusce tamen Laboris sui Fructum adhuc nullum sentit hungaria.*" (kiemelés — R. Gy.) (Utasítás a királyhoz küldött követeknek. 1530. május. Magy. orsz. eml. I. 273. o.) Szapolyai és a szultán viszonyát pedig a mohácsi ominózus hűbéri kézcsók jellemzi leginkább.

16 A magyar uralkodó osztály egy része lehetőségeihez mérten fáradozott az ország újra egyesítésén: 1531-ben Belovárban, Veszprémben, majd Kenesén összegyűltek a két párt főurai és keresték a megegyezést, az ország egyesítését azonban a Habsburg—török ellentét meggátolta. (Magy. orsz. eml. I. 309—428. o.)

17 *Rouillard, C. D.*: The Turk in French History, Thought and Literature (1520—1660). Paris, 1940. 107. o. Néhány török történetíró: Kemálpasazáde, Szolakzáde és Ahmed Vefik is ugyanezt erősíti. (*Thury J.*: Török történetírók. I—IV. k., Budapest, 1896. I. 201—202. o., II. k. 145. o. 3. sz. jegyz.; *Inalçik*: i. m. 35. o.)

Magyarország hadszíntérként is vesztett korábbi fontosságából. Az európai politikára ekkor a Habsburg—francia ellentét nyomta rá a bélyegét, a harcok leginkább Itáliában, kisebb részben Németalföldön és Észak-Kelet-Franciaországban folytak a szemben álló erőcsoportok között. E küzdelembe — mint láttuk — az oszmán birodalom is bekapcsolódott. A fő összeütközési terület azonban nem Magyarország, hanem a Földközi tenger nyugati medencéje volt a két hatalom között, ahol a halódó Maghreb kalóz fejedelemségeket mind Spanyolország, mind az oszmán birodalom be akarta kebelezni. Különösen 1532 után éleződött ki a helyzet az erősebb Habsburg ország, Spanyolország számára, amikor a kalóz Chaireddin Barbarossa zsoldbafogadásával az oszmánok tengeri hatalmukat is megszilárdították, s Algériából és Tuniszból a spanyol partokat és a tengeri kereskedelmi utakat, Albániából pedig Dél-Itáliát fenyegették.[18]

A Habsburg birodalom fontosságban harmadik veszélyeztetett pontja ekkor magában a római szent birodalomban volt, ahol az önállóságra törő, francia támogatást élvező és török segítségben bízó protestáns fejedelmek egészen a schmalkaldeni háborúban elszenvedett vereségükig — vagyis 1546-ig — komolyan veszélyeztették V. Károly birodalomépítő törekvéseit.[19]

A magyarországi hadszíntér így csak a negyedik helyre szorult a hatalmas, ám ingatag Habsburg birodalom katonai problémái sorában. V. Károly helyesen ismerte fel — amit a későbbiekben mi is bizonyítani törekszünk —, hogy az oszmán birodalom Magyarországon át nem fenyegeti hatásosan a birodalom egészét, s eszerint is járt el. Ferdinándot csupán egyetlen alkalommal, 1532-ben segítette jelentős katonai erővel, egyébkor még pénzügyi támogatást sem kívánt nyújtani;[20] arra biztatta öccsét, hogy egyezzen ki Szapolyaival,[21] s még 1529-ben is az a legfőbb gondja, mikor küld Ferdinánd 7000 landsknechtet Itáliába.[22] Még Bécs esetleges elvesztését sem tarthatta tragikusnak, ez számára csak hatalmas birodalma egyik határvárának kiesését jelentette, amelyet később nyilván vissza lehet vívni, ezért nem kívánt — bár tegyük hozzá, nem is igen tudott — segíteni kétségbeesetten könyörgő öccsének.[23]

18 *Káldy-Nagy:* i. m. 134—158. o.; *Kellenbenz, H.:* Zur Problematik der Ostpolitik Karls V. (Karl, V., Der Kaiser und seine Zeit. Hrsg. V. P. Rassow—F. Schelk. Köln—Graz, 1950. 118—137. o.); *Palombini, B.:* Bündnisswerden abendländischer Mächten um Persien. 1453—1600. Wiesbaden, 1968. 60—75. o.; The Cambridge History of Islam. Ed. by P. M. Holton—K. S. Lanton. Vol. 1—2. Cambridge, 1970. I. 326—327., II. 845—846. o.

19 A probléma legújabb feldolgozása: *Fischer-Galati, S.:* Ottoman imperialism and German Protestantism. 1521—1555. Cambridge, 1958.: ld. még az itt felsorolt irodalmat.

20 *Turetschek:* i. m. 306—318. o., *Gerhartl:* i. m. 2—4. o.

21 „Je vous prie ... et encoires vous conseille plus que jamais que gardez bien que n'entreprenez nulle guerre legiérement et ne vous soubmectrez a benefice de fortune, mais *appointez plus tost avec le vayvoda de Transylvanie, quoiqu'il vous couste* (kiemelés — R. Gy.), mais la couronne vous demeure." (V. Károly levele Ferdinándhoz. 1527. április 26.; *Lacroix:* i. m. II. 62. o.) Tanácsait többször is megismétli. (Uo. 109., 119—123. o.)

22 Uo. II. 529—531. o.

23 „Estas cosas brevemente tocadas, lo demas es referir a Sua Md lo que a el y a todo el mundo es ye notorio de la excessita potencia y desmedida ambicion y soberbia del Turco, el qual viendose fan poderoso por las victorias habidas no solamente contra cristianos ... apredado en la cibidad e isla de Rodas, Velgrado y atras principales fortaleras de nuestro reino de Ungria, que solian ser fuerca y defensa del dichto reino de Ungria, y por consiquente de toda cristiandad." (*Lacroix:* i. m. II/1. 351—352. o. Ferdinánd követutasítása Antonio de Mendoza számára 1528. december 8.)

V. Károly véleménye: „Vous direz aud. roi (Ferdinánd — R. Gy.) nostre frère, que desirons fort scavoir particulierement de luy, quelle chose il pourroit faire pour la guerre, ou fust par la coustel d'Italie, ou contre France, combien que desirions plus que le fust contre France, et que ce qu'il pourra faire qu'il dressat son cas pour l'executer ou plus tost qu'il pourra. Et a c'est effect serent bon, comme autrefois avons esrcipt aud. roi nostre frère, qu'il appointant avec le voivoda et qu'il feist quelques treves avec le Turc". (Utasítás Guilleaume de Montfort számára. 1528. január 31. *Lacroix:* i. m. II/1. 181. o.)

Volt azonban — éppen Magyarország jelentőségét tekintve — egy ettől élesen eltérő Habsburg érdek is.[24] Ferdinánd kezdetben a keleti tartományokat kívánta megerősíteni Magyar- és Csehország megszerzésével, s ezzel némileg ellensúlyozni a birodalom nyugati részének fölényét. Ezért eleinte komolyan törekedett egész Magyarország megszerzésére. 1527. január 3-án pl. azt írja bizalmas levelében hugának, az özvegy Mária királynőnek: „állandóan azon fáradozom, hogy a véghelyeket megerősítsem".[25] Ugyanakkor viszalépésre óhajtja bírni Szapolyait, hogy ezzel az országot egységesen maga mögé állítsa.[26] Később azonban magyar viszonylatban leküzdhetetlen akadályokba ütközött, ekkor már csupán egy határsávot igyekezett megtartani az örökös tartományok védelmében. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk azonban, hogy mindvégig nem mondott le egész Magyarország birtokáról: csapatai többször is — így 1530-ban, 1541-ben és 1542-ben ostrom alá fogták Budát, Magyarország stratégiai kulcsát, 1538-ban pedig — a váradi egyezménnyel — diplomáciai úton kívánta megszerezni a Szapolyai ingatag uralma alatt álló országrészt. 1551-ben Erdély bekebelezésével kísérletezett.

A két Habsburg álláspont közül nyilvánvalóan az erősebb, vagyis a Károlyé, diadalmaskodott, így Ferdinándnak csupán arra tellett erejéből, hogy megőrizze Magyarország kisebb részét, s valamiféle bizonytalan status quo-t tartson az immár szomszéddá vált török birodalom túlerejével szemben. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy e kényszerű szomszédság nem kis részben Ferdinánd magyarországi fellépésének következménye volt (erre a későbbiekben még visszatérünk), s a magyar várakat követelő követeinek bárdolatlan fellépése voltaképp az utolsó indítékot adta a „Fényes Portá"-nak az 1529-es támadásra.[27]

Mit ért tehát Ferdinánd inkább csak jelképesnek tekinthető magyar királyságával? Egyelőre nem sokat — igaz potenciálisan annál többet —, egy az örökös tartományoknál gazdagabb és népesebb ország feletti uralmat, feltéve ha le tud számolni a Magyarországra szintén igényt tartó török fenyegetéssel. Ez viszont még több mint másfél évszázadig messze felülmúlta nemcsak a Ferdinánd közvetlen uralma alá tartozó területek, hanem az egész német birodalom lehetőségeit. Pillanatnyilag azonban kölcsönös elvárások és csalódások jellemezték a Habsburg uralkodó és a magyar rendek viszonyát. Ferdinánd csak az ország egy részének szerény támogatását élvezhette, ami gyakorlatilag évi mintegy 150—200 000 aranyra becsülhető adót és néhány ezer, többnyire azonban csak néhány száz magyar könnyűlovast jelentett, akiket a Habsburg-párti bárók állítottak ki.[28] A mérleg má-

24 *Lhotsky, A.:* Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. im Österreich (1520—1527). Wien, 1971. 36—37. o.; *Rázsó:* HK 1973. 4. sz. 672—674. o.

25 „Touchant a la provision des confins, je suis em continuelle labeur pour y pourveoir." (Ferdinánd levele Mária királynőnek. 1527. január 3. *Lacroix:* i. m. II/1. 5. o.)

26 *Szalay:* i. m. 51—58. o.; *Bucholtz:* i. m. III. 148—157., 232—239. o.; *Lhotsky:* i. m. 208—209. o.

27 Követeinek az alábbi utasítást adta: ecseteljék a béke örömeit, de ne egyezzenek bele abba, hogy „omnia et singula castraque nunc tam Hungaria quam in Croatia tenet se non aliter quam nunc sunt construire et redificare velle". (*Gévay A.:* Urkunden und Actenstücke Österreichs—Ungarn und der Pforte im 16. und 17. Jahrhundert. Hrsg. v. — —. Bde 1—2. Wien, 1840—1842, I/1. 92. o.) (A követjárás teljes dokumentációs anyagát kiadta *Gévay:* i. m. Bd. I/1.)

28 *Turetschek:* i. m. 66—79. o.; *Szekfü:* i. m. 217—230. o.

sik serpenyőjébe a magyarországi hadak fenntartási költségei és a török szomszédság kézzelfogható hátrányai estek, amelyek messze meghaladták az említett csekély előnyöket.

Ám a magyar rendek is csalódtak a Habsburg királyban. Egyéni érdekeik mellett azért álltak melléje, hogy megvédje az országot a töröktől. Erre szólították fel az országgyűlés feliratai, s ezt meg is ígérte koronázási esküjében.[29] Hamarosan kiderült azonban, hogy Ferdinánd erői csak a Szapolyai párt fékentartására elégségesek, a törökkel szemben azonban védekezésre szorul.

Az osztrák zsoldosok brutális viselkedése sem növelte a huszonöt éves király népszerűségét. Báthory István nádor 1529 januárjában kelt felterjesztésében arról panaszkodik, hogy „azok akiket Felséged Szapolyai János ellen küldött... Felséged alattvalóit hatalmas és elviselhetetlen károkkal, kényelmetlenségekkel, csapásokkal és zavargásokkal gyötrik..., ha ellenségek lennének, aligha válnának terhesebbé."[30] A szintén Ferdinánd párti Szalaházy Tamás kancellár keserű szavai pedig a Habsburg csapatok harcértékét kérdőjelezik meg: „előnyomulások oly lassú, mintha rákok, vagy teknősbékák lennének".[31] A Ferdinánd hatalmában és jószándékában csalódott, a német uralomtól tartó magyar nemesség nagy többsége tehát nem jelenthetett megbízható támaszt a Habsburg uralkodó számára. Még a török támadás előtt, amikor Ferdinánd óvatlanul elhagyta Magyarországot,[32] tömegesen álltak át a Lengyelországból visszatérő Szapolyai oldalára, azzal a hiú reménnyel, hogy a „nemzeti király" legalább a török megszállástól megóvja az országot.

Bonyolultabb, ám mégis megfejthetőnek tűnik az oszmánok magyarországi politikája. A megoldást csak kisebb részben segítik elő a török vezetők megnyilatkozásai, az oszmán és a nyugati krónikások írásai, vagy egykorú kém- és követjelentések. A török források ugyanis túlnyomórészt propagandisztikusak, ill. tudatosan megtévesztők, a nyugati kortársak pedig, többnyire teljesen félreértve az oszmán politika lényegét, hamis premisszákból kiindulva elemzik az eseményeket.[33] Megbízhatóbb képet nyerünk, ha az oszmán állam és hadsereg jellegéből, a sajátos muzulmán ideológiából, s — nem utolsósorban — retrospektíve, a tényekből indulunk ki.

Az oszmán birodalom a hun—türk—mongol nomád államok utódaként par-

29 Magyar orsz. eml. I. 141. o.; „Ferdinandus iuravit... quod vult mori vel vivere pro isto regno, nec ius suum alleget." (Ferdinánd koronázási esküjét idézi: *Smolka, S.*: Ferdinánd I. Bemühungen um die Krone von Ungarn. Archív für Österreichische Geschichtsquellen 1857. 37. o.)

30 „Ceterum lopie Mtis Vestre, quas in hoc Regnum contra Ioannem Zapoliensem... misit, quod non sine gravi dolore significamus, subditos Mtis Vre maximis ac intolerabilibus dampnis, incommodiis, cladibus et calamitatibus afficuent... si hostes essent, vix possent graviora." (*Gévay*: i. m. I/2. 59. o.)

31 Id. *Buchholtz*: i. m. III. 270—271. o.

32 Maga is érezte, hogy veszélyes lépésre szánta el magát: „N'ont a craindre que je doive demeurer longuement dehors, car je vois... que mon absence ne m'est profitable hors de roiaulme de Hungrie" — írja 1528. július 7-én V. Károlynak. (*Lacroix*: i. m. II/1. 253. o.) Ő sem számított azonban arra, hogy tettének ilyen súlyos következményei lesznek.

33 Babinger véleménye a török történetírókról: „Fahndet man am Hofe Mohameds (auch am Hofe Suleymans — R. Gy.) vergeblich nach... einem Geschichtschreiber, der in seinem Auftrag durch den triumphierenden Lärm der Lobgesänge... die schlichte Stimme der Wahrheit übertönt hätte." (*Babinger, F.*: Mehmed, der Eroberer und seine Zeit. 2. Aufl. München, 1959, 506. o.) Az európai közvélemény török képéről ld. legújabban: *Schwoebel, R.*: The shadow of the Crescent: The Renaissance image of the Turk. (1453—1517) Nieuwkoop, 1967, passim, használható adatokat találhatunk *Ebermann, R.*: Die Türkenfrucht. c. munkájában is. Halle, 1909. c. munkájában is.

excellence hódító állam volt. A szultánokat szinte állandó háborúra késztette a hit terjesztését megkövetelő mohamedán vallás, a háborús bázist alkotó hadsereg állandó elégedetlensége, s mindenek előtt a birodalom fenntartásához múlhatatlanul szükséges zsákmány és rabszolgasereg is. Az előbbi az államháztartás fontos tételét jelentette, az utóbbi pedig a dolgozó tömegek és a hadsereg utánpótlását biztosította.[34]

Általános hódító politikája és sajátos földrajzi fekvése folytán Törökország egészen a XVI. század végéig, sőt egyes területeken még a XVII. században is, minden irányban terjeszkedett. Így valamennyi szomszédját, sőt a nem közvetlenül szomszédos területeket is, mint Lengyelországot, vagy 1526-ig Ausztriát, pusztító támadásokkal sújtotta. Az útjába került gyengébb államokat hódítással, vagy hűbéri függéssel, az erősebbeket pedig szakadatlan portyázásokkal, támadásokkal veszélyeztette. Az oszmán szultánok azonban óvatos, körültekintő stratégiával valósították meg hódító terveiket. Ahol lehetett, a birodalom határait adózó vazallus államok gyűrűjével védték, hódításaikat is többnyire szakaszosan, gyakran évtizedek, sőt — mint pl. Magyarország esetében[35] — több mint egy évszázad alatt realizálták.

Magyarország sajátos, átmeneti helyzetet foglalt el a török katonai tervekben. Noha erői eltörpültek az oszmán birodalom egyelőre kimeríthetetlennek látszó tartalékai mellett — a lakosság lélekszámát tekintve mintegy 4 milliós Magyarország állt szemben a 14—15 milliós török birodalommal, amelyhez még hozzá kell számítanunk a tatár és egyéb vazallus államokat, s azt a körülményt, hogy az oszmánok a mohamedán országokból, főleg a Kaukázuson-túli török-lakta területekről mindenkor bőségesen kaptak emberanyagot[36] — az első európai állam volt, amely hosszú évtizedekig szívósan és eredményesen ellenállt a gyakori török támadásoknak. Meghódítását a nagy távolság is nehezítette: Bizánctól a Duna vonala csaknem 1000 km-re húzódott, ami több mint két hónapnyi utat jelentett a szultáni seregek számára. Magyarország e mellett viszonylag fejlett, a Jagelló-korig jól rendezett, *katolikus* feudális állam volt, ahol a török nehezebben talált párthíveket, mint az orthodox vagy eretnek lakosságú országokban. Ezzel magyarázható, hogy II. Mohamed 1456-os támadásától eltekintve — melynek elsődleges célját amúgy is inkább abban találhatjuk meg, hogy Belgrád elfoglalásával kiküszöbölje a magyar befolyást a Balkánon[37] — egészen az 1520-as évekig nem történt számottevő kísérlet Magyarország elfoglalására. A török hadsereg még mohácsi nagy diadala után is elhagyta az országot, amivel egyébként, úgy véljük, eljátszotta egyetlen igazi lehetőségét hazánk gyors és könnyű megszállására. A II. Lajos halálát követő kettős királyválasztás sem hozott egyelőre alapvető változást a padisah ma-

34 Dselálzáde pl. így indokolja az 1521-es hadjáratot: „Mikor a hódító padisah ült a trónra, tisztán azért, hogy az általános kötelességnek eleget tegyen, a szent harchoz szokott ösvényre lépve, khalifasága alatt minden idejét a hit ellenségeinek megtörésére fordította." (Dselázáde Musztafa: Az országok osztályai és az utak felsorolása. *Thury:* i. m. II. 119. o.)

35 A török hódítás szakaszos jellegére ld. *Rázsó:* HK 1973. 3. sz. 407—411. o.

36 The Encyclopaedy of Islam. I. 826—827. o.; *Giese, F.:* Die Entstehung des Osmanischen Reiches. Ztrschr. f. Seministik und Verwändte Gebiete. 1923. 246—248. o.; *Wittek:* The Rise of the Ottoman Empire, London, 1936. 96—99. o.

37 *Inalçik:* i. m. 36. o.

gyarországi politikájában. Szulejmán ugyan többször is ünnepélyesen deklarálta, hogy Buda elfoglalásával lényegében saját birtokának tekinti Magyarországot, de nem tett semmit ennek realizálására. A magyar katonai erő látványos összeomlása, a Dráva vonalának megszállása ugyanis bármikor könnyű portyázási, s ha kellett, hódítási esélyeket biztosított a török hadseregnek. Az a körülmény pedig, hogy a hátrányos helyzetbe került Szapolyai-párt a szultánhoz fordult oltalomért, Magyarország nagy részét harc nélkül egy csapásra török vazallussá, felvonulási területté tette.

A török vezetés azonban így is csak ideiglenes megoldást láthatott Szapolyai királyságában. Ferdinánd megválasztása Magyarország egy részét a hatalmas Habsburg birodalom érdekkörébe vonta, ami egyfelől megkérdőjelezte az országban János király ingatag uralmát, másfelől teljesen megbízhatatlanná tette a szultán számára az amúgy is törökellenes magyar nemesség támogatását.

Radikálisabb megoldásra, Magyarország teljes, vagy részleges beolvasztására ellenben még hosszú ideig nem gondolhattak az oszmánok. Hazánk ugyanis a török birodalom hadszínterei között csak esetenkint volt elsőrendű. Az 1520-as években ezt a helyet a keleti határ foglalta el, ahol egymást érték a társadalmi és vallási megmozdulások, a nemrég meghódított egyiptomi és szíriai tartományok előkelői lázadoztak, s egyre erősödött a shiita mozgalmak támogatója, a Szafanida újperzsa birodalom.[38] Így a török főerők e tartományokban összpontosultak,[39] s lázas készülődés folyt a perzsa sahinsah, Tahmaszp elleni büntető akcióra. A sah sem maradt tétlen, követel a török birodalom hátában V. Károlyhoz fordultak, s támadásra biztatták Szulejmán ellen.[40] Bár szorosabb együttműködés nem jött létre az oszmánok két legerősebb ellenfele között, mégis Angliától a Földközi-tenger medencéjén és Közép-Európán át egészen az Indiai-óceánig két nagy szövetségi rendszer alakult ki, amelybe valamilyen formában a legtöbb európai állam bekapcsolódott.

Szulejmánnak tehát még perzsa hadi vállalata előtt tisztáznia kellett a magyarországi viszonyokat. Meg kellett szilárdítania János király ingatag uralmát, s olyan leckét adnia Ferdinándnak, amely elveszi a kedvét attól, hogy továbbra is komolyan vegye magyarországi királyságát. E célt nyilvánvalóan nagy katonai erő bevetésével, hatalmas erődemonstrációval érhette csak el, ezért a szultáni diván János király felajánlkozását felhasználva már a következő évre, vagyis 1529-re, nagy, szultáni hadjáratot tervezett Ferdinánd ellen.

Tervek, előkészületek, erőviszonyok és esélyek a hadjárat előtt

Már 1528 tavaszán Magyarországon és Ferdinánd többi országában, s néhány hónappal később szinte egész Európában elterjedt a híre, hogy hamarosan szultáni hadjárat készül Ferdinánd ellen. Erről értesítették Habs-

38 *Káldy—Nagy:* i. m. 84—87. o.; *Palombini:* i. m. 73—78. o.; *Kellenbenz:* i. m. 124. o.; *Tardy L.:* Régi magyar követjárások keleten. Budapest, 1971. 71—94. o.

39 *Káldy—Nagy:* i. m. 85—86. o.; *Merriman, G.:* Suleyman the Magnificent. Boston, 1966, 178—196. o.

40 *Palombini:* i. m. 76. o.; *Kellenbenz:* i. m. 128. o.

burg-párti rokonaikat és barátaikat a magyar urak, erre intette aggódó és dorgáló leveleiben bátyját, Ferdinándot az éles szemű Mária királynő, s végül ezt igazolta Habardonecz János sikertelen követsége is.[41] Ferdinánd és tanácsadói nehéz és sokrétű feladat előtt állottak: pontosabb és megbízhatóbb értesüléseket kellett szerezniök a török támadás idejéről és céljáról, az oszmán hadsereg erejéről és összetételéről; biztosítaniok kellett a sikeres védelemhez szükséges pénzügyi, anyagi és katonai eszközöket. Elöljáróban máris leszögezhetjük: minden dicséretes fáradozásuk ellenére egyik téren sem értek, s nem is érhettek el kielégítő eredményt.

A hírszerzés és tájékozódás a korban nagyon egyenlőtlen, eszközeiben és módszereiben kialakulatlan tevékenység volt. Színvonalára jellemző egy 1529 januárjában Ferdinándhoz felterjesztett védelmi tervezet, amely Ragusában, Sibenikben, Korbavai János horvát bánban, Török Bálintban és Perényi Imrében, a király velencei megbízottjában, a zsidókban, a kereskedőkben, a pápai és a perzsa udvarban jelölte meg a fő információs forrásokat.[42] Különösen érdekes számunkra, amit a perzsa támogatás jelentőségéről ír: „Nincs kétségünk aziránt, hogy Királyi Felséged, Ő Felsége a Római Császár és Saját Maga útján a Sophitól (így nevezték az egykorú források a perzsa uralkodót — RGy) sok mindent megtud és eltanul, ami hasznos és előnyös a török ellen... szövetséget is jó vele kötni, mert könnyen megérthető milyen károkat tud okozni a töröknek, ha az Felséged ellen támad. Ha ez nem is következik be... akkor is sok tanácsot és javaslatot kaphatunk a Sophitól."[43]

A későbbiek során sok, vegyes értékű kémjelentés futott be a királyi udvarba. A legmegbízhatóbb híreket Bernardus Tridentinus diák szállította a török hadsereg létszámáról és az európai helyőrségekről.[44] Adatai szerint a szultán 15 000 janicsárral, 20 000 zsoldos lovassal; a 32 európai szandzsákban 32 000, a 40 anatóliaiban 40 000 lovassal; 800 bombardával, 8000 tüzérrel és 32 nagy dunai ágyus naszáddal rendelkezik. A jelentések azon-

41 „Kegyelmes király!
Czibak a váradi egyház szuffraganeusán keresztül biztos... hírt közölt titokban...: jelenti, ...a császár eljön, hogy elpusztítsa ezt az országot, s hogy egyszersmind Jánost visszahozza. Ez pontosan megegyezik azzal... amit Balibég a minap Móré László úrnak hozott. Miután eszerint mindenfelől ugyanazt halljuk, nem kételkedhetünk az ellenség szándékát illetőleg..." (Szalaházy Tamás egri érsek, kancellár levele Ferdinándhoz. 1528. május 9. Közli: *V. Kovács S.:* Magyar humanisták levelei. XV—XVI. század. Budapest, 1971, 532. o.) Ferdinánd már korábban is kaphatott híreket, mert már 1528, februárjában török támadás híréről számol be Mária királynőnek. (*Lacroix:* i. m. II/1. 187. o.) Mária megerősíti a híreket. (Uő.: i. m. //. 325., 368., 374. o.) A velenceiek (*Óvári L.:* A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. Szerk. — —. I—III. k., Budapest, 1890—1894, II. 122. sz.), novemberben V. Károly (*Lacroix:* i. m. II/1. 325. o.), kémjelentések (Wien, Staatsarchiv. Turcica I. 167., 183., 198. sz. — a továbbiakban Turcica), és végül az Isztambulból visszatérő császári követek jelentik a készülő török támadást. (Ferdinánd levele Máriának 1529. február 15-én. *Lacroix:* i. m. II/1. 368. o.)

42 HL Török I. 32. sz. 47—79. lev.

43 „Haben wir Khain Zweiffl E. Ku. Mt hab sich durch die Romisch Khay. Mt. unnd für sich sollet bey dem Sophy sovill erlernt unnd erkhundigt was willens und gemuets Er gegen dem Türgkhen seye... unnd dermassen Pundnuss mit Im gemacht, dass Er sich understeen werde den Türgkhen In seinen fürnemen Dar Innen Er gegen Eu. Ku. Mt. stett verhinnderung zuthuen. Wo aber solhs durch E. Ku. Mt. nit beschehen were, nochmals Eure Rat unnd guetbedünckhen das E. Ku. Mt. deshalben mit dem Sophi, wie ablaut umb Pundtnuss half unnd beystanndt hanndlet und sich sonnderlichen bey Ime erlernt, was gemuets Er hier Inn were, unnd was sich E. Ku. Mt. deshalben zu Ime versehen möcht." (Uo. 51. lev.)

44 Bernardus Tridentinus jelentése: 1528. április 20. (Turcica, I.) Értéktelenebb jelentést küldött Wolfgang pécsi írnok ([Hormayr's Taschenbuch, 1827, 225—226. o.] és mások [*Turetschek:* i. m. 89—91. o.])

ban két lényeges körülményt megválaszolatlanul hagytak: mit akar és mire képes az oszmán hadsereg? Ezért azután Ferdinánd maga is attól retteg, hogy az oszmánok elfoglalják Bécset, itt áttelelnek, majd tavasszal a német birodalomba törnek.[45] Ez, mint látni fogjuk, megalapozatlan félelemnek bizonyult, mert az áttelelés, majd utána a birodalomba vezetett hadjárat messze felülmúlta az oszmán hadsereg teljesítő képességét.

A veszély kétségtelenül mégis nagy volt, s Ferdinánd igyekezett is felkészülni elhárítására. S itt azonnal jelentkezett a szemben álló feleket elválasztó hatalmas különbség. Ferdinánd nemcsak Szulejmánénál lényegesen kisebb területű és lélekszámú ország, ill. országok felett uralkodott — az osztrák örökös tartománynak, Csehország a Magyarország kisebb része lakosságát mintegy 3,5—4 millió főre becsülhetjük —, hanem még ezek felett sem uralkodott a szultán módjára quasi korlátlanul.[46] Minden egyes osztrák tartomány, Csehország, Morvaország és Magyarország rendjeit külön kellett kérnie, később keményen felszólítania katonai kötelezettségeikre. Ferdinánd az örökös tartományoktól 40 000 gyalogos, 10 000 lovas és 100 ágyu, Cseh- és Morvaországtól 30 000 gyalogos és 2000 lovas kiállítását és fenntartását,[47] a magyar rendektől „összes jobbágyaikkal együtt" (!!!) személyes felkelést és portánként fél arany rendkívüli adót követelt.[48] Kívánságai irreálisnak bizonyultak, hosszas tárgyalások után az alábbi igéreteket csikarta ki vonakodó országaitól: az örökös tartományok és Csehország rendjei összesen 349 000 aranyat ajánlottak fel, ami csupán mintegy 8000 gyalogos, 1500 lovas és tüzér fenntartási költségeit fedezte volna.[49] A rendek a további tárgyalások során sem kívántak többet adni, végül úgy állapodtak meg, hogy az alsó-ausztriai rendek minden 100 bécsi font jövedelem után 1 nehézlovast — összesen kb. 1500 katonát, a városok 1500 gyalogost, Felső-Ausztria 500 lovast és 2000 guldent, Karintia 200 nehézlovast, Stájerország és Krajna minden 200 bécsi font után 1 nehézlovast és 2 landsknechtet — vagyis mintegy 1200 lovast és 2400 gyalogost állít ki.[50] Spanyolország és a birodalmi rendek sem bizonyultak bőkezűbbeknek. Károly csupán homályos ígéretekkel bíztatta öccsét, az itáliai hadszíntér fontosságáról írt, s végeredményben nem is segítette semmivel.[51] A Habsburg családi segítséget végeredményben Margit főhercegnő — Károly és Ferdinánd nagynénje — 1500 spanyol katonája jelentette, akik becsülettel helyt álltak a karintiai végeken és az ostromlott Bécsben.[52] A német birodalom fejedelmeit nehéz helyzet elé állították Ferdinánd könyörgő kérései. A Habsburg uralkodó ugyanis a török támadás rémképét villantotta fel előttük, a valóban, ha Magyarország és Bécs elesik, a birodalom kellemetlen és veszélyes szomszédot kap az oszmánokban. Másfelől viszont a

45 (L'intencion de Solyman) „est, comme desia avez entendu, de prendre Vienne et illecq se faire fort et y demorer cest iver." (Ferdinánd levele V. Károlyhoz. 1529. szeptember 7. *Lacroix:* i. m. II/2. 490. o.)

46 „Der sich mehr und mehr verstärkende konfessionelle Gegensatz im Reich und den Erbländern wirkte lähmend, dazu kam noch das Gegenspiel des habsburgfeindlichen Mächte." *(Zöllner, E.:* Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 4. Aulf. Wien, 1971, 189. o.)

47 *Turetschek:* i. m. 32. o.

48 Magy. orsz. eml. I. 209., 212. o.

49 *Turetschek:* i. m. 37. o.

50 Uo. 33. o.

51 *Lacroix:* i. m. II/1. 301—302., 335—337., 368—371., 501—503., 514—518., 529—531. o.

52 *Turetschek:* i. m. 44. o.

nagyrészt protestáns választófejedelmek a Habsburgok túlzott támogatásától is óvakodtak. Így az egymás után következő birodalmi gyűlések végre is olyan határozatot hoztak, hogy a katonaság fenntartására 404 094,5 guldent ajánlanak, 12 000 gyalogost és 4000 lovast küldenek, ha jön a török.[53] A vezérként kijelölt Frigyes pfalzi választó havi 1500 forint zsoldot — 1000-et meg is kapott — és 3000 forint „kártalanítást" követelt Ferdinándtól.[54]

Ausztria és Magyarország tehát kevéssé irígylésreméltó helyzetben várta a török támadást. Ferdinánd és tanácsadói abban biztosak lehettek, ha megjön a török, valamelyes segítséget kapnak, de hogy mennyit és mikor, arról fogalmuk sem lehetett. A nehézségek okát nem annyira az emberi gyengeségekben és a politika buktatóiban, mint inkább az európai államvezetés — konkrétan a hadügy és a pénzügy — immár krónikussá vált válságában fedezhetjük fel. A hadseregek gerincét alkotó zsoldoscsapatokat közvetlenül a hadjárat előtt fogadhatták csak fel, így is csak szűkösen teremthették elő a fenntartásukhoz szükséges pénzügyi és anyagi eszközöket. Állandó zsoldoshadsereget ekkor még csak néhány országban — Franciaországban, korábban Burgundiában és Mátyás uralkodása alatt Magyarországon — alkalmaztak, Ausztriában pl. éppen 1529-ben, Bécs ostroma után veti fel a humanista Aventinus egy állandó hadsereg felállításának gondolatát.[55] S mivel az abszolutista államapparátus egyéb intézményei, a pénzügyi, közigazgatási, bírói szervezetek is csak csírájukban léteztek Ausztriában, a zsoldoscsapatok fenntartásához szükséges előfeltételek megteremtése és a hadsereg egyéb, nem zsoldos elemeinek — nemesi felkelés, városi és parasztmilícia — hadbafogása is csaknem kizárólag a rendek lehetőségeitől és áldozatkészségétől függött. Ezzel magyarázható az a meghökkentőnek látszó jelenség, hogy a török csapatok 1526-ban hamarabb értek a Drávához, 1529-ben pedig Bécshez, mint II. Lajos ill. Ferdinánd hadai. 1529-ben pl. csak augusztus 18-án indult meg az osztrák, cseh, és birodalmi seregek szervezése, s ekkor már a szultán hada a mohácsi síkon táborozott.

Az osztrák, és általában a nyugat-európai típusú hadsereg ütőképességét ezenkívül még számos megoldatlan szervezési, ellátási, vezetési, taktikai és stratégiai probléma csökkentette.

Elsőként a szervezési és az ezekkel összefüggő vezetési nehézségekre kell utalnunk. A hadsereg fő erejét az időről időre felfogadott zsoldoscsapatok képezték, amelyek szorosabban kötődtek közvetlen parancsnokaikhoz, mint az uralkodóhoz; nem szívesen, gyakran egyáltalán nem teljesítettek veszélyes feladatokat, pénz- és zsákmányszomjuk kielégítésére ellenben sokszor szükségtelen és veszteséges kalandokra kényszerítették a hadvezért.[56] A

53 Uo. 62. o.
54 Uo. 63. o.
55 *Heischmann, E.:* Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925, 15—17. o.
56 1367-ben a franciák azért vezettek hadat Kegyetlen Péter kasztíliai király ellen, hogy fizetetlen zsoldosaiktól megszabaduljanak. *(Contamine, P.:* Guerre, état et societé a la fin du moyen age. Paris — Mouton — La Haye, 1972, 187. o.) Ugyanez az ok vezetett az „écorcheur"-ök (nyúzók) 1445-i elzászi hadjáratához. *(Lot, F.:* L'art de la guerre et les armées au moyen age en Europe et au Proche Orient. Vol. 1—2., Paris, 1946, II. k. 213—217. o.) 1522-ben a pénzéhes svájci zsoldosok csatára kényszerítették Lannes francia marsallt, s Bicoccánál súlyos vereséget szenvedtek. *(Delbrück, H.:* Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Bde. 1—4. Berlin, 1908—1920, IV. k. 108—107. o.); stb.

zsoldfizetés elmaradása, vagy az ellátás nehézségei pedig fegyelmezetlenné, sőt olykor kezelhetetlenné tették ezeket a csapatokat. Nem volt jobb a hadsereg nem zsoldos összetevőinek fegyelmi helyzete sem. A katonák csak szűkebb pátriájuk védelmében akartak harcolni, nem engedelmeskedtek vezetőiknek, s ha a háború elhúzódott, vagy vereség érte a sereget, tömegesen hagyták el a zászlót, s siettek otthonuk védelmére.

Az egyes országok és tartományok nemessége is megkötötte az uralkodó kezét. Sűrűn előfordult, hogy megtiltották csapataiknak, hogy átlépjék az ország, vagy bizonyos tartomány határát, s ha a közvetlen hadicélt elérték, a hadjárat részükre befejeződött.

A központi hatalom már csak azért sem tudott megbirkózni a felsorolt problémákkal, mivel még nem rendelkezett központi katonai irányító szervezettel. A legfelsőbb vezetés szerve, a haditanács ekkor még csak csírájában létezett Ausztriában, sem hatáskörét, sem szervezési rendszerét nem tisztázták.[57] Ezért az egyes vezérek, mint a magyar hadszíntéren Katzianer, túlzott önállósággal működtek, nem engedelmeskedtek az egyébként is rosszul tájékoztatott, gyakran hibás, vagy elkésett parancsnokat osztogató haditanácsnak.

Még nehezebb, szinte megoldhatatlan feladatnak bizonyult az ellátás és utánpótlás megszervezése és biztosítása. Központi készletek hiányában jó előre hozzá kellett látniuk az előkészületekhez. Az 1529-es tervezet 44 000 gyalogos, 8000 nehéz- és 10—12 000 könnyűlovas felállításával számolt, ezen kívül a magyarországi várakat is el kellett látniuk élelemmel és hadianyaggal.[58] E mintegy 70 000 fős sereg ellátása három hónapra többek között 6300 tonna kenyeret és 3000 tonna húst igényelt! Ezt a mennyiséget, úgy vélték a tervezet összeállítói, nem is igen lehet az örökös tartományokból és Csehországból biztosítani, ezért tervbe vették a magyar és a bajor területről történő beszerzést is.[59] A beszerzés megszervezését osztrák, cseh és magyar „élelmezési mesterre" (Profanntmaister) kívánták bízni, személyükre javaslatot is tettek.[60] A „Profanntmaister"-ek későn láttak feladatukhoz, ill. az egyes tartományok nem siettek beszolgáltatásaiknak eleget tenni. Még júniusban is arra kellett Ferdinándnak intenie az alsó-ausztriai rendeket, siessenek az ígért katonai kontingens meg az élelmi- és hadiszerek kiállításával.[61]

Az ágyúk, egyéb hadiszerek és a lőszer megteremtése már könnyebben ment, ezeket a fejlett osztrák és cseh ipar elő tudta állítani. Bécs maga is

57 *Fellner, T.:* Die österreichische Zentralverwaltung. 1. Abt. 1. Bd. Wien, 1907, 234—238. o. Már az idézett 1529-es tervezet javasolta a haditanács jogkörének szabályozását: a tanácsnak állandóan a királyi udvarban kell tartózkodnia, hogy a királyi felséget tanácsokkal és javaslatokkal láthassák el. a szervezés munkájával pedig ügyes és tapasztalt titkárt kell megbízni. Ezután nyolc állandó tagot javasolnak a tervezet szerzői. (HL Török I. 32. sz. 70. v.—71. v.) A Haditanács szervezete azonban csak 1557-ben szabályozódott. (*Fellner:* i. m. 237—238. o.) A katonai ügyek legfőbb irányítója az 1520-as években a Titkos Tanács ((Geheim-Rath) volt, ebben csupán két katonai szakértő: Rogendorf és Fels foglalt helyet. (*Goetz, H.:* Die Geheimen Ratgeber Ferdinands I. (1503—1564) Wien, 1963, 453—494. o.)

58 HL Török I. 32. sz. 54. v. — 56. r.

59 Uo. 65. r. — 66. v.

60 Uo. 67. lev.

61 *Bucholtz:* i. m. II. k. 620—621. o.

jelentős tüzérséggel rendelkezett — még Miksa császár idejéből, aki hatalmas arzenállal látta el a várost.[62]

A szállítás megszervezése is sok gondot okozott. Ezt részben szekerekkel, nagyobb részt azonban a Dunán kívánták — és tudták — megoldani. Lebonyolítására a tervezet tutajok építését írta elő.[63] A Duna a későbbiekben is döntő szerepet vitt a császári stratégiában, a zömében gyalogosokból álló haderő nem tudta helyi rekvirálásokkal szükségleteit biztosítani, ezért szorosan a Duna mellett kellett táboroznia, ill. előnyomulnia.

Az ellátási és szállítási nehézségek, valamint a csapatok gyenge menetteljesítménye kizárták, hogy a sereg messze elszakadjon bázisaitól. A mozgás lassúsága azt is meggátolta, hogy az egyes seregtestek elváljanak egymástól, mivel a könnyebben összevonható török hadak így részenkint verték volna szét az egyes osztagokat. Az osztrák sereg legfeljebb a Duna mellett haladhatott volna egy tömbben, ha viszont itt túlzottan előnyomul, fedezetlenül hagyja mögöttes területeit és megsemmisítő vereségnek teszi ki magát.

A magyarországi viszonyok egyébként sem kedveztek az osztrákoknak. Noha több fontos várat — Buda, Székesfehérvár, Esztergom, Győr, Pozsony, Magyaróvár, Trencsén, Kassa, Gyulafehérvár — kezükben tartottak, semmiképpen sem akadályozhatták meg a török sereg betörését, mivel az ország jelentős területeit a Szapolyai párt tartotta ellenőrzése alatt. *Ausztria tehát eleve védelemre, sőt lényegében passzív védelemre kellett, hogy berendezkedjék.*

Ez megfelelt a hadsereg taktikai adottságainak is. A nagyszámú, szilárd gyalogsággal, jelentős tűzerővel és jó nehézlovassággal rendelkező osztrák sereg egyenlő feltételekkel vívott nyílt csatában határozott fölényben volt a törökkel szemben, amely csak akkor kísérelhette meg, hogy a siker reményében megtámadja, ha meglephette, vagy nagy túlerőt tudott felvonultatni ellene. (NB. az osztrák sereg két évszázad alatt egyetlen nagy ütközetet vesztett el az oszmánokkal szemben: 1596-ban, Mezőkeresztesnél.) E mellett a várharc is az osztrák, s általában a nyugat-európai hadsereg erősségei közé tartozott, bár itt a török legalábbis egyenlő ellenfélnek bizonyult.

Így az osztrák hadsereg stratégiája adott volt: valahol a Duna mentén, közel az osztrák határhoz, a fősereg megerődített táborba vonul, fedezi Bécset és Alsó-Ausztriát és várja a török sereg előnyomulását; kisebb csoportok pedig Nyugat-Dunántúlon, vagy az Alpok lejtőin és Horvátországban igyekeznek feltartóztatni a Belső-Ausztriába betörő oszmánokat; a haderő többi részével pedig a fontosabb várakat erősítik.

E védekezésre beállított haditervben szükségszerűen nagy szerepet kellett kapniuk a váraknak, mindenekelőtt a két fővárost, Budát és Bécset kellett minden eszközzel megerősíteni. A haderő szétforgácsolását megakadályozandó viszont a kisebb, vagy védhetetlennek ítélt helységeket sorsukra kellett hagyni. Kétségtelen, ha Budát jelentős, becslésünk szerint legalább 10—12 000 főnyi megbízható helyőrséggel, élelemmel és munícióval

62 *Stöller:* i. m. 24. o.
63 HL Török I. 32. sz. 67. lev.

látják el, ezzel nagy kockázatot vállalnak, mivel a hadsereg számottevő hányadát eleve feláldozzák. A kockázatot azonban mindenképp vállalnia kellett volna Ferdinándnak, még azon az áron is, hogy egy időre jelentősen meggyengíti Bécset fedező erőit. Az így megerősített Buda ugyanis szeptember végéig biztosan feltartja a szultáni hadakat, sőt sikeres védelme sem látszott kizártnak, s így a hadjárat egész tartamára leköti a török sereget! Ferdinánd tekintélyének is használt volna Buda szívós védelme, hívei nyilvánvalóan szilárdabban támogatják, ha látják: királyuk nem hagyja sorsára az országot.[64]

A már többször idézett osztrák haditerv is hasonló elgondolásokból épült fel. A főseregetet Pozsonynál kívánták összevonni, s a memorandum szerzői nagyon fontosnak tartották a várak megerősítését is.[65] Sőt még azt is hozzáfűzték, ha lehet, meg kell kísérelni az ostromlott várak felmentését is.[66]

A tervet azonban meg kellett változtatni, mivel az előkészületek mérhetetlen lassúsággal folytak. Ferdinándhoz 1529 augusztusára, amikor pedig már hónapok óta biztos tudomása volt a szultáni had megindulásáról, lényegében csak Avalos 1500 spanyol katonája, s szinte az utolsó pillanatban kb. 4000 cseh gyalogos érkezett.[67] Ezért sem a pozsonyi tábor felállítását, sem a várak megerősítését nem sikerült megvalósítani. Csupán annyi történt, hogy a cseheket Óvárra és Pozsonyba küldték, s hazarendelték a Trencsén körül portyázgató Katziánert, Buda helyőrségét pedig két zászlóalj landsknechttel erősítették.[68] Ilyen körülmények között Magyarország nyugati részének megvédése reménytelenné vált, Ferdinánd tehát már a hadjárat megkezdése előtt stratégiai vereséget szenvedett.

A török hadsereg felkészülése tervszerűbben és hatékonyabban ment végbe. A rendkívül erősen centralizált oszmán állam gépezetének szinte kizárólagos célja a háborúk, a hadsereg szolgálata volt, ezért a csapatok mozgósítása és az ellátás megszervezése jól begyakorolt sémák szerint történt.

Maga az oszmán hadsereg három alkotóelemből tevődött össze: szultáni zsoldoscsapatok — janicsárok és a kapu-khalki szpáhi lovassága, hűbéres

64 Augusztus 25-én Christoph Lamberg győri kapitány — néhány héttel később harc nélkül feladta a várat — azt írja Ferdinándnak, hogy „das ungarisches Adl hat E. Mt. verlassen." (HL Kivonat a Feldakten irataiból. (1529—1564) I. fasc. 8. sz.) Végeredményben — a horvát urak kivételével szinte az egész magyar nemesség, még Ferdinánd olyan hívei is, mint Várday Pál érsek, Nádasdy Tamás, vagy Török Bálint — János király mellé állt. (Magyarország története. Szerk. Molnár E. I—II. k. Budapest, 1964, I. 165. o.; *Turetschek:* i. m. 130. o.)

65 „Es erfordert die Notturfft dass E. Ku. Mt. Rat die hernachenbenannten Stett und Schlösser an den Confinen In der Cron hungern gegen die Türgkhen gelegen, als nemblichen Ofen, Stuhlweissembug, Blindenburg, Gran und Comorn mit Profant, Puchsen, pullver unnd anderer Munition der Notturfft nach speissen und versehen verordnet. Erstlichen dieweyll E. Ku. Mt. noch ain Treffentlich geschütz in der Burg zu Ofen ligen hat, welle E. Ku. Mt. vonstunnden vier puchsenmeister daselbst thuen in die besetzung zu solhem geschütz verordnen. Auch 600 Hagkhenpuchsen sambt derselben zuogehung daselb thun. E. Ku. Mt. welle auch Bevelh geben, dieweyll noch ettliche stugkh puchsen zu Ofen nit gefasst sein, den dieselben nochmals an allen vorzug gefasst werden, damit solch geschütz so es die Notturfft erforden wurde, gebraucht werden mug. ... Erfordert doch der Notturfft dass durch E. Ku. Mt. zu besetzung der Purgkh zu Ofen 2000 Behem geschigkht werden, desgleichen 1500 Behaim gen Gran und Blindenburg, *von solhem Kriegsfolgkh mugen die obgemelten Flegkhen sambt der Thunau woll erhalten und versehen werden.*" (Kiemelés — R. Gy.) (HL Török I. 32. sz. 53. r.)

66 Uo. 75. v. Egy 1529 márciusából származó haditerv még ennél is tovább megy: előírja, ha a török sereg Magyarországra érkezik, meg kell ütközni vele. (*Turetschek:* i. m. 59. o.)

67 *Stöller:* i. m. 16. o.

68 Uo. 14—18. o.; *Turetschek:* i. m. 99—103. o.

szpáhik és kísérőik és határvédő, valamint egyéb, irreguláris csapatok — akindzsik, azabok, besliák, delik, gönüllük, stb.[69] Legkönnyebben a nagyrészt a szultán körül állomásozó zsoldosok mozgósítása ment, de Szulejmán korában még különös nehézségekkel a birodalom egész területén szerte élő hűbéres szpáhik felvonultatása sem járt mivel a parancsot megtagadó, vagy hanyagul teljesítő szpáhitól irgalmatlanul elvették hűbérbirtokát. A sem zsoldban, sem egyéb ellátásban nem részesülő irreguláris katonaság számára pedig a háború jelentette gyakorlatilag az egyetlen megélhetési és karrier-lehetőséget, így természetesen szinte kéretlenül sereglettek a szultán lófarkas lobogója alá.

Az egyetlen gondot a nagy távolságok okozták. Szultáni hadjáratra mindig a fővárosból, Isztambulból keltek útra az osztmán hadak — a szultán tekintélyi és gyakorlati okokból egyaránt mindig ide vonta össze csapatait — s időbe telt míg a birodalom távoli szandzsákjain élő katonaság összegyülekezett. Ennél fogva a hadjáratot csak április végén, vagy május elején kezdhették meg a törökök. Kászim napjára (október 26) pedig — szokás szerint — befejezték a hadjáratot, mert az ellátási problémákat csak úgy tudták megoldani, hogy a csapatok téli szállásaikra térnek vissza. Magyarországi viszonylatban ez annyit jelent, hogy a hadjárat tartama alig három hónapig terjedt ki, Ausztriában pedig maximálisan két hónap alatt kellett céljaikat elérniük. Ebből logikusan következik, hogy Ausztriát sem 1529-ben, sem máskor nem fenyegette komolyan a hódítás veszélye.[70]

Az ellátás és az utánpótlás megszervezése terén a török hadsereg első helyen állt Európában — ami természetesen nem jelentette azt, hogy minden problémát tökéletesen megoldottak. Az élelmet részben magukkal hozták a csapatok, részben a sereg felvonulási területét érintő vilajetek biztosították, ellenséges területen pedig erőszakos rekvirálással egészítették ki szükségleteiket. Ezek szerények voltak, az igénytelen török harcos kevéssel: marék rizzsel, vagy liszttel, szárított hússal, rosszul sült kenyérrel, aludttejjel is megelégedett.[71] Mivel saját, vagy szövetséges területen a törökök ki is fizették a vásárolt élelmiszert, a lakosság szívesen állt rendelkezésükre.

Szállításaikat részben hajón, részben málhásállatokon (tevék, ökrök, bivalyok) bonyolították le, ezekről a hatalmas birodalom egyes tartományai gondoskodtak.[72]

A törökök haditechnikája is korszerű volt, a lőfegyvereket gyorsan átvették, a janicsárok hamarosan Európa egyik legfélelmesebb puskás gyalogságává fejlődtek. II. Mohamed uralkodásával pedig a török tüzérség is Európa élvonalába emelkedett. A problémát az okozta, hogy jóllehet a török

69 A XVI. századi török hadseregről viszonylag kevés használható munka jelent meg. A már idézett munkák: The Cambridge History of Islam, *Káldy—Nagy, Inalçik, Papoulia, Razin, Perjés, Delbrück* és *Babinger* művei mellett ld. még: *Oman, Ch.:* The Art of War in the XVI. Century. Cambridge, 1924. 214—239., o.; *Weissmann, N.:* Les janissaires. Étude de l'organisation militaire des Ottomans. Paris, 1964; Ordo Portae. Ed. par S Bastav. Budapest, 1947; *Gyalókay J.:* A mohácsi csata. (Mohácsi emlékkönyv. Budapest, 1926, 194—198. o.)

70 A tér és idő, a török hadsereg ún. „akciórádusz"-ának problémájánál (ld. *Perjés:* HK 1968. 4. sz. 865—868. o.

71 The Cambridge History of Islam II. k. 844. o.; *Bertrandon de la Broquiere:* Le voyage d'Outremer. (Ford. Szamota R.) *(Szamota R.:* Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten. Budapest, 1891, 82. o.)

72 The Cambridge History of Islam. II. k. 842. o.

birodalom bőségesen rendelkezett a harci technikához szükséges nyersanyagokkal: boszniai és szerbiai ólom, bulgár vas, anatóliai réz és ón, anatóliai és egyiptomi kén, stb., ezek felhasználásához nem volt meg a szükséges technikai készség, így fegyvereik nagy többségét külföldi, főleg itáliai forrásokból szerezték be.[73] Ágyumestereik és tüzéreik is hasonlóan renegátokból és külföldi zsoldosokból rekrulálódtak.

A hadsereg létszámáról nincsenek megbízható adataink; az irreguláris csapatokról pl. sohasem készült kimutatás, így csak becslésekre vagyunk utalva. A reguláris erőkről Káldy-Nagy Gyula közöl ugyan egy 1526-ból származó kimutatást, amely azonban véleményünk szerint nem teljes: keveseljük a timarióta szpáhik, a janicsárok és a helyőrségek létszámát. Káldy adatai szerint ugyanis a birodalom ekkor 7886 janicsárral — ez csak az Isztambulban állomásozó csapatokat jelenthette — 5088 zsoldos lovassal — itt sem tüntették fel a várakban élő és a ruméliai ill. anatóliai beglerbéghez beosztott erőket — 695 tüzérrel, 39 158 várakban állomásozó katonával és 45 000 tímáros szpáhival rendelkezett.[74] Egyéb forrásokat és becsléseket is figyelembe véve a szultán haderejét kb. 50—55 szpáhira, 12—15 000 janicsárra, 12 000 zsoldos lovasra — a portának 6 zsoldos lovasezrede volt — 3000 tüzérre és szekerészre, valamint 50—60 000 irreguláris katonára, összesen mintegy 150—160 000 főre tehetjük.[75]

Ilyen nagy sereget nyilvánvalóan nem vonhatott össze a szultán hadjáratalaira. Őriznie kellett az anatóliai végeket — 1529-ben pl. az egyiptomi, diabekri, aleppói, karamani, rumi (bursai), miszri és szíriai szandzsákságok katonasága otthon maradt[76] — a fővárost és a fontosabb várakat is. Így a szultán maximálisan 100—110 000 fővel vonulhatott hadba. A leírások és az események alapján körülbelül ugyanennyi katonára becsülhetjük az 1529-ben hadrakelt török sereg erejét is.[77]

73 Uo.

74 *Káldy—Nagy:* i. m. 82. o.

75 A török hadsereg létszámáról az eddigi kutatások valóban nem hoztak megbízható adatokat. Az egykorú források hatalmasra duzzasztották a török hadsereg erejét, s ezeket az adatokat a későbbi történetírás is csekély kritikával elfogadta. (Ld. a 77. sz. jegyzetet.) Pontos adatok hiányában így csak becslésekre szorítkozhatunk, s csupán annyit állapithatunk meg, „a XV—XVI. századi oszmán hadseregek tekintélyes erőt képviseltek, főleg, ha a többi európai hadseregekhez viszonyítjuk őket." *(Weissmann:* i. m. 42. o.) Káldy—Nagy adatai azonban így is kevésnek tünnek, ha ugyanis összehasonlítjuk őket Babinger II. Mohamed korára vonatkozó, megbízhatónak tűnő becsléseivel és a Cambridge History of Islam adataival, azt látjuk, hogy a reguláris erők némileg csökkennek (a 60 000 szpáhi 45 000-re, a 10 000 janicsár 8000-re), amit a török területi növekedését és általános fejlődését tekintve kizártnak tartunk. (Cambridge History of Islam II. 845. o.); *Babinger:* i. m. 479—481. o.) Ezért óvatos becsléssel valamelyest hozzá kell számítanunk az 1526-os jegyzék adataihoz.

76 *Thury:* i. m. II. 77. o.

77 Az egykorú jelentések túlbecsülték a török hadsereg létszámát. Egy névtelenül maradt szerző egyenesen 300 000 törökről ir *(Kertbeny:* i. m. 76. o.), de mások is ilyen hatalmasnak számítják az oszmán haderőt, még Wolfgang pécsi írnok is, aki pedig saját szemével látta a császár csapatait. (Hormayr's Taschenbuch 1827, 226. o.) Ferdinánd 260 000 török harcost jelent bátyjának *(Lacroix:* i. m. II/1. 497. o.) Kb. ugyanennyit ir egy másik, névtelenül maradt szemtanú. (Türkische Belegerung. Warhafftiger Bericht... *Kertbeny:* i. m. 71—72. o.) A török források közül csak Lutfi ad pontos (?) számadatot: 402 000 harcost, 400 ágyút és 200 naszádot tüntet fel. *(Thury:* i. m. II. 20. o.) Figyelemreméltó viszont, hogy 12 000 janicsárról és 50 000 hűbéres szpáhiról is ír, ezeket az adatokat el is fogadhatjuk. A kortársak közül Meldeman és Bernardinus Tridentinus közelítette meg legjobban a valóságot: mindhárman 100 000 fő körüli török hadseregről írnak. (Hormayr's Taschenbuch 1842, 324. o.; Turcica I. 1529. április).

Az újabb szerzők közül Kupelwieser 250—300 000-re (i. m. 17. o.), Stöller ugyancsak 300 000-re (i. m. 13. o.), Turetschek—Bernardinus Tridentinus alapján — kb. 100 000 harcosra és ugyanennyi szolgára becsüli a török hadsereget. (i. m. 89—90. o.) Merriman ezzel szemben csak 75 000 oszmán harcosról ír. *(Merriman:* i. m. 102. o.)

A jól felszerelt és jól vezetett, fegyelmezett török sereg az akkori világ egyik legjelentősebb fegyveres erejét képezte. A mozgékony, sok lovassággal bíró oszmán csapatok fölénye főleg a stratégiában nyilvánult meg: egységesen irányított, önállóan tevékenykedő gyors különítményei többnyire teljesen megbénították és megfélemlítették az ellenség csapatait. Kedvezőtlen helyzetben csatára kényszerítették ezeket — mint a magyar hadsereget Rigómezőnél vagy Mohácsnál —, vagy ellenkezőleg: meggátolták, hogy erős állásából kimozdulva fenyegesse az oszmán főseregét — pl. 1566-ban a győri császári tábor hadait. E mellett portyázásaik gyengítették az ellenség élő- és anyagi erőit, s jelentékeny zsákmánnyal gazdagították a padisah kincstárát, s magukat a harcosokat is.

Harcászatilag a török sereg előnyeit nagy létszámában, tagolt, könnyen átcsoportosítható harcrendjében, a szpáhik és akindzsik mozgékonyságának és a janicsárok tűzerejének ügyes kombinációjában határozhatjuk meg. Kisebb csapataik különösen jó teljesítményt nyújtottak a portyázásokban és lesvetésekben is.

Az oszmán csapatok azonban fegyverzetüket és harcmódjukat tekintve nem érték el a legfejlettebb európai hadseregek színvonalát. A könnyebb fegyverzetű szpáhik a közelharcban csak nagy túlerőben állták a nehézlovasság rohamát, s ilyenkor is csak úgy harcolhattak a siker reményében, ha mozgékonyságukat kiaknázva beengedték soraik közé a páncélos éket, majd bekerítették és felmorzsolták a veszélyes ellenfelet.[78] A janicsárok pedig, bármilyen kitűnően képzett, ragyogó lövészek is voltak, csak védelmi feladatokat tudtak ellátni, s így elmaradtak a kor legjobb landsknecht és spanyol gyalogsága mögött. Ebből következik, hogy a törökök nyílt ütközetbe csak jelentős túlerő birtokában bocsátkozhattak, ellenkező esetben még nagy veszteségek árán sem számíthattak győzelemre. Igaz, a nyugati típusú hadsereg sem tudott teljes sikert aratni az oszmánok felett, mivel nehézkes gyalogságuk és lovasságuk elől a könnyebb török csapatok minden nehézség nélkül kitérhettek, ha a csata számukra válságos fordulatot vett.

Mindezekből adottnak tűnik az oszmán hadsereg 1529-es haditerve is: elkerülni a döntő csatát a német főhadsereggel; megsemmisíteni az elszórt Habsburg csapatokat; a magukra hagyott magyar várakat, mindenek előtt Budát, elfoglalják, Ausztriában pedig minden útjukba került várat és helységet elpusztítanak. Ferdinándra olyan csapást kívántak mérni a törökök, amely évekre meggyengíti katonai erejét, s lehetetlenné teszi, hogy beavatkozzék Magyarország ügyeibe.

Vizsgáljuk meg ezután, hogy valóban ez volt-e Szulejmán szándéka. Előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy sem Szulejmán, sem negyvezíre, a mindenható Ibrahim pasa nem rendelkezett nagy hadvezéri tálentummal.[79] A szultánt népe is „kánuni"-ként nagy törvényhozóként tisztelte, holott hatalmas területekkel gyarapította az oszmán birodalmat. A szultán nem szívesen vezetett hadat, haditerveit bizonytalanság, és rossz idő-

78 Ld. Bali bég tanácsát a mohácsi csata előtt: „Így csak egy mód lehetséges ez ellen (a magyar nehézlovasság rohamának elhárítására — R. Gy.) ti. hadrendjük előtt jobbra és balra szétválni s hátba fogni őket." (Dselalzáde, *Thury:* i. m. II. 161—162. o.)
79 *Káldy—Nagy:* i. m. 44—46., 56., 213. o.

számvetés jellemezte, s nem tudta az elért sikereket kellően kiaknázni.[80] Nem kis részben éppen ezek az emberi fogyatékosságok okozták, hogy az 1529-es hadjárat végeredményben török kudarccal ért véget.

Tanácsadója, Ibrahim is inkább mutatkozott ügyes diplomatának, mint határozott hadvezérnek. A mohácsi csatát bizonytalanul, kapkodva vezette,[81] s csődött mondott a perzsa hadjáratokban is.

Mellettük kitűnő csapatvezérek: Bali bég, Ajász pasa, Kászim pasa, Behrám pasa stb. irányították a török sereget, a döntésekbe azonban nem szólhattak bele, mindent a szultán, vagy ha a padisah jónak látta, Ibrahim pasa határozott el. A szultán nagy hatalmát ragyogóan jellemzik Ferdi szinte gúnyként ható alázatos szavai, amelyekkel a Bécs ostromához vezető szultáni elhatározást indokolja: „Ámbár ekkor... a hadjáratra már nem maradt alkalmas idő, mivel a melegség kezdett hidegre változni..., mindamellett a győzelmes világbíró *ő felsége nem törődött a téllel, s hősiességből eredő okos és szilárd elhatározása arra serkentette, hogy nevezett átkozottnak* (Ferdinándnak — R. Gy.) *székhelyűl szolgáló Bécs nevű híres város ellen forduljon.*"[82] (Kiemelés — R. Gy.)

Szulejmán és Ibrahim azonban, bár mint láttuk nem voltak vérbeli és tapasztalt katonák, jól ismerték fel az adott lehetőségeket és helyes stratégiai célt tűztek ki. Ezt bizonyítják az 1529-es hadjárat után kibocsátott szultáni fethname alábbi sorai is, amelyekből világosan kitűnnek a hadjárat stratégiai célkitűzései: „Célom tulajdonképpen az említett alávaló király (vagyis Ferdinánd — R. Gy.) volt, aki a harci paripáim lábnyomaival már egy ízben megszerencséltetett (!? — R. Gy.). Magyarországba jövén, ennek dolgaiba jogtalanul beavatkozott. Ennélfogva — mivel világos elmém határozott célja a Nán ellen indított hadjárat volt — Budáról elindulván folytattam utamat Alaman országa felé."[83] Más helyen pedig arról ír, hogy János királyt megajándékozta Buda várával.[84]

Bécs megtartásának célja nem szerepel az oszmán forrásokban. Ezt úgy véljük, nemcsak az magyarázza, hogy a törökök itt kudarcot vallottak. Szulejmán Budát és a többi elfoglalt magyar várat is visszaadta János királynak, nem szándékozott tehát Magyarországot közvetlenül uralma alá hajtani. Így azt sem képzelhetjük el, hogy az esetleg elfoglalt Bécsben török helyőrséget hagyott volna hátra, mivel jogosan számíthatott arra, hogy képtelen lesz megtartani.

Bécs elfoglalását csak akkor tartotta volna a szultán fontosnak, mint erről több török krónikás is értesít, ha Ferdinánd a városban tartózkodik.[85] S mivel ellenfele — okosan — elhagyta az ostrom előtt álló Bé-

80 1521-ben nem ismerte fel Belgrád jelentőségét, először Szabács ellen fordult, s csak Pirri pasa többszöri sürgetésére vonult mégis Belgrád ellen. 1566-ban hatalmas hadsereggel nyomult Magyarországra, s fontosabb cél helyett megelégedett Szigetvár ostromával.

81 Serege későn ért a csatatérre. Ibrahim nem tudta, hogy egyáltalán megütközzön-e a magyar sereggel. A csata első szakaszában Batthyány lovassága alaposan megtépázta az Ibrahim személyes vezetése alatt harcoló ruméliaiakat, s ami a legfontosabb, az oszmán történetírók nem Ibrahimot, hanem Bali béget jelölik a haditerv elkészítőjének. Ibrahimról Dselálzáde csupán ennyit ír: „Mi volna hát a leghelyesebb terv ebben a dologban? — kérdé a pasa, aki egészen ámulatba esett". (*Thury:* i. m. II. 162. o.)

82 Ferdi, (*Thury* i. m. II. 82. o.)

83 *Thury:* i. m. I. 184. o.

84 Uo. 395. o.

85 Ezt mondja például Ibrahim Lamberg osztrák követnek. (*Gévay:* i. m. I/2. 34. o.) A Napló pedig így ír: „Diván tartatván, mihelyt tudomására jutott a padisahnak, hogy Ferendus király nincs a várban, a vár népének megkegyelmezvén, családjaikat és összes vagyonukat meghagyta nekik." (*Thury:* i. m. I. 431. o.)

cset, Szulejmán nyugodtan napirendre tért a jelentéktelennek tartott kudarc felett.

A hadjárat főbb eseményei

A 935. év Ramazán havának 2. napján — vagyis 1529. május 10-én — a szultán hadai megindultak a birodalom fővárosából, hogy megmérkőzzenek „az átkozott Ferendus" hadaival.[86] Lassan haladtak előre, mivel az eső egész nyáron esett, de július 17-én már Belgrádnál táboroztak.[87] Később előnyomulásuk még inkább lelassult, a szávai és drávai átkelés nagy nehézségekbe ütközött, ezért csak augusztus 18-án értek nagy diadaluk színhelyére, a mohácsi síkra.[88] Úgy látszik, tartottak Ferdinánd csapataitól, vagy a rossz idő idegessé tette az igazhitű harcosokat, mert mikor „azt beszélték, hogy az éjjel megérkeztek a hitetlenek, a padisah táborában ijedelem volt."[89]

Még augusztus 7-én „kihírdették a táborban, hogy a gyaúrok mindenféle javait el lehet venni, de falvakat felgyújtani, vagy foglyokat ejteni nem szabad."[90] A parancs pontosan tisztázta Magyarország viszonyát az oszmán birodalomhoz: még nem tekintik saját területüknek, de a lakosság már bizonyos kíméletre számíthat, tehát vazallusnak tartják János király országát.

A hadjárat rossz előjelekkel indult az oszmánok számára, már augusztus elején élelmezési problémák támadtak,[91] s mint láttuk bajok voltak a harcosok fegyelmével is. (Ez később tovább romlott: Budán a lázongó janicsárok falhoz szorították és alaposan elverték az őket csillapítani akaró nagyvezírt, aki alig tudta megmenteni életét a katonák dühétől.)[92]

Augusztus 19-én nagy ünnepséget tartottak a táborban. Megérkezett János király, aki hűbéri esküt tett a padisahnak, s ezzel országa jogilag is szultáni hűbérré süllyedt.

A sereg ezután Buda felé indult. Ferdinánd csapatai zavarták a felvonulást, a Napló szerint több takarmányozó lovast elfogtak.[93] Komolyabb ellenállásra azonban egyelőre nem került sor. Pécs, Székesfehérvár és több kisebb helység ellenállás nélkül megnyitotta kapuit a törökök előtt, így az akindzsik már augusztus 24-én Buda alá érkeztek, majd szeptember 2-án a szultáni sereg is tábort vert a magára hagyott magyar főváros falai alatt.[94]

Noha a budai vár kitűnő természeti adottságokkal rendelkezett, erősítésére nem sokat tettek, elavult védművei még a Mátyás alatti állapotot tükrözték, amikor nem fenyegette veszély az ország fővárosát. Ferdinánd már 1527 óta tervezte ugyan a vár megerősítését, szándékát

86 *Thury:* i. m. I. 324. o.
87 Uo. 328. o.
88 Uo. 332. o.
89. Uo. 330. o.
90 Uo.
91 Uo. 329. o.
92 Ferdi (*Thury:* i. m. II. 82. o.)
93 Uo. I. 332. o.
94. Uo. 333. o.

azonban nem tudta végrehajtani.[95] A helyőrség létszámban és minőségben egyaránt elmaradt a követelményektől. Parancsnoka Magyarország egyik legműveltebb és legtehetségesebb főura, Nádasdy Tamás lett, aki mindenben igyekezett megfelelni a rábízott reménytelen feladatnak, s nem rajta múlt, hogy nem őrizhette meg a fontos várat. A helyőrség pontos létszámát nem ismerjük, Ferdinánd egy későbbi levelében arra utal, hogy Budán 2000 katonát és sok muníciót vesztett, ez azonban csak a német csapatokra vonatkozhat.[96] A helyőrség többi részét Nádasdy saját csapatai és felfegyverzett budai polgárok alkották. A védők hangulata érthetően nem volt jó, egységüket széthúzás is gyengítette: a magyarok és németek gyűlölték egymást. Egy szerencsésen megmenekült landsknecht pl. arról számol be, hogy amikor kitörtek a várból, a magyarok bezárták előttük a kapukat, s azt kiabálták: „maradjatok kinn, német kutyák!"[97] Viszonzásul a magyar krónikások kishitűséggel és árulással vádolták a német csapatokat.[98]

Így az ostrom nem okozott nagyobb nehézségeket a töröknek. Igaz, szeptember 4-én még kitörésre is telt a védők erejéből — állítólag 300 janicsárt levágtak,[99] de hamarosan feladták a várost és a királyi palotába húzódtak. Szeptember 8-án a német zsoldosok fellázadtak, fogságba ejtették az ellenkező Nádasdyt és megnyitották a kapukat a török előtt. A szultán a polgárok egy részét rabszolgának adta, a németeket lefegyverezte és útjukra bocsátotta, a janicsárok azonban lest vetettek a Sashegy lejtőin vonuló csapatnak, s majdnem az utolsó emberig lemészárolták.[100] Nádasdy is fogságba került, Ibrahim ki akarta végeztetni, de sikerült megszöknie őrzőitől és János királynál talált menedéket, akinek egész 1533-ig hívévé szegődött.[101]

A szultán tehát ezúttal is elfoglalta Budát, azonban most sem tartotta meg, mivel — ahogy a már idézett Fethnámében írja: „Célom tulajdonképpen az volt, hogy Buda székvárosát az iszlám egyik házává tegyem, s Magyarországot összes váraival, tartományaival és lakóival az oszmán birodalom többi tartományához csatoljam... A vár tehát elfoglaltatott, de mivel a közte és a müszülmán birodalom között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni, s továbbá, mivel... fejedelmi kegyemnél fogva a magyar királyságot már a nevezett Jánosnak adományoztam volt, ... Budát is néki adtam."[102]

Biztosítékul azonban 3000 janicsárt és Ibrahim megbízottját az Isztambulban élő velencei Aloisius Grittit is a várban hagyta, majd szeptember 15-én seregével Bécs ellen fordult.

95 Nádasdy Tamás levele Buda természetes adottságairól, fontosságáról és jelen rossz ellátottságáról: „Nam si illa civitas ab hostibus occupabuntur, non ita facile recuperabitur, ut que, et loci natura satis est munita et aliqui his duobus annis in ea edificatum est ad municionem provisa est propterea ut intellego satis competentur cum Artagliaria et pulveribus, commeatu vero iam agere non poteret." 1529. július 21. (Id. *Turetschek:* i. m. 100. o.)

96 Ferdinánd levele V. Károlyhoz. 1529. szeptember 18. (*Lacroix:* i. m. II/1. 497. o.)

97 Newe Zeyttung von Türcken. H. n., 1529. (*Kertbeny:* i. m. 75. o.)

98 *Istvánffy M.:* A magyarok történetéből. Válogatás (Vál. és bev. Székely Gy. Ford. Juhász L.) Budapest, 1962. 127. o. Ezt erősíti meg a Napló is, amikor arról számol be, hogy szeptember 4-én 50 német szökött át a várból. (*Thury:* i. m. I. 334. o.)

99 *Kertbeny:* i. m. 76. o.

100 *Kupelwieser:* i. m. 19. o.; *Istvánffy:* i. m. 127. o. Az esetről a török krónikások is beszámolnak: Lutfi, (*Thury:* i. m. II. 22. o.; Dselálzáde, uo. 179—180. o.)

101 *Istvánffy:* i. m. 128. o.

102 *Thury:* i. m. I. 389. o.

Az események mindeddig a szultán javára mentek végbe. Most azonban megmutatkozott, hogy a szultán nem tehetséges katona. Bár Budát már szeptember 9-én megszállták csapatai, csak 11-én vonult be a várba, s további négy napot ceremóniákkal, János beiktatásával stb. vesztegetett el.[103] Nem vette észre, hogy az idő már ellene dolgozik: egyrészt minél többet késlekedik, annál jobban felkészülnek az osztrákok, másrészt egyre fogyott az az idő, amikor még a melegebb éghajlathoz szokott oszmán katonaság harcolni tudott és a katonák ellátását is biztosítani lehetett.

Míg a diadalittas török sereg bizakodva haladt a vereség felé, a megtámadott Ausztria kétségbeesve, lázas, buzalommal és kevés sikerrel készült a viharra. Ferdinánd udvarába már 1529 áprilisában megérkezett a hír a szultáni had gyülekezéséről, s közelgő török támadást hirdetett a végeken megélénkült harctevékenység is.[104] Most már tényleg hozzá kellett látni a védelem megszervezéséhez. Ferdinánd leveleket írt, s követeket küldött az európai hatalmasságokhoz, segélyt kérve a támadás elhárításához, s könyörgéseit személyesen is megismételte. Személyesen ment el a speyeri birodalmi gyűlésre, az örökös tartományok rendi gyűléseire és Csehországba.[105] Azt is tervezte, hogy 1529 júliusára Budára is országgyűlést hirdet (!!!), erről azonban józanabb magyar tanácsadói lebeszélték.[106]

Az előkészületek azonban továbbra is lassan folytak, a birodalmi segélyhadak csak augusztus második felében kezdtek el Regensburgban gyülekezni, s elővédeik szeptember 20-ra érték el Krems városát, így nagy részük nem is tudott az előzetes terveknek megfelelően Bécsbe, ill. Bécs környékére vonulni.[107]

Sok hajlandóságot a cseh rendek sem mutattak a hadakozásra, így Ferdinánd kénytelen volt szeptember 20. után Prágába utazni, hogy sürgesse a sereg szervezését.[108] Az osztrák rendek „áldozatkészségét" pedig híven mutatja Ferdinándnak egyik 1529. augusztus 30-án kelt utasítása az alsó-ausztriai Landtaghoz, melyben követeli: azonnal küldjék el a korábban ígért pénzt és katonákat.[109]

Ausztria kétségbeesett helyzetét jól tükrözi egy augusztus 13-án keltezett királyi instrukció, amelyből érdemesnek tűnik idéznünk. „A török császár Eszéknél átkelt a Dráván és egybehangzó hírek szerint 260 000 főnyi hadinéppel (rendelkezik) — ebből 100 000 jól felfegyverzett katona... Híreink vannak arról is, hogy a telet maga is Bécsben szándékozik kivárni, majd tavasszal tovább vonul Németországba.

A gyakorta ígért birodalmi segély még mindig nem vált biztossá, de most a bekövetkezett veszély pillanatában talán valami döntés születik, ám a csapatok nehézkes felállítása és felszerelése nem áll arányban az

103 Szulejmán naplója: *Thury:* i. m. 335. o.
104 *Turetschek:* i. m. 89. o.
105 Uo. 24—65. o.; *Stöller:* i. m. 14—20. o.
106 Magy. orsz. eml. I. 214. o.
107 *Stöller:* i. m. 19—20. o.
108 „Und nachdem wir vernemen das E. Ku. Mt. Stat und inwoner der Cron Beheim und der Marggraffschafft Mehrn, Slesn und Lausitz, in denselben Landen auch Ordnung fürgenomen, mit Auftat des Zehnten Mans und in andere Weg, wollen wir aus der augenscheinlichen und undvermeindlichen Not Inen fürnemblich in Mehrn und Beheim schreiben... umb Hilff und Eylenden Zuzug ersuchen." (Az alsó-ausztriai régensek levele Ferdinándhoz. 1529. szeptember 20. Id. *Bucholtz:* i. m. 621. o.) Ld. még: *Turetschek:* i. m. 36. o.
109 *Turetschek:* i. m. 34. o.

ellenség rettenetesen gyors előnyomulásával, a minden hadiszerrel ellátott török hatalommal. Ezért már csak az Úristen segítségében reménykedhetünk . . .

Rengeteg fegyverre, munícióra, ágyúra és élelmi- és hadiszerre lenne szükségünk." Bécs védelmi lehetőségeivel kapcsolatban pedig ezeket írja: „A (bécsi) tanács megígérte, hogy bátor helyőrséggel, városi- és polgármilíciával tartani tudja magát, Őfelsége azonban még 10 000 embert sem tud felállítani."[110]

Ilyen körülmények között gyökeresen megváltozott a haditerv is. Szó sem lehetett Magyarország megvédéséről, s noha mindenünnen, Erdélyből, Magyarországból, Szlavóniából segélyt kérnek Ferdinándtól, a király nem tehet mást, „minthogy magához gyűjti csapatait, s nem aprózza el őket."[111] — írta augusztus 24-én Mária királynőnek.

Tulajdonképpen Bécset is sorsára hagyta, először ugyan itt akarta átvészelni az ostromot, de tanácsadói helyes javaslatára letett erről, s Prágába vonult.[112] Ezt annál is inkább meg kellett tennie, mivel saját bevallása szerint ekkor — tehát szeptember 20-án, amikor az akindzsik már elérték az osztrák határt — a helyőrségeken kívül csupán 12 000 katonával rendelkezett.[113] Itt valóban minden stratégia kárba veszett, nem tehetett mást, minthogy sorsukra hagyja úgy-amennyire megerősített várait, s bízik abban, hogy majd csak befut a segítség, s akkor majd az osztrák sereg is megkísérelheti, hogy legalább Bécset felmentse.

Ezen kívül már csak istenben, a későőszi időjárásban és váraiban bízhatott. Ez utóbbiakban viszont jogosan reménykedhetett. Ausztria védelmét számos falakkal és bástyákkal körülvett népes város — Bécs, Wiener-Neustadt, Graz, Krems, Klosterneuburg, St. Pölten stb. — és vár (Hainburg, Schladming, Forchenstein, Stein stb. —, hogy csak a török előnyomulás útjában fekvő erősségekre utaljunk —) erősítette. A lakosság ezekben találhatott menedéket; már korábban egész riasztórendszert dolgoztak ki, tüzek és félrevert harangok jelezték az ellenség érkezését, lovas járőrök igyekeztek felfedni a támadókat stb.[114] Abban is bízhattak, hogy a várak nagy többsége kiállja a török ostromot.

Természetesen elsősorban Bécs megerősítésén fáradoztak. Bécs a XVI.

110 „Der türgkische kaiser hat bei Esseg die Draw übersetzt — ablaut übereinstimmnde Khundtschafften mit ainem Khriegs macht von umb 260 000 mans — wenigstens 100 guet geruestete — . . . ein anzaige hat . . . seine Intencion Wienn zuonemen, dieselbst den winter abzuerwarten, und denn weytter nach Teuschland zurueren.

Die offt versprochene Reichs Hilffe ist noch Immer eine zur Warhait geworden, und obwol der Moment der entgegentretenden gevers villeicht einige Entschaidung bewirken könnte, si steetm dass due swerfellikgkait der aufpringung und aufrustung derselben in Khainem verhaltnuss zu dem schreckenengenden raschen vordringen der Veindten mit allen Khriegsbedürfnissen versehenen turgkhische Macht. Es ist daher nothwendig muesst, die Hoffnung auf Gottes beistand manlich ung muthig zu hanndln.

Mit hilffe einer tapferen Besetzung, den stettischen und Bürgermilitien versprochen die Ratte den veindt durch zuhalten und wienn ze halten. Kann E. Ku. Mt. aber nicht wenigsten 10 000 man aufpringen." (Instruction niederösterreichischen Stethalten Regenten. Turcica. I. 1529. aug. 13.)

111 „Il est convenable pour ung mieulx que face mectre ensemble mes toutes forces sans les separer." (Ferdinánd levele Mária királynőnek 1529. augusztus 24.: *Lacroix:* i. m. II/1. 476. o.)

112 *Bucholtz:* i. m. II. 620. o.

113 Uo.

114 Krajna, Görz és Isterreich lakói számára már az előző évben kidolgoztak egy riasztó- és mentőrendszert, hogy a lakosság a várakba menekülhessen. (Ljubljana, St. Archiv. Türkische Kriegshandlungen. Fasc. 139. 1828. szeptember 4.) 1529. augusztus 29-én hasonló rendeletet adtak ki Alsó-Ausztria számára is. (*Turetschek:* i. m. 114—115. o.)

század elején már túl terjedt a jelenlegi belváros területén, megerődített fallal azonban csak a mai Ring vonalában övezték a várost, a külvárosok védtelenül maradtak, így el is határozták, hogy lerombolják őket, ha a törökök közelednek, nehogy az ellenség befészkelje magát falaik közé. A város falait és kapuit még Miksa idejében megerősítették, de még így sem tudtak minden veszélyt kiküszöbölni, mivel a várost övező dombokról az ellenséges tüzérség kitűnően lőhette a falakat. Legnagyobb előnye a Duna csatorna volt, ez egyfelől fedezte a város északi falait, másfelől még a körülzárás alatt is biztosíthatta az összeköttetést a külvilággal, feltéve ha az ellenség nem rendelkezik túlerejű hajóhaddal. A déli kapuk — főleg a Karinthiai kapu — viszont annál nagyobb veszélyt jelentettek a védők számára, mivel az ellenség könnyen megközelíthette ezeket.[115]

A város ellátásáról és megerősítéséről Ferdinánd igyekezett gondoskodni, élelemellátását mégsem tudta biztosítani, mivel szeptember 26-án, a város még mindig szűkölködött az élelemben.[116] Fegyverek és főleg ágyúk terén már jobban állt a város, tüzérsége számban megközelítette, hatékonyságban felülmúlta a török ágyúkat.[117] A lakosság nagy része elmenekült a városból — összesen 400 fegyverbíró polgár maradt — helyükbe viszont a környékbeli lakók jöttek, akik a város falai között igyekeztek menedéket találni.[118]

Az osztrákoknak végül is minden nehézség ellenére sikerült Bécset megfelelő helyőrséggel ellátniuk. Ide vonták Magyarországról Katzianer, Thurn és Fels csapatait, Karinthiából Avalos 500 katonáját és némi helyi erőt, valamint 3000 morva gyalogost. Szeptember 19-én Bakics Pál rác huszárjai is belovagoltak.[119] Az akindzsik már a város alatt portyáztak, amikor kisebb csoportokban a régen várt birodalmi csapat élővédje, összesen mintegy 100 nehézlovas és két ezred — kb. 6000 — Landsknecht is megérkezett. Vezetőjük a birodalmi segélyhad vezére, Friedrich rajnai palotagróf unokaöccse, Philipp palotagróf volt, aki több bátorságot tanúsítva óvatos nagybátyjánál — az a birodalmi hadak zömével még mindig Kremsnél tétlenkedett, s ott is maradt az ostrom végéig — vállalta a harc kockázatát.[120]

Az ostrom kezdetéig Bécs helyőrsége 17 000 gyalogosra, mintegy 1400 nehéz- és 1200 könnyűlovasra nőtt[121] A török sereg százezernyi tömegéhez viszonyítva ez a szám még mindig csekélynek tűnhet, s maguk a bécsiek is így ítélték meg helyzetüket.[122] A védők azonban minőségi és fegyverzeti fölényben voltak a támadók felett, kitűnő tüzérséggel ellátott, viszonylag erős várat védtek, s így reálisan számíthattak arra, hogy átvészelik a török ostromot.

Magyar csapatokat az osztrák források nem említenek, valószínű azon-

115 *Stöller:* i. m. 23—24. o.
116 Hormayr's Taschenbuch, 1827, 142. o.
117 Uo. 24. o.
118 A bécsi haditanács jelentése Ferdinándnak. 1529. szeptember 27. (Hormayr's Taschenbuch, 1827. 144. o.
119 *Stöller:* i. m. 28—29.; *Bucholtz:* i. m. II. 620. o.; *Turetschek:* i. m. 113. o.
120 *Turetschek:* i. m. 116. o.; *Stöller:* i. m. 30. o.
121 *Turetschek:* i. m. 117—118. o.; *Stöller:* i. m. 32. o.; *Kupelwieser:* i. m. 35. o.
122 Hormayr's Taschenbuch, 1827, 146—147.; Meldeman; Hormayr's Taschenbuch, 1842, 311. o.

ban, hogy Thurn 1200 fős könnyűlovasságában — alája tartozott Bakics 200 huszárja is — horvátok mellett magyarok is voltak.[123] Salamon Ferenc megjegyzi, hogy az ifjú Zrínyi Miklós is jelen volt Bécs ostrománál, s olyan bátran harcolt, hogy V. Károly császár díszes karddal ajándékozta meg.[124] Ezt nem tartjuk valószínűnek, a császár ekkor a messze Itáliában tartózkodott, 1532-ben ellenben ő vezette a nagy birodalmi sereget, s bizonyára Zrínyi vitézkedése is ez utóbbi hadjárathoz fűződik.

Nem sikerült ezzel szemben az erős dunai flottilla felállítása. A hajók későn készültek el, ill. készültek fel, s parancsnokuk, Niclas Rawber, szeptember 26-án már nem tudott, talán nem is mert az ostromlott városba behatolni. Így Bécs egy lényeges ponton, a Dunánál, védelem nélkül maradt, s nem biztosíthatták a vízi összeköttetést sem.

A védelmet tapasztalt katonák vezették. Noha a legmagasabb rangú védő Philipp palotagróf volt, a tényleges vezetést a harcedzett, kiváló katona, az öreg, félkarú Niclas von Salm tartotta kezében. Mellettük a már említett Katzianer, Thurn és Fels, valamint Wilhelm von Rogendorf, Ulrich Leysser, Johann Hardegg, Georg von Lauffenburg és Ludwig von Graffenekh játszott jelentős szerepet a későbbi harcokban.[125]

Az oszmán hadsereg időközben szinte akadálytalanul folytatta előnyomulását. Visegrád, Komárom, Esztergom és Győr ellenállás nélkül jutott az oszmánok birtokába. Igaz, Győrnél legalább Bakics Pál huszárai megkísérelték, hogy a hajóhidat felgyújtsák, Mohamed bég akindzsiai azonban előzték őket.[126] A magyar nemesség tömegesen állt át Szapolyai oldalára. Az oszmánoktól való félelmet mutatja, hogy Várday Pál esztergomi érsek nemcsak hogy ellenállás nélkül meghódolt a szultánnak, hanem huszáraival együtt csatlakozott seregéhez és részt vett Bécs ostromában.

Szeptember 18-án, rövid ellenállás után Magyaróvár cseh helyőrsége is letette a fegyvert. A szívósan védett pozsonyi várral azonban nem boldogultak a törökök és nem is igyekeztek elfoglalni. Ezt helytelenül tették, mert a várőrség az energikus Szalay János és Wolfgang Öder vezetésével tűz alá vette a dunai török hajókat, néhányat elsüllyesztett közülük és hátráltatta a hajókon szállított ostromágyúk megérkezését.[127] Ez a körülmény később a bécsi eseményeket is befolyásolta.

A török fősereg előtt szélesen szétbontakozva az akindzsik haladtak. Szeptember 19-én lépték át az osztrák határt, többségük a félelmetes Mihel-oglu vezetésével Bécs környékét és Alsó-Ausztriát pusztította, kisebb részük Sopron, Kőszeg és Wiener-Neustadt közelében portyázott.[128]

A fősereg élővédje Mohamed szendrői bég vezetésével szeptember 22-én lépett osztrák területre. Ekkor már Mihel-oglu csapatai Bécs alatt jártak, s másnap, szeptember 23-án, nyílt összecsapásra is sok került az akindzsik és a városból kitörő Hardegg 500 főnyi nehézlovassága között. A harc az osztrák páncélosok győzelmével végződött, szétugrasztották az akindzsi-

123 *Istvánffy:* i. m. 134. o. egy Nagy István nevű huszárról ír.
124 *Salamon F.:* Az első Zrínyiek. Pest, 1865. 259. o.
125 *Stöller:* i. m. 63—71. o.
126 *Thury:* i. m. I. 336. o.
127 „Auch Pressburg, wo Hauptmann Wolff Oeder mit 3000 Böhmen liegt, focht der Türk wenig an, Obgleich Oeder den Nassaden viel Schaden that." (Türkische Belegerung . . . *Kertbeny:* i. m. 72. o.); *Stöller:* i. m. 22. o.
128 *Stöller:* i. m. 21—22. o.; Dselálzáde: *Thury:* i. m. II. 181—182. o.

kat és többet levágtak közülük, s amikor szpáhik siettek a szorongatott akindzsik segítségére, néhány ember elvesztése árán, a St. Niklas nevű külvárosban találtak menedéket.[129] Salm és társai helyesen látták, csak aktív védelemmel érhetnek el eredményt az oszmán túlerővel szemben, ezért a későbbiekben is erőteljes kitörésekkel zavarták a török ostromműveleteket.

Most már eljött az ideje, hogy a védők lerombolják a külvárosokat, amit szeptember 26-ig, a város körülzárásáig eredményesen végre is hajtottak, bár a törökök igyekeztek megzavarni a rombolást.[130]

Ugyanaznap Bakics huszárai felderítették a Morva folyó felé vezető utat is, s azzal a riasztó hírrel jöttek vissza, hogy az ostromgyűrű már ott is bezárult Bécs körül.[131] Ahogy a szemtanú, Niclas Meldemann október 1-én írja: „Lenézve az István templomból a környékre, a Kahlenbergtől egész Schwechatig, messzire eltekintve semmi mást sem lehetett látni, mint a török táborokat, még a mezők is tele voltak törökökkel."[132] A török főerők a Wien folyó jobb partján, a Karinthiai kapuval szemben vertek tábort, itt helyezkedtek el a rumélia szpáhik, és a janicsárok, valamint az ágyúk egy része is; a szultán és a vezírek sátrait hátrább, Kaiser-Ebersdorfnál állították fel. A Wien folyó bal partján az anatóliaiak, aszabok és akindzsik sátrai emelkedtek, egészen a Dunáig.[133] Már e felállításból is kitűnt, hogy az oszmánok a Karinthiai kapu közelében összpontosították erejüket, ott szándékoztak a városba törni.

Az osztrákok alaposan megszervezték a védelmet. A birodalmi csapatok a legveszélyesebb helyet védték a Karinthiai kaputól a Stuben kapuig. A falat is megrakták: egy nagy falkonettet, egy nagy csatakígyót, öt duplatarackot, két félcsatakígyót, négy kamrás falkonettet, tizenegy falkonettet, két „Singerin"-t és öt kis mozsarat, összesen 31 löveget állítottak fel.[134] A Karinthiai kaputól a skótok kolostoráig, vagyis csaknem a Duna-csatorna partjáig, Leonhard Fels védett, osztrák csapatokkal. E szakasz tüzérségét öt félcsatakígyó, két nagy csatakígyó, két kartány, tizenegy falkonett, két kamrás falkonett, három duplatarack, egy könnyű kartácságyú, öt kis mozsár, két singerin és két kővető, összesen 35 löveg képezte. A skót zárdától a Duna-csatornáig húzódó rövid szakaszt és a Zsidó tornyot a spanyolok védték: három nagy ágyúval, két kartánnyal és egy félcsatakígyóval.

129 *Stöller:* i. m. 28—29. o.
130 *Meldeman,* Hormayr's Taschenbuch, 1842, 312. o.; *Stöller:* i. m. 36. o.
131 Newe Zeyttung: *Kertbeny:* i. m. 76. o.; *Istvánffy:* i. m. 134. o.; *Stöller:* i. m. 34. o.
132 „Man hat hinaus ab Sanct Steffan Kirchenn inns feld gesehen, gegen dem Kalenberg und Schwechat hinaus, nichts dann Legerschafft des Türgken als weyt müglich was zu sehen, es waren auch alle Felder vol feindt." (*Meldeman, Hormayr's* Taschenbuch, 1842, 314. o.)
133 Türkische Belegerung. *Kertbeny:* i. m. 71. o.; *Stöller:* i. m. 34—35. o.
134 A különféle ágyúfajtákat az alábbiakban jellemezhetjük: *Kartány:* rövidcsövű, nehézkes réslövő ágyú, az egész kartány 48. a dupla 96, a fél 24, a negyed 12 font súlyú golyót lőtt ki. *Singerin:* a nehéz kartány egyik fajtája, sípoló „éneklő" hangja miatt kapta a nevét: kb. egész kartánynak felelt meg. *Csatakígyó:* hosszúcsövű, szintén inkább ostromoknál használatos sugárágyú, van fél és negyed csatakígyó is, a kilőtt golyó súlya megegyezik a kartányok méreteivel. A *falkon* 6—8 fontos, a *falkonett* 2 fontos, rövid csövű tábori ágyú volt. A nagy ostromágyúk súlya 80—120 mázsa, a karthaunoké és a nagy sugárágyúké 50—70 mázsa, a falkonetteké 6 mázsa volt. Lőtávolságuk 1—2,5 km között volt. (*Kalmár J.:* Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971, 169—171. o.)

A Duna vonalának őrzésére eleinte nem fordítottak nagy gondot, néhány zászlóalj cseh zsoldos védte, összesen négy falkonett segítségével.[135]

A tartalékképzésre ellenben súlyt helyeztek Bécs katonai vezetői. A védősereg mintegy felét, elsősorban a lovasságot és a bécsi polgárőrséget, a veszélyeztetett helyek mögött sorakoztatták fel, hogy rugalmasan ott vessék be, ahol a szükség megkívánja.

A tényleges ostrom már szeptember 26-án megindult, tüzérségi párbaj kezdődött, melyben lassanként a védők ágyúi diadalmaskodtak. Az ostrom osztrák szemtanúi megjegyzik, hogy az oszmánok kis kaliberű lövegeket használnak.[136] (Az ostromágyúkat, mint láttuk, a pozsonyiak feltartóztatták, ezek csak október 8. táján érkeztek a város alá.) A bécsi ágyúk ellenben hatásosan lőtték a török csapatokat és az ágyúállásokat, Szulejmán naplója többször is heves osztrák ágyútűzről számol be.[137]

Sikerült viszont az oszmánoknak a Duna hídjainak felgyújtása. Ezzel a védők utolsó összeköttetését is elvágták és az északi partot is közvetlenül fenyegették. Ezzel arra kényszerítették a védősereget, hogy szerény tartalékaiból megerősítse az északi falat.[138] Ez azt is jelentette, hogy a törökök — átjutva a Duna vonalán — Alsó-Ausztria északi részét is pusztítani kezdték.

Mivel hamarosan kiderült, hogy tüzérséggel nem tudnak megfelelő nagyságú nyílást lőni a falakon, Ibrahim megváltoztatta a haditervet, s a Karinthiai kapu aláaknázásával kívánt rést törni. Az oszmán sereg felkészült az aknaásás nehéz és bonyolult feladatára. „Néhány helyre lagumdsik (aknászok) rendeltettek, kik akna ásáshoz fogtak; azonkívül az összes tímárt bíró szpáhik parancsot kaptak, hogy a vár falát ássák alá és az égigérő bástyákat rombolják le; az összes akindzsi-bégek és akindzsik rohamhágcsók csinálásával bízattak meg; az egész khapu-khaldinak (szultáni zsoldosok) és az anatóliai hadtestnek meghagyatott, hogy az árok eltöltése végett hordjon rőzsét."[139] A tüzérséget is e feladatnak rendelték alá, az ágyúk többségét a Karinthiai kapu közelében helyezték tüzelőállásba, éjjel-nappal lőtték a falat és a mögöttes utcákat. A janicsárok és más puskás és íjász lövészek pedig a közeli romos külvárosokból állandó tűzzel zavarták a védőket.[140]

Az aknászás megkönnyítése és a lövészek védelme érdekében a Karinthiai kapuval és az augusztinusok kolostorával szemben a törökök ostromtornyokat kezdtek építeni.[141]

A védők sem maradtak tétlenek. Már szeptember 28-án három zászló osztrák gyalogos kitört a városból, meglepte a janicsárokat, egy csauszt és számos más törököt levágott, s csekély veszteséggel visszatért a városba.[142] A kitörések a következő napokon is folytatódtak, de a törökök már jobban vigyáztak, s rendre visszaverték a néhány száz fővel végre-

135 *Stöller:* i. m. 32—34. o.; *Kupelwieser:* i. m. 36—39. o.
136 Newe Zeyttung, *Kertbeny:* i. m. 77. o.; *Meldeman,* Hormayr's Taschenbuch, 1842, 335. o.
137 *Thury:* i. m. I. 333—339. o.
138 A bécsi haditanács jelentése. (Hormayr's Taschenbuch, 1827, 143 .o.; *Stöller:* i. m. 35. o.) Az eseményt természetesen valamennyi beszámoló említi.
139 Dselálzáde, *Thury:* i. m. II. 184. o.
140 *Stöller:* i. m. 36—37. o.
141 Uo. *Meldeman,* Hormayr's Taschenbuch, 1842, 311. o.
142 *Stöller:* i. m. 37. o.; Dselálzáde, *Thury:* i. m. II. 182—183. o.

hajtott vállalkozásokat.[143] A védők helyzete már néhány napos ostrom után jelentősen romlott. Az akindzsik a dunai török hajóhad támogatásával befészkelték magukat a Salzthor-híd előtt, s fenyegették a gyengén erődített dunai falat. A kitörések és a török ágyútűz egyre nagyobb veszteségeket okozott, s lassan nagy repedések tátongtak a falakon, amelyeket a katonák nem tudtak teljesen eltüntetni. Noha a veszélyeztetett helyeken éjszakánként új védműveket emeltek, Bécs falai és kapui láthatóan meggyengültek.

Október 1-én egy török szökevény riasztó hírt hozott: az oszmánok áknákat ásnak.[144] A védők ettől kezdve fokozottan figyeltek, s a legtöbb aknát kitörésekkel, ellenaknákkal sikerült is felszámolni, de mint később látni fogjuk, egyes helyeken a töröknek mégis sikerült aknáival a falak alá kerülni, s felrobbantani azokat.

Október 2-től a kitörésekkel is felhagytak — legalább is egy időre, Bécs védői tartalékolták erőiket a török rohamok fogadására. Hamarosan be kellett azonban látniuk, hogy passzív védekezéssel tehetetlenek a módszeresen haladó oszmán ostromműveletekkel szemben. Ezért Salm nagyszabású kitörésre szánta el magát, melynek célja a Karinthiai kapu előtt emelt ostromművek. és aknák, valamint a török ágyúk megsemmisítése volt.[145]

A kitörést október 6-án éjjel 8000 katona, a helyőrség kb. fele hajtotta végre, vezetőül Leonhard Fels-t nevezték ki.[146] A támadók a sötétség leplét felhasználva, több csoportban, rejtekutakon hagyták el a várost, s három oszlopban a Karinthiai kapu előtt gyülekeztek. Leysser zászlói azonban, amelyek északról jöttek, elkéstek, s ez felborította az időrendet, így már csaknem világos volt, amikor a csapatok felsorakozhattak a támadásra. Ekkor még nagyobb baj történt, egyik katona vigyázatlanul kiabálni kezdett, s ez riasztotta a török őrséget. A meglepetésnek ezzel befellegzett, az éber janicsárok azonnal pusztító tűzzel árasztották el a támadókat. S mert csakhamar többezer szpáhi is ellenük fordult, a támadás összeomlott. A katonák most már életüket mentve rohantak a város felé, csupán néhány zászlóalj fordult szembe az ellenséggel, hogy a visszavonulást fedezze. A csapatok nagy többsége megmenekült ugyan, de 500 katona így is elesett.[147]

A kudarc nagyban apasztotta a védők létszámát, s erkölcsileg is súlyos csapást jelentett az amúgy is csüggedt helyőrségnek. Segítséget sehonnan sem várhattak — a cseh csapatok még csak gyülekeztek, a birodalmi ha-

143 *Stöller:* i. m. 37—38. o. A szeptember 30-i kitörésről Dselálzáde az alábbiakat írja: „A nevezett hónap (Moharrem hó, a mohamedán időszámítás szerint — R. Gy.) 25. napján is kiütött a várból számtalan pokolra való és tévelygő gyaur és *rettenthetetlen bátorságot tanúsított.* (Kiemelés — R. Gy.) Azonban a rumili vitézek mind lóra ültek s mikor a piszkos csapatok ezt látták, a vallásvédő sereg támadásának ellenállni nem lévén elég erejük, visszafordultak és a városba futottak, miközben igen sok piszkos gyaur lőn a vérontó kardok martaléka." (*Thury:* i. m. II. 183. o.)

144 *Stöller:* i. m. 38. o.

145 Uo. 40—41. o.

146 Uo.; *Kupelwieser:* i. m. 50—51. o.

147 Meldeman beszámolója a kudarcról: „Aber die Feynd waren inen zu stargkh und trungen vil knecht in den Statgraben zu fallen, dardurch iren vil geschedigt wurden. Das sie eins thails sunken, die anderen must man furen und ire eins thails vertragen hinein in die Stat. Es war ein grosses jammer." (Hormayr's Taschenbuch, 1842, 315. o.); *Stöller:* i. m. 41. o.; *Turetschek:* i. m. 122. o. A kitörésről virágos szavakkal Dselálzáde is ír. (*Thury:* i. m. II. 185. o.)

dak pedig nem mozdultak ki a biztonságos Kremsből — így a várható török rohamok elhárítása reménytelennek látszott. Ennek ellenére nem gondoltak megadásra, hanem tovább harcoltak.[148]

A következő napokon erősödött a török tüzérség tevékenysége, a befejezéshez közeledett az aknák elhelyezése is. Ibrahim erre 9-re tűzte ki a Karinthiai kapu alatt fúrt négy akna felrobbantását és ugyanekkorra rohamot is rendelt el.[149] Ezt az elhatározását korainak kell tartanunk, a vár még egyáltalán nem volt rohamérett, s még mintegy 15 000 fős helyőrség védte. A törököt azonban sürgette az idő. Hideg volt és állandóan esett — egyik török krónikás bánatosan „a tél komor hada tanyájá"-nak nevezte Ausztriát[150] —, s arra is számíthattak, hogy Ferdinánd egyszer majd csak összegyűjti seregét, s megindult szorongatott fővárosa felmentésére. Sietniük kellett.

A rohamot a már szinte teljesen rommá lőtt Karinthiai kapu ellen tervezte a török és a hadsereg mintegy felét vonultatta fel ellene.[151] A támadást heves ágyútűz vezette be. Délután 3-kor felrobbantak az aknák — a védők szerencséjére csak kettő — és a győzelmes oszmán had rohamra indult.

A vár elfoglalása azonban nem sikerült. Az aknák csak kis réseket ütöttek a falakon, s a rések mögött négy zászlóalj landsknecht sorakozott fel, Salm személyes vezetésével. A törökök a szűk területen nem tudtak élni nagy létszámfölényükkel, az osztrákok ellenben jól kamatoztatták fegyverzeti és erőfölényüket. A többször is megismételt támadás véresen összeomlott, a törökök mintegy 1000 embert vesztettek, a landsknechtek viszont állítólag csak harmincat.[152]

Ibrahim azonban nem csüggedt és október 11-re újabb rohamra adott utasítást. A támadás célja ezúttal a város egész keleti fala volt, a Karinthiai kaputól a Dunáig. Az aknák azonban ezúttal is csődöt mondtak, a védők egy híján valamennyit közömbösítették és így csak egyetlen kis rés keletkezett a Karinthiai kapu közelében. A roham ezúttal sem sikerült, a landsknechtek közelharci fölénye újból diadalmaskodott. Az oszmán harcosok harci szellemének hanyatlását jelzi, hogy a támadás visszaverése kevesebb gondot okozott az előbbinél, a törökök már 300 ember elvesztése után letettek szándékukról. Igaz, néhány muszlim harcosnak sikerült

148 „Wir zaigen E. F. G. (Eure Fürstliche Gnad) dass der Turgkh an heute den XIIten tag Octobris umb drey urm, die maur abermals an zway Orten grausamlich zerspenngt und zerfellt, und dann in selbem Rauch mit aller Macht und Gewalt den sturm angeloffen, also dass Zersprengen und Anlaufen ain ding gewesst, aber wir aus Gnaden des almechtigen sölichen Sturm erhalten. *Aber wir tragen entlich fürsorg, wo unns E. F. G. laut unsers vorigen schreiben nicht fürderlich hilff khumbt, daz wir uns nicht erhalten werden mügen.*" (A bécsi haditanács jelentése Friedrich palotagrófnak, a birodalmi hadak vezérének. 1529. október 12. Id. *Kupelwieser:* i. m. 55. o. 45. jegy.)

149 Dselálzáde, *Thury:* i. m. II. 185. o.; *Stöller:* i. m. 44—45. o.

150 Dselálzáde, *Thury:* i. m. II. 183. o.

151 *Stöller:* i. m. 145. o.

152 Uo. Meldeman az aknaharcról, az első rohamról: „Es war aber denen in Wien wol bewusst, man grab in auch entgegen, doch auf die stundt zündten, mit pulver zersprengten also die Maur undt von stundt anluffen sy ein Sturm an, also verlor die Türgkhen zum ersten den Sturm, doch liffen sie wieder an, und verloren auch den andern, dann da was Kayn verzagt man in der Stat und weren alle Dürghen angelauffen ... (aber) ... wären all erschossen und erstochen worden".) (Hormayr's Taschenbuch, 1842, 318. o.) Szulejmán naplója ugyanerről: „Ikindi után két akna felrobbant, két nagy rés támadt, az ott levők hevesen támadtak ... de mivel kevesen voltak (??? —R. Gy.), nem lehetett elfoglalni a várat. S minthogy az alávaló hitetlenek kívülről éjjel és nappal érkeztek, így éjjeli támadástól félve parancs adatott, hogy a padisah táborában ... árkot ássanak a sátrak elébe." (Október 9. *Thury:* i. m. I. 340. o.)

feljutni a fal tetejére s egy török zászlót is kitűztek, a védők azonban elzárták a segítség útját, s hamarosan végeztek az övéitől elvágott néhány törökkel.[153]

Ugyanígy omlott össze a két részletben, október 12-én végrehajtott harmadik török roham is. A landsknechtek ismét ellenaknákkal közömbösítették a török aknákat, így a rés ezúttal sem volt nagy.[154]

Mindkét fél kimerült a már több mint két hete tartó heves harcokban. Az oszmán tábort az elszenvedett kudarcokon túl éhínség és járványok gyengítették, az eső kitartóan esett, sőt már havazott is. A katonák elégedetlenkedtek, s követelték, hagyják ott a várat és térjenek haza. Az október 12-én tartott haditanács Ibrahim javaslatára mégis úgy döntött, hogy 14-én még egy rohammal kísérleteznek, s ha ez sem sikerül, tábort bontanak és hazatérnek.[155]

Nem volt jobb a védők helyzete sem. A harcokban a katonák csaknem fele harcképtelenné vált, a falakat rommá lőtték és robbantották az oszmánok, a felmentő sereg még mindig nem mutatkozott, így a védők még kilátástalanabbnak látták helyzetüket, mint néhány nappal korábban.[156]

Így érkezett el az ostrom utolsó napja, október 14-e. A támadást már hajnalban hatalmas tüzérségi tűz vezette be, s három oszlopban szinte az egész török hadsereg felsorakozott a támadásra. A védők ágyútüze azonban visszatérésre kényszerítette őket. Csak délre sikerült újból rendbe szedni a csapatokat, ekkor újabb akna robbant a Karinthiai kapu közelében, s ezúttal 80 méter széles rést ütött. A fáradt és levert török harcosok azonban ezt sem tudták kihasználni, rövid harc után, több mint 300 halott hátrahagyásával megfutottak. Az ellenség szétveréséhez a védők kitűnően irányított ágyútüze is hozzájárult.[157]

A kudarcot Szulejmán nyugodtan fogadta — nem mérte fel a vereség jelentőségét — s megparancsolta, hogy az oszmán hadsereg 14-én este bontson tábort, s a következő hajnalon induljon haza Isztambulba.[158] Másnap hajnalra a bámuló bécsiek szeme elől eltűnt a hatalmas török tábor. Megszabadultak, pedig azt hitték, több rohamot már nem tudnak kiállni.[159] Nagy áldozatokat kellett elviselniük, több mint 1500 katona esett el a harcokban, s bizonyára ennek sokszorosára tehetjük a sebesültek számát is.[160] A város falai és házai romokban hevertek, fogytán volt az élelem és a muníció is.

Most már megmozdult az időközben összesen mintegy 30—40 000 főre szaporodott osztrák és birodalmi hadsereg is. Ferdinánd már fővárosa felmentésére készülődött, amikor megkapta a hírt, felesleges tovább fáradoznia, magára hagyott fővárosa segítsége nélkül is megvédte magát.[161] Friedrich

153 *Stöller:* i. m. 46—47. o.; Szulejmán naplója, *Thury:* i. m. I. 340. o.
154 *Stöller:* i. m. 47—48. o.
155 Szulejmán naplója, Dselálzáde, *Thury:* i. m. I. 340, II. 185. o.
156 *Meldeman,* Hormayr's Taschenbuch, 1842, 321. o.; *Kupelwieser:* i. m. 55. o.
157 (Die Türken) „liessen sich auch durch Säbilhiebe nicht mehr antreiben, die Janitscharen murrten, das Winter rückte an." (Türkische Belegerung, *Kertbeny:* i. m. 72. o.), *Stöller:* i. m. 49—51. o.
158 Szulejmán naplója, *Thury:* i. m. I. 340—341. o.
159 *Stöller:* i. m. 51—52. o.
160 Uo. 54. o.
161 *Turetschek:* i. m. 126—127. o.

palotagróf pedig úgy vonult be csapatai élén a sokat szenvedett városba, mintha ő verte volna le az oszmánokat.[162]

Megjegyezzük, ha a már jelentős erővé nőtt két hadsereg vezetői hamarabb felocsúdnak, s nem bénítja meg őket a páni félelem a verhetetlen oszmánoktól, könnyen katasztrófális vereséget mérhettek volna Szulejmán fáradt, csüggedt, nagy veszteségeket — mintegy 20 000 halottat és ennél is több sebesültet — elszenvedett hadaira.[163]

A hadjárat azonban még nem ért véget, az akindzsik még osztrák területen fosztogattak; Mihel-oglu csapatai ugyanis nem csatlakoztak a főseregheż, hanem az ostrom alatt végigportyázták egész Alsó-Ausztriát, még az Enns folyóig is eljutottak. Más csapatok pedig Stájerországot pusztították.[164] Támadó és zsákmányoló kedvüket megszenvedték az osztrák városok és falvak. Amstetten, Neumarkt és száznál jóval több falu égett porrá a támadók dühétől.[165] A török csapatok kegyetlenségét az oszmán krónikások is tanúsítják: „Ama viruló szép országot elborította a lovak által felvert setét por; a házak és paloták porrá és hamuvá lettek; a győzelmes sereg az elő talált lakosokat... elhajtotta, jószágaikat és élettelen javaikat elrabolta, a gonosz természetű hitványokat egytől-egyig kardélre hányta."[166] A várak azonban határt szabtak az akindzsik pusztító dühének: a hadjárat legbőbeszédűbb, bár nem legmegbízhatóbb oszmán krónikása, Dzselálzáde is megállapítja némi túlzással: „Ha ama tartományokban mindenütt várak... nem lettek volna, a hit harcosai a gyaúrok közül egyet sem hagyva életben, Alamán földjéről kipusztították volna az emberi nemet."[167]

A pusztítás így is hatalmas volt, s a kétségbeesett lakosság a birodalmi hadakhoz fordult segítségért. Friedrich azonban nem mozdult, szeptember végén Felső-Ausztriába vonta össze csapatait, úgy látszik a birodalom területét védte az oszmánok ellen. Azt is meg akarta gátolni, hogy az oszmánok a Duna bal partját is elpusztítsák, ezért, amikor híre jött, hogy az akindzsik Tullnerfelde-ben dúlnak, 1000 katonát küldött ellenük. A törökök azonban könnyedén kitértek az üldöző katonaság elől.[168] Sikeresebbnek bizonyult egy másik vállalkozás, amikor október 5-én Stockerau közelében Julius Hardegg kétszáz nehézlovassal szétugrasztott egy túlerejű fosztogató csapatot, sok ellenséget levágott, s a zsákmányt is elszedte tőlük.[169] Ez és más kisebb sikerek azonban nem változtattak azon a tényen, hogy az akindzsik háborítatlanul pusztították Ausztriát, majd urukat követve, október végén kisebb veszteségek árán, nagy zsákmánynyal elhagyhatták az országot.[170]

162 Uo. 127. o.; *Stöller:* i. m. 54. o.
163 Stöller egykorú értesülések alapján 40 000-re becsüli az elesett harcosok számát. (i. m. 54. o. és a 360. sz. jegyzetben idézett források.) Ez a szám azonban a részveszteségeket tekintve túlságosan magasnak tűnik. A bécsi források a legnagyobb török roham veszteségét 1000 főre teszik, a másik három roham alkalmából csak átlagosan háromszáz elesett törökről írnak. Mivel sem a Bécs körülzárását megelőző csatározások, sem a kitörések nem jártak érezhető veszteségekkel, a járványokat is, egyéb veszteségeket is tekintve, legfeljebb 20 000 főre becsülhetjük a törökök veszteségét.
164 *Stöller:* i. m. 55—57. o.
165 *Kupelwieser:* i. m. 65—66. o.; *Stöller:* i. m. 55. o.
166 Ferdi, *Thury:* i. m. II. 83. o.
167 *Thury:* i. m. II. 186. o.
168 *Stöller:* i. m. 58—59. o.
169 Uo.
170 Dselálzáde, *Thury:* i. m. II. 186. o.; Ferdi, uo. 86—87. o.

A nagy fáradsággal összetoborzott cseh és birodalmi seregek nemsokára feloszlottak anélkül, hogy megütköztek volna az ellenséggel. Ferdinánd ugyan igyekezett rábírni vezetőiket, hogy üldözzék Szulejmán fáradtan visszavonuló csapatait, Friedrich azonban nem kívánt túllépni megbízatása keretein, nem is tudta kézben tartani hadait, melyek közül két landsknecht ezred a zsoldfizetés elmaradása miatt fellázadt. Ugyanekkor az egykori bécsi helyőrség is lázongott, s azok a katonák, akik néhány napja még hősiesen harcoltak, most Bécs környékén versenyt pusztítottak az akindzsikkal.[171]

Ezzel a szomorú, de a korviszonyokat jellemző eseménnyel ért véget Ausztria történetének talán legkegyetlenebb, legvéresebb hadjárata. A pusztítás valóban iszonyatos volt, Alsó-Ausztriában több mint száz helység, vár és kolostor esett áldozatul az akindzsik pusztításainak, s több tucatnyira tehető a tönkretett stájer és felső-ausztriai helységek száma is.[172]

A háború azonban nemcsak Magyarországon és Ausztriában folyt: Horvátországban és Erdélyben is összemérték erőiket a töröktől támogatott Szapolyai- és Habsburg-párti csapatok. Nagyobb harcokra nem került ugyan sor, Erdélyben azonban Török Bálint, Ferdinánd kapitánya, veréséget szenvedett és kiszorult az országrészből. Itt a következő években már csak néhány szász város maradt Ferdinánd hűségén.[173]

Kedvezőbben alakult a Habsburg-párt sorsa Horvátországban, ahol Dietrichstein csapatai visszavonulásra késztették a Szapolyai-párti Bánffy János és Erdődy Simon hadait.[174]

A hadjáratot a török csapatok kezdték el és ők is maradtak legtovább fegyverben. Bár a szultánt senki sem üldözte, az állandó eső és a hideg idő, valamint az ellátási nehézségek gyötrelmessé tették a vert oszmán seregek visszavonulását. A Napló mindenütt nehéz átkelésekről, esőről és hidegről számol be, amikor a kínos lassúságú út egyes részleteiről is.[175] Október 25-én Budára érkezett a török sereg. Itt a szultán megpihent, s nagy udvart tartott. Úgy viselkedett, mintha győztes csatából érkezett volna. Fogadta János király szerencsekívánatait, kitüntette hadvezéreit.[176]

A maga szempontjából igaza is volt, célját elérte: Magyarország nagy részét megszerezte magának, illetve Szapolyainak; megleckéztette Ferdinándot; csapatai, igaz nagy veszteségek árán, óriási hadizsákmánnyal tértek vissza Ausztriából! Így hadjáratát, mint Fethnáméjában le is szögezi, teljes sikernek tekintette.

A bécsi kudarc csak múló epizódnak tűnt. Meg is magyarázta: a rossz

171 *Stöller:* i. m. 58—60. o.; *Turetschek:* i. m. 127—129. o.
172 *Kupelwieser:* i. m. 65—66. o.
173 *Goos:* i. m. 148—169. o.
174 A harcok első fázisáról részletesen beszámol Sigmund von Dietrichstein jelentése. Leírja nehéz helyzetüket: Erdődy Simon zágrábi püspök csapatai előnyomulnak és pusztítják a Ferdinándhoz hű urak birtokait. Sürgősen kér 1000 gyalogost és 2—300 lovast. (Hormayr's Taschenbuch. 1827, 223—224. o.) Ferdinánd augusztus 16-án utasítja a krajnai, görzi és isztriai rendeket a kért segítség megadására. (Ljubljana, St. Archiv Türkische Kriegssachen 127. fasc. 18. sz.) Ld. még: *Stöller:* i. m. 13. o.
175 Szinte minden nap esik az eső, a málhásállatok elpusztulnak, nagy a zűrzavar. Október 20-án felégetik az ágyús szekereket, november 1-én „olyan nyomorúság volt, hogy ki sem lehet mondani. A szegények közül sokan éhen haltak." Az élelmezési nehézségekről árulkodik az október 27-i, Pest alatt kelt feljegyzés is: „Az udvari kíséretnek fejenkint 1 kile (kb. 5 kg) liszt és 1 kile árpa adatott. A bölük-khuli-n (zsoldosok és más szultáni szolgák — R. Gy.) kívül senki sem kapott az élelmi készletből, még az agák sem." (*Thury:* i. m. I. 341—343. o.)
176 Dselálzáde, *Thury:* i. m. II. 187. o.

idő, s az a körülmény, hogy megtudta, Ferdinánd nincs a városban, arra késztette: királyi kegyelemmel meghagyja a bécsieknek életüket és vagyonukat. Nem vette észre, hogy újból nagy hibát követett el: bécsi kudarcával soha vissza nem térő lehetőséget hagyott kihasználatlanul ellenfele, Ferdinánd anyagi és erkölcsi megsemmisítésére.

A hadjárat katonai és politikai értékelése

Az 1529-es hadjárat politikailag és katonailag egyaránt a XVI. század legjelentősebb eseményei sorába tartozik.

Mindenek előtt tisztázta az erőviszonyokat az oszmán és a Habsburg birodalom között a magyarországi hadszíntéren, s az első lépés volt az erőegyensúly kialakítása, a magyarországi status quo másfél évszázados rögzítése felé.

A két ellenfél tanult a hadjárat tapasztalataiból. Ferdinánd felismerte, hogy Szulejmán semlegessége nélkül nem tudja magyarországi uralmát tartósítani, ezért követei új alapokon tárgyaltak a Portán. Ferdinánd szövetséget, sőt évi adót is ajánlott a szultánnak, ha őt ismeri el Magyarország királyának.[177] Szulejmán, szintén az események hatására, bizonyos engedményekre hajlandónak is mutatkozott: elismerte Ferdinánd királyságát, s 1533-ban — igaz, hogy az 1532-es újabb kudarc, s méginkább a fenyegető perzsa háború hatására — fegyverszünetet is kötött a Habsburg uralkodóval.[178]

Már az 1532-es hadjárat tapasztalatai is jelezték, hogy Szulejmánra sem maradtak hatástalanul a három évvel korábbi emlékek: nem mert újból Bécs ellen fordulni, s vállalni az ütközetet a hatalmas birodalmi sereggel. Ezzel demonstrálta: elismeri a Habsburgok erejét, s nem kísérletezik azzal, hogy döntést csikarjon ki velük szemben.

A legtöbbet mégis Magyarország számára jelentett 1529. A kialakulóban levő erőegyensúly megosztotta az önálló cselekvésre képtelen ország erőit, megakadályozta, hogy teljesen odakösse sorsát bármelyik mellé, s ezzel hosszú századokra vazallus állammá, nagyobb erők játékszerévé süllyedt.

Rendkívül érdekesek és jelentősek a hadjárat katonai tapasztalatai is. Elméleti vonatkozásban rendkívül izgalmas összehasonlítási lehetőségeket nyújt a két, eltérő alapokra épült, különböző struktúrájú állam és hadsereg összehasonlítása. Megállapítható, hogy a despotikus, jól összefogott, katonai jellegű török állam katonailag több vonatkozásban, főleg a stratégiában, fölénybe került a fejlettebb társadalmi és gazdasági rendszerű, de a központosításban elmaradt feudális Ausztriával — s bátran ideszámíthatjuk a hadjáratban közvetlenül, vagy közvetve részt vevő többi európai országot: Magyarországot, Csehországot, és a Német-Római Birodalmat is — szemben.

A taktikában viszont jobban érvényesült a fejlettebb gazdasági és társadalmi rendszer hadseregének technikai fölénye. E hadsereg gerincét ekkor már a támadásban és védelemben egyaránt helytálló, nagy tűzerejű nehéz-

177 A követjárás részletes dokumentációját ld. *Gévay:* i. m. I/3. r. Értékelését: *Turetschek:* i. m. 205—220., 246—261. o.
178 *Turetschek:* i. m. 349—355. o.

gyalogság alkotta, mely erős lovassági és tüzérségi támogatással nehezen leküzdhető ellenfélnek bizonyult a könnyebb védőfegyverzettel és viszonylag kevesebb lőfegyverrel felszerelt, kisebb átütő erejű, főleg könnyűlovasságból álló, bár kétségtelenül mozgékonyabb török hadsereg számára. A várharcokban, főleg a magas technikai felkészültséget és szervezettséget igénylő aknaharcban, mint ezt Bécs ostroma is szemléletesen bizonyítja, az európai típusú hadseregek általában felülmúlták az oszmán hadakat.

A felsorolt szempontokat figyelembe véve megkísérelhetjük a hadjárat konkrét katonai mérlegének megvonását is. Elsőként a helyes alapokon nyugvó, a politikai célokat és a katonai lehetőségeket egyaránt számba vevő stratégiai elképzelések kudarcát kell kiemelnünk. Egyik fél sem tudta szándékait megvalósítani, s a hiba mindkét oldalon az idő tényező elhanyagolásában keresendő.

E súlyos hibát az osztrákoknál nem annyira szervezési és tervezési pontatlanságok, mint inkább objektív tényezők: Ferdinánd hatalmának gyengesége, a spanyol segítség elmaradása, valamint a birodalmi segélyhadak késedelmeskedése és passzivitása magyarázzák. Mindezek folytán az osztrákoknak már eleve le kellett mondaniuk a fontosabb magyar várak — főleg Buda — megvédéséről és a pozsonyi tábor felállításáról. Ezzel Bécset és Alsó-Ausztriát is lényegében sorsára hagyták. Az egész hadjárat alatt — Bécs védelmétől eltekintve — az osztrák és a birodalmi hadsereg erőfeszítéseit egyetlen stratégiai cél elérésére összpontosította: meg akarta védeni a Dunától északra és az Ennstől nyugatra fekvő területeket az akindzsik pusztításaitól. Ezt a feladatot alapjában véve meg is oldotta. S amikor a török főerők visszavonultak, az osztrákok megelégedtek az elhárító sikerekkel, s nem is gondolhattak a megtépázott oszmán had üldözésére.

Bonyolultabb, mégis hálásabb feladat az oszmán hadsereg végső kudarcának oki elemzése. Véleményünk szerint a kudarcot a rossz időszámvetés, a politikai és katonai célkitűzések összezavarása, szervezési hiba (a török ostromtüzérség lemaradása) és a véletlen tényező (a váratlanul kedvezőtlen, esős időjárás) számlájára írhatjuk.

A törökök időszámvetését eleve elhibázottnak kell tekintenünk. Buda és Bécs elfoglalása — amennyiben az utóbbi nemcsak feltételesen kapott helyet a szultán terveiben —, a hadjárat három hónapos tartamát figyelembe véve, túlzott feladatnak látszott. S mégis az oszmánok már a hadjáratot is késve, május 10-én indították meg, majd az esőzések miatt az Isztambul—mohácsi mintegy 1300 km-es távolságot csak hetven nap alatt, vagyis nem egészen 20 km-es napi menetteljesítménnyel tették meg. Mohácsnál politikai okokból — János király ünnepélyes fogadása — újabb néhány napot elvesztegettek, s csak szeptember 5-én jutottak Buda alá. Itt viszont a szerencse kezükre játszott, a vár szeptember 9-re már birtokukba került, pedig ha megfelelően megerősítik, Buda reálisan akár 3—4 hétig is fenntarthatta volna az oszmán sereget, s így az ausztriai hadjáratra egyszerűen nem maradt volna idő.

Szulejmán azonban elmulasztotta a kedvező alkalmat, politikai okokból további négy napot elfecsérelt, ezért csak szeptember 26-ra fejezhette be Bécs körülzárását. Megjegyezzük, hogy itt is szerencsés motívum játszott közre: az osztrák had még mindig nem gyűlt össze, s nem akadályozhatta meg, hogy a török benyomuljon Ausztriába.

Út közben még egy súlyos mulasztást követett el a török hadvezetés. Nem sikerült az ostromtüzérséget időben Bécs alá szállítania, s ez nemcsak megnyújtotta, hanem rendkívül meg is nehezítette az ostromműveleteket.

Ugyanekkor helyes és sikeres, jóllehet embertelen és barbár lépésnek tarthatjuk az akindzsik egész Alsó-Ausztriát, továbbá Stájerország és Felső-Ausztria jelentős részeit átfogó nagy portyázását, amely az okozott károkon túlmenően helyhez kötötte az egyébként is passzív birodalmi haderőt, s megakadályozta, hogy megzavarja Bécs ostromát.

Portyázásokkal azonban nem lehet a háborúkat eldönteni, így az 1529-as hadjárat kimenetelét sem az akindzsik és az ellenük küldött csapatok csatározásai, hanem Bécs sikeres védelme határozta meg. A későbbi császárváros ostroma a XVI. század legnagyobb méretű és hatásában is legjelentékenyebb, hadművészeti tanulságokban gazdag hadi eseményeinek sorába tartozik.

A védelem vezetését és a csapatok teljesítményét magasra értékelhetjük. A tapasztalt Salm, aki a következő évben belehalt az ostrom alatt szerzett sebeibe, jól szervezte meg a védelmet. Gondoskodott tartalékokról, s mind katonai, mind lélektani szempontból helyeselhetjük azon elhatározását is, hogy aktív védelemmel, állandó kitörésekkel, nehezítette az ostromlók tevékenységét. Egyedül az október 6-i kitörés előkészítése nem sikerült, s ez csaknem katasztrófába sodorta a védőket.

A katonák teljesítményéről ugyancsak elismeréssel kell szólnunk. Mind közelharcban, mind technikai felkészültségben — főleg az aknaharcban — felülmúlták a támadókat, harci szellemük, helytállásuk is magasabb színvonalon állott; az ostrom utolsó szakaszában az oszmánok harci szelleme érezhetően elromlott, míg a védők reménytelennek ítélt helyzetükben is — vagy talán éppen ezért? — szívósan harcoltak. A technikai, főleg tüzérségi fölény mellett elsősorban az ő bátorságuknak és kitartásuknak köszönhető, hogy az *oszmán hadsereg katonai vereséget szenvedett Bécs alatt.*

Kevesebb jót mondhatunk a török hadvezetésről és a hadseregről. Tény: Ibrahim jól szervezte és vezette az ostromot, s a katonák is egy ideig bátran és önfeláldozóan harcoltak. S bár a török tüzérség a szokottnál gyengébb volt, helyesen összpontosított tüzével súlyos károkat okozott a város falaiban és épületeiben, főleg a Karinthiai kapu térségét lőtték teljesen rommá a török ágyúk. Azt is helyesen ismerte fel Ibrahim, hogy a védelem gyenge pontja a Karinthiai kapu, ezért itt erőltette leginkább a támadást.

A török vezetés abban viszont hibázott, hogy nem használta ki dunai fölényét. Az osztrák dunai naszádok távollétében a török hajóraj korlátlan úr lett a folyón, a Salzthor híd előtt pedig az akindzsik hídfőt alakítottak. A törökök azonban nem aknázták ki adódó lehetőségeiket, pedig, ha nagyobb aktivitást fejtenek ki a Duna mentén, ez arra késztette volna a védőket, hogy a gyenge dunai falak megvédésére nagyobb erőket vonjanak össze, s ez megkönnyíthette volna a török fő támadó csoportok harcát.

Még jelentősebb következményekkel járt, hogy Ibrahimot a hideg korai beállta az ostrom meggyorsítására kényszerítette. Az aknaharc azonban a védők egyértelmű győzelmét hozta, s így az amúgy sem kellően előkészített rohamok súlyos veszteségekkel jártak, s rövidesen teljesen aláásták az igazhitű harcosok erkölcsi ellenálló erejét.

Végezetül foglalkoznunk kell Szulejmánnak az ostromműveletek abba-

hagyásáról szóló döntésével. A szultáni Fethnáme, Ibrahim későbbi megnyilatkozásai és a török krónikások, mint láttuk, egyértelműen az esőt, a hideg időt és azt a körülményt, hogy Ferdinánd nem tartózkodott Bécsben, hozzák fel indokul az ostrom abbahagyására.[179] Az ok azonban ennél mélyebben gyökerezik: a török hadak katonai vereséget szenvedtek, a harcosok nem voltak hajlandók tovább rohamozni a falakat. A hadsereg lázongásai már nem először kényszerítették a szultánt a hadjárat félbeszakítására. Rhodosz 1480-as ostrománál pl. a katonák megtagadták a parancsok teljesítését, s Mesih pasát az ostrom feladására kényszerítették. Maga Szulejmán is alig tudta engedelmességre bírni Rhodosz 1522-es ostrománál lázongó katonáit. Szulejmánnak Bécs alatt sem volt más választása, minthogy vert és demoralizált hadával elvonuljon.

Pedig, véleményünk szerint, Bécs elfoglalása nem haladta túl az oszmán hadsereg lehetőségeit. Ha az ostromot kb. tíz nappal korábban kezdik — ezt megtehették volna — és az ostromtüzérséget is magukkal szállítják, a helyzet lényegesen kedvezőbben alakul a törökök számára. A tüzérség bizonyára eredményesebben lövi a várost, s jut idő az aknaharc további erőltetésére is. Természetesen nem tudhatjuk, hogy a kitűnően harcoló bécsi védősereg nem tudta volna-e még így is megvédeni városát, nehézségei azonban kétségtelenül lényegesen nagyobbak lettek volna, mint a valóságban. S az is tény, ha megfelelő időt rá tudtak fordítani, a legtöbb középkori ostrom sikerrel járt...

Így viszont a kedvezőtlen időjárás, saját hibáik, s nem utolsó sorban a védők helytállása eredményeként a győzhetetlennek hitt oszmán hadsereg helyrehozhatatlan vereséget szenvedett Bécs alatt. A szultán nem tudott megsemmisítő csapást mérni Habsburg vetélytársára, s bele kellett nyugodnia, hogy Magyarországot sem képes teljesen uralma alá hajtani.

ДЬЮЛА РАЖО

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТУРЕЦКОГО ПОХОДА 1529 ГОДА

Резюме

В вводной части статьи автор рассматривает значение венгерского театра военных действий, а также политические и военные цели Габсбургов и османской империи в связи с Венгрией. Он констатирует, что Венгрия по своему значению в борьбе двух великих европейских союзнических систем: империи Габсбургов и противостоящего ей турецко—французского союза отошла на второстепенное место.

Хотя император Фердинанд, господствовавший в восточных провинциях династии Габсбургов, вплоть до 1529 года стремился оккупировать всю территорию Венгрии, однако это ему не удалось осуществить, в частности по причине слабости его собственной власти, а также из-за расчлененности Венгрии, а главным образом вследствие превосходящей мощи Османской империи.

179 Szulejmán naplója a rossz időt, Ferdinánd távollétét és — bár nem mondja ki nyíltan — a katonák elégedetlenségét (*Thury:* i. m. I. 340. o.), Ibrahim az ostromágyúk hiányát — a szultán szerinte nyílt csatában kívánt megütközni Ferdinánddal, ezért a nehézágyúkat hátrahagyta — említi. (*Gévay:* i. m. I/3. r. 34—35. o.) Dselálzáde szerint „a tél is gyorsan közeledvén a hadseregnek nem volt türelme tovább időzni." (*Thury:* i. m. II. 186. o.) Lutfi is a telet, a hadsereg zúgolódását és a szultán „kegyes" elhatározását hozza fel indokul. (*Thury:* i. m. II. 22. o.) A későbbi, vagy kevésbé jelentős török historikusok véleménye is hasonló volt. (*Thury:* i. m. II. 186. o. 1. jegyz.)

В противоположность этому Сулейман вначале не имел намерения подчинить Венгрию своему непосредственному господству, ему было достаточным упрочение положения своего вассала Яноша Запольяи. В интересах этого он наметил осуществить крупный наступательный военный поход в 1529 году.

В статье анализируется соотношение сил противостоящих сторон, проблемы подготовки похода и военные планы. Из двух армий стратегическое преимущество было на стороне турецкой армии, обладавшей более крупным численным составом, большей гибкостью и мобильностью и находившейся под единым руководством; в противоположность этому австрийская армия, которая была более лучше оснащена и обучена, располагала более современной, развитой военной техникой, а также сильной пехотой и тяжелой конницей, обладала тактическим преимуществом. Фердинанд, рассчитывая на внешнюю помощь, намеревался подготовиться к обороне, но в то же время хотел сохранить наиболее важные венгерские пограничные крепости, в первую очередь также и Буду. А целью Сулеймана был захват Буды и других западно-венгерских крепостей, опустошение Вены и разграбление Австрии.

В военной кампании ни одна из сторон не смогла реализовать свои замыслы. Турецкое войско, которое, предположительно, насчитывало 100—110 тысяч человек, уже запоздало и с выступлением, и несмотря на то, что после непродолжительной, продолжавшейся всего лишь несколько дней осады турки 8 сентября захватили Буду, к осаде Вены турецкие войска приступили слишком поздно — 26 сентября.

В свою очередь австрийская армия также не смогла осуществить поставленную перед ней задачу. В середине сентября Фердинанд еще имел в своем распоряжении резервы, с помощью которых сумел увеличить численный состав венского гарнизона до 17 000 пехотинцев, в его распоряжении была тяжелая конница и легкая кавалерия (1400 и 1200 человек), вследствие чего он предпринял попытку защитить расположенные к северу от Дуная и к западу от Энса территории от набега турок.

Вторгшаяся в Австрию османская армия разделилась на две части: главное войско осадило Вену, а нерегулярная акинджийская конница опустошала деревни и города Нижней Австрии и Штирии.

Осада Вены началась артиллерийской подготовкой и подкопами, однако защитники города своими вылазками нарушали операции по осаде, контрминами уничтожили большинство османских мин, и их артиллерия также оказалась в качественном превосходстве по сравнению с турецкой, так как осадные пушки турок прибыли под стены города только в последней стадии осады.

Османская армия 9 октября приступила к первому штурму самого уязвимого пункта города — Каринтийских ворот, однако этот штурм, а также три последующих окончились неудачей. Таким образом 14 октября турецкий военный совет вынес решение о снятии осады. Турецкое войско в холодную, дождливую погоду, претерпевая большие лишения, беспрепятственно отступило.

Причину этого провала можно объяснить поздним началом кампании, отсутствием турецкой осадной артиллерии, и не в последнюю очередь смелостью и стойкостью венского гарнизона.

Кампания 1529 года содействовала выяснению соотношения сил на венгерском театре военных действий, она показала, что ни одна из сторон не в состоянии создать решающего превосходства по сравнению с другой. Всё это в итоге привело к стабилизации равновесия сил и к полуторавековой турецкой оккупации Венгрии.

GYULA RÁZSÓ

STRATEGISCHE PROBLEME DES TÜRKISCHEN FELDZUGS VON 1529

Resümee

Die Studie befasst sich einleitend mit der Bedeutung des ungarischen Kriegsschauplatzes, sowie mit den Ungarn betreffenden Zielsetzungen des Habsburger- und des Osmanischen Reiches. Es wird festgestellt, daß im Kampfe der beiden großen europäischen Bündnisssysteme, dem Habsburgerreich und dem ihm entgegenstehenden türkisch—französischen Bündniss Ungarn zu sekundärer Bedeutung herabgesunken ist. Der in den östlichen Provinzen des Hauses Habsburg regierende Ferdinand war zwar bis 1529 bestrebt ganz Ungarn zu gewinnen, was er jedoch teils infolge der Schwäche seiner eigenen Macht, teils der Geteiltheit Ungarns, hauptsächlich aber infolge der Übermacht des Osmanischen Reiches nicht verwicklichen konnte.

Auf der Gegenseite beabsichtigte Sultan Suleiman nicht Ungarn unmittelbar seiner eigenen Macht zu unterwerfen, anfangs hätte er sich mit der Festigung der Lage seines Vasallen János Szapolyai begnügt. Mit dieser Absicht plante er i. J. 1529 eine großangelegte Angriffsoperation.

Im folgenden analysiert die Studie die militärischen Kräfteverhältnisse der einander gegenüberstehenden Parteien, die Probleme der Vorbereitung des Feldzugs und die Kriegspläne. Zwischen den beiden Armeen bestand der Unterschied in folgendem: strategisch war das über eine größere Stärke verfügende, unter einheitlicher Führung stehende, elastischere und beweglichere osmanische, taktisch hingegen das besser ausgerüstete und ausgebildete, über entwickeltere Kriegstechnik, sowie über starke Infanterie und schwere Kavallerie verfügende österreichische Heer überlegen. Ferdinand wollte sich — auf äußere Hilfe hoffend — auf Verteidigung einrichten, wollte aber auch die wichtigeren ungarischen Grenzfestungen, in erster Reihe Buda (Ofen) behalten. Sulejmans Ziel bildete hingegen die Eroberung von Ofen und der übrigen westungarischen Festungen, die Vernichtung Wiens und die Ausplünderung Österreichs.

In diesem Feldzug konnte keine der beiden Parteien ihre Vorstellungen verwirklichen. Das osmanische Heer, dessen Stärke auf 100—110 000 Mann geschätzt werden kann, hat schon seinen Aufmarsch zu spät beendet, und obzwar es Ofen schon nach einigen Tagen, am 8. September eroberte, begann es die Belagerung Wiens erst am 26. September, also zu einem zu späten Zeitpunkt.

Auch das österreichische Heer konnte die gesteckte Aufgabe nicht lösen. Mitte September standen Ferdinand erst so viel Kräfte zur Verfügung, daß er die Garnison Wiens auf 17 000 Mann Infanterie, 1400 Mann schwere und 1200 Mann leichte Kavallerie auffüllen und versuchen konnte, die nördlich der Donau und westlich der Enns gelegenen Gebiete gegen die Streifzüge der Türken zu verteidigen.

Das in Österreich eingefallene osmanische Heer wurde entzweigeteilt: das Hauptheer belagerte Wien, die irreguläre Akindschi-Kavallerie verheerte die Dörfer und Städte Nieder-Österreichs und der Steiermark.

Die Belagerung Wiens begann mit Artillerievorbereitung und Minenkampf; die Verteidiger haben aber die Belagerungsoperationen durch Ausfälle gestört, mit Gegenminen die meisten osmanischen Minen zerstört, und auch ihre Artillerie war der osmanischen überlegen, weil die türkischen Belagerungsgeschütze erst im letzten Abschnitt der Kämpfe vor Wien eingetroffen sind.

Die osmanische Armee hat am 9. Oktober ihren ersten Sturm, und zwar gegen den gefährdetsten Punkt der Stadt, das Kärntnertor unternommen; der Sturm ist aber — ebenso wie die weiteren drei Versuche — blutig zusammengebrochen. So hat dann der türkische Kriegsrat am 14. Oktober den Abbruch der Belagerung angeordnet. Die türkische Armee hat sich bei kälter gewordenem, unangenehmem nassem Wetter unter großen Entbehrungen ungestört zurückgezogen.

Der Grund des Fehlschlagens kann in dem späten Zeitpunkt, im Mangel an türkischen Belagerungsgeschützen und nicht zuletzt im heldenhaften Standhalten der Wiener Garnison gefunden werden.

Der Feldzug von 1529 schuf Klarheit in den Kräfteverhältnissen auf dem ungarischen Kriegsschauplatz, bewies, daß keine der beiden Parteien entscheidendes Übergewicht erreichen kann. All dies führte schließlich zu einer Festigung des Kräftegleichgewichts und zur anderthalb Jahrhunderte währenden Türkenherrschaft in Ungarn.

URBÁN ALADÁR

AZ 1848-AS MAGYAR HADÜGYMINISZTÉRIUM MEGSZERVEZÉSE (1848. április—december)

Az 1848. évi III. tc. értelmében létrejött első felelős magyar kormány legnehezebben szerveződött minisztériuma a hadügyminisztérium volt. Ennek oka elsősorban nem Mészáros Lázár hadügyminiszter késleltetett hazatérése, hanem a központosított, vagyis a továbbra is Bécstől függő birodalmi katonai szervezet fennmaradása volt. Ez utóbbi ugyanis további nehézségek forrása lett és — a nemzeti érdekek védelmében — a fegyveres testületek irányításának megosztottságát, párhuzamosságát eredményezte. A sorezredek és a katonai hivatalok felett rendelkező hazai főhadparancsnokságok (General-Kommandók) — amelyek megőrizték korábbi kapcsolataikat a bécsi Hofkriegsrat-tal, majd a májusban azt felváltó osztrák Kriegsministerium-mal — nem lehettek szervezői és irányítói az 1848: XXII. tc. értelmében megalakult nemzetőrségnek, valamint a rövidesen szervezni kezdett honvédségnek. Batthyány Lajos ezért még április második felében létrehozta az ideiglenesnek szánt Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, amely közvetlenül a miniszterelnök irányítása alatt működött. A Haditanács intézte azután a nemzetőrség ügyeit, valamint a honvédzászlóaljak toborzását, szervezését, felszerelését és kiképzését. Így ezek, az egyébként a sorkatonaság mintájára létrehozott alakulatok csak akkor kerültek a hadügyminisztérium rendelkezése alá, amikor azokat tábori szolgálatra rendelték. Ugyanakkor a magyarországi sorezredek kiegészítése, felszerelése és ellátása, az előléptetések és egyéb ügyek intézése az új magyar hadügyminisztérium közreműködésével, de a régi katonai szervezet útján történt.

Ez a kettős, sőt hármas tagolás 1848 októberétől, amikor a Honvédelmi Bizottmány már határozottan a helyzet ura volt, s az országban létező osztrák eredetű katonai gépezetet (legalábbis a budai főhadparancsnokságot) is ellenőrzése alá vonta, lassan értelmét vesztette. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor fokozatosan megszűnt a sorkatonaság, valamint a honvédek közötti különbség és az egységesülő haderő minden alakulatát a magyar *honvédsereg* részének tekintették. Ebben a helyzetben a Nemzetőrségi Haditanács különállása már nem volt indokolt. Felszámolása és a hadügyminisztériumba való beolvasztása így az egységes és hatékony hadügyi irányítás előfeltétele lett. Ugyanakkor a még létező, bár tevékenységükben meglehetősen szűk térre szorult főhadparancsnokságok fenntartása is teljesen feleslegessé vált.

A Honvédelmi Bizottmány már novemberben megtette a szükséges lépéseket a Budán székelő hadügyminisztérium és a Pesten levő Nemzetőrségi Haditanács egy épületben való elhelyezésére, majd összevonására. A párhuzamosan működő katonai irányítószervek egyesítésével, valamint a Bécs-

től való függetlenség biztosításához szükséges intézmények (mint pl. a legfelsőbb magyar katonai törvényszék, vagy az önálló katonai főszámvevő hivatal) megszervezésével alakult ki a hadügyek intézésének olyan formája, amikor egyetlen szerv kezébe került a magyar hadsereg minden alakulatának és katonai hivatalának vezetése. 1848 decemberére, vagyis az osztrák főserég támadásának idejére így jött létre az adott helyzetnek megfelelően felépített magyar hadügyminisztérium, hogy — a Honvédelmi Bizottmány irányítása mellett — szervezze és összehangolja az önvédelmi harc katonai erőfeszítéseit. Jelen tanulmány ezt, az 1848. április—december között végbement folyamatot kívánja bemutatni.*

Mészáros Lázár hivatalszervező tevékenysége

Az 1848-as első felelős magyar kormánynak egyetlen tagja Mészáros Lázár volt, aki a sajtóból értesült miniszterségéről. Mint emlékirataiban írja, az észak-itáliai harcok szünetében, Veronában kapta meg a Pesti Hírlapnak azt a számát, amely hírt adott a Batthyány-kormány megalakulásáról.[1] Az április 16-án tartott minisztertanács utasította azután Batthyányt, hogy haladéktalanul szólítsa fel a még változatlanul Lombardiában, huszárezrede élén tartózkodó Mészárost, hogy kinevezésével kapcsolatban „végelhatározását haladéktalanul jelentse ki".[2] Mészáros Lázár április 24-én igenlő választ adott, de ezredét felettes hatóságaitól nyert engedelem nélkül nem hagyhatta el.[3] Ismeretes, hogy Batthyány miniszterelnök május elején Bécsben járva, személyes közbenjárásával tudta csak kikényszeríteni azt a május 7-én kelt királyi kéziratot, amely a magyar hadügyminisztert tárcájának átvételére utasította.[4] Így érthető, hogy Mészáros Lázár csak nagy késéssel, május 23-án érkezett meg Pest-Budára.[5]

A hadügyi szervezőmunka természetesen nem a hadügyminiszter meg-

*Az Országos Levéltár Az 1848/49-es minisztérium levéltárából és a Regnicolaris Levéltárból a tanulmányhoz felhasznált iratok jelzetének rövidítése:

Meln.	Miniszterelnök, elnöki iratok (H 2)
HNI	Miniszterelnök, hadügyi és nemzetőri iratok (H 2)
OHB	Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (H 2)
HM	Hadügyminisztérium, általános iratok (H 75)
HM/b	Hadügyminisztérium, beadványok (H 75)
HM/k	Hadügyminisztérium, kiadványok fogalmazatai (H 75)
HM bizt.	Hadügyminisztérium, biztonsági osztály iratai (H 82)
ONöHt	Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai (H 92)
KM	Külügyminisztérium, általános iratok (H 7)
KM eln.	Külügyminisztérium, elnöki iratok (H 6)
Nádori min.	Nádori levéltár, István nádor miniszteri iratai (N 31)

1 *Mészáros Lázár* emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor.* Pest, 1867. I. k. 1—2. o. A szövegből kitetszően Mészáros a *Pesti Hírlap* (a továbbiakban — PH) 1848. március 26-i (10. sz.) példányát vehette kézbe, amely Batthyánynak március 23-án az országgyűlés előtt a minisztérium tagjairól adott tájékoztatását tartalmazza.

2 Meln. 1848:53; Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban — KLÖM) Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957. XII. k. 37. o. Batthyány leveléből az világlik ki, hogy ő már korábban tudatta Mészárossal miniszteri kinevezését. (A levelet másnap, április 17-én gr. Pötting Károly, a Turszky ezred hadnagya vitte futárként Észak-Itáliába.)

3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL), Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc iratai, 1/47. Mészáros Lázár a Hofkriegsrathoz, 1848. április 24. (másolat).

4 Erre és a hadügyekkel kapcsolatos egyéb, 1848 április—májusi kérdésekre l. *Urbán Aladár:* A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza. Hadtörténelmi Közlemények, 1971. 2. sz. 211—235. o. — A király május 7-i kéziratát l.: *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. Pest, 1868. I. k. 77. o.

5 A hadügyminiszter megérkezését eredetileg május 22-re várták; Batthyány Lajos — Ottinger Ferenc ideiglenes hadügyminiszterhez, 1848. május 22. HNI 1848:270.

érkezésével vette kezdetét. Ismeretes, hogy a minisztertanács határozata alapján, Mészáros hazaérkezéséig, a hadügyi tárcát Batthyány Lajos miniszterelnök vette kézbe.[6] Batthyány természetesen nem csak a napi ügyekkel foglalkozott, de megtette a kezdeti intézkedéseket egy, a hadügyekkel foglalkozó iroda létrehozására. Mielőtt azonban erre sor került volna, az április 16-i minisztertanács határozta alapján Batthyány kísérletet tett arra, hogy a Bécsben állomásozó Leopold Rousseau d'Happancourt vezérőrnagyot megnyerje a magyar hadügyek ideiglenes vezetésére. A becsvágyó tábornok azonban erre a szerepre nem vállalkozott.[7] A tagadó válasz kézhezvétele után a miniszterelnök azonnal, még április 24-én kinevezte a kevésbé tekintélyes, de helyben tartózkodó Franz Ottinger vezérőrnagy, budai dandárparancsnokot ideiglenes hadügyminiszternek.[8] A sietős intézkedés érthető volt. Az országban állomásozó haderővel, s főleg a katonai hivatalokkal való együttműködés ugyanis megkívánta, hogy az új kormányt a régi hadszervezettel való kapcsolatában egy, a hadseregtől ellenkezés nélkül elismert tábornok képviselje.

Miniszterelnöki irodájának megszervezésekor Batthyány az elnöki (vagyis az általános, nagy politikai jelentőségű) ügyektől külön választotta és külön titkárral, külön iratsorozatban intéztette a hadügyi és nemzetőri ügyeket.[9] A hadügyminisztert helyettesítő ténykedésének első pillanatától adódtak azonban olyan esetek, amelyek nem az újonnan alakult kormány hadügyi problémáival, vagy a szervezés alatt álló nemzetőrség kérdéseivel függtek össze. Ezek a sorezredeknek, vagy a régi katonai hivataloknak a polgári szervekkel való rutinszerű kapcsolatából adódtak. Ezeket a feladatokat régebben a Helytartótanács tartományi biztossági osztálya (departamentum commissariaticum) intézte. Most, a Helytartótanács megszűnésével, ennek feladatköre is az újonnan szervezett hadügyminisztériumhoz került. Mivel ezek az ügyek, mint például a vonuló katonai alakulatok ellátása, szabadságolt vagy szökevény katonák esetei, folyamatos ügyintézést kívántak, Ottinger ideiglenes hadügyminiszternek, de magának Batthyánynak is kellett ezekkel foglalkoznia. A legegyszerűbbnek az tűnt, s a zavartalan ügykezelés is azt kívánta, hogy a régi irattárat, sőt iktatási rendet is vegyék át a folyó ügyekkel együtt. Így ez a miniszterelnökséghez „ideiglenesen csatolt hadügyi polgári osztály" (a továbbiakban használt nevén: biztossági, vagy polgári-gazdászati osztály) lett tulajdonképpen az 1848. évi hadügyminisztérium első osztálya.[10]

A feladatok zavartalan ellátására természetesen szükség volt a megfelelő hivatalnoki karra is, így ezek kinevezése nem várhatott Mészáros Lázár megérkezéséig. Batthyány április 30-án terjesztette fel a nádorhoz kinevezésre a hadügyi polgári osztály igazgatójául *Török Bálint* grófot, titkár-

6 PH 1848. április 19., 34. sz., 347. o. (a továbbiakban — PH 1848 április 19/34/347.) A lap másnap a hivatalos rovatban is megismételte a hírt, mindkét esetben hangsúlyozva, hogy a nemzetőrség felállítása is a miniszterelnök feladata lesz.

7 KLÖM XII. k. 67. o.; KM 1848:8,14; Nádori min. 1848:909. Mészáros véleménye Rousseau tábornokról: Emlékiratai, I. k. 7. o.

8 HNI 1848:46. Ottinger egyébként április 20-tól már az ideiglenesen megszervezett Nemzetőrségi Haditanácsa elnöke volt.

9 L. erre: *Ember Győző:* Az 1848—49-i minisztérium levéltára. Budapest, 1950. 21—28., 49—50. o. A miniszterelnök elnöki titkára ekkor Jászay Pál, hadügyi és nemzetőri titkára Korponay János, a 32. gyalogezred főhadnagya volt.

10 Az osztály 1848 végéig megőrizte különálló, az eredeti kútfő-tétel rendszerben iktatott irattárát. *Ember:* i. m. 228—229. o. A biztossági osztály eredeti hatáskörére l.: *Felhő Ibolya —Vörös Antal:* A helytartótanácsi levéltár. Budapest, 1961. 231—238. o.

nak pedig Markovics Józsefet.[11] A nádor még aznap jóváhagyta a felterjesztést, sőt április 30-án megszületett az osztály tisztviselőinek kinevezése is, mert az igazgató és a titkár mellett a nádor és a miniszterelnök még egy tanácsost (aki nem lépett hivatalba), két fogalmazót és egy gyakornokot, továbbá irodaigazgatót, két sorjegyzőt, hét írnokot és egy irodaszolgát is kinevezett.[12] Így a késve alakuló hadügyminisztérium hadügyi polgári (biztossági) osztálya ekkor kétségtelenül egyike volt a legnagyobb létszámú minisztériumi osztályoknak. Sokrétű feladatköréről egyébként másnap, május 1-én tájékoztatta a hatóságokat Deák Ferenc, a miniszterelnök távollétében a hadi tárcával ideiglenesen megbízott miniszter.[13]

Ezek voltak a legfontosabb *szervezeti* lépések, amelyek a hadügyminisztérium felállítása terén megelőzték Mészáros Lázár hazatérését. Az új hadügyminiszter, aki huszárezredes létére inkább mezőgazdasági tárgyú értekezéseiről volt ismert a közvélemény előtt, május 17-én indult Veronából, s Bécsen át érkezett szolgálati helyére.[14] Megérkezése napján, vagyis május 23-án, azonnal letette az esküt a nádor és a miniszterelnök kezébe, majd másnap „Polgártársak!" kezdetű felhívásban, a sajtó útján adta tudtul hivatala átvételét. Május 25-én hadparancsot adott ki, amelyben közölte, hogy a főhadparancsnokságokkal és az összes katonai hivatallal együttműködésben akarja a haza és az összbirodalom boldogulását elősegíteni. A késve érkezett miniszter megnyilatkozásainak sorát a május 28-án a hatóságokhoz intézett körlevél zárta le.[15] Ezzel kezdetét is vették az első magyar hadügyminiszter hétköznapjai.[16] A Pesti Hírlap május 30-i száma már közölte Mészáros Lázár fogadóóráit, rászabadítva ezzel az állást kereső instanciázók tömegét a még betöltetlen hivatali helyekkel rendelkező tapasztalatlan miniszterre.[17]

A hadügyminisztérium helyzetét tekintve kétségtelenül a megfelelő hivatali helyiségek és a szükséges, hozzáértő tisztviselői kar biztosítása volt a legfontosabb feladat. Mészáros érthetően saját, úgynevezett elnöki irodájának kiépítésével kezdte. Június 1-vel kinevezte az addig a miniszterelnök

11 Meln. 1848:150; Nádori min. 1848:997. Gróf Török Bálint korábban a Helytartótanács mellett működő országos bizottság aligazgatója volt.

12 Meln. 1848:181. A kinevezettek létszáma tehát az igazgatótól az irodaszolgáig bezáróan 17 fő volt.

13 L.: A felelős magyar minisztérium egyes osztályainak teendői. Kassán, 1848. 7—9. o.; közli *Ember:* i. m. 202—204. o. A kassai kiadvány közreadja Deák Ferencnek a tájékoztatóhoz mellékelt, május 1-én kelt körlevelét is. Bár Deák levele „a hadügyministeriumhoz vonatkozó tárgyak jegyzékét" ígéri, az tulajdonképpen csak a hadügyi polgári (biztossági) osztály feladatkörét ismerteti. (A kassai kiadvány címében szereplő „osztály" megjelölés az 1848:III. tc. 14. §-ra utal, ahol az egyes szakminisztériumokat, mint a *minisztérium* osztályait emlegeti a törvény szövege.) Néhány nap múlva, a *Pesti Hírlap* hasábjain a belügyminiszter így határozta meg röviden a „honvédelmi ministerium" feladatkörét: „Sorkatonaság. Az országos biztosi hivatal. Fegyvertárak. Várak és erősségek. Ludoviceum." PH 1848 május 4/47/397.

14 A hadügyminiszter bécsi fogadtatására és tapasztalataira l.: *Mészáros* emlékiratai I. k. 4—10. o.

15 A május 24-i felhívást l.: PH 1848 május 26/66/477; a május 25-i hadparancsot: HM/k 1848:7; a május 28-i körlevelet: HM/k 1848:19. Mészáros Lázár május 25-én levéllel fordult a magyarországi főhadparancsnokságokhoz is. A budai főhadparancsnoksághoz intézett levelet l.: HL Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc iratai, 1/165.

16 Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a törvény szövege a „honvédelem osztályá"-ról beszél, de néhány korai esettől eltekintve, nem használták a honvédelmi minisztérium megjelölést. Mészáros Lázár hadügyminiszternek írta magát az első pillanattól, s minisztériumát hadügyminisztériumnak nevezte nemcsak a hivatalos levelezés, de a sajtó is.

17 Mészáros eredetileg naponta tartotta fogadóóráit Budán, Ottinger vezérőrnagy szállásán; PH 1848 május 30/69/491. (A hadügyminiszter — a *Radicallap* értesülése szerint — Pesten, az Úri utcai Pyrker-házban, a Forradalmi Csarnokkal szemközt bérelt lakást.) Június 15-től Mészáros már a budai főhadparancsnokság épületében levő irodájában fogadott —, hetente kétszer. *Közlöny* 1848 június 16/8/29.

hadügyi és nemzetőri titkáraként tevékenykedő *Korponay János* sorezredi főhadnagyot a hadügyminiszter elnöki irodájába titkárnak.[18] Négy nap múlva *Sebő Lajos* huszárfőhadnagy és *Csermelyi Lajos* volt hadnagy hadügyminiszteri segédek, valamint az elnöki iroda három írnokának kinevezéséről értesülünk.[19] Ugyanakkor, június 5-én, már szerepel a szervezés alatt álló két új osztály igazgatóinak a neve is. Ezeket Mészáros június 8-án terjesztette fel a nádorhoz jóváhagyásra. Ezek szerint a hadügyi tárca gyors és szakszerű vitele két újabb osztály: „a katona elhelyezési és mozdítási", valamint „a katona nevelési, összeírási és toborzási osztály" megszervezését kívánta. Az előbbire *Klauzál József*, utóbbira *Tanárky Antal* nyugalmazott kapitányokat nevezte ki a hadügyminiszter.[20] Június 16-án Mészáros a biztossági osztály be nem töltött tanácsosi helyére a már kinevezett *Markovics József* titkárt, titkárnak pedig az április 30-i kinevezés alapján már írnokként alkalmazott *Hoitsy Ágoston* kinevezésének jóváhagyását kérte a nádortól.[21] A jóváhagyás megérkezése után, június 19-én adta ki a hadügyminiszter a „tisztrendelvényeket" (kinevező okiratokat) a tárcájához addig kinevezett tisztviselőknek.[22]

A szervezés munkája természetesen folytatódott. Július 4-én került sor az osztrák hadügyminisztérium közbenjárásával áthelyezett, de ekkor még Veronában állomásozó *Pétery Mátyás* hadbiztos tanácsosi kinevezésére a biztossági osztálynál.[23] Ugyanaznap nevezte ki a hadügyminiszter a Nemzetőrségi Haditanácstól áthelyezett *Leitner Ferdinánd* nyugalmazott kapitányt a sajtóosztály élére, továbbá *Czetz János*, a táborkarnál (Bécsben) alkalmazott sorezredi hadnagyot, *Szabó Imre* és *Jeney József* volt hadnagyokat hadügyminiszteri segédeknek.[24] Egyidejűleg további három fogalmazósegéd és négy írnok kinevezése is megtörtént.[25] A hadügyminisztériumnál alkalmazott tisztek sorában új elemet képviselt Guthy Országh Lajos, „hadfi" őrmester, akit Batthyány június 13-án a Szegeden alakuló 3. honvédzászlóaljhoz alhadnagynak nevezett ki. Amikor június 19-én Mészáros kinevezte őt segédfogalmazónak a hadügyminisztériumhoz, ezt az új állását csak Batthyány és a Nemzetőrségi Haditanács hozzájárulásával tarthatta meg. Mészáros Lázár kérésére a Haditanács július 5-én hozzájárult ahhoz, hogy nevezettet „rangja meghagyásával ezennel számfeletti

18 HM bizt. 1848—73—5; Nádori min. 1848:1384. Egyidejűleg egy írnok kinevezése is megtörtént; HM/k 1848:93. Május végéig egyébként a hadügyminisztériumnak nem volt saját pecsétje. Az első napokban Mészáros Lázár is a miniszterelnöki pecsétet használta, mint tette azt addig a hadügyi polgári (biztossági) osztály. Kuthy Lajos, Batthyány irodaigazgatója, június 3-án kérte vissza gr. Török Bálinttól a miniszterelnök pecsétjét; Meln. 1848:292.

19 HM bizt. 1848—73—5. Az iratokból világosan kiderül, hogy Batthyány Mészáros megérkezése előtt nemcsak a hadügyminisztérium biztossági osztályára nevezett ki embereket, hanem a leendő elnöki iroda számára is alkalmazott néhány tisztviselőt. Sebő Alajosnak ezredénél számfeletti állományba helyezésére l.: HM/k 1848:431, 682; Nádori min. 1848:1509.

20 HM bizt. 1848—73—6; Nádori min. 1848:1384. (Utóbbi külzetén a június 9-én kelt nádori megerősítés.)

21 Nádori min. 1848:1488; HM bizt. 1848—73—15.

22 HM bizt. 1848—73—11; a *Közlöny*nek egyidejűleg megküldték a 29 nevet tartalmazó listát, uo. —73—17; *Közlöny* 1848 június 22/14/54.

23 HM bizt. 1848—73—24, 26, 30.

24 HM bizt. 1848—73—26; *Közlöny* 1848 július 8/29/115. Szabó és Jeney rangja az iratokban és a sajtóban nem azonos.) Leitner áthelyezésére: HNI 1848:481. A Bécsben, a General-Quartiermeister-Stab-nál levő Czetz János áthelyezésére: KM eln. 1848:221, 323, 352.

25 HM bizt. 1848—73—26; *Közlöny* 1848 július 8/29/115. (A sajtó egy díjtalan gyakornok kinevezését is közli.)

állásba" helyezzék.[26] Ez a lépés nem tűnik nagy jelentőségűnek, de gyakorlatilag megteremtette a precedenst arra, hogy *honvédtiszteket* is kinevezzenek az ekkor még csak a sorezredek ügyével foglalkozó hadügyminisztériumba!

1848. július elején, tehát alig egy hónappal a Mészáros Lázár által szervezett új osztályok vezetőinek kinevezése után, a hadügyminisztériumnak — a kis létszámú sajtóosztályt is beszámítva —, már öt működő osztálya volt. A viszonyok alakulása azonban további szervezeti fejlődést követelt. Egyrészt a katonai igazságszolgáltatás még mindig meglevő bécsi központosítása, másrészt Erdély uniója, illetve Erdélynek az unió után is megőrzött különállása további osztályok szervezését sugallta. Utóbbi ügyében a hadügyminiszter még június 15-én megtette az első lépéseket, amelynek eredményeként július 17-én a nádor ki is nevezte *Gombos László* székely huszárezredi őrnagyot az „erdélyi szak" főnökévé.[27] Az önálló magyar katonai igazságszolgáltatás megszervezésére a kezdeményezést tudomásunk szerint június végén indította el a hadügyminisztérium azzal, hogy egy magyarul is tudó szakértőt kért a bécsi hadügyminisztériumtól a Bécsben székelő Esterházy Pál, a „király személye körüli miniszter" útján. A választás *Halzl János* bécsi helyőrségi hadügyészre (Garnisons-Auditor) esett, akit a nádor ugyancsak július 17-én nevezett ki „a hadi törvénykezési szak" osztályfőnökévé és törzskari ügyésszé (Stabs-Auditor), mai kifejezéssel törzskari hadbíróvá.[28]

A hadügyminisztérium szervezése 1848 augusztusában — érthetően — már nem folytatódott olyan nagy lendülettel. Ennek nem annyira Mészáros távolléte (augusztusi délvidéki szemleútja, majd a verbászi tábor, illetve a bácskai „mozgó hadtest" vezérletének átvétele), mint inkább a szervezőmunka időleges befejeződése volt az oka. De még ekkor is sor került fontos kinevezésekre. Ilyen volt *Melczer Andornak*, a 19. gyalogezred ezredesének „álladalmi altitkárrá", *Marzinai György* ezredesnek a fegyverfelügyelői osztály igazgatójává, valamint *Mannlicher Ferdinánd*nak a biztossági osztály harmadik tanácsosává történt kinevezése.[29] Augusztus 6-án Pétery Mátyás, a biztossági osztály tanácsosa, feljegyzéssel fordult Mészáros Lázárhoz és — a bécsi hadügyminisztérium szervezeti felépítésére hivatkozva — újabb kinevezéseket javasolt. Bár ezekkel a hadügyminiszter egyetértett, megvalósulásukra csak szeptember 11-én került sor.[30] Ugyan-

26 HM/k 1848:797; ONöHt 1848:1237; HM/b 1848:3033. A számfelettiként való áthelyezést, vagyis a honvédségnél elnyert rang meghagyását Mészáros Lázár kérte. Érdekesebb volt ennél Csermelyi (Offenbach) Lajos főhadnagy, hadügyminiszteri segédtiszt esete. Csermelyit Bechtold altábornagy mellé vezényelték, mint tábori segédet (General-Quartiermeister-stab-Offizier), s egyidejűleg *honvéd* századosnak nevezték ki; ONöHt 1848:1234; Nádori min. 1848:1430; HM/k 1848:350.

27 HM/k 1848:330, 790, 860, 1316; HM/b 1848:3696. A sajtó szerint Gombos volt „a legjobb szellemű s legtudományosabb lovassági tisztek egyike". *Népelem* 1848 július 26/22/87.

28 HM/k 1848:791, 1317, 1406; KM eln. 1848:676. Halzl még májusban tervezetet juttatott el a külügyminisztérium útján a hadügyminisztériumhoz, amelyben a magyar hadsereg igazságszolgáltatásának reformját javasolta; l.: KM eln. 1848:70. Nyilván ezért esett Mészáros választása reá. Halzl törzskari hadbírói kinevezésével együtt kapitányból (Rittmeister) őrnaggyá lépett elő.

29 Melczer kinevezésének előzményei 1848 június végére nyúlnak vissza, de kinevezése csak augusztus 10-én jelent meg a hivatalos lapban; HM bizt. 1848—73—31; *Közlöny* 1848 augusztus 10/62/295. Marziani György és Mannlicher Ferdinánd kinevezésének időpontja bizonytalan, mert a kinevezési okmány fogalmazványa, vagy az arról szóló értesítés nem került elő. Nevük egy július végén készült kimutatásban még nem szerepel, de augusztusban már megtalálható; HM bizt. 1848—73—93

30 HM bizt. 1848—73—115.

csak szeptemberben, Batthyány ügyvezető miniszterelnöksége idején — Mészáros távollétében — nyerte el kinevezését a hadügyminiszter elnöki irodájának igazgatója, *Zelenák János*.[31] Néhány további kisebb kinevezést, előléptetést és fizetésemelést is aláírt Batthyány a szeptemberi napokban,[32] de ezek már nem fonódtak össze Mészáros Lázár nevével.

Az elmondottak figyelembevételével a magyar hadügyminiszter hivatalszervező tevékenységét, pontosabban annak „miniszteriális" szakaszát 1848. augusztus végével zárhatjuk le, vagyis abban az időpontban, amikor Mészáros átvette a déli tábor vezényletét. Az addig elért eredményeket számbavéve elmondhatjuk, hogy a hadügyminisztériumnak ekkor nyolc működő osztálya volt, s embrionálisan már megtalálható egy kilencedik, a pótlovazási osztály is.[33] Augusztus végén az elnöki irodának (osztálynak) a személyzete 16 fő volt, s az egész minisztérium létszáma a minisztertől a dijnokokig — amennyire az esetenként ellentmondó iratokból ez megállapítható — 67 főt számlált.[34]

Az egyre növekvő számú tisztviselői kar elhelyezése nem volt könnyű. A fővárossá és a minisztérium székhelyévé előlépő Pest-Buda nem bővelkedett a megfelelő épületekben. Természetes volt, hogy a minisztériumokat, vagy azok nagy részét, a megszűnt Helytartótanács épületében helyezték el. A hadügyminisztérium kései szervezése miatt azonban más, gyorsabban alakuló minisztériumok foglaltak el minden szabad helyet. Ez világlik ki a Batthyányt helyettesítő Deák Ferenc május 5-én kelt leveléből, amelyben arra kéri a pénzügyminisztériumot, hogy gondoskodjék helyről a hadügyminisztérium számára. Deák arra hivatkozik, hogy a volt Helytartótanács épületében az igazságügy, a belügy, valamint a vallás- és közoktatási minisztériumok annyi helyet foglaltak el, hogy a hadügyminisztérium számára csak a volt országos biztosságok három szobája maradt meg.[35] A jelek szerint ez ügyben semmi változás nem történt a hadügyminiszter hazatéréséig. A tárcájának szervezéséhez kezdő Mészáros Lázár azután elsők között foglalkozott a hivatali helyiségek kérdésével. Május 27-én levélben kérte Batthyánytól, hogy „költség kímélése tekintetéből" eszközölje ki a hadügyminisztérium számára a volt tárnoki épület átadását.[36] Nem ismerjük Batthyánynak, vagy más illetékesnek a kérésre adott válaszát. Tény azonban, hogy a hadügyminiszter irodája — amely Korponay főhadnagy

31 HM bizt. 1848—73—124, 130; *Közlöny* 1848 szeptember 30/112/573.

32 HM bizt. 1848—73—124, 130, 136, 138, 141. Új személyek kinevezésére: *Közlöny* 1848 szeptember 28/110/565.

33 Augusztus 29-én Korponay János elnöki titkár írásos tájékoztatót adott az elnöki iroda feladatköréről Melczer Andor államtitkárnak. Ebben arra a gyakorlatra mutatott rá, hogy az elnöki iroda leíró és iktató személyzete az ún. elnöki iratokon kívül a katonaelhelyezési és mozgósítási, a Királyhágón túli, a *pótlovazási*, a fegyverügyi és végül a katonai nevelési osztály iratait is kezeli; HM 1848:5819. (A biztossági osztály — mint erre már utaltunk — 1848 végéig megőrizte önálló iratkezelését.)

34 Az elnöki irodára: HM 1848:5819. A hadügyminisztérium egész személyzetére: HM bizt. 1848—73—93. L.: még az első magyar minisztérium név- és lakkönyve. Geibel Károly kiadása, Budapest, 1848. 60—65. o.; l. továbbá *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Budapest, 1882. I. k. 70—73. o., amely egyébként július 2-val lezártnak tekinti a hadügyminisztérium szervezését. A gyakori eltérések, pontatlan névírások és egyéb tévedések miatt szükségesnek látszott egy, a lehetőség szerint pontos névjegyzék összeállítása, amelyet itt az *I. Melléklet*-ben közlünk. Alapjául a HM bizt. 1848—73—93. szám alatti iratot, valamint a minisztérium említett név- és lakjegyzékét vettük. Az osztályok elnevezését az utóbbi szerint adjuk. A neveket a lehetőség szerint az illetőknek az iratok között fellelhető sk. névírása alapján javítottuk.

35 HM bizt. 1848—74—1.

36 HM/k. 1848:23.

vezetésével kezdetben a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri irodája mellett kapott helyet — rövidesen Budára, a főhadparancsnokságnak (General-Kommando) a várban levő hivatali épületébe költözött.[37] Nem tudjuk, hogy a tényleges helyhiány, vagy távolabbra tekintő megfontolás sugallta-e ezeket a lépéseket. Tény, hogy a hadügyminisztérium már június 9-én levélben fordult a főhadparancsnoksághoz és az első emeleten további négy szoba kiürítését kérte, majd június 13-án azt javasolta, hogy az épületnek azon az oldalán, ahol a hadügyminisztérium helyiségei vannak, az első emelet minden szobáját szabadítsák fel a minisztérium számára.[38] Boyneburg altábornagy, aki a szökve távozott Lederer tábornokot, volt budai főhadparancsnokot helyettesítette, már június 15-én sietve jelezte, hogy az épület első emeletén a hadügyminisztériumnak biztosított 14 szobán túl több helyiséget — saját munkájuk gátolása nélkül — nem tudnak adni.[39] Az irat külzetén levő feljegyzés: „Ideiglenesen tudomásul vétetik" azt mutatja, hogy Mészáros és munkatársai csak átmenetileg nyugodtak bele az elutasító válaszba.

A következő lépésre, amely már a főhadparancsnokság áttelepítésére irányult, július végén került sor. Gróf Török Bálint július 29-én azzal kereste meg a főparancsnokságot, hogy a hadügyminisztériumnak felajánlott ún. „tárnok épület" a tervezett létszámnövelés miatt nem látszik megfelelőnek, ezért oda a főhadparancsnokságot szeretnék átköltöztetni. Gróf Török egyidejűleg bizottság kiküldését javasolta a kérdéses épület megvizsgálására.[40] A bizottság még el sem készítette javaslatát, amikor — a főhadparancsnokság nevében válaszoló Moga vezérőrnagy levelére — augusztus 4-én már az épület átvételét sürgette.[41] A kiküldött bizottság jelentésének kézhezvétele után gróf Török augusztus 15-én újabb levélben fordult a főhadparancsnoksághoz. A jelentésre, pontosabban az abban javasolt munkák (a nagyterem kisebb szobákra osztása, néhány helyiség takarítása és festése) várható időtartamára hivatkozva hangoztatta, hogy legfeljebb három hét múlva már lehet költözni. Ezért sürgette, hogy a főhadparancsnokság a megkívánt munkákat a várerődítési igazgatósággal mielőbb végeztesse el és haladéktalanul szabadítsa fel az eddig általa használt és a hadügyminisztériumnak szükséges szobákat.[42] Részben az átalakítási munkálatok — talán szándékolt — elhúzódása, de mindenekelőtt a fővárosban oly mozgalmas szeptemberi napok, s feltehetőleg Hrabovszky altábornagynak, a főhadparancsnokság új vezénylő tábornokának megérkezése játszottak szerepet abban, hogy szeptemberben nem került sor a költözésre. Mészáros már visszaérkezett a táborból, amikor a hadügyminisztérium október 7-én érdeklő-

37 Korponay június 6-án kelt hivatalos értesítése arról, hogy a hadügyminisztérium „titoknoki hivatala" eredeti helyéről (Szabadsajtó utca, Horváth-ház) a főhadikormány épületébe költözött. PH 1848 június 8/77/525. Mint jeleztük, június 15-től Mészáros Lázár is itt tartotta fogadóóráit.

38 HM bizt. 1848—73—8; HM/k 1848:324. A főhadparancsnokság a várbeli Színház utcában, a Várszínház épülete mellett, a korábbi karmelita kolostorban volt. A hadügyminisztérium ekkor a Várszínházzal határos épületrészben volt; *Közlöny* 1848 november 10/153/737.

39 HM bizt. 1848—73—16.

40 HM bizt. 1848—73—53.

41 HM bizt. 1848—73—59. Gr. Török azzal érvelt, hogy a tárnoki épületben 30 szoba azonnal átvehető, s azok ellen észrevétel nem merült fel.

42 HM bizt. 1848—73—80. Móga augusztus 19-én kelt válasza: uo. 1848—73—111; a hadügyminisztérium szeptember 1-én kelt viszontválasza a költözés költségeinek fedezéséről: uo. 1848—73—100.

dött a főhadparancsnokságnál, hogy miért nem foglalta el új helyét.[43] A választ és a magyarázatot jelenleg nem ismerjük, de tudjuk, hogy a hadügyminisztérium október 21-én írott levele — amely az új helyzetben már sokkal határozottabb volt, mint az, amelyik augusztus közepén kelt — haladéktalan költözésre utasította a főhadparancsnokságot, s az épület kiürítésére nyolc napot adott.[44] Ismereteink szerint a kiköltözés október 29-re meg is történt.[45] Ez a lépés teremtette meg egyébként a Nemzetőrségi Haditanács és a hadügyminisztérium közös épületbe költöztetésének, majd egyesítésének feltételeit.

A Honvédelmi Bizottmány és a hadügyi szervezőmunka problémái

A déli táborból a fővárosba visszatért Mészáros Lázár hadügyminisztert 1848 október elején alaposan megváltozott viszonyok várták. Az első felelős minisztérium nem létezett többé. A végrehajtó hatalom az Országos Honvédelmi Bizottmány kezében összpontosult. A drávai sereg, amely Martonvásár előtt megütközött a császári zászlók alatt közeledő Jellasicscsal, óvatos menetben követte a Duna mentén Bécs felé menekülő bánt. Komárom vára magyar kézen volt, Eszék és Pétervárad megtartása valószínűnek, Arad és Temesvár parancsmegtagadása bizonyosnak látszott. Az egész országban folyt a toborzás, egyelőre tizenhat új honvédzászlóalj számára. Ez a szervezőmunka kötötte le a hatóságok és részben a Honvédelmi Bizottmány figyelmét is. A hadügyminisztérium, élén a sajtó által sokat támadott hadügyminiszterrel — aki a rossz politikus hírét most a sikertelen hadvezérével párosította —, ebben a helyzetben érthetően háttérbe szorult. Ez lett a sorsa a régi, osztrák eredetű katonai szervezet irányító testületének, a budai főhadparancsnokságnak is.[46] Mivel az ország védelmére toborzott fegyveres erő növelését csak a *honvédség* és az *önkéntes nemzetőrség* biztosította, érthetően az ezek szervezésével foglalkozó *Nemzetőrségi Haditanács* került az események középpontjába.

A Haditanács jelentőségének növeléséhez már Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége is hozzájárult. Ismeretes, hogy a Nemzetőrségi Haditanácsot a miniszterelnök szervezte, hogy segítségével a hadügyminisztériumtól függetlenül intézhesse a nemzetőrség, majd a honvédség ügyeit.[47] Bár a Haditanács nem volt minisztériumi rangú szervezet, egyre növekvő szerepet játszott, főleg a honvédség, majd a szeptemberi napokban oly fontossá vált önkéntes nemzetőrség ügyeinek intézésével. A minisztérium lemondása után pedig az ügyvezető miniszterelnök katonai vonatkozású intézkedései többnyire a Haditanács irodájából kerültek kibocsájtásra. Így

43 HM bizt. 1848—73—123.
44 HM bizt. 1848—73—173.
45 HM bizt. 1848—73—185. 197. (utóbbi Hrabovszky november 1-én kelt jelentése.)
46 A zágrábi főhadparancsnokság (General-kommando) az első pillanattól megtagadta az engedelmességet, a szebeni és a temesvári csak az október 3-i királyi manifesztum után. A lojális péterváradi főhadparancsnokság tevékenysége pedig a határőrvidék lázadása miatt meglehetősen szűk térre szorult.
47 L. bővebben *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 49—55. o.

innen nem csupán az újoncozással kapcsolatos, a hatóságokhoz intézett rendeletek, vagy a különböző honvédi vagy nemzetőri egységekhez szóló utasítások keltek, hanem a Haditanács jól ismert irodáját és személyzetét használta Batthyány akkor is, amikor a katonai alakulatokhoz (sorezredek itthon levő zászlóaljaihoz, tüzérséghez, szekerészethez), sőt magához a hadügyminisztériumhoz, vagy a budai főhadparancsnoksághoz küldött átiratokat, utasításokat. A Haditanács főleg a szeptember második felében kibontakozó újoncállítás következtében vált egyre fontosabbá. Ekkor már annyira magától értetődő volt központi szerepe az új haderő kiállításában, hogy szeptember 26-án azzal a kéréssel fordult a hadügyminisztériumhoz: a kellő áttekintés érdekében közölje vele azokat a rendelkezéseket, amelyeket az a maga vonalán adott ki a katonai hadfogadó szerveknek.[48] Ezt az udvarias kérést természetesen egyaránt indokolja a Haditanácsnak a honvédek újoncozásában betöltött szervezetszerű helye és a rendkívüli állapot is. Nem kívánjuk az átirat jelentőségét eltúlozni. Azt azonban jól mutatja, hogy a „véleményező bizottmány" — ahogy Pest városa nevezte a Haditanácsot — ekkorra már egyenrangú partnere a hadügyminisztériumnak.[49] Batthyány szeptember végi rendelkezései között egyébként találunk olyan utasítást is, amelyben a Jellasics elleni harcot megtagadó sorezredi tisztek pótlására — a hadügyminisztérium helyett — a Haditanácsot szólítja fel.[50]

Ebben a helyzetben érthető, hogy Batthyány távozása után, főleg a Honvédelmi Bizottmány működésének első napjaiban, a Haditanács volt szinte az egyetlen olyan hivatal, amely zökkenőmentesen intézkedhetett a fontos hadszervezési kérdésekben. Ezt megkönnyítette az is, hogy a Nemzetőrségi Haditanács májusban kinevezett elnökének, Baldacci bárónak lemondása után, helyét megfelelő személlyel sikerült betölteni. Szeptember 23-án Batthyány ugyanis Nádosy Sándor alezredest, a Haditanács lovassági osztályának vezetőjét nevezte ki Baldacci utódává.[51] Bár Nádosyról — aki 1849 januárjában jelentkezett az osztrákoknál — megoszlottak a kortársi vélemények, ezekben a hetekben-hónapokban kétségtelenül aktívan tevékenykedett. A Haditanács új elnökének magatartásával, munkájával a Honvédelmi Bizottmány és maga Kossuth is meg volt elégedve. Október 9-én Madarász László és Szemere Bertalan már Nádosy azonnali ezredesi kinevezéséről intézkedtek, ami másnap meg is történt.[52] Az új ezredes, akit ebben a rangban csak egy nappal később erősítettek meg mint Görgeyt, ezt követően egyre több feladatot kapott. Így október 12-én, a Honvédelmi Bizottmány minden, az országban található „ruházati és felszerelési tárak igazgatóságát egyenesen a nemzetőrségi haditanács hatósága alá" rendel-

48 ONöHt 1848:4401.

49 A Haditanács irodája Batthyány vezetésével a szeptemberi napokban olyan ügyekkel is foglalkozott, amelyek egyébként meghaladták hatáskörét. Batthyány távozása után több ilyen ügyet tettek át a Honvédelmi Bizottmánynak; ONöHt 1848:4576.

50 Meln. 1848:781.

51 Nádosy Sándor eredetileg a pesti lovas nemzetőrség őrnagya és a Nemzetőrségi Haditanács lovassági osztálya vezetőjének, br. Majthényi alezredesnek a segédtisztje volt. (A Haditanács 1848 augusztusi tisztikarára l.: A magyar ministerium név- és lakkönyve 2—4. o.) Nádosyt Batthány szeptember 16-án nevezte ki *honvéd* alezredesnek, szeptember 23-án pedig a Haditanács elnökének; *Közlöny* 1848 szeptember 17/100, szeptember 24/107, szeptember 26/108. Szeptember 19-től Nádosy néhány napig ideiglenesen betöltötte a honvédsereg főparancsnoka tisztét is.

52 ONöHt 1848:5027; *Közlöny* 1848 október 12/124/621.

te.[53] Október 16-án Kossuth sajátkezűleg fogalmazott rendeletében egyidejűleg utasította Hrabovszky altábornagyot (szeptember eleje óta a budai főhadparancsnokság vezetőjét), a Nemzetőrségi Haditanácsot és Újházy László kormánybiztost Pozsony megerősítésére.[54] Október 22-én pedig Nyári Pál, a Honvédelmi Bizottmánynak a hadfelszerelési és igazgatási kérdésekkel foglalkozó tagja olyan rendeletet bocsájtott a hatóságokhoz, hogy mindazt, „mi az újoncok állítására, felszerelésére, ellátására vonatkozik, egyenesen a honvédi haditanács elnökéhez... jelentsék".[55]A sort folytatta a puska és szuronygyártás, a lábbeli és a téli ruházati cikkek készíttetésével, valamint hadfelszerelési feladatok ellátásával való megbízás is.[56] Ezek után egészen természetesnek tűnik, hogy a Honvédelmi Bizottmány már október 15-én az alábbi utasítást küldte a hadügyminisztériumnak: „Minthogy a nemzetőrségi hadi tanácstól naponta többféle megkeresések intéztetnek a hadügyminisztériumhoz, mellyekre a kiadott válasz, vagy intézkedés itt is tudomásul elkerülhetetlen, — szíveskedjék a hadügyminisztérium egy egyént megbízni, ki mindennap ezennemű intézkedésekről a bizottmánynak rövid jelentést tegyen."[57] Ez pedig nem jelentett mást, mint a Batthyánynál már csírájában jelentkező folyamatnak a kiteljesedését, amelynek során *a hadügyminisztérium* — legalábbis átmenetileg — *alárendelt viszonyba kerül a Nemzetőrségi Haditanáccsal szemben.*[58]

Az új helyzet érthetően zavarta a hadügyminisztériumot, elsősorban magát a hadügyminisztert. Mészáros, mint ismeretes, a Batthyány-kormány leköszönésekor a déli táborban volt. Jóllehet a minisztérium lelépése értelemszerűen reá is vonatkozott, október elején kívánatosnak látszott, hogy tárcáját megtartsa. A király által kinevezett hadügyminiszter léte, az általa aláírt új kinevezések remélhető érvényessége (ti. utólagos királyi megerősítése) jó hatást tett a régi, fekete-sárga szellemben nevelt tisztekre. Bár Mészáros — emlékiratai szerint — elhatározta a visszavonulást, erről egyelőre nem nyilatkozott, sőt hivatalában „amúgy szorgalmas napszámosként intézkedni, rendelkezni és dolgozni" kezdett.[59] Személyének nyilvánvaló mellőzése sérthette azonban az öreg katonát, mert október közepén — lehetséges, hogy éppen az idézett október 15-i utasítás miatt — mégis lemondott. Lemondási szándékára a Honvédelmi Bizottmány méltánylóan nyilatkozott Mészárosról, és kérte, hogy maradjon. A hadügyminiszter ekkor, hangsúlyozva, hogy „egy pár nap végett" nem fog alkudozni, megismételte lemondási szándékát. Október 17-én kelt levelében öt okot hozott fel, amelyben az első a nyugdíjazásokkal, a második az esetleg ellenkezéssel fogadott parancsaival, a harmadik a hadsereg egységesítésével volt kapcsola-

53 OHB 1848:1024; KLÖM (Sajtó alá rendezte *Barta István.*) Budapest, 1952. XIII. k. 175. o.
54 OHB 1848:1140; KLÖM XIII. k. 217. o. Az ilyen jellegű feladatokat korábban a hadügyminisztérium útján, a mérnökkari tisztek segítségével valósították meg.
55 *Közlöny* 1848 október 23/135/665. A „honvédi haditanács" elnevezés, mint ami fogalmilag jobban megfelel a valóságnak, ekkoriban már gyakran szerepel.
56 L. ezekre pl. KLÖM XIII. k. 275., 330., 344., 362., 458. o.
57 OHB 1848:1099. A hadügyminisztériumot eredetileg Korponay János titkár és Szabó Imre, a felfegyverzési osztály munkatársa képviselte, mint referens a Honvédelmi Bizottmány ülésén; KLÖM XIII. k. 64. o. Most az említett feladatra Mártonffy Zsigmond századost is delegálták; OHB 1848:1099.
58 Érdekesen jelentkezett ez Nádosy ezredesi kinevezésénél is: a Honvédelmi Bizottmány a Haditanácsot, az a hadügyminisztériumot utasította — és másnap megjelent a kinevezés Mészáros Lázár aláírásával.
59 *Mészáros:* Emlékiratai. I. k. 223. o.

tos. A negyedik pont már személyes mellőzöttségét teszi szóvá: „... hogy tudjam legalább, mi parancsoltatott, nehogy más személytől halljam" — írja. Végül az ötödik pont a hadügyminisztérium és a Nemzetőrségi Haditanács viszonyát teszi szóvá: „... végtére, ha az országos honvédelmi bizottmány parancsol, melynek mint kormánynak engedelmeskedni kötelesség, nehogy az országos haditanács is parancsoljon."[60] Mivel a Honvédelmi Bizottmány valóban fontosnak tartotta Mészáros megmaradását a hadügyminisztérium élén, Kossuth maga foglalkozott az üggyel. A kettejük között lefolyt megbeszélésről nincsen pontos tudomásunk, de Mészáros — aki december közepéig, amíg át nem vette az északi sereg vezényletét, még kétszer mondott le — egyelőre maradt.[61] Feltehetően garanciákat kapott Kossuthtól a visszásságok megszüntetésére, ezek sorában a két hivatal között az események fejlődése következtében kialakult ellentét felszámolására is.

Az ellentét gyökere abban rejlett, hogy a honvédség szervezése eredendően a Nemzetőrségi Haditanács hatásköre volt. Most, a minden 127 lakos után országosan kiállítandó 2—2 újonc hatósági toborzása (vagy sorshúzása), a belőlük szervezendő tucatnyi új honvédzászlóalj szervezése volt az egyik legfontosabb feladat — a Haditanács feladata. De a hadsereg: a déli tábor, vagy a volt drávai hadsereg irányítása sem volt a hadügyminisztérium kezében, mert azoknak mind vezéreivel, mind kormánybiztosaival a Honvédelmi Bizottmány, rendszerint maga Kossuth levelezett. A megoldást csak a két szerv: *a Haditanács és a hadügyminisztérium egyesítése* ígérhette. Ennek megtörténte egyébként is reális szükségletté vált, amint a hadsereg egységessé tétele a kívánt mértékben előrehaladt. Ennek érdekében éppen ezekben a napokban tette meg az első lépéseket mind a Honvédelmi Bizottmány, mind az országgyűlés azzal, hogy előírta az egész hadsereg számára „a magyar háromszín" felvételét.[62]

Feltehetően a Kossuth és Mészáros között lezajlott megbeszélésen már szóba került a két szerv egyesítése. A jelek szerint azonban a végleges lökést Mészáros Lázárnak egy, a kinevezések visszásságaival foglalkozó, október 31-én kelt átirata váltotta ki. Erre reagálva, a Honvédelmi Bizottmány másnap a következőképpen induló levelet intézte a hadügyminiszterhez: „A honvédelmi bizottmány azon meggyőződésből indul ki, hogy miután azon tekintetek megszűntek, mellyek a honvédseregnek külön igazgatását szükségessé tették; miután e külön igazgatása a rendes sorkatonaságnak és honvédseregnek hosszabban tartó szétválásában oly zavarokat idéz elő, melyeket megszüntetni hova előbb kívánatos." Ezért — folytatódik a levél — a Honvédelmi Bizottmány kívánatosnak tartja a Nemzetőrségi Haditanácsnak a hadügyminisztériumba való beolvasztását és kéri a hadügyminisztert,

60 OHB 1848:1213. A levelet közli *Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Budapest, é. n. 95—97. o. Az eredeti lemondásnak, ill. az OHB válaszának — amire az október 17-i levél kelt — nincs nyoma.

61 Mészáros október 17-i levele mellett külön íven feljegyezve a következő áll: „Kossuth Lajos elnök úr a dolgot magára vállalta."

62 Az OHB október 12-én kelt határozatára l.: KLÖM XIII. k. 169. o.; az országgyűlés október 15-i határozatára l.: *Beér János—Csizmadia Andor:* Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Budapest, 1954. 281—282. o. Az OHB ugyancsak október 12-én írta Eder vezérőrnagynak, a verbászi sereg vezérének, hogy „a tábori elhelyezésben a honvéd zászlóaljak a sorkatonasággal vegyítve dislocaltassanak, miszerint a sereg különböző csapatai közt az egységes testvériség gyarapodjék." KLÖM XIII. k. 174. o.

hogy „az iránti nézeteit és ennek miképen leendő gyors eszközlése iránti véleményét Nádosy ezredes úrral egyetértőleg beadni szíveskedjék."[63] A Bizottmány nem várta meg a tervezet elkészültét, hanem sürgette, hogy a Haditanács haladéktalanul költözzék a hadügyminisztérium épületébe, ahol a főparancsnokság áthelyezése következtében ekkor megfelelő helyiségek szabadultak fel.[64] A Nemzetőrségi Haditanács november 3-i ülésén Nádosy azt közölte, hogy az átköltözés négy nap múlva fog megtörténni.[65] November 8-án Mészáros Lázár már aláírta a nyilvánosságnak szánt közleményt, amely szerint „az eddig Pesten működött országos nemzetőrségi hadi tanács" egész személyzetével „az ügykezelés könnyebbítése tekintetéből Budára, a hadügy minisztérium épületének azon részébe költözött át, mellyet azelőtt a hadügy minisztérium foglalt el."[66] Mészáros megállapíthatóan nem tartotta sürgősnek az összeolvadást, mert említett közleményében kijelentette, hogy „ezen egyesülést csak hadi mozgalmaink megszűntének idejére lehetvén halasztani", így addig nem fog „a honvédsereg összes kormányzata" a hadügyminisztériumba beolvadni. Feltehetően ez a nyilatkozat késztette az ekkor betegen fekvő Kossuthot, hogy november 13-án levélben sürgesse a Honvédelmi Bizottmányt: „... a hadi munkálatok könnyítése és gyorsítása végett a hadi tanácsnak a hadügyi minisztériummal egyesítése mielőbb tettleg is eszközlésbe vétessék."[67] A késedelemben nyilván nemcsak elvi, de személyi megfontolások is szerepet játszottak. Ilyen lehetett például Nádosy jövendő beosztásának kérdése, akit Kossuth hadügyi államtitkárnak akart, s amit Görgey is, Mészáros is, ellenzett.[68] Az sem maradhatott hatás nélkül, hogy Kossuth ezekben a napokban kísérletezett a kormányalakítással, amikor magának a hadügyminiszteri tárcának a betöltése is gondként merült fel.[69] A Haditanács ügye tehát lassú megoldást ígért. Hivatali helyiségeinek sorsa annál gyorsabban eldőlt: a

63 HM 1848:9215; OHB 1848:2061; KLÖM XIII. k. 325—326. o. A kinevezési problémákról szóló hadügyminiszteri levél: OHB 1848:2061; összefoglalása KLÖM XIII. k. 326. o. jegyzetében. (A kormánybiztosok kinevezési joga egyébként sok zavart okozott. Az OHB 1848. december 1-től szüntette meg végleg kinevezési jogukat; OHB 1848:4156.)

64 Elképzelhető, hogy a döntést azért hozták november 1-én nyilvánosságra, mert ekkorra már befejeződött a főhadparancsnokság régen húzódó elköltözése.

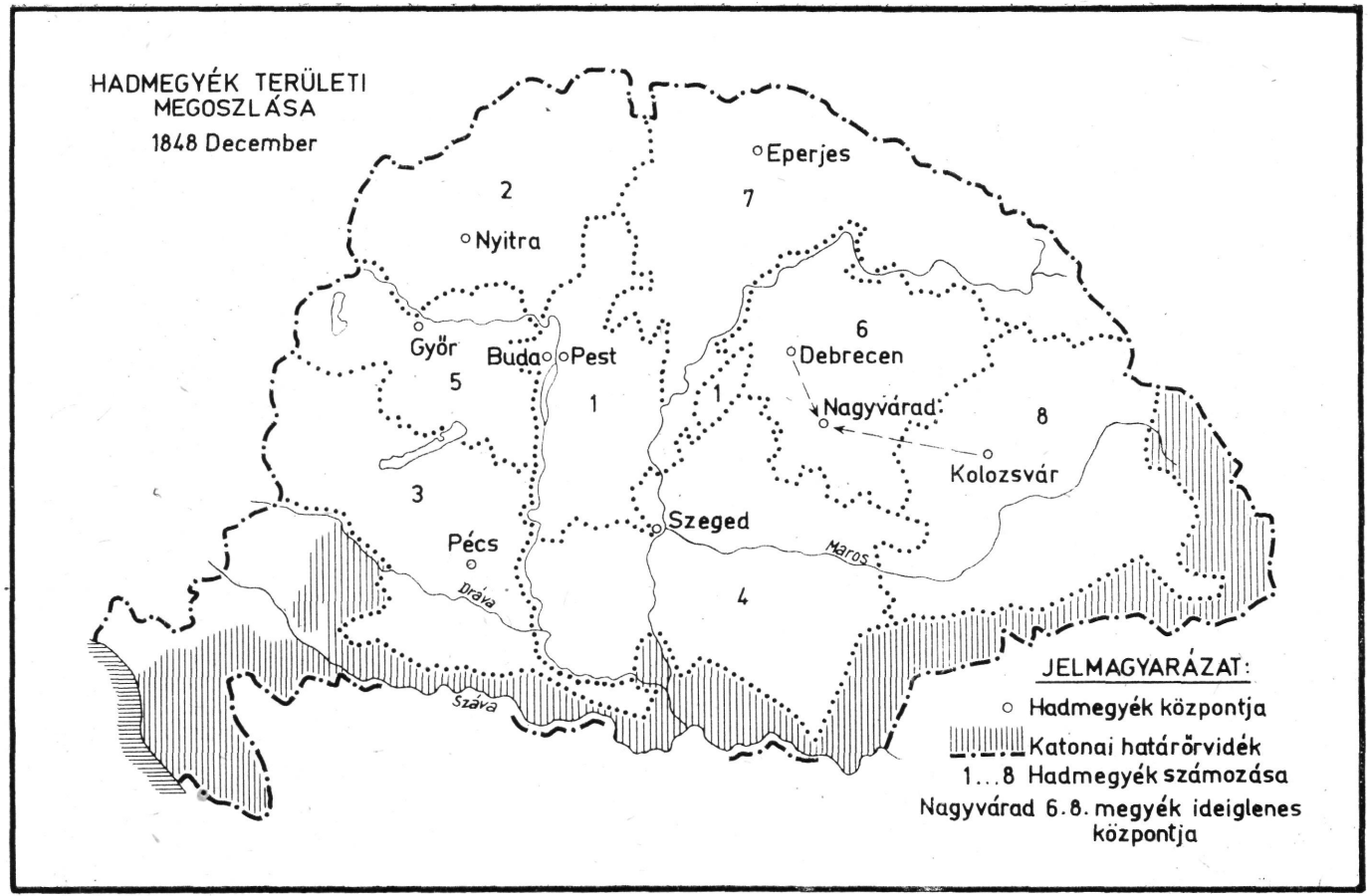
65 Az ONöHt ülés jkve, 1848. november 3. 215. sz. Nádosy bejelentése szerint „a módja ezen átolvadásnak későbbi kidolgozás tárgya leend."

66 *Közlöny* 1848 november 10/153/737. Mészáros közleménye szerint az összeolvadást „csak a hadi mozgalmaink megszüntének idejére lehetvén halasztani" —, vagyis nem ígéri a honvédségi és sorezredi igazgatás gyors egyesítését.

67 OHB 1848:2804: KLÖM XIII. k. 434. o. Nyári Pál, nyilván a kérdés bonyolultságának ismeretében, azt válaszolta másnap Kossuthnak, hogy az egyesítést ők már elrendelték, „mennyiben az még meg nem történt, intézkedjék iránta mielőbb Elnök úr." OHB 1848:2905; KLÖM XIII. k. 435. o.

68 Nádosy esetleges államtitkári kinevezése feltehetőleg az OHB november 1-i ülésén merült fel. Ezt mutatja az OHB 1848:2061. sz. irat külzetén lévő feljegyzés: „Össze olvasztatik a hadi tanács a hadügyministeriumhoz. *Nádosdy statustitkárnak neveztessen ki* s minden katonai hatalom ezentúl akár sor, akár honvéd, egyenlő lévén, csupán a főhatalom, a hadügyminister illeti." A kurzivált részt utólag kihúzták a feljegyzésből. Görgey a jelek szerint tudomást szerzett a tervről, s november 9-én Kossuthnak szóló levelében elítélően nyilatkozott Nádosy tevékenységéről. Kossuth november 11-én kelt levelében megvédte ezt az elképzelést: KLÖM XIII. k. 402. o. Görgey november 14-én kelt válasza: *Steier:* i. m. 156. o. Csányi is elítélően nyilatkozott november 17-én Nádosyról; KLÖM XIII. k. 481. o. Mészáros Lázár megjegyzi, hogy Nádosyt a hadügyminiszter szeptemberi távollétében Batthyány tette a hadügyekben mindenessé. *Mészáros* emlékiratai I. k. 241. o.

69 Kossuth és Szemere 1848. november 19—26. közötti levélváltásából kiviláglik, hogy Mészárossal (novemberi újabb lemondási kísérlete miatt) mint hadügyminiszterrel csak feltételesen számoltak. Szemere javaslatai között egyébként felmerült mind Hrabovszky, mind Nádosy esetleges hadügyminiszteri kinevezése. (Szemere persze azt is javasolta, hogy Kossuth maga vegye kezébe a hadügyeket.) Mészárosról megjegyezte Szemere: „A katonaság szereti. Pedig nagy baj ő." Minderre l.: KLÖM XIII. k. 504—511. o.

HADMEGYÉK TERÜLETI MEGOSZLÁSA
1848 December
Eperjes
2
7
Nyitra
Győr
Buda
Pest
6
Debrecen
5
1
1
Nagyvárad
8
Kolozsvár
3
Szeged
Pécs
Maros
Dráva
4
Száva
JELMAGYARÁZAT:
Hadmegyék központja
Katonai határőrvidék
1...8 Hadmegyék számozása
Nagyvárad 6.8. megyék ideiglenes központja

Honvédelmi Bizottmány november 18-án elrendelte, hogy ott a beteg honvédjoncok számára kórházat rendezzenek be.[70]

A két szerv egy épületbe való költöztetésével egyidejűleg már történtek olyan intézkedések, amelyek a leendő egységet szolgálták. Ezek a lépések az új honvédzászlóaljak alakulásának ellenőrzését, a szervezés meggyorsítását célozták. A *hadmegyék, más nevükön: a honvéd kerületi parancsnokságok* felállításáról szóló rendelkezések ezek, amelyeket a még 1848 nyarán szervezett „honvédsereg főparancsnoksága" munkájának hatékonyabbá tételére és egyben a Haditanács tehermentesítésére szerveztek.[71] November 3-án Kiss Károly alezredes, a Haditanács politikai osztályának vezetője, Nádosy megbízásából tervezetet juttatott el a Honvédelmi Bizottmánynak.[72] A bevezetés így indokolta az átszervezés szükségességét: „Hogy a honvéd zászlóaljaknál, nem különben az állandó nemzetőrségnél is a szolgálat minél pontosabban kezeltessék, s kivált az alakulásban álló új honvéd zászlóaljak minél előbb harczolható állapotba hozathassanak, célravezetőnek véli a nemzetőrseregi tanács az országot 7 hadmegyére felosztani, s mindegyik hadmegyébe egy-egy hadfelügyelőt rendelni." A hadügyminisztérium — amelynek a Honvédelmi Bizottmány a tervezetet véleményezésre áttette — nyilván egyetértett, mert a hadmegyék készülő szervezéséről már a következő napon, november 5-én értesítette a seregvezéreket, valamint a vele még kapcsolatban levő főhadparancsnokságokat.[73] A tervezet azonban a nyilvánosságra kerülés előtt módosult valamit. Amikor azt néhány nap múlva Nádosy Sándor egy elnöki közleményben megjelentette, már nyolc főparancsnokság szervezéséről, továbbá az alakulandó „sorezredei tartalék osztályok" felügyeletéről is beszélt.[74] A közlemény szerint az 1. hadmegye Pest, a 2. Nyitra, a 3. Pécs, a 4. Szeged, az 5. Győr, a 6. Debrecen, a 7. Eperjes, a 8. Kolozsvár központtal fog megalakulni.[75] November 17-én Nádosy a sajtó útján értesítette a honvédség zászlóaljparancsnokait, hogy a hadmegyei honvéd főparancsnokságok hatásköre december 1-én kezdődik, amikortól minden olyan jelentést, amit eddig a Haditanácshoz intéztek, a

70 OHB 1848:3104; KLÖM XIII. k. 493. o. A kórház igazgatójának dr. Obonyai Jánost, Kossuth háziorvosát nevezték ki.

71 A honvédsereg főparancsnokságának létrejöttére l.: *Urbán:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 312—313. o.

72 HM 1848:9331. Az irat külzetén levő feljegyzés szerint a javaslatot november 4-én az OHB áttette a hadügyminisztériumba.

73 HM 1848:9331. Az értesítést a budai, pétervárади és kolozsvári (!) főhadparancsnokság, valamint a pozsonyi és verbászi „mozgó hadtest parancsnoksága" kapta meg.

74 A *Közlöny* 1848. november 11—15-i (154—158) számaiban megismételve. Érdemes megemlíteni, hogy Nádosy egy korábbi közleménye a honvédzászlóaljak felügyeletére szervezett öt kerületről beszélt, Pest, Arad, Kassa, Pécs és Kolozsvár központtal. *Közlöny* 1848 október 20/132/653. Batthyány eredetileg — a zászlóalji alakulóhelyek kijelölése előtt — szeptember 13-án kelt értesítésében a honvéd újoncokat négy gyülekezőhelyre: Pestre, Szegedre, Debrecenbe és Pécsre utasította; *Közlöny* 1848 szeptember 15/98/497. Mindez mutatja, hogy a kerületi szervezés gondolata még szeptemberre nyúlik vissza.

75 L.: a *Közlöny* idézett novemberi számait, ahol az egyes hadmegyékhez tartozó közigazgatási egységek (megyék, kerületek, székek) is fel vannak tüntetve. Közli *Gelich:* i. m. I. k. 340—341. o. — Az eredeti tervezet 7 hadmegyéje „középponti, keleti, déli, nyugoti, komáromi, éjszaki és erdélyi" elnevezéseket kapott. A tervezetben a „nyugoti hadmegyéhez" sorolták még Szerém, Verőce és Pozsega megyéket. Az említett szlavón megyéket a 3. hadmegye területéhez sorolta és közölte, hogy a 8. hadmegye főparancsnoksága ideiglenesen Nagyváradon van, a *Közlöny* december 7—9-i (180—182) száma. A megyék és kerületek elosztása kapcsán december 8-án helyesbítette a lap, hogy a Jászkun-kerület nem a 6., hanem az 1. hadmegyéhez tartozik. Másnap pedig arról tudósított a *Közlöny*, hogy a 6. hadmegye főparancsnokságát — az erdélyi sereg szervezésének segítésére — Debrecenből szintén Nagyváradra helyezték. Utóbbira l. még HM 1848:10713.

hadmegyei főparancsnokságokhoz kell küldeniük.[76] November 21-én Nádosy már megküldte az ideiglenes utasítást a hadmegyék parancsnokainak.[77] Ebből nemcsak feladatukról és hatáskörükről értesültek részletesen a főhadparancsnokok, de azt is megérthették, hogy egyelőre „a pesti főparancsnok útján történnek a hivatalos közlekedések".[78] Ami annyit jelent, hogy Pándy Soma alezredes, az 1. hadmegye kijelölt parancsnoka, változatlanul mint a honvédsereg ideiglenes főparancsnoka intézkedett.[79] December 2-án Kossuth úgy rendelkezett, hogy a honvédség kerületi főparancsnokai az újoncozás menetéről hetente küldjenek neki is jelentést.[80]

Nádosy november 10-én kelt közleményének kitétele az „alakulandó sorezredi tartalék osztályok"-ról, az összekuszált helyzet egy új vetületét, a rendezés új elemét jelentette. A régi, magyarországi hadkiegészítésű sorezredek úgynevezett fő- és fiókhadfogadó parancsnokságai (Haupt-und Filial-Werb-Kommendanten) 1848 őszén nemcsak megmaradtak, hanem ugyanúgy lebonyolítói voltak az újoncok megvizsgálásának és „beavatásának", mint annak idején az első tíz honvédzászlóalj önkénteseinél.[81] Mivel az volt a vélemény, hogy ezek a hadfogadó parancsnokságok sok, fegyveres szolgálatra alkalmas embert kötnek le, Kossuth október 15-én utasítást adott azok megszüntetésére.[82] Mészáros Lázár erről tájékoztatta ugyan a főhadparancsnokságokat, de Hrabovszky véleményére is hivatkozva, közvetítő megoldást javasolt. A többszöri levélváltás eredményeként azután a Honvédelmi Bizottmány október 30-án belegyezett a *főhadfogadó parancsnokságok* ideiglenes fenntartásába.[83] Időközben határozat született a magyarországi sorezredek tartalék kereteinek feltöltésére.[84] Logikus lett volna, hogy ezt az ezredek a régi módon: saját hadfogadó szerveik útján intézzék. Ugyanakkor világos volt, hogy a tartalékot honvédújoncokból kell kiállítani. A gyalogságnál nem látszott indokoltnak a régi forma fenntartása, mivel az újoncozást együtt lehetett intézni a *honvéd* gyalogzászlóaljak szervezésével. A lovasságnál azonban, amelynek nem volt megfelelője a honvédség soraiban, szükség volt a hadkiegészítés régi szerveire és módszereire. Így a huszárezredek tartalék osztályait feltöltötték, de a sorgyalogság tartalék századainak kiállítását megszüntették, illetve a sorezredi zászlóaljakat a honvéd kerületi főhadparancsnokságok közvetlenül egészítették ki újoncokkal. Ugyanakkor az ezredek hadfogadói kerületek szerinti szervezete is megszűnt.[85]

Mindez a régi katonai gépezet lassú lebontását jelentette. Annak a gépezetnek, amelyet legmagasabb szinten a főhadparancsnokságok képviseltek.

76 L. a *Közlöny* 1848. november 18—20-i (161—163) számait.
77 ONöHt 1848:8425. A hadmegyék parancsnokainak nevét l. a *Közlöny* 1848. november 11—15-i (154—158) számában; közli *Gelich:* i. m. I. k. 340—341. o. A 4. hadmegye új parancsnokának kinevezésére l. a *Közlöny* 1848 november 29/172 számát.
78 L.: „Előleges utasítás az országban felállítandó, vagyis inkább felállított 8 honvédi főparancsnokok számára." Litografált példányok, dátum és aláírás nélkül; 4 p. HM 1848:9331, 9904.
79 Pándy Soma kinevezésére l.: *Közlöny* 1848 szeptember 24/107/547.
80 KLÖM XIII. k. 623. o.
81 *Urbán:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 236—252, 395. o.
82 OHB 1848:1097; KLÖM XIII. k. 205. o.
83 OHB 1848—1477, 1875, 1926. Értesítés a sajtóban: *Közlöny* 1848 november 7/150/726.
84 OHB 1848:2300; KLÖM XIII. k. 362. o.
85 OHB 1848:3340; KLÖM XIII. k. 520. o.; *Közlöny* 1848 november 27/170/805. L. még KLÖM XIII. k. 587. o. Az ezredek eredeti hadfogadó körzeteire l. *Közlöny* 1848 november 17/160/765.

Bár a budai, a pétervárad i és a Puchner ellenszegülését követően ideiglenesen szervezett nagyváradi főhadparancsnokságok lojálisak voltak, a szervezet, amit képviseltek, kétségtelenül idegen test volt, amelyet már elvi okokból sem lehetett a független magyar hadügyi igazgatás részének tekinteni, abba beépíteni.[86] Az egységes hadügyi irányítás tehát magától értetődővé tette a *főhadparancsnokságok megszüntetését.* Érdekes módon erről Kossuth csak akkor rendelkezett, amikor Görgey egy november 15-én kelt levelében elítélően nyilatkozott a „Hohes Generalkommando" tevékenységéről.[87] Kossuth november 17-én a hadügyminisztériumhoz intézett levelében szóvá tette a Görgey által említett egy és más visszásságokat és feltette a kérdést: „... nem találja-e a Hadügyministerium, hogy a Generalcommandok nem csak teljes feleslegesek, de sőt a ministerium mellett zavart okozó ellentétben is állnak?"[88] A feleletet meg sem várva, Kossuth másnap közölte Görgeyvel: „A General Commando egy hét alatt megszűnik lenni."[89] Ugyanaznap, vagyis november 18-án kelt Mészáros hadügyminiszter válasza, aki „bizalmasan és őszintén" kijelentette a főhadparancsnokságokról, hogy „mindaddig, amíg a hadügyministerium minden osztályzata kellően rendezve nem leend, azokat anélkül, hogy rendkívüli zavar ne történjék, nem csak nem lehet, sőt nem is tanácsos megszüntetni."[90] Mészáros véleménye természetesen nem zárta ki a General-Kommando felszámolását, csak a hadügyminisztérium teljes rendezésétől tette azt függővé, „ami pedig még hosszabb időt igényel". Kossuth azonban nem értett egyet a halogatással. November 22-én kelt viszontválaszában mindenekelőtt Mészárost tette felelőssé azért, hogy „az illető osztályok még mindezideig a hadügyministeriumnál alkotva s rendezve nincsenek". Érvelésének lényege azonban az volt, hogy vagy szükséges munkát végeznek a főhadparancsnokság tisztviselői, vagy nem. Ha igen: akkor a hadügyminisztérium „közvetlen felügyelése s rendelete alatt" ezt folytatják. Ha nem: akkor „úgy sem használhatók." Kossuth hangsúlyozta, hogy az ilyen, „idegen elemekből álló hatóság... a magyar hadügyek független vezényletét veszélyezteti", mely független állást csak akkor lehet biztosítottnak tekinteni, amikor „minden, a nemzeti hadseregre vonatkozó rendeletek s intézkedések *egyenesen a* hadügyministerium által eszközöltetnek."[91] (Kiemelés az eredetiben.) Kossuth tehát lezártnak tekintette az ügyet azzal, hogy „a hivatalnokok osztas-

86 A budai főhadparancsnokság tevékenysége, akár 1848 márciusától, akár a jelen tanulmány szempontjából érdekes szeptemberi napoktól, nem eléggé ismert. Kétségtelen azonban az, hogy a Nemzetőrségi Haditanács és a főhadparancsnokság viszonyában is adódtak hasonló esetek, mint a hadügyminisztériummal; pl. KLÖM XIII. k. 430. o.

87 *Steier:* Görgey és Kossuth. i. m. 162. o.

88 KLÖM XIII. k. 470—471. o.

89 Uo. 481. o. (A General-Kommando nevét a kiadványok által közölt, nem következetes formában adjuk.)

90 OHB 1848:3938; KLÖM XIII. k. 471—473. o.

91 HM 1848:9836; KLÖM XIII. k. 527—529. o. Kossuth levele mellett található Mészáros Lázár november 23-án kelt válaszának fogalmazványa. Eszerint a budai és pétervárad i főhadparancsnokok személyükben teljesen megbízhatóak, tevékenységük pedig olyan szűk térre korlátozódott, hogy gyakorlatilag máris a hadügyminisztérium kiegészítőinek tekinthetők. Egyébiránt — folytatja Mészáros — a főhadparancsnokság megszüntetése előtt kívánatos volna az ország stratégiailag fontos helyein „hadosztály vezényleteket" (Division-Commandos) alakítani arra alkalmas egyének vezetésével. Végül azzal érvel a levél, hogy a főhadparancsnokságnak a hadügyminisztériummal való egyesítése esetén új épület kellene (erre a Károly-laktanyát javasolja), mivel az eredményes katonai igazgatáshoz még számos új hivatal (hadi pénzek és javak igazgatósága, főszámvevői hivatal, főhadi pénztár, mérnöki főigazgatóság) szervezése szükséges.

sanak be a ministerium hasonnemű szakaiba". Egyetlen függő kérdést látott: „az igen tisztes s hazája iránti hű szolgálataiért legnagyobb kíméletet érdemlő főhadi parancsnok, Br. Hrabovszky altábornagy úr további alkalmazását, vagy hivatalátóli fölmentését", — de ezt az idézett levélben magára vállalta. A valóságban azután Hrabovszky ügye hamarabb megoldódott, mintsem a főhadparancsnokság szervezeti különállása ténylegesen megszűnt. A Honvédelmi Bizottmány kezdeményezésére ugyanis Hrabovszky december 12-én, betegségére és 53 évi szolgálatára hivatkozva, kérte nyugdíjazását.[92] Az újjászervezett, a Nemzetőrségi Haditanácsot és elvileg a főhadparancsnokságokat is magába olvasztó hadügyminisztérium azonban még december második felében is levelezett — igaz, többnyire jelentéktelen ügyekben — a budai főhadparancsnoksággal.[93] Ezt a kérdést véglegesen csak a főváros 1849 januárjában történt kiürítése oldotta meg.

Az egységes hadügyminisztérium létrehozása 1848 decemberében

Az egységes hadügyminisztérium érthetően a hadsereg egységének, az egység tudatos megteremtésének lehetett csak a következménye. Ez a folyamat a honvédzászlóaljak számának szaporodásával, a hadseregen belül a honvédség arányának a növekedésével, az egyre nagyobb számú honvédtiszt kinevezésével már szeptember végétől fokozatosan kibontakozott.[94] Októberben és novemberben egyre világosabbá vált, hogy a néhány hónapja még rendhagyó kivételnek számító honvédség alakulatai és hivatalai határozzák meg a hadsereg jellegét. Ezt elősegítették olyan, bár korlátozott számú esetek is, amikor sorezredi alakulatokat honvédzászlóaljakká szerveztek át.[95] A határozatra, amely leszögezi a hadsereg egységét, azonban csak november végén, tehát a Nemzetőrségi Haditanács és a hadügyminisztérium már folyamatban levő egyesítése idején került sor. November 27-én Kossuth fogalmazta azt a nyilatkozatot, amely kijelentette: „Hadseregeink minden osztálya letévén az esküt az alkotmányra, s felvévén törvény értel-

92 Kossuth december 10-én Mészároshoz intézett levelében jelentette ki az OHB nevében, hogy „a budai főparancsnokság ezennel megszűnt". OHB 1848:5136; KLÖM XIII. k. 698—699. o. Ugyanebben a levélben utasította Mészárost, hogy szólítsa fel nyilatkozatra Hrabovszkyt, „minő állást tart ő alkalmatosnak s kíván személyére nézve a vezérlete alatt volt budai főhadi kormány feloszlatásával?" Mészáros december 13-án terjesztette fel egyetértőleg Hrabovszky nyugdíjazási kérelmét; OHB 1848:5453. (Hrabovszky ekkor már egy hónapja beteget jelentett.)

93 L. erre pl. a hadügyminisztériumba beosztott, korábban a sorezredeknél szolgált tisztek fizetésével kapcsolatos ügyeket; HM bizt. 1848—73—280, 292, 297. — A pétervaradi főhadparancsnokság 1849. januári áttelepítésére l. KLÖM XIV. k. (Sajtó alá rendezte *Barta István*) Budapest, 1953. 155. o.

94 Az előléptetések már Batthyány ügyvezető miniszterelnöksége végén, szeptember második felében is a honvédséghez történtek. Így léptették elő Nádosy Sándor, Pándy Soma és Csanády Pál nemzetőri őrnagyokat, a Nemzetőrségi Haditanács munkatársait *honvéd* alezredesekké. Így került október elején pl. Vetter Antal ezredes a honvédség állományába, így kapta meg október közepén Lahner őrnagy a honvéd alezredesi, majd Kiss Ernő és Majtényi István a honvéd tábornoki kinevezést.

95 A székely határőri ezredek zászlóaljainak november második felében történt átszervezéséről van szó; HM 1848:9770, 9862; KLÖM XIII. k. 496—497. o. Az eset egyébként aggodalmat váltott ki a sorezredekben, hogy ezt követően minden sorezredi zászlóaljat honvédzászlóaljjá fognak átszervezni. Kossuth ezért december 13-án szükségesnek tartotta leszögezni: „nemcsak hogy a sorezredek zászlóaljakká fel nem oszlattatnak, sőt inkább az új honvéd zászlóaljak is ezredekbe fognak egyesíttetni". OHB 1848:5405; KLÖM XIII. k. 723. o. L. még erről Közlöny 1848 december 14/187/881—882. A sorezredek zászlóaljait 1849 tavaszán szervezték át honvédzászlóaljakká.

mében a magyar színeket, a hajdani sorezredek s újon állított honvéd zászlóaljak közötti különbség ezennel megszűntnek, s a magyar hadsereg osztatlan egységűnek jelentetik ki, melynek minden osztályait a *Magyar honvéd sereg* dicső nevezete egyaránt megilleti."[96] (Kiemelés az eredetiben.)

A hadsereg egységéről szóló nyilatkozat közzétételéhez ugyanakkor kívánatos volt, hogy a hadügyminisztérium átszervezésének előkészületei is megfelelő szakaszban legyenek. A jelek szerint Kossuthnak sikerült meggyőznie Mészáros Lázárt az egységes hadügyi irányítás azonnali megteremtésének szükségességéről. Ezt bizonyítja, hogy december 2-i kelettel elkészült a hadügyminisztérium új szervezeti felépítésének tervezete, s ugyanazon a napon Nádosy is benyújtotta a Honvédelmi Bizottmányhoz a nemzetőrség ügyeinek további intézésére tett javaslatát. A Mészáros által aláírt tervezet „Az eddigi országos hadi tanáccsal egyesült királyi magyar hadügyminisztérium rendezési terve" címmel hagyta el a nyomdát.[97] Nagyon sietve készülhetett, mert részben stílusa, részben hiányosságai miatt utólag sokat kellett rajta kézzel javítani. Mivel az egyes osztályoknál nyomtatásban csak az osztályigazgatókat tüntették fel, utólag írták be a beosztottak neveit is. Magát a tervezetet Mészáros csak december 6-án küldte meg a Honvédelmi Bizottmánynak.[98]

Az új ügyviteli beosztás jól tükrözi a magyar hadügyminisztérium szerepében bekövetkezett változást.[99] Az új felépítés nyolc osztályra és a kapcsolódó egyéb szervekre és intézményekre tagolta a legmagasabb szintű katonai szervező-irányító és ellenőrző munkát. A kinyomtatás pillanatában, már érvényes „rendezési terv"[100] bevezetőjében leszögezte: „hadügyministerium fő igazgatósági hatósága a hadseregnek, mellytől minden, az összes m. katonaságot érintő rendelkezések veszik eredetöket." Ez azt jelenti — fejti ki a továbbiakban —, hogy a minisztérium feladata gondoskodni a katonai testületek élelmezéséről, ruházatáról, fegyverzetéről, fölszereléséről és ellátásáról. A hadügyminisztérium hatáskörébe tartozik továbbá a hadsereg „minden kiegészítő része fölötti felügyelőség és fővezérség, valamint nagyobb hadosztályoknak mozgókká tétele és elhelyezése..." A bevezetés azt is összegezi, hogy a „vezér- és törzstiszti kar előléptetése és elmozdítása a minisztérium kifolyása", s ugyancsak itt erősítik meg a századosi ranginál kisebb, a seregvezérektől érkező előléptetési indítványokat. Végül „az vezeti a hadsereg létszámát, és minden, a katonasághoz tartozó egyéneket illető pontos jegyzékeket".

96 OHB 1848:3884; KLÖM XIII. k. 568. o.; *Közlöny* 1848 november 29/172, december 1—2/174—175.

97 A nyomtatvány számos példánya ismert. A Kossuthnak felterjesztett példányt l. OHNB 1848:4757. A tervezet címét kézzel javították, mert az eredetileg nem rendezési, hanem „létegesítési" tervről beszélt. A nyomtatvány terjedelme 12 p.

98 OHB 1848:4757. A főhadparancsnokságok és a seregvezérek számára még december 4-én elkészült az átszervezés lényegéről tudósító értesítés; HM 1848: 10 072.

99 Érdemes megjegyezni, hogy ez a beosztás semmiben nem hasonlít az osztrák hadügyminisztérium 1848 májusa után kiépült szervezetéhez; az osztrák hadügyi szervezetre l.: *Walter Wagner:* Geschichte der k. k. Kriegsministeriums, I. k. 1848—1866. Graz, 1966. 19—27. o.

100 Mészáros már december 3-án tudósítást jelentetett meg az új osztálybeosztásról és azok vezetőiről; *Közlöny* 1848 december 5—8-i (177—181) számok. A részletes, az osztályok feladatkörét ismertető közlemény, amely lényegében azonos az idézett nyomtatott tervezet vonatkozó részeivel, néhány nappal később jelent meg; *Közlöny* 1848 december 12—13, 15-i (185—186, 188) számok. (A december 13-i és 15-i közleményből kimaradt az újoncozási osztály.) Mindkét közleményt publikálja, némi rövidítéssel, *Gelich:* i. m. II. k. 30—35. o. Idézi még a szabályzat vonatkozó pontjait *Ember:* i. m. 211, 213—214. o.

Az osztályok szerinti felépítés a következőképp alakult:

I. *Elnöki osztály,* élén *Gombos László* ezredes, osztályigazgatóval. Feladatköréhez a fontosabb és bizalmas ügyek tartoztak, mint a Honvédelmi Bizottmánnyal és a minisztériumokkal, valamint a seregvezérekkel való kapcsolat, a tábornoki kinevezések és minden egyéb, a hadügyminiszter által intézett ügy.

II. *Katonai osztály,* élén *Nádosy Sándor* ezredes, osztályigazgatóval. Részletesen megszabott feladatkörének fontosabb területe volt a hadsereg egész tisztikarának ügyeivel (kinevezés ezredesi rangig, kitüntetések, fegyelmi ügyek, szabadságolás, nyugdíjazás), valamint a hadsereg szellemével és kiképzésével való foglalkozás.

III. *Táborkari osztály,* élén *Vetter Antal* vezérőrnagy, osztályigazgatóval. Feladata volt a katonai térképészet szervezésén, a védelem általános tervezésén, a hadmozdulatok elvi irányításán túl gondoskodni az anyagi és élőerők szállításáról, a hidak és utak hadműveleti célokra való alkalmasságáról, a katonai épületek és erődök építéséről és állagmegóvásáról. Ide tartozott oktatási szempontból a Ludoviceum is, valamint „az időszaki sajtó és a jelen litteratura, amennyiben azok a katonai politicába vágnak".

IV. *Tüzérségi és fölfegyverzési osztály,* élén *Lahner György* ezredes, osztályigazgatóval. Feladatköréhez tartozott egyrészt az ágyúk, a lőpor és salétrom készítésének megszervezése, az ütegek felszerelése, a tüzérség kiképzése, várak és erődök fegyverrel és lőszerrel való felszerelése, másrészt a gyalogság és lovasság szúró és vágó, valamint lőfegyverekkel való ellátása.

V. *Újoncozási és pótlovazási osztály,* élén *Répásy Mihály* vezérőrnagy, osztályigazgatóval. Hozzá tartoztak a hadmegyék főparancsnokai és minden, az újoncozással kapcsolatos ügy. Gondoskodott a lovasság és szekérészet lóellátásáról, felügyelt a hadsereg lóállományára és az állami ménesekre.

VI. *Polgári-gazdászati osztály,* élén gróf *Török Bálint* osztályigazgatóval. Feladata alig bővült ahhoz viszonyítva, amit a Helytartótanácstól örökölt, vagyis a katonaság ellátásának és felszerelésének pénzügyei, a hadbiztosok munkájának és számadásának ellenőrzése, a hadsereg költségvetése és általában a hadsereg pénzügyei tartoztak hozzá.

VII. *Igazságügyi osztály,* élén *Halzl János* alezredes főhadbíró, osztályigazgatóval. Legfontosabb feladata a katonai törvényszékek és a katonai igazságszolgáltatás szervezése és irányítása, katonai büntetőintézetek ellenőrzése, törvényjavaslatok előkészítése, kegyelmi ügyek, tiszti házassági engedélyek intézése volt.

VIII. *Egészségügyi osztály,* élén *Stáhly Ignác* országos tábori főorvos, osztályigazgatóval. Feladata volt a katonai orvosi személyzetről, a hadsereg tábori kórházairól és általában a honvédsereg egészségügyi ellátásáról gondoskodni.

A hadügyminisztérium szervezetét ismertető nyomtatvány egyébként nemcsak a felsorolt nyolc osztály szervezéséről tudósított. Az igazságügyi

osztály ismertetése után áll a megjegyzés: „A hadügyministeriumhoz tartozik továbbá:

a) *Magyar királyi legfőbb katonai törvényszék,*

b) *Magyar királyi feltörvényszék,*

c) *Magyar királyi letétményi igazgatóság.*"

A előbbiekről azt jegyzi meg az említett nyomtatvány, hogy „most vannak alakulóban". Az iratok és a sajtó alapján megállapítható, hogy december elejére az említett törvényszékek megalakítása kellően előrehaladt. November 25-i dátummal jelent meg Mészáros Lázárnak az a rendelete, amely bejelenti a „királyi legfelsőbb katonai törvényszék", továbbá a „királyi katonai feltörvényszék", valamint egy „letétményi igazgatóság" szervezését.[101] A hadügyminisztérium átszervezéséről a Közlönyben megjelent tudósítás pedig közölte, hogy a legfelsőbb katonai törvényszék elnöke *Halzl János* alezredes, a katonai feltörvényszéké pedig *Nedelkovich Euthym* őrnagy, „karhadbíró".[102]

A hadügyminisztérium átszervezéséről szóló nyomtatvány az egészségügyi osztály után megemlíti, hogy szükséges még a *„Főszámvivői és számadásvizsgálati hivatal"*, amelynek főnöke *Erdős Ferenc* őrnagy. De ehhez mindjárt hozzáteszi: „Most lévén alakulóban ezen hivatal, a személyzet még nincs meghatározva". Ennek a főszámvevői hivatalnak az előkészületei húzódtak a legtovább. Ez részben érthető is, hiszen gondos munkával kellett előkészíteni egy új rendszerre való áttérést, anélkül, hogy az akár fennakadást, akár anyagi károkat okozott volna. Erdős őrnagy elaborátuma: „Terv egy önálló katonai fő számvevő hivatal felállítása iránt" csak december 17-ére készült el, és további kilenc napra volt szükség, hogy azt a biztossági (polgári-gazdászati) osztály véleményezze. Mivel gróf Török a tervezetet és a véleményt csak december 28-án továbbította a hadügyminisztériumhoz,[103] a főszámvevőség megszervezésére már csak Debrecenben, új és szűkösebb viszonyok között került sor.

A hadügyminisztérium átszervezésével együtt felállított hivatalok sorában meg kell még említenünk a *„Tábori lelkészi igazgatóság"* megszervezését, élén *Czigler Ignác* apát, tábori főpappal.[104] Eredetileg egy Bécstől független tábori püspöki hivatal felállításáról volt szó, amelynek előzményei még 1848 nyarára nyúlnak vissza.[105] Czigler tervezete a tábori lelkészi igazgatóság felállításáról csak december 5-én készült el és került Mészáros elé.[106] Bár a tervezettel kapcsolatban gróf Török december 9-én igen határozottan kifejtette aggályait és ellenezte annak életbe léptetését, december 10-én Mé-

101 *Közlöny* 1848 november 27/170/806.

102 *Közlöny* 1848 december 5—8/177—181. Halzl és Nedelkovich kinevezését már korábban is közölte a sajtó: *Közlöny* 1848 november 28/171/809. Az említett törvényszékekhez — december 15-i hatállyal — nevezték ki a bírákat; Deréky István, Zseltvay Mihály, Lihan Szilárd, Óri Béla és Haulik Lajos kinevezésére l.: HM bizt. 1848—73—249.

103 A tervezetet és a véleményt, valamint gr. Török levelét l.: HM bizt. 1848—73—336. A főszámvevő hivatal alakításáról Mészáros már október 18-án említést tett Kossuthnak; KLÖM XIII. k. 473. o. Erdős Ferenc, a hivatal kijelölt vezetője, eredetileg a Nemzetőrségi Haditanács gazdasági osztályát vezette.

104 A nyomtatott tervezetre csak utólag vezették rá a tábori lelkészi igazgatóság megszervezéséről szóló részeket. A *Közlöny* tájékoztatójában azonban már szerepel ez a szerv is.

105 KLÖM XIII. k. 652—653. o.

106 HM bizt. 1848—73—270.

száros kinevezte mind Cziglert, mind annak titkárát.[107] Miként a katonai igazságszolgáltatás az önálló magyar katonai felsőbíróságok megszervezésével vált függetlenné a bécsi legfelső katonai törvényszéktől (Allgemeines Militär-Appelationsgericht), a tábori lelkészi szolgálat is csak a tábori lelkészet igazgatóságának létrehozásával szakadt el formálisan is a bécsi hadipüspöki hivataltól (General Feldvicariat).

Az önvédelmi harc követelményeihez alakított hadügyminisztérium szervezetében nem kívántak helyet biztosítani a nemzetőrség ügyeinek. Ezt tükrözi Nádosy már említett, a Honvédelmi Bizottmányhoz december 2-án eljuttatott tervezete a *„nemzetőrseregi osztály"* felállításáról.[108] Nádosy beadványa szerint: „Az eddigi ideiglenes nemzetőrségi haditanács — kivéve a nemzetőrseregi ügyet — a hadi minist́eriummal egybe kapcsoltatván, a nemzetőrseregi osztály egészen elkülönítettett." Nádosy az osztály főnökének *Kiss Károly* alezredest ajánlotta, aki „ezen ügyet már a nemzetőrség felállításától fogva kezeli." A tervezet egyidejűleg javaslatot tett az osztály személyi állományára is: egy titkár, egy fogalmazó, egy számvevő, egy jegyző, két írnok és két szolga kinevezését tartotta szükségesnek. A beadvány további javaslatot, vagy tájékoztatást nem tartalmaz. Befejezésül Nádosy sürgeti a Honvédelmi Bizottmányt, hogy intézkedjék, mert az említett osztálynak sem személyzete, sem fizetése, sem helye nincsen.[109]

A nemzetőrseregi osztály helyzetét, vagy feladatait illetően nem volt sokkal bőbeszédűbb a hadügyminisztérium átszervezéséről szóló nyomtatvány sem. „Az eddigi nemzetőrségi tanács ügyeivel ideiglenesen alezredes Kiss Károly bízatik meg (a belügyminisztériumban)." Ez az egyetlen mondat, amely a volt Nemzetőrségi Haditanács másik, a körülmények alakulása következtében másodrendűvé vált feladatáról szól. A fogalmazás homályossága ellenére is világos, hogy ez a nemzetőrségre vonatkozik, amelynek ügyei tehát — Szemere régi törekvéseinek megfelelően — átkerültek a belügyminisztérium hatáskörébe. Az átszervezésről sietve hozott döntés, az idő rövidsége természetesen a részletek kidolgozását nem tette lehetővé. A Haditanács feladatkörének megosztása ugyanis megkívánta a nemzetőrség és a honvédség kérdéseivel egyaránt foglalkozó irattár megosztását is. Amíg ezt nem lehetett megvalósítani, a nemzetőrségi osztálynak változatlanul a hadügyminisztérium épületében kellett maradnia. Erről az átmeneti megoldásról rövidesen a sajtóban megjelent közlemény adott tájékoztatást. „A nemzetőrséget illető bármi tárgyak törvényileg a belügyministeriumhoz tartozván, addig míg ez által az ide vonatkozó iratok az *eloszlatott haditanács* irattárából át nem vétetnek, s a tettlegi intézkedést felette át nem veendi, Kiss Károly alezredes úr által a hadügyministeri épületben, de ezen ministeriumtól teljes függetlenségben tárgyaltatnak, s ugyanezért minden *nemzetőrséget* érdeklő hivatalos jelentések, vagy kérelmek egyenesen a tisztelt alezredes úrhoz intézendők."[110] (Kiemelés az eredetiben.) A nemzetőrségi osztály azonban hosszú ideig nem került át a belügyminisz-

107 Gr. Török véleményét és a kinevező okiratok fogalmazványát l.: HM bizt. 1848—73—297.
108 ONöHt 1848:9594.
109 Az irat külzetén levő feljegyzés szerint az OHB az ügyet a belügyminisztériumhoz kívánta áttenni. Az, hogy az elküldött tisztázat visszakerült a Haditanács iratai közé, mutatja, hogy az ezzel kapcsolatos intézkedéseket egyelőre felfüggesztették.
110 *Közlöny* 1848 december 13, 15/186, 188.

tériumhoz. Ennek feltehetően nem annyira a közös irattár, mint inkább a katonai események, elsősorban a főváros kiürítése volt az oka. Így csak a Szemere-kormány megalakulása után, 1849. május 10-én kelt az új miniszterelnök — és belügyminiszter — utasítása, amely ismét kimondta, hogy a nemzetőrség a belügyminisztériumhoz tartozik.[111] Ezt követően a kormány Debrecenből rövidesen visszaköltözött a fővárosba, majd a katonai helyzet romlása következtében ismét menekülnie kellett. Bár a részletek nem ismertek, ilyen körülmények között feltételezhető, hogy ez a szervezeti kérdés változatlanul alárendelt szerepet játszott és érdemben nem is valósult meg...

Visszatérve a hadügyminisztérium szervezetéhez, meg kell állapítanunk, hogy nem csak az elvi döntés született meg lassan — és ugyanakkor kapkodva. Mivel az átszervezés bejelentése egybeesett a trónváltozással, az ennek nyomán a hadseregben támadt bizonytalanság maga is késleltető tényező volt. A szervezeti változásokról szóló, december 2-án kelt nyomtatvány nem beszélt a hadügyminisztérium legfelsőbb vezetéséről. Mivel a tervezetet Mészáros Lázár írta alá, magától értetődőnek tűnik, hogy ő — minden korábbi fenntartása ellenére — vállalta az átszervezést, valamint az átszervezett hadügyminisztérium vezetését is. Az a december 7-én kelt rendszabály azonban, amely elrendelte, hogy az új katonatiszti oklevelekben „a király és a haza nevében" formulát el kell hagyni, valamint Kossuth december 10-i intézkedése a főhadparancsnokság megszüntetéséről, továbbá egyéb sérelmek okot adnak arra, hogy Mészáros Lázár december 11-én benyújtsa lemondását.[112] Bár szándékától rövidesen ismét elállt, sőt vállalta a „Schlick elleni táborozás fővezérletét" is, feltehetőleg ennek is szerepe volt abban, hogy az újonnan szervezett osztályokhoz a kinevezések esetenként késtek.[113] Ez azt jelenti, hogy Mészáros Lázár december közepén bekövetkezett elutazásával nem tekinthetjük befejezettnek a hadügyminisztérium személyi állományának bővítését.[114] Az ismert névsorok és a kinevező iratok ismeretében megállapíthatjuk, hogy 1848. december 20-án hadügyminisztérium elnöki osztályán, valamint az egységes iktató-, leíró- és kiadóhivatalban 38 fő, a többi hét osztályon pedig további 79 fő dolgozott, illetve nyert kinevezést.[115]

A hadügyminisztériumnak a feladatokhoz alkalmazott egységes szervezete, legalábbis fő vonalakban, 1848 december közepére kialakult. Egyidejűleg megteremtődött a *hadsereg egységének anyagi alapja* azzal, hogy 1849. január 1-i hatállyal új tiszti illetményrendszert vezettek be. Nádosy december

111 *Közlöny* 1849 május 13/104/382. A Haditanács szerepére és irattárának sorsára l.: még *Ember:* i. m. 91—93. o.

112 OHB 1848:5278. Az említett rendeletekre l.: KLÖM XIII. k. 676., 698—699. o.

113 Az újoncozási és pótlovazási osztály főnöke december 9-én terjesztette elő javaslatait, amelyeket Mészáros csak elutazása előtt hagyott jóvá; HM bizt. 1848—73—280; *Közlöny* 1848 december 16/189/891—892.

114 Az egészségügyi osztály főnöke december 15-én nyújtotta be kinevezési javaslatát, amelyet már gr. Török látott el kézjegyével: HM bizt. 1848—73—302; *Közlöny* 1848 december 19/192/904. L.: még gr. Török kinevezéseit saját osztályához: *Közlöny* 1848 december 17/190/896.

115 A december 20-i személyi állományt l. a *II. Melléklet*-en. Ennek — a lehetőség szerint korrigált és ellenőrzött — összeállítása kívánatos volt, mert ilyen egységes névsorral nem rendelkezünk. Összeállításához elsősorban a HM biztossági osztály gyakran idézett 73. kútfőjét, továbbá a HM 1848:8159, 10 084. sz. iratait és a *Közlöny* 1848 decemberi számait használtam.

18-án kelt, a Honvédelmi Bizottmányhoz intézett előterjesztését Kossuth 21-én megerősítette, s az *„Általános illetéki elvek"* egy hadparancs kíséretében rövidesen a sajtóban is megjelentek.[116] Ez a lépés azonban csak egyike volt az elvégzendő feladatoknak. Mészáros Lázár a hadsereg egységét illetően ugyanis elutazásáig nem adott ki semmiféle részletes rendelkezést, jóllehet azt Kossuth december 10-én is sürgette.[117] A helyzet két hét múlva is változatlan volt, mert december 25-én Kossuth ez ügyben szemrehányást tett a hadügyminisztériumnak. Levele így teszi szóvá a hiányosságokat: „A honvédelmi bizottmány megkívánta volna, hogy a hadsereg egységének elve nemcsak amúgy általános elvben tétessék a hadügyministerium által közhírré, hanem alkalmazása dolgoztassák ki, mert annak kimondása, hogy... léptessék életbe, anélkül, hogy megmondassék, mikint léptetik életbe, csak zavart okoz..."[118]

Az elvben már egyesített hadsereg, a gyakorlatban is létező újjászervezett hadügyminisztérium — ezek az Országos Honvédelmi Bizottmány három hónapos erőfeszítésének eredményei a hadügyi igazgatás és irányítás területén. Az eredmények megszilárdításához, a részletek kidolgozásához azonban időre és némi nyugalomra lett volna szükség. Győr feladása, a móri ütközet elvesztése és ezt követően a főváros kiürítése érthetően befolyásolta a fejleményeket. Debrecenben az eredeti terv aztán kisebb személyi és szervezeti változásokkal valósult meg. Egyes osztályfőnökök (Nádosy, gróf Török, Halzl, Stáhly) visszamaradtak Pest-Budán, vagy rövidesen átmentek az ellenséghez.[119] Árulásuk kétségtelenül demoralizálóan hatott, de hiányuk nem jelentett komoly akadályt. A kormány új székhelyén így kisebb létszámmal, de megnövekedett számú önálló osztállyal és megbízhatónak ígérkező személyzettel kezdte meg munkáját a *független magyar hadügyminisztérium.*[120] Vezetése 1849 január közepétől az ismételt kudarc után a seregvezérlettől újból megváló Mészáros Lázár kezére került. Az a kérdés, hogy az újjászervezett hadügyminisztérium tevékenysége megfelelt-e a várakozásoknak, betöltötte-e a hadsereg „fő igazgatósági hatóságának" szerepét, további vizsgálatot érdemel. Ez azért lényeges, mivel Mészáros Lázár

116 OHB 1848:6047; *Közlöny* 1848 december 23, 25, 27/196, 198—199; *Gelich:* i. m. II. k. 60—67. o. Nádosy előterjesztése Kossuth november 10-én kelt rendeletének végrehajtása volt, amely kimondotta: „A honvédek s sorkatonaság között semmiféle különbség a járandóságra fenn nem állhat." KLÖM XIII. k. 392. o.

117 Kossuth levele: KLÖM XIII. k. 700. o. Mészáros december 14-én jelentette be, hogy átveszi az északi tábor főparancsnokságát: HM bizt. 1848—73—327; *Közlöny* 1848 december 16/189/851. Mészáros elindulására: KLÖM XIII. k. 727. o. Az OHB közleménye szerint a hadügyminiszter december 18-án érkezett Miskolcra; *Közlöny* 1848 december 22/195/916.

118 HM 1848:12 638; OHB 1848:5337; KLÖM XIII. k. 884—885. o.

119 „A hivatalt újra kellett szervezni, mert sok egyén elmaradt" — írja *Mészáros:* Emlékiratai II. k. 28. o. Ezek között kétségtelenül a déli sereghez leküldött Nádosy lemondása volt a legzavaróbb. Nádosyról Kossuth később úgy nyilatkozott, hogy „borzasztóan csalódott" benne: KLÖM XIV. k. 523. o. Nádosy hivatalos kiküldetésekor Vetter vezérőrnagy vette át az elnöki ügyek intézését, így a kiürítéskor és a debreceni berendezkedés kezdetén ő volt a helyettes hadügyminiszter. Nádosy kiküldetésére és Vetter megbízatására l.: HM 1848:12 803. Vetter szerepére l.: még *Vetter Antal* emlékiratai. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 3030.

120 A hadügyminisztériumban ekkor már aktív szerepet játszó *Gelich* írja, hogy az 1848 decemberi szervezést nem lehetett tökéletesnek és véglegesnek tekinteni, „mert hiányzott hozzá a különféle teendők rendszeres csoportokba és osztályokba osztása. Ez a nagy hiba, mely a szervezési tervbe becsúszott, annak Debrecenben történt keresztülvitelénél jóvátétetett." *Gelich:* i. m. II. k. 261. o. A hadügyminisztérium debreceni szervezetét l.: uo. II. k. 263—266. o.

május elején bekövetkezett végleges visszalépését követően utódai, a forradalom fiatal tábornokai már fontos politikai szerepet játszottak. Így a Függetlenségi Nyilatkozat után a hadügyminisztérium, pontosabban a hadügyminiszterek szerepe egybefonódik az 1849-es tavaszi—nyári nagy politikai fejleményekkel. A részletek hasznos felvilágosítással szolgálnának a Szemere-kormány tevékenységének egyik fontos oldaláról és — nem utolsósorban — megvilágítanák a mind a mai napig olyan nagy érdeklődést kiváltó Görgey-kérdés egyes vonatkozásait is.

I. Melléklet

A HADÜGYMINISZTÉRIUM SZEMÉLYZETE 1848 AUGUSZTUSÁBAN

MINISZTER
Mészáros Lázár vezérőrnagy

ÁLLAMTITKÁR
Melczer Andor ezredes

ELNÖKI IRODA

Korponay János százados, elnöki titkár
Csermelyi Lajos honvéd százados, segédtiszt (a déli táborban, Bechtold fővezér mellett)
Sebő Alajos főhadnagy, segédtiszt
Jeney József hadnagy, segédtiszt
Guthy Országh Lajos, honvéd hadnagy, segédtiszt
Balla Pál segédfogalmazó
Somogyi József írnok
Fekete Antal írnok
Vándory Gusztáv írnok
Papp Sándor írnok
Bérczváry Ferenc írnok
Vándory Gyula gyakornok
Vitéz Ignác iktató
Matolcsy József segédiktató
Némethy József kiadó
Imrik József segédkiadó

I. „KIRÁLYHÁGÓNTÚLI OSZTÁLY"

Gombos László alezredes, osztályfőnök
Tóth Félix írnok

II. „KATONA MOZDÍTÁSI ÉS ELHELYEZÉSI OSZTÁLY"

Klauzál József őrnagy, osztályfőnök
Czetz József főhadnagy, segédtiszt
Kaufmann Károly hadnagy, segédtiszt
Szöllősy Gáspár, segédfogalmazó
Tóth János, segédfogalmazó
Vallér Sándor írnok
Koncz Károly írnok

III. „FEGYVER FELÜGYELŐI OSZTÁLY"

Marziani György ezredes, osztályigazgató
Szabó Imre főhadnagy, segédtiszt
Torday Gyula segédfogalmazó
Lanczer Sándor írnok
Zimmermann Vilmos díjnok

IV. „HADÜGYÉSZI OSZTÁLY"

Halzl János őrnagy, törzskari ügyész és osztályfőnök
Jósa Ferenc segédfogalmazó

V. „KATONA NEVELÉSI OSZTÁLY"

Tanárky Antal százados, osztályfőnök
Pétery Antal írnok

VI. „ÚJSÁG OSZTÁLY"

Leitner Nándor százados, osztályigazgató
Poszert Ferenc írnok

VII. „POLGÁRI S BIZTOSSÁGI OSZTÁLY"

Török Bálint gr., osztályfőnök
Markovics József tanácsos
Pétery Mátyás tanácsos
Mannlicher Ferdinánd tanácsos
Hoitsy Ágoston osztálytitkár
Volnhoffer János irodaigazgató
Deréky Mihály, az irodaigazgató segéde
Gerebényi Vilmos fogalmazó
Madách Károly fogalmazó

Tőry Adolf fogalmazó
Hültl Fidél fogalmazó
Gyéry (Gerometa) Titusz segédfogalmazó
Dessevffy Ede segédfogalmazó
Hoffmann József irattári írnok
Bohn Ferenc irattári írnok
Krammer György irodai írnok
Kamőczy Ferenc irodai írnok
Hirt János irodai írnok
Tóthfalusy Miklós irodai írnok
Szixel János irodai írnok
Árky Donát irodai írnok
Kamőczy Endre díjnok
Pribék Károly díjnok
Vanitsek Ernő díjnok
Révay János díjnok

Ismeretlen beosztású tisztviselők:

Bagi Béla segédfogalmazó
Grabatsay Pál írnok
Huszár Elek gyakornok
Grabatsay Ignác gyakornok

II. Melléklet

A HADÜGYMINISZTÉRIUM SZEMÉLYZETE 1848 DECEMBER KÖZEPÉN

MINISZTER
Mészáros Lázár vezérőrnagy

I. ELNÖKI OSZTÁLY

Gombos László ezredes, osztályigazgató
Korponay János őrnagy, elnöki titkár
Tóth Bódog elnöki fogalmazó
Lukáts János hadnagy, elnöki fogalmazó
Adamovits Dániel tiszteletbeli elnöki fogalmazó

II. KATONAI OSZTÁLY

Nádosy Sándor ezredes, osztályigazgató
Balás Konrád alezredes, szakfőnök

Mártonffy Zsigmond százados
Guthy (Országh) Lajos főhadnagy
Balla Pál fogalmazó
Ferenczy János fogalmazó
Menyhárt Antal alezredes, szakfőnök
Pászthory Károly százados, titkár
Lakatos Benedek segédszázados
Okolicsányi József százados, segédtiszt
Doll Bálint százados, segédtiszt
Királyi Pál hadnagy
Udvarhelyi Károly fogalmazó
Bagi Emil segédfogalmazó

III. TÁBORKARI OSZTÁLY

Vetter Antal vezérőrnagy, osztályigazgató (a kinevezés pillanatában a bánáti mozgó sereg vezére)
Csermelyi Lajos táborkari százados, az osztály ideiglenes vezetője
Németh Adolf százados
Fésüs Mihály hadnagy
Tóth János iktató és kiadó
Fekete Antal segédfogalmazó
Vallér Sándor ideiglenes segédfogalmazó
Orosdy Ottó rajzoló
Frőmberg Károly rajzoló
Tanárky Antal őrnagy, „a k. tudományos karok szakának ideiglenes főnöke"

IV. TÜZÉRSÉGI ÉS FÖLFEGYVERZÉSI OSZTÁLY

Lahner György ezredes, osztályigazgató (és fölfegyverzési szakfőnök)
Kaufmann Károly őrnagy, tüzérségi szakfőnök
Blaskó Antal százados
Kozma Ferenc hadnagy
Koncz Károly h. iktató
Benedek Ignác fordító
Schnierer Ignác írnok
Auguszt István írnok
Suhajda Sándor tűzmester, rajzoló
Szathmáry Király Barnabás százados, a fölfegyverkezési szak segéde (a kinevezés pillanatában Miskolcon, az északi seregnél)
Torday Gyula fogalmazó
Kárffy Titusz segédfogalmazó
Rókásy Miklós írnok
Zimmermann Vilmos írnok

V. ÚJONCOZÁSI ÉS PÓTLOVAZÁSI OSZTÁLY

Répásy Mihály vezérőrnagy, osztályigazgató
Péterffy Gyula őrnagy, az újoncozás szakfőnöke
Berényi Antal hadnagy, a szakfőnök segéde
Duchon Adolf fogalmazó
Végh Antal segédfogalmazó
Rózsafy Antal írnok
Szathmáry Mihály őrnagy, a pótlovazási szak főnöke
Jenik Móric százados, a szakfőnök segéde
Poszert Ferenc fogalmazó
Mácsik Lajos segédfogalmazó
Huszár Ágoston segédfogalmazó

VI. POLGÁRI — GAZDÁSZATI OSZTÁLY

Török Bálint gr., osztályigazgató
Markovics József tanácsos
Hoitsy Ágoston titkár
Gerebényi Vilmos fogalmazó
Madách Károly fogalmazó
Gyéry Titusz segédfogalmazó
Dessevffy Ede segédfogalmazó
Mannlicher Ferdinánd tanácsos, élelmezési szakfőnök
Tőry Adolf fogalmazó
Hültl Fidél fogalmazó
Pétery Mátyás tanácsos, gazdászati szakfőnök
Horváth Károly titkár
Eötvös József fogalmazó
Gschray József fogalmazó
Hőbert Béla segédfogalmazó
Bagi Béla segédfogalmazó
Tőry Gusztáv segédfogalmazó
Deréky István segédfogalmazó
Szehéts Ernő segédfogalmazó
Patachich József segédfogalmazó
Benczik Pál segédfogalmazó

VII. IGAZSÁGÜGYI OSZTÁLY

Halzl János alezredes, „tábornok-hadbíró", osztályigazgató
Jósa Ferenc fogalmazó
Fürich Tivadar segédfogalmazó

VIII. EGÉSZSÉGÜGYI OSZTÁLY

Stáhly Ignác, országos tábori főorvos, osztályigazgató
Tormay Károly őrnagy, egészségügyi tanácsos
Töltényi János, tábori főorvos, titkár
Huszty Pál fogalmazó
Vanitsek Ernő segédfogalmazó
Lászy József iktató

KÖZPONTI IRODA

(Egységes iktató-, leíró-, kiadó- és lajstromozó hivatal, valamint az irattár)

Zelenák János, az ált. iktatóhivatal és leíróiroda igazgatója
Volnhoffer János, a kiadó- és lajstromozó hivatal, valamint az irattár igazgatója
Győrffy István igazgatói segéd (Zelenák mellett)
Deréky Mihály igazgatói segéd (Volnhoffer mellett)
Vitéz Ignác iktató
Kiss Ferenc segédiktató
Imrik József lajstromozó
Kurbélyi József kiadó
Tausch János segédkiadó
Matolcsi József sorjegyző
Somogyi József segédfogalmazó és irodarendező
Hoffmann József írnok
Bohn Ferenc írnok
Krammer György írnok
Kamőczy Ferenc írnok
Hirt János írnok
Szixel János írnok
Tóthfalusy Miklós írnok
Árky Donát írnok
Grabatsay Pál írnok
Szvoboda József írnok
Huszár Elek írnok
Grabatsay Ignác írnok
Vándory Gyula írnok
Papp Sándor írnok
Szeghi József írnok
Török Pál írnok
Andrássy Ferdinánd írnok
Pétery Antal írnok
Pack János írnok
Enyedi József írnok
Prépost István írnok
Vándory Gusztáv írnok

АЛАДАР УРБАН

ОРГАНИЗАЦИЯ ВЕНГЕРСКОГО МИНИСТЕРСТВА ВОЕННЫХ ДЕЛ 1848 ГОДА

Резюме

Из ведомств первого ответственного венгерского правительства 1848 года наиболее медленно продвигалась организация министерства военных дел. Это зависело не только от того, что министр военных дел Лазарь Месарош, находившийся во главе своего полка на северо-итальянском театре военных действий, мог возвратиться на родину лишь с опозданием на несколько недель. Главная причина запаздывания с организацией заключалась в том, что статья III закона 1848 года оставила в Венгрии практически без изменения австрийскую по своему происхождению и с центром управления в Вене имперскую военную организацию. Эта организация — с некоторыми оговорками — сотрудничала с венгерским министерством внутренних дел, но, по известным причинам не могла входить в расчет, когда в соответствии со статьей XXII закона 1848 года началась организация национальной гвардии, а затем и армии хонведов. Для решения этой задачи премьер-министр Лайош Баттьяни, который в соответствии с решением совета министров на высшем уровне руководил делами национальной гвардии (а затем армии хонведов), в конце апреля 1848 года сформировал Государственный Военный Совет Национальной Гвардии, имевший временный характер. Стало быть, этот орган функционировал параллельно с министерством военных дел. В то же время венгерское министерство военных дел в пополнении, оснащении и снабжении венгерских линейных полков, в урегулировании официальных дел, таких, как присвоение очередных офицерских званий, перевод офицерского состава, улаживание их личных дел (вступление в брак и т. д.) тесно сотрудничало со старой военной машиной.

Такую расчлененную на несколько частей военную организацию управления унаследовал в октябре 1848 года Государственный Комитет Обороны, который считал своей главной задачей увеличить количество батальонов хонведов и одновременно с этим создание единой армии. В соответствии со сложившейся практикой этой работой занимался Государственный Военный Совет Национальной Гвардии, в результате чего министерство военных дел, а главным образом находившееся в Буде Генеральное Командование совершенно было отодвинуто на задний план. Однако создание единой армии потребовало ликвидации этого тройственного расчленения и создания единого военного руководства. Это было осуществлено лишь к декабрю 1848 года, то-есть к началу наступления основных сил австрийской армии. К этому времени и временный Военный Совет Национальной Гвардии и Будайское Генеральное Командование, которое было сильно ограничено в своих действиях, слились с министерством военных дел. В статье показывается этот процесс, продолжавшийся с апреля по декабрь 1848 года, и иллюстрируется в первую очередь необработанными до сего времени документами министерств Венгрии 1848 года (главным образом министерства военных дел); также приводятся свидетельства печати того времени и документы Кошута, опубликованные в 1950 году.

Подраздел под названием «Деятельность организатора учреждения Лазаря Месароша» излагает меры, которые были предприняты Лайошем Баттьяни, исполняющим обязанности министра военных дел до конца мая 1848 года, а также распоряжения Лазаря Месароша, прибывшего в Венгрию с итальянского театра военных действий. Автор подчеркивает, что первым отделом находившегося в стадии формирования министерства военных дел стал бывший отдел комиссариата вместо упраздненного Штаттгальтерского совета (Departamentum Commissariaticum). Его компетенция после вступления в силу новых законов перешла к министерству военных дел, а работа по снабжению армии не допускала отсрочки. По прибытию в Венгрию Лазарь Месарош первым дело открыл так называемое председательское бюро, а затем организовал отделы, которые занима-

лись размещением, набором войск, и военным воспитанием. В июле 1848 года было создано два новых отдела: один, ведающий вопросами вооруженных сил, дислоцировавшихся на территории Трансильванского Великого княжества (которые в соответствии с законами 1848 года было объединено унией с Венгрией), а другой отдел занимался военными юридическими вопросами. В то же время была организована в министерстве военных дел инспекция вооружения. В августе 1848 года венгерское министерство военных дел насчитывало уже восемь отделов с численным составом 67 человек. Среди офицеров, служивших здесь, тогда уже были и также лица, которых первоначально назначили в армию, а оттуда командировали на службу в министерство военных дел. (Автор статьи указывает, что текст закона первоначально говорил о министерстве обороны — точнее об отделе обороны министерства страны, но этот отдел с самого начала своего существования назывался министерством военных дел.)

В подразделе «Комитет обороны страны и проблемы работы по организации военного дела» рассматривается положение, сложившееся на октябрь 1848 года. В статье раскрывается, каким образом был оттеснен на задний план министр военных дел, который не пользовался популярностью и потерпел поражение в наступлении на сербский лагерь, находившийся при Сенттамаше (в Бачке). Председатель Государственного Комитета обороны страны Лайош Кошут отдавал детальные распоряжения также и по военным вопросам, но не через министерство военных дел, а в первую очередь через Государственный Военный Совет Национальной Гвардии (и его председателя полковника Шандора Надоши). По этой причине министр Лазарь Месарош в середине октября 1848 года подал в отставку, но после вмешательства Кошута отказался от ухода в отставку. Сложившееся положение можно было бы улучшить объединением министерства военных дел и Военного Совета Национальной Гвардии, что мотивировалось также и намерением создания единой армии. Первый шаг в этом направлении был сделан размещением обоих органов в одном здании (в бывшем здании будейского Генерального Командирования!). Затем последовали распоряжения Кошута, которые подготовили роспуск будейского Генерального Командования, а также полное слияние министерства военных дел и Государственного Военного Совета Национальной Гвардии.

В третьем подразделе статьи под названием «Создание единого министерства военных дел в декабре 1848 года» рассматриваются проект, составленный к первым числам декабря 1848 года, и круг задач реорганизованных восьми отделов министерства военных дел, в соответствии с этим, а также учреждение прочих военных ведомств, обеспечивающих военную администрацию, функционирующую совершенно независимо от Вены. Одновременно выясняет автор вопрос о том, что хотя согласно новому организационному решению, дела национальной гвардии намеревались передать министерству внутренних дел, до мая 1849 года практически почти до формирования правительства Семере они оставались в компетенции министерства военных дел. В заключение автор статьи освещает вопрос о том, что предусмотренное объединение еще не могло осуществиться полностью, когда в начале января 1849 года венгерское правительство было вынуждено сдать Буду и Пешт. Реорганизованное затем министерство военных дел в Дебрецене как по своей структуре, так и по своему составу в определенной мере отличалось от того, что было предусмотрено создать в Буде решением в декабре 1848 года.

Статья дополняется именным списком состава министерства военных дел Венгрии, опубликованным в конце августа 1848 года, а также после реорганизации в середине декабря этого же года; к статье прилагается схема территориального размещения восьми военных комитатов (по-другому: районных командований), созданных в целях облегчения и децентрализации военно-организационной работы Военного Совета Национальной Гвардии (и Главного командования армии).

ALADÁR URBÁN

ORGANISIERUNG DES UNGARISCHEN KRIEGSMINISTERIUMS VON 1848

Resümee

Von den Ämtern der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung von 1848 ging die Organisierung des Kriegsministeriums am langsamsten vonstatten. Dies hatte seinen Grund nicht nur darin, daß der sich auf dem norditalienischen Kriegsschauplatz an der Spitze seines Regiments befindliche Kriegsminister Lázár Mészáros erst nach Wochen heimkehren konnte. Der wichtigste Grund der Verzögerung bestand darin, daß der Ges. Art. III/1848. die österreichische Reichs-Militärorganisation, die ihre Zentrale in Wien hatte, in Ungarn praktisch unverändert beliess. Diese hat zwar — mit einigem Vorbehalt — mit dem ungarischen Kriegsministerium kooperiert, konnte jedoch verständlicherweise nicht in Betracht kommen, als es auf Grund des Ges. Art. XXII/1848. zur Organisierung der Nationalgarde und dann der Honvéd kam. Um diese Aufgabe zu erfüllen, hat Ministerpräsident Batthyány, der auf Beschluß des Ministerrates die Angelegenheiten der Nationalgarde (dann der Honvéd) auf höchster Ebene lenkte, Ende April 1848 — mit provisorischem Charakter — den Kriegsrat der Nationalgarde geschaffen. Dieses Organ war also parallel mit dem Kriegsministerium tätig. Zu gleicher Zeit hat das ungarische Kriegsministerium in Angelegenheiten der Ergänzung, Ausrüstung und Versorgung der ungarländischen Linienregimenter, der Beförderung, Versetzung, in Heirats- und sonstigen Angelegenheiten der Offiziere eng mit dem alten Heeresmechanismus zusammengearbeitet.

Diese zwei-, ja sogar dreigeteilte militärische Lenkungsorganisation hat im Oktober 1848 der Landesverteidigungsausschuß geerbt, der die Vermehrung der Honvédbataillone und gleichzeitig die Vereinheitlichung des Heeres als seine Hauptaufgabe betrachtete. Diese Arbeit versah — der herausgebildeten Praxis entsprechend — der Kriegsrat der Nationalgarde, so gerieten das Kriegesministerium, doch hauptsächlich das Ofner General-Kommando total in den Hintergrund. Die fortschreitende Vereinheitlichung des Heeres erheischte jedoch die Liquidierung dieser Dreiteilung und die Schaffung einheitlicher Führung der Militärangelegenheiten. Diese wurde erst im Dezember 1848, als das österreichische Hauptheer seinen Angriff begann, verwirklicht. Zu dieser Zeit wurden sowohl der als Provisorium gedachte Kriegsrat der Nationalgarde, wie das in seiner Tätigkeit stark beeinträchtigte Ofner General-Kommando ins Kriegsministerium eingeschmolzen. In der Studie wird dieser, von April bis Dezember 1848 währende Prozeß dargestellt, in erster Linie mit Benutzung der bisher unaufgearbeiteten Schriften des ungarischen Ministeriums von 1848 (hauptsächlich des Kriegsministeriums), sowie der zeitgenössischen Presse und der in den 1950er Jahren publizierten Kossuth-Schriften.

Im „Amtsorganisierende Tätigkeit von Lázár Mészáros" betitelten Abschnitt werden die Verfügungen des bis Ende Mai den abwesenden Kriegsminister vertretenden Lajos Batthyány, dann des vom italienischen Kriegsschauplatz heimkehrenden Lázár Mészáros behandelt. Es wird betont, daß die erste Sektion des im Entstehen begriffenen Kriegsministeriums das gewesene Departamentum Commissariaticum der Statthalterei wurde. Der Wirkungskreis desselben ist nach Inkrafttreten der neuen Gesetze auf das Kriegsministerium übergegangen, seine Aufgabe im Zusammenhang mit der Versorgung des Militärs duldete keinen Aufschub. Als Lázár Mészáros eingetroffen ist, organi-

sierte er zuerst die sogenannte Präsidialkanzlei, dann die sich miit den Fragen der Dislokation des Militärs, bzw. der Anwerbung und der militärischen Erziehung befassenden Sektionen. Im Juli wurden zwei neue Sektionen geschaffen: eine, die sich separat mit den Fragen der auf dem Gebiete des im Sinne der 1848er Gesetze mit Ungarn unierten Großfürstentums Siebenbürgen, dislozierten Formationen befaßte, und eine zweite, die sich mit den Problemen der Militärgerichtsbarkeit befaßte. Zu dieser Zeit wurde innerhalb des Kriegsministeriums aus das Waffeninspektorat organisiert. Im August hatte das ungarische Kriegsministerium bereits acht Sektionen, sein Personalstand betrug 67. Unter den im Kriegsministerium Dienst tuenden Offizieren befanden sich damals auch schon solche, die ursprüngliche zur Honvéd ernannt worden waren und dann ins Kriegsministerium eingeteilt wurden. (Die Studie verweist darauf, das der Textgesetz ursprünglich über Honvéd- [Landesverteidigungs-] Ministerium bzw. Landesverteidigungs- Sektion des Ministeriums sprach doch wurde vom ersten Augenblick an der Name Kriegsministerium gebraucht.)

Im Abschnitt „Probleme des Landesverteidigungsausschusses und Organisierung des Militärs" wird die sich bis Oktober 1848 herausgebildete Lage untersucht. Es wird dargestellt, wie der unpopuläre Kriegsminister, der beim Angriff auf das bei Szenttamás in der Batschka befindliche serbische Lager versagte, in der Hintergrund geriet. Der Vorsitzende des Landesverteidigungsausschusses, Lajos Kossuth, verfügte nämlich bis ins Detail gehend auch in militärischen Fragen, doch in erster Linie nicht durch das Kriegsministerium, sondern den Kriegsrat der Nationalgarde und deßenn Vorsitzenden, Oberst Sándor Nádosy. Lázár Mészáros hat deshalb Mitte Oktober auch demissioniert, hat seine Demission aber nach begütigender Intervention Kossuths zurückgezogen. Als Lösung der sich herausgebildeten unhaltbaren Lage bot sich die Vereinigung des Kriegsministeriums und des Kriegsrats der Nationalgarde an, was auch durch das Bestreben zur Schaffung einer einheitlichen Honvédarmee motiviert war. Den ersten Schritt in dieser Richtung bildete die Unterbringung der beiden Organe in einem Gebäude. Dem folgten jene Verfügungen Kossuths, die die Auflössung des Ofner General-Kommandos, sowie die gänzliche Verschmelzung des Kriegsministeriums und des Kriegsrates der Nationalgarde vorbereiteten.

Der dritte Abschnitt, „Schaffung des einheitlichen Kriegsministeriums im Dezember 1848" befaßt sich mit dem in den ersten Tagen des Monats Dezember fertiggestellten Entwurf und dem Aufgabenkreis der auf Grund desselben geschaffenen acht Sektionen des Kriegsministeriums, sowie mit der Aufstellung der sonstigen, von Wien völlig unabhängig tätigen Ämter zur Sicherung der Militäradministration. Zugleich wird die Frage bereinigt, daß im Sinne der neuen organisatorischen Lösung die Angelegenheiten der Nationalgarde zwar dem Ministerium des Innern übergeben werden sollten, doch sind diese bis Mai 1849, bis zur Konstitution des Kabinetts Szemere im Wirkungskreis des Kriegsministeriums verblieben. Schließlich wird darauf hingewiesen, daß die geplante Vereinheitlichung restlos noch gar nicht durchgeführt werden konnte, als Anfang Januar 1849 die ungarische Regierung gezwungen war Buda und Pest aufzugeben. Das in Debrecen neuorganisierte Kriegsministerium unterschied sich dann einigermaßen sowohl in seiner Organisation wie in seinem Personalstand von dem, wie es im Dezember 1848 in Ofen beschlossen wurde.

Ergänzt wird die Studie durch einen Anhang: Liste des Personalstands des ungarischen Kriegsministeriums im August 1848, sowie nach der Umorganisierung Mitte Dezember 1848, dann eine Skizze der Dislokation der zur Erleichterung und Dezentralisierung der Arbeit des Kriegsrates der Nationalgarde (und des Oberkommandos der Honvéd) organisierten acht Militärkomitate (Honvéd-Ergänzungsbezirkskommandos).

ÖLVEDI IGNÁC

GONDOLATOK A NÉMET FASISZTA CSAPATOK FELETT ARATOTT SZOVJET GYŐZELEMRŐL

A világtörténelem eddigi legnagyobb, legkegyetlenebb háborúja Európában 1945. május 8-án ért véget.

Bár az érzelmek, az emlékek és a nézetek a hitleri Németország felett aratott győzelemmel kapcsolatban keleten és nyugaton eltérőek, azt a történelmi tényt, hogy a fasizmus leverésében a főszerepet mindvégig a szovjet nép és hadserege játszotta, a burzsoá történészek, szociológusok és szovjetellenes politikusok torzításai és hamisításai ellenére sem törölheti ki semmi az emberiség emlékezetéből. Európának, úgy véljük, soha nem szabad elfelejtenie, hogy a fasizmus fegyveres erői feletti győzelmet alapvetően a szovjet katona vére árán értük el. Zsukov marsall szavait idézve: „Ő tudott bátran szembenézni a halálos veszedelemmel, ő tanúsította a legnagyobb fokú katonai helytállást és hősiességet... áldozatai határtalanok... kiérdemelte, hogy neve örökre megmaradjon a hálás emberiség emlékezetében."[1]

A háború, melyet a nemzetközi imperializmus készített elő és a fasiszta agresszorok zúdítottak az emberiségre, Európáról csakhamar átterjedt Afrikára, Ázsiára és az óceánokra. Méreteire jellemző, hogy míg az első világháborúban harminchárom állam vett részt és a harccselekmények tizenegy országot érintettek, addig a második világháborúban a résztvevők száma csaknem megkétszereződött, 40 ország területén folytak hadműveletek, melyek a Föld akkori lakosságának több mint háromnegyed részét, 1700 millió embert érintettek. A fegyverbe szólítottak száma 40 millióval több volt, mint az első világháborúban, meghaladta a 110 milliót. Megközelítő számítások szerint közel ötvenöt millió ember halt meg, ötször annyi, mint az 1914—18-as háborúban.

A háború eredményei és következményei még ma is — harminc évvel a győzelem után — rányomják bélyegüket a volt résztvevő államok fejlődésére, együttműködésére, politikai, gazdasági és katonai viszonyaira, sőt még a tudományban, a technikában, az irodalomban, a művészetben is találkozunk hatásával. Az európai biztonság kérdése, a katonai tömbök kialakulása, a béke megvédése, az atomháború elkerülésének lehetősége stb., mind szoros kapcsolatban vannak a második világháborúval. Ezért tanulmányozása, tapasztalatainak leszűrése nemcsak a történettudomány és a hadtudomány számára fontos, hanem korunk politikai, gazdasági és katonai problémáinak helyes megértéséhez is elengedhetetlenül szükséges. Eseményeit nemcsak a történészek, hadtörténészek és a katonai szakírók, de sok közgazdász, filozófus, politikus és író,

1 *G. K. Zsukov:* Emlékek, gondolatok. Budapest, 1970. 546. o.

valamint a volt résztvevők népes csoportja is felidézi, közreadják tapasztalataikat, emlékeiket, melyek iránt az érdeklődés különösen az utóbbi években növekedett.

Tanulmányunk a fegyveres küzdelem törvényszerűségeinek és a háború menetét befolyásoló tényezőknek, valamint a felek társadalmi-politikai, gazdasági, erkölcsi és katonai lehetőségeinek beható elemzését, értékelését nem tekinti feladatának. A szovjet seregek történelmi győzelmére emlékezve a fegyveres küzdelem tapasztalataiból kívánunk néhányat — teljességre nem törekedve — jóformán csak tézisszerűen, gondolatokat felvetve olvasóink figyelmébe ajánlani.

*

A háború előtti évtizedben, különösen a harmincas évek második felében, gyors ütemben fejlődött a hadseregek korszerű fegyverekkel való ellátása. A szárazföldi haderőnemen belül új fegyvernem jelent meg: a harckocsicsapatok. A légierő is önálló haderőnemmé vált; kialakultak fegyvernemei. A technikai fejlesztésben a gépesítés, a csapatok mozgékonyságának és *tűzerejének növelése foglalta el az első helyet, a hadviselés új forradalmi változások szakaszába lépett.*

Ez a helyzet nagyon hasonlított az első világháború előestéjére kialakult szituációhoz. Akkor a teoretikusoknak és szakíróknak az okozott sok nehézséget, hogy a hadművészet vonatkozásában a napóleoni korszak végén és a háború gépi korszakának elején voltak. Az előbbit felismerték, de azt, hogy *a hadviselés egy újabb korszakba — a gépek korszakába — lépett,* melyben a múlthoz viszonyítva folyamatosan és alapvetően gyökeresen megváltozik a fegyveres küzdelem jellege, csak a háború után értették meg.

A hadtudósok és a katonai szakírók jóval a második világháború kitörése előtt felismerték a megnövekedett haditechnika, a repülőgépek és harckocsik tömeges alkalmazásában rejlő óriási lehetőségeket és a korszerű harceszközök viszonyai között keresték a győzelem kivívásának módjait. Igaz, elméleteikben a számos pozitív, előre mutató gondolat mellett sok negatív és szélsőséges megállapítást is találunk.

Valamennyi állam hadászata elfogadta a politika vezető szerepét és számolt mind a saját, mind pedig a valószínű ellenfél politikai, gazdasági és katonai lehetőségeivel. A katonapolitikai célok elérése formáinak és módszereinek meghatározásánál *a hadászat elmélete abból indult ki, hogy a jövő fegyveres küzdelmében is milliós tömeghadseregek vesznek részt és így ez is — az első világháborúhoz hasonlóan — a népek háborúja lesz. Ebből adódóan az államok többségében a hadászat hosszan tartó háborút jósolt.*

A fasiszta Németország politikai és katonai vezetői az 1918. év vereségéből, a saját és várható ellenfeleik gazdasági helyzetének összevetéséből arra a következtetésre jutottak, hogy a háborút a lehető leggyorsabban be kell fejezni, mert a vele járó gazdasági nehézségek miatt a milliós tömegekkel folytatott, hosszan tartó fegyveres küzdelem veszé-

lyezteti a győzelmet és a gazdaságilag erősebb félnek lehetőséget ad az ellenállás megszervezésére, illetve a felülkerekedésre. *Ludendorff* (a két világháború közötti német katonai teoretikus) szerint „a totális háború alapelve: a nép lelki egysége". Véleménye, hogy egy hosszan tartó háború veszélyezteti a nemzet egységét, mert az ország gazdasága nem bírja el a háborús terheket. Ennek figyelembe vételével került Németországban előtérbe a gyors lefolyású háború, a „villámháború". A német stratégák úgy vélekedtek, hogy a korszerűen felfegyverzett, jól kiképzett és nagyerejű, váratlan csapást mérő fegyveres erővel a gazdaságilag erősebb ellenség felett is gyors győzelmet arathatnak. *A hosszan tartó, elhúzódó háború valószínűségét a fasiszta hadászok nem is mérlegelték, azt eleve katasztrofálisnak tartották.*

Villámháborús hadászatuk alapja az volt, hogy a fegyveres küzdelem menetét és kimenetelét, a hadviselés jellegét a korszerűen felfegyverzett, harckocsikkal és repülőgépekkel megfelelően ellátott és jól kiképzett fegyveres erő dönti el, illetve határozza meg. „A vezetés művészete — írja Ludendorff — szárazföldön, vizen és levegőben egyaránt abban van, hogy fölényt teremtünk számbelileg és a fegyverek hatása terén, vagyis az erőkifejtések súlypontjának birtokában ama irányban, ahol az ellenség feletti győzelmet a teljes vereségig lehet fejleszteni."[2] Németországban Hitler hatalomra jutása után mindent az erős és ütőképes hadsereg **létrehozásának szolgálatába állítottak.** Ennek eredményeként a harmincas évek végére Németország Franciaországot és Angliát túlszárnyaló katonai nagyhatalommá lett. Bár Angliának és Franciaországnak sokkal nagyobb lehetőségei voltak a hadseregépítésre, az új harceszközök fejlesztésére, mégis lemaradtak. Ennek oka a két világháború között alkalmazott katonapolitikájukban keresendő. E politika szellemében nemcsak elutasították a kollektív biztonságra tett szovjet javaslatot, hanem szovjetellenes céllal sorozatos engedményeket tettek Németországnak. Hadseregeik fejlesztésének a lehetőségek alatt tartásával biztosítani igyekeztek Németországot, hogy nyugatról nem fenyegeti támadás, bátran kezdeményezhet kelet felé.

Németország nemcsak a haditechnika és a fegyveres erő fejlesztése vonatkozásában előzte meg az említett két imperialista nagyhatalmat, hanem a hadművészet tekintetében is. Háborúra készültek, a hadsereg fejlesztése és a hadviselés problémáinak kimunkálása más tudományokhoz viszonyítva elsődleges szerepet kapott. A német hadművészet elmélete minden vonatkozásban felülmúlta az első világháború színvonalán megrekedt francia hadászati, hadműveleti és harcászati elveket, nézeteket. A német katonai szakírók és tábornokok az új iránt fogékonyabbak voltak, mint francia kollégáik. Hadművészeti elveik alapjában megfeleltek azoknak a követelményeknek, amelyeket a második világháború előestéjén a korszerű hadviselés támasztott a csapatok tevékenységével, manőverezésével és vezetésével szemben.

Bár a Wehrmacht a háború 1939—1941-es időszakában gyenge, vagy katonailag nem kellően felkészült országok ellen hadakozott, tevékenységében mégis megmutatkoztak a *hadművészet új vonásai, a repülőgépek*

2 *E. Ludendorff:* Der Totale Krieg. München, 1935. 75. o.

és a harckocsik tömeges alkalmazásának új, figyelmet érdemlő módszerei. A haditapasztalatok bizonyítják, hogy Németország katonai sikereit nem a váratlanság, a hadüzenet elhagyása eredményezte, hanem mindenek előtt az, hogy hadseregét a villámháborús hadászat követelményeinek megfelelően felkészítették a korszerű hadműveletek megvívására.

A Lengyelország elleni hadjáratban például először jelent meg több ezer harckocsi és repülőgép a hadszíntéren és lépett egyidejűleg ütközetbe. A német légierő tevékenységét kiterjesztette Lengyelország egész területére, a páncélos és gépesített csapatok előnyomulásának irányában a fontos objektumokra tömeges csapásokat mért. Ezzel nagymértékben megkönnyítette a szárazföldi erők tevékenységét, amelyek a bombázások után rendszerint rövid időn belül megjelentek a tervezett körzetben és meghiúsították a repülőgépek okozta rombolások, pusztítások helyreállítását, illetve kihasználták a kedvező lehetőségeket az objektum elfoglalására. A harckocsik és repülőgépek tömeges alkalmazásával és azok nagy mélységű csapásaival végrehajtott hadjárat új távlatokat nyitott a hadviselésben, megváltoztatta a méreteket, a csapások erejét és az előnyomulások mélységét, ütemét. A történelemben először az előrenyomulás ütemét nem a gyalogság, hanem a gépesített csapatok diktálták. Az is megmutatkozott már a háború kezdetén, hogy a sikerhez a legkorszerűbb körülmények között is a haderőnemek, ezen belül a fegyvernemek jó együttműködésére, tevékenységük összehangolására van szükség.

A fasiszta hadvezetés, a tapasztalatokat gyümölcsöztetve, Franciaország ellen is ezt az új hadviselési módot alkalmazta és hat hét alatt térdre kényszerítette Európa egyik legerősebb katonai nagyhatalmát. A villámháború elmélete teljes mértékben igazolta célszerűségét. Ezt hangsúlyozva arról sem szabad megfeledkezni, hogy a német hadvezetés ekkor még minden vonatkozásban képes volt a hadászat „követeléseit" biztosítani. Vegyük figyelembe, hogy ezek a hadjáratok a Wehrmachttól nem igényeltek maximális erőfeszítéseket, valamennyi — az előre elkészített hadászati és hadműveleti tervek alapján — rendszerint már (Franciaországot kivéve) a fegyveres küzdelem kezdeti időszakában eldőlt. Ehhez még hozzátartozik, hogy Németország minden tekintetben korszerűbb, jobban kiképzett, mozgékonyabb haderővel rendelkezett, mint ellenfelei. Csapatainak hadműveleti, harcászati és vezetési elvei megfeleltek a kor követelményeinek. A háború első időszakában a megtámadott államok fegyveres erői gyenge katonai képzettségűek voltak, hiányos hadfelszerelésük, elavult hadművészeti elveik és a hadrafoghatóságuk alacsony színvonala miatt csak rövid ideig tudtak a német hadigépezetnek ellenállni. A villámháborús hadászat eredményei a legoptimálisabb számításokat is felülmúlták.

A Wehrmacht 1939—41-es hadjáratainak tanulsága tehát: az új harceszközök, a harckocsik és a repülőgépek tömeges alkalmazása nemcsak azt eredményezi, hogy megnövekszik a magasabbegységek és a seregtestek ütőereje és lehetőség nyílik arra, hogy egyidejűleg több irányban és nagy mélységben gyakoroljanak hatást az ellenségre, hanem *a tevékenységnek manőverező jelleget is kölcsönzött. A támadás rövid idő alatt döntő eredményeket hozott. A harckocsik és a légierő nagy mozgékony-*

sága, csapásmérő ereje lehetővé tette, hogy rövid idő alatt oldjanak meg hadműveleti, sőt hadászati feladatokat, jóval nagyobb mélységben, mint az első világháborúban.

A lengyelországi és a franciaországi hadjárat arról is tanúskodik még hogy az első világháborúhoz viszonyítva a támadás rendszerint irányokban és áttöréssel kezdődik. A főszerepet ebben a légierő által támogatott harckocsi- és gépesített csapatok játszották. Áttörték az arcvonalat és a különböző irányokban folytatták előnyomulásukat. Mélyen beékelődtek a védelembe, igyekeztek megakadályozni a védőt hátsóbb állásainak megszállásában és kísérletet tettek, hogy első hadműveleti lépcsőjének hátába kerüljenek. Ennek következtében a harctevékenységek egyidejűleg és nagy mélységben folytak, ami azt eredményezte, hogy elszigetelődtek egymástól a védő hadműveleti felépítésének elemei és lehetővé vált csapatainak részenkénti megsemmisítése.

A páncélos hadtestek, csoportok és a nagy légi kötelékek alkalmazása folytán például lehetővé vált az ellenség nagy csoportosításainak mély megkerülése, átkarolása és bekerítése.

A támadó hadműveletek elengedhetetlen feltételének tekintették, hogy *a főcsapások irányában többszörös fölénnyel rendelkezzenek.* A földi csapatok hadműveleteinek üteme — az első világháborúhoz képest — szintén lényegesen megnövekedett. A gyalogos magasabbegységek előnyomulásának üteme az ellenfél szervezett ellenállása esetén napi 10—12 km, üldözésben pedig napi 20—30 km volt. A gyorscsoportok átlagos előnyomulási üteme elérte az 50—60 km-t. A németek a légierőt a légifölény kivívására, majd a szárazföldi csapatok támogatására és az ellenség tartalékai, közlekedési útvonalai és ipari üzemei ellen alkalmazták. A légitámadásokban nagy kötelékek vettek részt. A zuhanóbombázókat főként a támadó csapatok közvetlen támogatására vetették be. A csoportokba összefogott páncélos és gépesített magasabbegységeket mind a védelem áttörésére, mind pedig a sikernek a hadműveleti mélységben való továbbfejlesztésére alkalmazták. A páncélos hadosztályok a védelem áttörésekor két-három lépcsőben kerültek bevetésre. Az első lépcső erői megrohamozták a páncéltörő és tábori tüzérség tüzelőállásait, a második lépcső megsemmisítette a peremvonalban levő tűzfészkeket, a harmadik lépcső pedig közvetlenül támogatta a gyalogságot és kísérte annak rohamát.

Sok értékes tapasztalatot adott ez az időszak a *deszant hadműveletekkel kapcsolatban is:* változtak azok fajtái és módszerei. A Norvégia elleni hadműveletekben például a hadiflotta mellett szintén döntő szerepet játszott a légierő. Az is beigazolást nyert, hogy a légifölény bizonyos ideig ellensúlyozhatja a hajóhiányt, mind a partraszálláskor, mind a hídfőfoglaláskor. Páncélos csapatok beosztása a deszantok állományába és azok szüntelen légitámogatása lényegesen megnövelte a deszantok átütőerejét. A légideszantok alkalmazása is gyakori volt. Azok földre szállításakor szintén elengedhetetlennek tartották a légifölényt és a többszörös erőfölényt a leszállás körzetében, valamint a meglepetést. A tengerpartot például úgy foglalták el, hogy a tengeri deszantok partra szállításával egyidőben széles arcvonalon ejtőernyősöket dobtak le.

Ezek voltak a második világháború első időszakának főbb hadművészeti tapasztalatai, amelyekkel megmagyarázhatók a Wehrmacht katonai sikerei.

*

Európában 1941 első felének végére — a fasiszta agresszorok győzelmeinek hatására — a katonapolitikai helyzetben jelentős változások történtek. Nyugat-Európa országainak és a Balkán egy részének megszállásával egyidejűleg Németország befolyása alá rendelte, illetve szövetségesévé tette Olaszország mellett Bulgáriát, Finnországot, Magyarországot és Romániát. Hadigazgasági potenciálját — annak következtében, hogy korlátlanul igénybe vehette a megszállt országok, a szövetségesek és egyes semleges államok (Spanyolország, Svédország, Törökország) erőforrásait, megkaphatta ipari és mezőgazdasági termékeit — 1939-hez viszonyítva több mint kétszeresére növelte. Fegyveres ereje — 1941 derekára — a történelemben addig még nem ismert, félelmetes, a kapitalista világ legerősebb, (csaknem legyőzhetetlennek vélt) hadigépezetévé fejlődött.

Ilyen történelmi körülmények között került sor a szocializmus és a fasizmus elkeseredett fegyveres összecsapására, élethalálharcára, mely a szovjet állam katonai rendszerének, fegyveres erőinek, hadtudományának és hadművészetének is nagy próbatétele volt.

A hitlerista hadvezetés a Szovjetunió elleni hadjáratot is a villámháború elveinek és módszereinek figyelembe vételével indította meg. Különös gondot fordított a nagyerejű kezdeti csapásokra. Ezek sikeres kimenetele érdekében a rendelkezésre álló 190 hadosztályból 153-at az első hadműveleti lépcsőben vetett ütközetbe. A 3500 harckocsit viszont csak a hadászati főirányokban alkalmazta. A határra még a hadjárat megkezdése előtt felvonultatott és a hadműveletek első napján megindított főerők egyidejű ütközetbe vetésével pár nap alatt akarták szétverni a Szovjetunió határ menti katonai körzeteit, majd páncélos magasabbegységeik gyors ütemű előretörésével és az ország létfontosságú központjaira mért nagyerejű légicsapásokkal szándékozták meghiúsítani a tervszerű mozgósítást, a főerők felvonultatását, a népgazdaság átállítását haditermelésre, illetve a szovjet állam ellenállóképességének megszervezését.

Az aktív hadtudományi tevékenység a szovjet hadseregben a polgárháború befejezése után azonnal megindult. A hadi elmélet[3] művelésének első kimagasló képviselője *Frunze* (1885—1925) volt. Különösen sokat foglalkozott a hadászat, a manőverezőképesség, a mozgékonyság és az aktivitás problémáival. Munkásságát *Tuhacsevszkij*, a Szovjetunió marsallja (1893—1937) fejlesztette tovább, aki az egymást követő és mély hadműveletek elméletének egyik megalkotója volt. Már 1928-ban felismerte, hogy a fegyveres küzdelem új eszközei, a légierő és a harckocsik tömeges

3 „A hadi elmélet" kifejezést a „katonai elmélet" helyett használom. Furcsa paradoxon: a legtöbb szakszavunknál a „had"-szót használjuk, például: hadügy, hadsereg, hadviselés, hadüzenet, hadbalépés, hadszíntér, hadtudomány, hadművészet, hadászat, hadász, hadtudós, hadkiegészítés, stb., csak az elméletre húztuk rá a „katonai" jelzőt. Véleményem szerint a „hadi elmélet" elnevezés tartalmilag jobban megfelel a hadüggyel kapcsolatos tudományos elméletek, elvek, nézetek, tételek gyűjtő kifejezésére, mint a „katonai" jelző.

alkalmazása, továbbá a csapatok motorizálása, az ellenség fegyveres erői megsemmisítésének új lehetőségét teremtik meg. A marsall itt az aktivitás és a manőverezés elveinek az új körülmények közötti sajátos alkalmazására utal. Ezek a gondolatok a hadművészet új korszakára a mély harc és a mély hadművelet közeli megjelenésére hívták fel a szakemberek figyelmét.[4]

A fiatal szovjet katonai teoretikusok, Engels és Lenin elméleti hagyatéka alapján, a marxista dialektika segítségével tárták fel a hadművészet fejlődésének mozgató rugóit és értékes elméletekkel egészítették ki az egyetemes hadtudományt. A marxizmus—leninizmus metodológiája alapján, a múlt háborúk tapasztalatait értékelve, a harmincas évek első felében bekövetkezett technikai fejlődést figyelembe véve, megalkották a „mély hadművelet" elméletét. Ennek az volt a lényege, hogy a támadást az ellenség hadműveleti védelmének teljes mélységére ki kell terjeszteni. Annak a védekező fél főerőinek és hadműveleti tartalékainak szétzúzására kell irányulnia és meg kell akadályoznia újabb tartalékok felvonultatását, ütközetbe vetését. Ez az elmélet a háború új anyagi-technikai bázisán keletkezett, a repülőgépek és a harckocsik tömeges alkalmazására épült. Az elmélet képviselői a légierőt, a páncélos és gépesített csapatokat alkalmasnak tartották mély hadműveleti csapások mérésére.

A mély hadászat, hadművelet és harc elméletét, valamint a páncélos és gépesített csapatok alkalmazására vonatkozó szovjet elveket és nézeteket a kapitalista államok vezérkarai is figyelmesen tanulmányozták. Az előzőekben elmondottak meggyőzően bizonyítják, hogy a Vörös Hadsereg a harmincas évek közepére dinamikusan fejlődő és korszerű hadművészeti elméleteket alkalmazó fegyveres erővé vált.

Lemaradás volt azonban a kor hadművészeti követelményeihez viszonyítva a csapatok technikai ellátottságában, a korszerű harckocsik és repülőgépek tömeges előállításában. Az ország gazdasági helyzete és az első ötéves tervben megszületett nehézipar a harmincas évek közepén még nem tette lehetővé a fegyveres erők nagy ütemű gépesítését, motorizálását és a modern haditechnika tömeges gyártását. Az ország gazdasági helyzete és a személyi kultusz okozta problémák miatt a szovjet hadvezetés a nagyarányú hadseregfejlesztéshez, a csapatok technikai ellátottságának erőteljes növeléséhez, az új harceszközök tömeges gyártásához csak a második világháború megindulása után, 1939—1940-ben látott hozzá. Így a kommunista párt és a szovjet kormány minden erőfeszítése ellenére a Szovjetunió fegyveres erőit a háború a csapatok átfegyverzésének, átszervezésének és átképzésének idején érte.[5]

A szocialista állam 1941 nyarán tehát még nem rendelkezett olyan katonai erővel, amely megpróbáltatások nélkül biztosíthatta volna a Szovjetunió katonai győzelmét a hitszegően rátört fasiszta hadigépezet felett és arra késztette volna Hitlert, hogy agresszív terveinek kidolgozásánál ne csak a győzelmet, hanem a vereséget is mérlegelje. A fasiszta haderő az első napokban olyan erejű tömeges szárazföldi és légicsapásokat mért, amelyek elhárítására 1941-ben a szovjet csapatok még nem voltak

4 Lásd erre vonatkozóan: *Tuhacsevszkij:* A háború új kérdései. (Szemelvények a szovjet katonai teoretikusok és katonai írók műveiből (1917—1940). ZMKA. Kézirat 5—27. o.
5 *Zsukov:* i. m. 180—181. o.

felkészítve. Ekkor még nem rendelkeztek elegendő páncéltörő és légvédelmi eszközzel, s nem voltak olyan mozgékonyak, mint a német csapatok, nem bírták az ellenség páncélos erőinek hatalmas kettészelő csapásait elhárítani.[6] A határ menti harcokban vereséget szenvedtek, kénytelenek voltak visszavonulni és hatalmas területeket átengedni az agresszoroknak.

A hadászati és hadműveleti helyzetet súlyosbította az, hogy a Szovjetunióban a hadjárat megindításának pillanatában csak 165,9 millió tonna szenet bányásztak, 14,9 millió tonna nyersvasat és 18,3 millió tonna acélt öntöttek (1940. évi adatok), Németország viszont szén, vas és acéltermelés tekintetében is fölényben volt: 404,3 millió tonna kőszenet, 20 millió tonna nyersvasat és 31,8 millió tonna acélt termelt. Ez teljesen fedezte a német hadigazdaság szükségleteit és lehetővé tette a termelés fokozását is. A fasiszta hadigépezet Európa egyik legfejlettebb hadiipari bázisára támaszkodhatott: 1941-ben több mint tizenegyezer korszerű (Messerschmitt 109, 110, Junkers—87, 88 és Heinkel—111 stb.) repülőgépet adott a német légierőnek. A harckocsiipar több mint 4000 harckocsit bocsátott a csapatok rendelkezésére. Ezek, harcászati-technikai tulajdonságaikat figyelembe véve, lényegesen felülmúlták a szovjet csapatoknál akkor (1941-ben) rendszeresített repülőgépeket és a harckocsik zömét. Az új típusú repülőgépek (MIG—1, MIG—3, JAK—1, IL—2 stb.) és harckocsik (KV nehéz, és a T—34-es közepes), amelyek már nem maradtak el a német harceszközök és a gépek mögött, csak 1940 végén, illetve 1941 elején kezdtek kiérkezni a csapatokhoz. A háború kitörésekor azonban kevés volt belőlük. Például 1941 nyarán a csapatoknál csak 1475 T—34 és KV típusú harckocsi volt.

A háború kitörésével, a nagy területi veszteségek következményeként, a szovjet hadiipar alapját képező anyagok bányászata is jelentősen csökkent. Az ideiglenesen kiürített területeken volt a szénbányászat 63, a vastermelés 68, az acélöntés 58, és az alumíniumgyártás 60 százaléka. 1942-re, a kedvezőtlenül alakult hadihelyzet miatt, a nyersvastermelés 4,8 millió tonnára, az acél 8,1, a lemezgyártás 5,4 millió tonnára esett vissza. Több mint 300 jelentős hadifontosságú vállalat szüntette be a termelést és kezdte meg az áttelepítést keletre. Mindezek következtében a háború kitörésétől 1942-ig a haditermelés közel 60 százalékkal csökkent. Rendkívül drámai volt a helyzet 1941 végén, a moszkvai csata idején. Ebben a súlyos gazdasági és hadihelyzetben kellett felvenni a harcot a szovjet népnek és hadseregének a hitlerista hódítókkal. „Kegyetlen érettségi vizsga volt ez — írta Grecsko marsall a Pravda 1975. február 19-i számában —, amelyen a szovjet fegyveres erők, a szovjet hadtudomány és hadművészet becsülettel helytállt." A szocializmus és a fasizmus elkeseredett párviadalának második évében már megmutatkozott a szovjet társadalom politikai, gazdasági és katonai rendszerének ereje és fölénye a fasiszta állam politikai, gazdasági és hadiszervezetével szemben. Az, hogy mindez 1942—1943-ban bekövetkezhetett, azzal magyarázható, hogy a szovjet nép a szocialista társadalom építése során a kommunista párt vezetésével — a nehézségek, a problémák ellenére — olyan gazdasági

6 Uo. 197. o.

alapot, erkölcsi-politikai egységet teremtett, amelyre az ellenállás megszervezése és az ország katonai táborrá változtatása során bátran lehetett támaszkodni.

*

A Szovjetunió kommunista pártja és kormánya nagy figyelmet és felmérhetetlen erőt fordított arra, hogy a kegyetlen megpróbáltatások mielőbb véget érjenek és hogy megteremtsék a háború fordulatához szükséges gazdasági és katonai feltételeket. Csak ezután kerülhetett sor azokra az ellentámadásokra, melyek eredményeként szétzúzták a fasiszta blokk főbb csoportosításait és megszerezték a hadászati kezdeményezést.

A háborúk történetében a kezdeményezést elvesztett fél rendszerint ellentámadással próbálta a számára kedvezőtlen hadihelyzetet megváltoztatni. Így volt ez a második világháborúban is. A kedvezőtlenül alakult hadászati helyzet megfordítására, az elveszett kezdeményezés visszaszerzésére a felek ellentámadást indítottak. Az ellentámadás fő céljának az ellenfél azon csoportosítása megsemmisítését tartották, amely a háború adott szakaszában a legveszélyesebbnek bizonyult és amelynek kikapcsolása maga után vonta a hadászati kezdeményezés kézbe vételét.

Az ellentámadást — jellegétől és céljától függően — hadseregek, frontok, hadseregcsoportok, vagy frontcsoportok erőivel hajtották végre. Méreteit, ütemét a benne részt vevő erők mennyisége, minősége és technikája határozta meg. A sztálingrádi például a Moszkva alattihoz viszonyítva nemcsak nagyobb méretű, nagyobb erőkkel, jobb technikai ellátottságú csapatokkal és gyorsabb ütemben végrehajtott tevékenység, hanem előre elhatározott, a hadműveleti művészet követelményeinek figyelembe vételével kidolgozott, a háborúban a fordulatot kikényszerített hadászati-hadművelet volt. A Volga-menti döntő csapással a német „Dél" hadseregcsoport főerőinek — 330 000 embert számláló tömeg — *bekerítésével, az új Cannae-val, a Vörös Hadsereg megszerezte a hadászati kezdeményezést.* A győzelem, *melyhez az alapvető gazdasági és katonai lehetőségeket is a szovjet nép teremtette meg, világraszóló volt és a fordulat kezdetét jelentette nemcsak a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújában, hanem a második világháború menetében is.*

A kurszki ellentámadás viszont a sztálingrádihoz képest jelentett minden vonatkozásban fejlődést. Jól kifejezi a három ellentámadás közötti különbséget a bennük részt vett erők mennyisége is. Moszkvánál például 17 összfegyvernemi hadsereget alkalmaztak, harckocsi magasabbegység nélkül. Akkor ilyen még nem volt. Sztálingrádnál viszont 14 összfegyvernemi, egy harckocsihadsereg, 13 gépesített és harckocsihadtest és több önálló harckocsidandár, illetve ezred lépett ütközetbe. Kurszk térségében a legfelsőbb főparancsnokság a feladat végrehajtására 24 összfegyvernemi, öt harckocsi- és hat légihadsereget, 22 harckocsi- és gépesített hadtestet, valamint több önálló harckocsi- és gépesített dandárt és ezredet vonultatott fel. *A kurszki csatában — az ellentámadás során — első ízben kerültek széles körű alkalmazásra harckocsi és gépesített magasabbegységek és seregtestek.* Ezek a hadműveleti manőver döntő tényezőivé, a har-

cászati siker gyors hadműveleti sikerré kifejlesztésének, az ellenség csoportosításai megkerülésének és átkarolásának eszközeivé váltak. Az 1943. nyári támadó hadműveletekben vált először lehetővé, hogy egy kilométeres arcvonalszakaszon 150—200 löveget és 15—20 harckocsit összpontosítsanak. Ebben az évben a szovjet csapatok technikai ellátottsága, tűzereje, mozgékonysága a háború első éveihez viszonyítva jelentősen megnövekedett, s mindezek megváltoztatták a frontok, hadseregek lehetőségeit, s így következésképpen a hadműveletek jellegét, méreteit és ütemét is.

A német csapatok ellentámadásai közül a harkovit (1943. február), az ardennekit (1944. december) és a balatonit (1945. március) említhetjük meg. A kitűzött feladatokat a fasiszta hadvezetés egyik ellentámadásában sem tudta valóra váltani, erői csak a megindításhoz voltak elegendőek. Jól megválasztott hadműveleti módszereik és nagy harckocsifölényük ellenére sem az ardenneki, sem a balatoni akció nem hozott német sikert. Ezek az esetek ismételen azt bizonyítják, hogy a háborúban a szándék nem elég, hogy az ellentámadás megindítása nem azonos a kezdeményezés visszaszerzésével, mint ahogy a németek hitték Harkovnál. Még egy tanulság a német ellentámadások kudarcáról. A hadműveleti méretű és jellegű ellentámadás — olyan hadászati és hadműveleti helyzetben, amikor az ellenfél a kezdeményezést kézben tartja, s a háború menetét és kimenetelét meghatározó tényezők vonatkozásában fölényben van — csak ideiglenesen és az adott kis arcvonalszakaszokon befolyásolhatja a háború menetét, annak kimenetelére nem lehet hatással.

A szovjet nép hősi erőfeszítésével 1943 derekára sikerült az erőviszonyokat a szovjet csapatok javára fordítani és több egymást követő győztes csatát vívni a szovjet föld felszabadításáért, az agresszorok kiűzéséért. A fő követelmény ekkor a katonai vezetőkkel szemben az volt, hogy vegyék figyelembe a fegyveres küzdelem törvényeit, a csapatok tevékenységét hangolják össze a szovjet hadtudomány tételeivel, a hadművészet elméletével. Így a háború éveiben a szovjet hadművészet a gyakorlati eredmények és elméleti meglátások azonnali hasznosításával fejlődött. Milliók vettek részt ebben az alkotó munkában.

„A szovjet hadművészet fölénye — írja Grecsko marsall a Pravda 1975. február 19-i számában — abban nyilvánult meg, hogy a szovjet hadvezetés a háború során egyre rugalmasabban és operatívabban valósította meg terveit. Elgondolásaiban körültekintőbb és messzelátóbb, a megoldás módszereiben és formáiban viszont változatosabb, mozgékonyabb és határozottabb volt", mint ellenfele. A szovjet hadsereg az európai hadszíntéren 35 hadászati hadműveletet vívott, ebből huszonötöt győzelemmel fejezett be. Kilenc hadjárata közül hét támadó volt. Csapatai ezek során több száz front- és hadsereg-hadműveletet, több ezer ütközetet és harcot vívtak meg eredményesen, illetve maximálisan megvalósították a kitűzött célokat.

*

A hadtörténelem a XVIII. század végétől az 1870—71-es porosz—francia háborúig terjedő időszakot a napóleoni, vagyis a francia hadművészet

korának nevezi. Európa-szerte ennek a hadművészetnek az elveit, módszereit vették át. A hadba vonult hadvezérek Napóleon győztes csatáit és ütközeteit igyekeztek utánozni. Az ipari forradalom azonban a hadviseléshez új technikai bázist teremtett. A porosz—francia háború már ennek az alapján indult. Csakhamar beigazolódott azonban, hogy a napóleoni kor elvei felett az idő eljárt. A háborúból győzetesen kikerült fiatal német állam katonailag, azaz hadművészeti vonatkozásban is maga mögé utasította Franciaországot. Európaszerte a porosz hadművészeti elvek, nézetek kezdtek elterjedni. Az új kor követelményeit a német katonai szakírók közelítették meg a legjobban. A XIX. század végén meghonosodott német elvek és nézetek szerint készítették fel a birodalom fegyveres erőit az első világháborúra, s mint a harccselekmények menete mutatta, nem is rosszul. Végül is azonban Németország hadserege és hadművészete vereséget szenvedett. De a győztes Franciaország hadtudománya megrekedt az első világháború színvonalán, a XIX. században elveszett vezető szerepét nem sikerült visszahódítania.

A szovjet hadielméletet és hadművészetet már a két világháború között a mély tudományos elemzés és előrelátás jellemezte. A háború mindig gazdag véletlenekben, fordulatokban és bonyolult eseményekben. Az elmélet művelőinek azonban mindig észre kell venni a cikk-cakkokat, s meg kell keresni azokat a törvényszerűségeket, amelyek döntően meghatározzák a harccselekmények menetét, a hadjáratok, csaták kimenetelét. Ebben jeleskedtek a fiatal szovjet katonai teoretikusok és szakírók.

A két világháború közötti időszakban kimunkált szovjet hadművészeti elveket és elméletet a háború első éveinek tapasztalatai alapján felülbírálták, megállapításaiban több módosítást eszközöltek és az új, korszerű követelményeknek megfelelően meghatározták az áttörés, a harcászati siker továbbfejlesztése és a hadműveleti mélységben folytatandó küzdelem módszereit és formáit.

*

A szocializmus és a fasizmus fegyveres összecsapásának politikai tartalma mellett katonailag arra is fel kell figyelni, hogy 1941-ben két olyan állam lépett hadba egymással, melyek hadművészete megfelelt a kor követelményeinek. Az egymástól gyökeresen eltérő katonapolitikai célok és hadászati sajátosságok mellett a harccselekmények megvívásánál, különösen hadműveleti és harcászati szinten, néhány kérdésben a két hadművészet azonos nézeteket vallott.

Mindkét állam hadászata például a háborút mindent átfogó (totális), határozott döntést kereső, milliós tömegekkel és a repülőgépek, harckocsik ezreivel megvívott, manőverező jellegű háborúnak minősítette. A két világháború között végbement hatalmas technikai fejlődés alapján a repülőgépek és a harckocsik tömeges alkalmazásának lehetőségét úgy értékelték, hogy azok a hadviselés döntő eszközei lesznek. Abban is megegyeztek a nézetek, hogy a győzelem érdekében a tisztán katonai tényező mellett valamennyi állami és társadalmi szervezetet is mozgósítani kell. A szovjet hadászat — ellentétben a német villámháború el-

méletével — arra a következtetésre jutott, hogy a háború egyenlő gazdasági lehetőségekkel és katonai erővel rendelkező felek esetében hosszan tartó lesz, két-három „villám"-csapással, illetve hadászati művelettel nem vívható ki, és hogy a megtámadott állam — még átmeneti hadászati kudarcok esetén is — képes lesz fegyveres erőinek újjászervezésére, gazdaságának átállítására, tartalékok felvonultatására és az ellenállásra. *A háború kimenetele a szovjet hadászat következtetése szerint attól függött, hogy a saját hátország mennyire lesz képes huzamosabb időn át megelőzni az ellenfelet az arcvonal emberrel, anyagi és harci eszközökkel való ellátásában.*

A szovjet hadászok és szakírók — a történelmi tapasztalatok alapján — abból indultak ki, hogy a *hadügy mindig függvénye volt az uralkodó társadalmi rendnek és attól sem erőszakkal, sem egyéni spekulációkkal nem lehetett elszakítani.* Bizonyították, hogy a társadalmi rend nemcsak a fegyveres erő összetételére nézve döntő, hanem a hadviselésre is, minthogy az utóbbi jellegét alapvetően a fegyverek mennyisége és minősége határozza meg, ez pedig végső soron a termeléstől, vagyis a gazdaságtól függ.

A burzsoá és a szocialista katonai szervezet összecsapása mellett ez a háború a felek hadtudományának és hadművészetének a harca is volt, melyből a szovjet hadtudomány került ki győztesen. Olyan eredményekkel, olyan új hadászati, hadműveleti és harcászati elméletekkel, módszerekkel gazdagította az egyetemes hadművészetet, hogy a *második világháború éveit és az* azt követő időszakot joggal nevezhetjük a szovjet hadművészet korának.

A szovjet hadsereg hadműveleteinek nagyobb részét a megvívás során alkalmazott formák, módszerek, manőverek, csapások, valamint a bennük részt vevő több százezres (milliós) katonatömegek, a több ezer repülőgép, harckocsi és egyéb más korszerű technikai eszköz alapján joggal nevezhetjük *a hagyományos fegyverekkel vívott háború hadművészete csúcsának.* A moszkvai, sztálingrádi, a kurszki, a belorussziai, a iași-kisinyovi, a debreceni, budapesti, a balatoni, a visztula—oderai, a berlini hadműveleteket és azok szovjet tapasztalatait a világ nagyon sok katonai tanintézetében tanulmányozzák. A szovjet katonák nemcsak a *hazaszeretetben, a helytállásban, a hősiességben múltak felül minden eddigi hadsereget, hanem a hadművészetben és a hadimesterség vonatkozásában is.*

Ezeknél tartalmasabbat és korszerűbbet *szárazföldi hadműveletek megvívása során a hadtörténelemben nem találunk.* Az amerikai—angol csapatok a második világháborúban az újat, a maradandót nem a szárazföldi, hanem a deszant-, a partraszállási és a tengeri hadműveletek során adták. Ezek tanulságait szintén hosszú évtizedeken át fogják tanulmányozni a hadiakadémiákon. De a szárazföldön a szovjet hadászati-hadműveleti módszerektől, megoldásoktól messze lemaradtak. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a partraszállás után Franciaországban nem egyenrangú ellenfelet találtak, hanem olyan hadsereget, melynek gerincét a szovjet arcvonalon már megpuhították; amely ütőképességét, félelmetességét a sztálingrádi, kurszki és az utánuk következő csatákban, hadműveletekben elvesztette.

A szovjet fegyveres erők győzelmeinek jelentőségét emeli, hogy azokat

erős, tapasztalt és jól felfegyverzett ellenséggel szemben érték el, amely ellen három éven át csaknem egyedül küzdöttek. A szövetségesek csak akkor kezdtek sietni az európai második arcvonal megnyitásával, amikor már félreérthetetlenül világossá vált, hogy a Szovjetunió egymaga is képes legyőzni, szétzúzni a fasiszta Németországot.

A Wehrmacht vereségét nem a villámháborús hadászat, nem a rossz hadászati és hadműveleti, vagy harcászati módszerek okozták, nem a tél, nem az időjárás idézték elő, hanem a szovjet hadsereg. A hiba nem magában a gyors győzelemre való törekvésben rejlett, hanem abban, hogy Németországnak a Szovjetunió elleni hadviseléshez nem voltak meg a gazdasági, politikai és katonai feltételei. *A szocialista katonai szervezet erősebbnek, kitartóbbnak és ellenállóbbnak bizonyult, mint a fasiszta.* Oldalán a néptömegek szilárdan kitartottak, tartalékai állandóan növekedtek. Németország esetében viszont mindez ellenkezőleg volt. A háború menetében beállt fordulat hatására nemcsak a tengelytörés és a fasiszta blokk széthullása indult meg, hanem magában Németországban is elkezdődött a tömegek kiábrándulása a fasizmusból és a háborúból.

A szovjet hadsereg csapatai, harckocsi- és gépesített egységei, magasabbegységei és hadseregei, különösen 1943 nyarától, rugalmasabban, mozgékonyabban és határozottabban tevékenykedtek, mint az ellenfél hasonló kötelékei. Szerepük a harcban és a hadműveletben nemcsak megnőtt, hanem a korszerű hadviselés csapástmérő eszközeivé és egységeivé váltak. Ők vitték a főszerepet a harcászati siker hadműveleti sikerré fejlesztésében, valamint az ellenség nagy hadműveleti csoportosításainak bekerítésében és megsemmisítésében. *Engels látnoki jövendölése bekövetkezett: a szocializmus a hadügyben is a burzsoá társadalom fölé kerekedett.*

*

Ahhoz, hogy megfelelő következtetéseket vonhassunk le a háborúból a jövőre vonatkozóan, mindkét fél tevékenységét célszerű tanulmányozni. A Lengyelország és a Franciaország elleni hadjáratok tapasztalatai igazolják azt a törvényszerűséget, hogy a háború időtartamát az államok gazdasági állapota (ipar, mezőgazdaság, a haditechnika színvonala, nyersanyagbázis stb.), politikai rendszerének erőssége, a néptömegek viszonya a háborúhoz, a fegyveres erők lehetőségei, azok erkölcsi, harci szelleme és hadművészete, a hadrakelt országok földrajzi helyzete és végül a háború kitörésének körülményei határozzák meg.

A rövid ideig tartó háború elméletének az volt az alapvető követelménye, hogy a támadó az erők maximumának egyidejű ütközetbe vetésével, azok nagyerejű csapásával, a páncélos és gépesített csapatok gyors ütemű előnyomulásával, az ellenfél fegyveres erőinek villámgyors szétverésével igyekezzen azt megfosztani a szervezett ellenállás lehetőségeitől és törekedjen a harccselekmények gyors befejezésére. Az elv tehát az volt, hogy a csapatokat az első hadműveleti lépcsőben, a háború kezdetén kell ütközetbe vetni, itt kell a maximális erőt kifejteni. Ekkor azonban a szárazföldi csapatok előnyomulásának hadműveleti biztosítása

még egyedül a légierőre épült. *Ezért volt döntő minden csatában, hadműveletben a légiuralom kivívása. Ott, ahol ez hiányzott, nem volt siker, nem volt győzelem.*

A csapatok hadműveleti és harcászati támogatása mellett a második világháborúban — a nagy hatósugarú repülőgépek tömeges csapásaival — kísérlet történt a hadibázisok, ipari és adminisztratív központok szétverésére, kikapcsolására. Az amerikai—angol hadászati légierő például, különösen 1943-tól, az angliai, észak-afrikai, majd az olaszországi támaszpontokról, egész Németország területére csapásokat mérhetett. A német hadiipar termelése mindezek ellenére 1944 szeptemberéig állandóan fokozódott, csak akkor kezdődött meg a zuhanásszerű visszaesés. A fasiszta hadvezetés 1940-ben sorozatos bombatámadásokat indított Anglia ipari objektumai, kulturális centrumai és a főváros, London ellen. Mindkét esetben úgy vélték, hogy a tömeges légicsapásokkal megtörhetik a lakosság ellenállását, csökkenthetik a haditermelést, sőt egyes hadiipari centrumokat, ha nem is tudnak szétzúzni, de hosszabb időre kikapcsolhatnak és meggyorsíthatják a kapitulációt. A németek az Anglia elleni légitámadásoktól a fegyverletétel kikényszerítését várták. Ezeket a célokat a második világháborúban a légierővel még nem lehetett elérni. Ebben a vonatkozásban az 1944-ben megjelent hatásosabb pusztító eszközök, a V—1 szárnyasbombák és a V—2 rakéták sem hoztak változást.

Az elmúlt háborúban a légierő, fejlődése ellenére, még képtelen volt az ellenséges hátország hadiipari, kulturális és adminisztratív centrumainak teljes kikapcsolására és elpusztítására, más eszközökkel pedig akkor még az ellenséges hátországra nem tudtak hatni. *Ezért a fegyveres küzdelem fő objektumai a második világháborúban is mindvégig — akárcsak Napóleon idején — a felek hadseregei, fegyveres erői maradtak.* Ennek szétverésével, fogságba ejtésével, illetve megadásra kényszerítésével, az ellenfél területének elfoglalásával vélték a győzelmet kivívhatónak, a végső hadászati célt elérhetőnek.

A gépi korszak második nagy háborúja is bizonyította, hogy amikor a hadviselő felek modern harci technikával ellátott, több milliós fegyveres erőt vonultatnak fel a háború alapvető politikai céljának eléréséhez, nem egy-két ütközetre, csatára, hanem a *több százezres csoportosításokkal, a harckocsik és repülőgépek több ezres tömegeivel vívott hadműveletek sorára van szükség. A felek a háború alapvető hadászati célját csak fokozatosan, lépésről-lépésre, a nagy egészbe illeszkedő kisebb nagyobb csaták, hadműveletek, úgynevezett egymást követő hadászati részfeladatok sorozatával oldották meg, amelyek mindegyike része volt az egésznek és következésképpen a maga külön céljának teljesítése révén kapcsolódott össze a háború alapvető hadászati feladatával.*

A szovjet hadsereg is ezt a hadviselési módot alkalmazta, melynek formái megegyeztek a harceszközök akkori fejlettségi színvonalával és a frontcsoportok, frontok térben és időben egymást követő hadászati műveleteivel biztosították az ellenség csoportosításainak egymást követő szétzúzását.

Ezek legkifejezőbb példái az 1944-ben szélességben és mélységben egymást követő, folyamatos hadászati csapások, illetve a folyamatosan egy-

mást követő, nagy mélységű hadműveletek voltak, amelyek rendszerint egy-egy ellenséges hadászati csoportosítás szétverésére, megkerülésére és bekerítésére irányultak. Ezek a hadviselési formák tükröződnek vissza a legplasztikusabban a belorussziai, a visztula—oderai és a berlini front-csoport-hadműveletekben, melyekben nemcsak a második világháború legtökéletesebb hadműveleti módszereivel és a harci technika, a harckocsik, repülőgépek, lövegek stb. még soha nem látott tömegeivel találkozunk, hanem már jelentkeznek az új hadművészet csírái is.

A második világháború újra és újra megerősítette, *hogy a haditechnika, a harceszközök állandó fejlődése törvényszerűen maga után vonja a hadviselési mód megváltozását.* Ebből a törvényszerű folyamatból következik, hogy a *korszerű körülmények között, a háború végső céljának elérésében, közbeeső hadászati feladatok beiktatása már nem szükséges.* A különféle korszerű rakéta-, atom- és tömegpusztító fegyverek alkalmasak arra, hogy az ellenfél hadászati objektumait, fegyveres erőinek csoportosításait, hadigazdasági központjait, kulturális és adminisztratív centrumait — valamennyit egyidejűleg — fegyveres ráhatásoknak vessék alá, amelyek a háború végső céljának eléréséhez alapvető eredményeket hozhatnak akár néhány óra alatt is. Korunk páncélos és gépesített csapatai viszont alkalmasak arra, hogy a rakéta-atomcsapások eredményeit gyors ütemben kihasználják.

A szovjet hadművészet a második világháborúban sikeresen megvalósította a mélyen lépcsőzött ellenséges védelem hadműveleti és hadászati áttörését is. A németek Kurszk térségében, és a Balatonnál is 1945 márciusában, csak a szovjet védelem harcászati mélységét törték át. Az ellenség mélyen lépcsőzött védelmének leküzdése teljes mértékben igazolta az áttörés és a sikerkifejlesztés szovjet módszereit, a támadás folyamatossága, valamint a határozott és aktív manőverezés szükségességét. Az utóbbival biztosították az erők és eszközök összpontosítását, vagy átcsoportosítását, a csapatok gyors kijutását a német csoportosítások szárnyára és hátába, az ellenséges erők (tartalékok) részenkénti megsemmisítését, az üldözést, hídfők és kedvező terepszakaszok birtokbavételét, vagyis alkalmas feltételek megteremtését az újabb támadó hadműveletekre.

A második világháborúban szovjet hadművészet legértékesebb tapasztalatai a német hadászati és hadműveleti csoportosítások bekerítése és azok megsemmisítése során születtek.

A történelem az ellenséges erők bekerítés utáni megsemmisítésének sok példáját ismeri. A tisztiiskolákon és hadiakadémiákon évszázadokon keresztül a Cannae-i csatát (i. e. 216) tekintették klasszikus példának. A német tábornokok különösen sok energiát és időt pazaroltak a bekerítés tudományára. Magukat Sedan után (1870) a „bekerítés mestereinek" nevezték. Valóban, az első és a második világháborúban is sikerült bekerítő műveleteket végrehajtaniok. A Cannae-i csata eredményeit azonban egyetlen egyszer sem érték el. Bekerítéseik 1941-ben és 1942-ben sem a háború, sem a hadjárat kimenetelét nem döntötték el. A szovjet hadsereg sztálingrádi, belorussziai, iași-kisinyovi, budapesti, berlini — hogy csak a legjelentősebbeket említsük — hadműveletei az ellenség egy-három százezres erőinek katlanba zárásával végződtek és eredményeik

gyökeresen befolyásolták a fegyveres küzdelem menetét. Az „Urán" (a sztálingrádi ellentámadás) hadműveletre túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az a XX. század Cannae-ja volt. A gyűrűbe zárt fasiszta erőket teljesen megsemmisítették, vagy foglyul ejtették. Eredményei fordulatot indítottak el az egész második világháború menetében. Ma ez képezi a bekerítés hadművészetének klasszikus példáját és Cannae helyett sok katonai tanintézetben ezt oktatják.

Még egy értékes tanulságra kívánunk rámutatni. A második világháború is bizonyította, hogy a hadműveletek menete, és végső soron a háború kimenetele is, a néptömegek erkölcsi-politikai hozzáállása mellett a haditechnika, a modern fegyverek és harceszközök tömeges gyártásától, vagyis a gazdaságtól, a termelés mindenkori színvonalától függ.

A háború kimenetelét meghatározó alapvető törvényszerűség, amit elsőként Engels fogalmazott meg, hogy a „... tökéletesebb erőszak-szerszámok — köznyelven fegyverek — termelője legyőzi a kevésbé tökéletesek termelőjét; egyszóval, hogy az erőszak győzelme a fegyvergyártáson alapszik, ez viszont a termelésen, általában tehát a »gazdasági hatalmon«, a »gazdasági helyzeten«, az erőszak rendelkezésére álló anyagi eszközökön",[7] a Nagy Honvédő Háború első időszakának végére változott meg a Szovjetunió javára. A döntő fegyverfajták gyártásában a szovjet hadigazdaság fölénybe került. A hadiipar 1942-ben 24 668 harckocsit, 25 436 repülőgépet, 57 000 különféle űrméretű löveget és aknavetőt, négymillió puskát, karabélyt és másfél millió golyószórót, géppuskát bocsátott ki. 14 368 harckocsival, 10 736 repülőgéppel, 35 000 löveggel és aknavetővel többet, mint a német hadiipar.

A haditermelésben bekövetkezett fordulat hadászati következménye, hogy a hitlerista főparancsnokság valamennyi terve, katonapolitikai célkitűzése a fő hadszíntéren (a szovjet—német arcvonalon) kudarcba fulladt. Amíg Németország a fegyvergyártásban, a haditermelésben fölényben volt, addig a Wehrmacht jelentős hadászati, hadműveleti és harcászati sikereket ért el. *A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja első időszakának egyik katonapolitikai tanulsága, hogy a haditechnikai lemaradást a csapatok erkölcsi, politikai és harci szellemével, hazaszeretetével nem lehet pótolni.* Az erkölcsi-harci szellem, a haza és a nép iránti szeretet, az a tudat, hogy a világon a hazán kívül nincs számára hely — mint ezt a Szovjetunió elleni hadjárat első hónapjai mutatják —, a harcost képessé teszi a háborúval és a modern technikával járó sokoldalú nehézségek, fáradtság, megpróbáltatás leküzdésére, *de a fegyverhiány következményeit pusztán helytállással nem lehet ellensúlyozni.* A tapasztalatok Lenin szavait jutattják eszünkbe: „... a legjobb hadsereget, a forradalom legodaadóbb híveit is elpusztítja az ellenség, ha nincsenek eléggé felfegyverezve, ha nincsenek kielégítően ellátva és kiképezve."[8] *A német fasiszta csapatok előnyomulását pusztán a szovjet katonák magasabbrendű erkölcsi-politikai szellemével nem lehetett megállítani.* Amíg a Vörös Hadsereg nem rendelkezett elegendő puskával, golyószóróval, géppuskával, löveggel, harckocsival és repülőgéppel, addig a szovjet se-

7 *Engels:* Válogatott katonai írásai. Budapest, 1960. I. k. 24—25. o. (Erőszak-elmélet).
8 *Lenin:* művei 4. kiadás. 27. k. 62. o.

regek egyik hadműveletet a másik után vesztették el, kénytelenek voltak hatalmas területet átengedni az ellenségnek és visszavonulni. Amikor azonban a szovjet harcosok megkapták a korszerű harci technikát, megtanulták annak kezelését, a parancsnokok és tisztek elsajátították a csapatok vezetésének módszereit, vége szakadt a Wehrmacht fölényének és a háborúban elkezdődött a fordulat.

A Szovjetunió két és fél év alatt visszaverte a németek nagy erejű támadásait, megszüntette technikai fölényüket, sőt 1943 végére maga került minden vonatkozásban fölénybe és fölényét a háború végéig fokozta.

Az erők és harceszközök arányának alakulása a szovjet—német arcvonalon 1944 januárjától

Megnevezés	Erők és eszközök	1944		1945	Haditermelés 1944-ben[9]
		január	június	január	
Német	Csapatok létszáma	4 906 000	4 000 000	3 100 000	
Szovjet		6 736 000	6 939 000	6 532 000	
Német	Hadosztály	245	240	179	
Szovjet		496	493	604	
Német	Harckocsik és rohamlövegek	5 400	5 250	3 950	27 300
Szovjet		5 628	9 985	15 100	30 000
Német	Löveg és aknavető	54 570	48 635	28 500	44 000
Szovjet		97 690	97 050	115 100	120 000
Német	Repülők	3 073	2 796	2 000	37 000
Szovjet		8 818	14 787	15 815	40 000

Egyes burzsoá történészek e kérdés vizsgálatánál felnagyítják a Szovjetuniónak nyújtott fegyverszállításokat, úgy tüntetik fel, mintha a Vörös Hadsereg amerikai fegyverekkel győzött volna. A kölcsönbérleti egyezmény keretében az Amerikai Egyesült Államokból és Angliából 9600 löveg, 10 800 harckocsi és 18 700 repülőgép érkezett a Szovjetunióba. A szovjet hadiipar viszont 1941. július 1-től 1945. július 30-ig 488 ezer különféle löveget és aknavetőt, 104 000 harckocsit és rohamlöveget, 137 ezer repülőgépet gyártott.

A gépi korszak két nagy világháborújának sok tanulságos tapasztalata

9 Lásd erre vonatkozóan *Ránki György:* A második világháború története. Budapest, 1973. 265—270. o.

közül különleges figyelmet érdemel, hogy a hadszíntereken a fegyveres küzdelem menetében csak azután kezdődtek meg a változások, miután a hátországban, a haditermelésben, a döntő fegyverfajták előállításában bekövetkezett a fordulat. Nyilvánvaló, ezért igyekeztek a második világháborúban az ellenfél hátországát állandó légicsapások alatt tartani és a termelés folyamatosságát megzavarni. Akkor ez csak részben járt eredménnyel. Ennek ellenére, a hátországokra mért tömeges repülő- és rakétacsapások eredményeként, a második világháborúban megszülettek, kialakultak egy új hadviselési mód csírái. Ma, az interkontinentális és más nagy hatóerejű pusztító rakéták korában, a hátországok elleni tevékenység új tartalmat kapott. A csapások gyökeresen megváltoztathatják a háború hadászati céljai elérésének módjait.

Napjainkban, a hadügyi forradalom eredményeként, a rakétafegyverek elterjedésének hatására, gyakran hallani azt a véleményt, hogy a hadviselés új szakaszba, a „gombnyomásos" háború korszakába lépett, amelyben az ember csak kisegítő, alárendelt szerepet játszik. A háború tapasztalatai alapján következtetésünk, hogy *a rakéta—atom, a tömegpusztító fegyverek s más korszerű technikai és harceszközök széles körű elterjedése ellenére az ember szerepe a hadviselésben nem csökken.* A legmodernebb technika is holt anyag az ember nélkül. Ez áll fordítva is, az ember harci gépek és fegyverek nélkül alkalmatlan a korszerű hadműveletekre. A jövő — a technikát jól ismerő, kezelését, alkalmazását mesterien elsajátított — magas erkölcsiségű katonáké. *A modern hadviselésben a kettő — a technika és az ember — együtt döntő.* Hogy mikor kié lesz egy-egy hadműveletben a főszerep, azt mindig a konkrét helyzet dönti el. A korszerű háború — ugyanúgy mint harminc évvel ezelőtt — most is megköveteli a többmilliós néptömegek részvételét, a fegyveres küzdelemben és a hátország munkájában egyaránt. Erre tanít bennünket a háború. A második világháború is tanúsítja, hogy a *korszerű háborúban az győz, az kerekedik felül, akinek több a tartaléka, fejlettebb a technikája, jobbak a harceszközei, fegyverei, nagyobb a szervezettsége, szilárdabb a fegyelme és akinek az oldalán a néptömegek mindvégig kitartanak.*

A háború éveiben a szovjet hadtudománnyal — melyet tárgyilagosság, tudományosság és előrelátás jellemzett — együtt fejlődött és gazdagodott a hadművészet mindhárom ága is.

A szovjet hadtudományt és hadművészetet — írja Grecsko marsall a hivatkozott Pravda cikkben — mindig a tárgyilagosság, a tudományos előrelátás különböztette meg. „A prognózis, az előrelátás, hadtudományunk fontos eszköze a háború dinamikus folyamatainak a megismerésében. Bármennyire bonyolult és kuszált, bármennyire gazdag a különféle eseményekben és véletlenekben és éles fordulatokban a háború, mindenképpen észre kell venni azokat az objektív törvényeket és törvényszerűségeket, amelyek befolyásolják és meghatározzák a harccselekmények fejlődését. E törvények és törvényszerűségek megismerése, mélyreható vizsgálata és azok követése a szovjet hadtudomány olyan képessége volt, amely alapján meghatározta a prognózist és a győzelem kivívásához vezető utat. A háború törvényei a fő tájékozódási pontok szerepét töltöt-

ték be a szovjet hadművészet fejlődésében", amely mindig szoros egységben volt a gyakorlattal.

*

A szovjet hadsereg, amely a fasiszta csapatokat fegyverletételre kényszerítette, történelmi haditette során teljesítette internacionalista küldetését is. Közép- és Délkelet-Európa népeit felszabadította a fasiszta elnyomás alól és sorsuk irányítását kezükbe adta.

A szovjet nép második világháborús győzelmének világtörténelmi jelentősége és annak nemzetközi kihatása csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményéhez hasonlítható. Az Októberi Forradalom a Föld egyhatodát kiszakította az imperializmus karmaiból, a kapitalizmus világot átfogó rendszere megszűnt. A Szovjetunió győzelme és katonai nagyhatalommá válása pedig elindította az imperializmus rendszerének szétesését, a gyarmatvilág széthullását és alapot, lehetőséget teremtett a szocialista világrendszer kialakulásához.

ИГНАЦ ЭЛЬВЕДИ

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О ПОБЕДЕ СОВЕТСКОЙ АРМИИ НАД НЕМЕЦКИМИ ФАШИСТКИМИ ВОЙСКАМИ

Резюме

В статье рассматриваются некоторые концепции истории военного искусства и уроки в связи с победой Советской Армии во второй мировой войне. Автор разрабатывает такую тему, о которой до сего времени была опубликована обширная литература. На основе выводов, сделанных из исторических событий, автор доказывает превосходство советской военной системы и советского военного искусства над военной машиной капитализма и буржуазным военным искусством.

Автор сжато, часто в форме тезисов старается дать представление о состоянии военной теории и военного искусства в период между двумя мировыми войнами как в СССР, так и в Германии. Он подробно рассматривает соотношение между вооруженной борьбой и экономики, доказывая, что основой является экономика, производство оружия. Свой вывод автор подтверждает действиями советских вооруженных сил, показывая, что повороту в ходе войны предшествовали изменения, происшедшие в военном производстве.

Анализируя отношения оружия, техники и человека, автор констатирует, что патриотизм, моральный боевой дух не могут восполнить недостатки оружия и боевой техники.

Вывод автора из достижений оперативно-тактических результатов советского военного искусства: период Великой Отечественной войны и последовавшие за ним годы можно справедливо назвать эпохой советского искусства. Социализм и в военном искусстве сумел превзойти буржуазное общество, и социалистическая военная организация оказалась более устойчивой, стабильной, чем фашистская военная система.

Заключительный вывод автора: всемирно-историческое значение победы советского народа во второй мировой войне и его воздействие в международном масштабе могут быть сравнены лишь со значением Великой Октябрьской социалистической революции.

IGNÁC ÖLVEDI

GEDANKEN ÜBER DEN SIEG DER SOWJETARMEE ÜBER DIE DEUTSCHEN FASCHISTISCHEN TRUPPEN

Resümee

In der Studie werden einige Gedanken, Lehren der Kriegskunstgeschichte über den Sieg der Sowjetarmee im zweiten Weltkrieg aufgefrischt. Der Autor befaßt sich mit einem Thema, über das schon bisher eine reiche Literatur erschienen ist. Auf Grund der aus den Ereignissen abgeleiteten Folgerungen und Lehren beweist er die Überlegenheit des sowjetischen militärischen Systems und der sowjetischen Kriegskunst der bürgerlichen Strategie und Kriegskunst gegenüber.

Der Autor bestrebt sich, über die Lage der Kriegstheorie und Kriegskunst zwischen den beiden Weltkriegen in deutscher und sowjetischer Relation gedrängt, oft thesenartig Antwort zu geben. Er befaßt sich eingehend mit dem Verhältnis zwischen bewaffneten Kampf und Wirtschaft und beweist, daß die Wirtschaft und Waffenfabrikation die allgemeine Grundlage bilden. Daraus folgert er, daß vor der im Gang des Krieges eingetretenen Wende die Veränderung in der Kriegsproduktion erfolgte, was er mit der Tätigkeit der sowjetischen bewaffneten Macht beweist.

Das Verhältnis zwischen Bewaffnung, Technik und Mensch analysierend folgert der Verfasser, daß Mängel in der Bewaffnung und Technik durch Vaterlandsliebe und moralischen Kampfgeist nicht ersetzt werden können.

Seine Folgerungen aus den operativen-taktischen Resultaten der sowjetischen Kriegskunst: der Große Vaterländische Krieg und die darauf folgenden Jahre mit Fug und Recht als Zeitalter der sowjetischen Kriegskunst genannt werden können. Der Sozialismus steht auch in der Kriegskunst höher, als die bürgerliche Gesellschaft, die sozialistische Militärorganisation erwies sich widerstandsfähiger, fester, als das faschistische Kriegssystem.

Die Arbeit schließt mit der Folgerung, daß die weltgeschichtliche Bedeutung des Sieges des Sowjetvolkes im zweiten Weltkrieg und dessen Auswirkungen nur mit der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution verglichen werden können.

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ LÁSZLÓ

KATONAI ELMÉLETEK ÉS NÉZETEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az első világháború a hadművészet számos olyan kérdését vetette fel, amellyel a szemben álló felek menet közben csak részben tudtak megbirkózni és megoldásuk a két világháború közötti időszak katonai szakembereire, teoretikusaira várt. Ilyen volt a hadművészet legfiatalabb ága — a hadműveleti művészet — elméleti kérdéseinek tisztázása, az állásháború zsákutcájából való kijutás feltételeinek megteremtése, vagyis az összefüggő védelem rövid idő alatti áttörése és a hadműveleti mélységben folyó tevékenység problémáinak megoldása.

Serkentőleg hatott a katonai szakemberek munkásságára a két világháború közötti nemzetközi helyzet alakulása is.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalommal kezdetét vette a kapitalizmus általános válsága, amely kiterjedt a burzsoá társadalom minden területére. A világ egyhatod részén létrejött szovjet állam és a burzsoá országok közötti világméretű ellentmondás elsődlegesen nyomta rá bélyegét a politikai, gazdasági és katonai viszonyokra.

A második világháborút megelőző két évtized leglényegesebb sajátossága az volt, hogy már két egymástól gyökeresen eltérő társadalmi-gazdasági rendszer határozta meg a világ képét és ezek fejlődése eltérő módon alakult. A szocialista rendszer gyors ütemben, egyenletesen, válságoktól mentesen fejlődött, a kapitalista világban válság válságot követett.

A huszas évek végén kirobbant gazdasági válság alapjaiban rázta meg a tőkés világot, míg a Szovjetunió ebben az időben az első ötéves terv feladatainak végrehajtásával nemzetközi méretekben is számottevő gazdasági hatalommá növekedett.

A kapitalista országok csak a harmincas évek elején kezdtek kilábalni a válságból. A tőkések a válságból való kijutást a hadiipar fejlesztésével akarták meggyorsítani. Ez a törekvés tovább mélyítette az ellentéteket és fokozta a háborús feszültséget. A tőkés országok politikai és katonai vezető körei az egymással szembeni ellentétek erőszakos megoldásának elképzelései mellett elsősorban a Szovjetunió elleni fegyveres fellépés lehetőségét fontolgatták.

Mindezek meghatározó módon éreztették hatásukat, mind a burzsoá

katonai szakemberek, mind a szocialista állam biztonságáért tevékenykedő szovjet katonai teoretikusok munkásságában, amelyben jelentős helyet foglalt el a nagy csoportosítások bekerítésének, valamint gyors megsemmisítésének kérdése, és amelyben nagy figyelemmel igyekeztek tisztázni az új harceszközök (harckocsik és repülőgépek) hadműveleti-harcászati szerepét.

Az eredmény olyan katonai elméletek megszületése lett, amelyekben legtöbbet a harckocsik és repülőgépek alkalmazásának kérdéseivel foglalkoztak. A két világháború közötti időszak katonai irodalmában nagyon kevés azoknak az elméleti műveknek a száma, amelyek valamilyen formában ne foglalnának állást e fegyvernemeknek a fegyveres küzdelemben betöltendő szerepéről.

A harckocsik híveinek elképzelései „a páncélos, vagy gépesített háború" elméletében foglalhatók össze. Azt várták, hogy a nagy tömegben alkalmazott harckocsik már a háború elején szétzúzzák az ellenséget és rövid idő alatt kivívják a hadműveleti és ezen keresztül a döntő hadászati sikert. A harckocsik ilyen alkalmazása mellett a huszas évek elején először az angol teoretikusok, *Fuller és Liddell Hart* emeltek szót, első világháborús tapasztalataik alapján. Különösen Fuller tábornok — a cambrai-i „tankcsatában" részt vett angol harckocsihadtest vezérkari főnöke és a támadási terv szerzője — hirdette a csapatok gépesítésének és a harckocsik tömeges alkalmazásának szükségességét. A jövő lovasságát a páncélosokban látta, a mozgékonyságot többre becsülte a páncélvédettségnél. A mozgékonyság — véleménye szerint — mindennél többet ér, mert lehetővé teszi az ellenség meglepését. „A fegyverek megváltozása magával vonja a háború jellegének megváltozását — írta.

— Mivel a jelen korszak nagy mértékben a gépek korszaka, a háborúknak is hasonló jelleget kell ölteniök, tekintve, hogy a katonai szervezet követi a polgárit... Napjainkban, a fejlett országokban az ipar túlsúlyba került a mezőgazdasággal szemben, ezért bizonyosra vehetjük, hogy a hadsereg szervezete is megfelelő módon fog továbbfejlődni, egyre inkább a gépekre fognak támaszkodni, amelyek a jelenlegi civilizáció fő mozgatói... Minthogy a gépesítés alapja az ipar, nyilvánvaló, hogy a jövőben csak iparilag fejlett országok vívhatnak sikeres háborút. Amikor a háború még a ló erején alapult, mint a középkorban, az olyan ország, amely nem rendelkezett megfelelő mennyiségű »ló«-erővel, aligha vehette fel a harcot egy olyannal, amely e tekintetben fölényben volt... Napjainkban egy iparilag fejletlen ország jelentéktelen gépkocsiparkkal lényegében véve védtelen lesz a támadóval szemben."[1]

„... A hadseregek gépesítése és motorizálása teljesen megváltoztatja... a harc megtervezésének a folyamatát..." Fuller elismerte, hogy ezek forradalmasítják a hadviselést, és olyan módosításokat követelnek, amelyek ellentmondanak a hadseregek jelenlegi kiképzési rendszerének. „Valószínűleg az egész rendszert át kell alakítani" — írta. — De úgy vélekedett:

1 Szemelvények a burzsoá katonai teoretikusok műveiből (3.) A páncélos háború elméletének képviselői (a ZMKA kiadása, 1972) 52—53. o.

függetlenül attól, hogy a hadseregek gyalogosokból, lovasokból, vagy motorizált kötelékekből állnak, lesz erőkkel való gazdálkodás, összpontosítás, meglepés, biztosítás, támadás, mozgás, védelem, együttműködés stb. Ezeket Fuller a fegyveres küzdelem változatlan alapelveinek nevezi. „Nem újtípusú háborúval állunk tehát szemben — írja — amely semmiben sem hasonlít a jelenlegihez, hanem a hadviselés új formájával, egy olyannal, amely a belső égésű motorokon alapul, amelyek lényegesen megnövelték a mozgékonyságot és a szállító kapacitást."[2]

A sok pozitív és helytálló meglátás, elmélkedés mellett Fullernél is találunk szélsőséges és ellentmondó következtetéseket. Eltúlozta a harckocsik és a gépesített csapatok szerepét. Bár maga is elismerte, hogy a felállítás költségei korlátozni fogják a gépesített hadseregek méreteit, mégis arra a következtetésre jutott, hogy a milliós tömeghadseregek kora lejárt. A gyors győzelem kivívására Fuller szerint egyedül csak a harckocsik, illetve a gépesített csapatok képesek, amelyeket hivatásos katonákból szerveznek és állandó harckészültségben tartanak, hogy bármikor támadó hadműveleteket kezdhessenek. Szerinte a „... felállítás költségei korlátozni fogják a gépesített hadseregek méreteit... Míg a világháborúban a gyalogosok milliói vettek részt, elképzelhetetlen, hogy a következő háborúban bármely ország néhány ezer harckocsinál többet képes legyen harcba vetni... A harcot a jövőben a jelenlegi sorozással felállított hadseregek helyett magas képzettségű, hivatásos erők fogják megvívni. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a sorozás teljesen megszűnik, csupán annyit, hogy a sorozott katonák másodrendű szerepet fognak betölteni, kézben tartják azokat a területeket, amelyeket a gépesített erők az ellenségtől elragadtak."[3] Az általános mozgósítással szervezett tömeghadseregnek Fuller csak a harckocsik által legyőzött ellenség területe megszállásának feladatát szánta. Művének harmadik fejezetében még szélsőségesebben fogalmaz: „... a gyalogság nagy tömegeinek alkalmazása nemcsak korszerűtlen, hanem egyszerűen haszontalan a gépesített fegyvernemekkel szemben."

Fuller felismerte a repülőgépek hadászati és hadműveleti jelentőségét is: „Ez a fegyvernem, amely három dimenzióban tevékenykedik, önálló kategóriát képez, és majdnem korlátlan fejlődés előtt áll. Amikor a rádióirányítás tökéletes lesz, megjelennek a pilóta nélküli repülőeszközök — a valódi légi torpedók. Ez a fegyver újjáalakíthatja a hadviselés formáit a szárazföldön és a tengeren."[4] Ezt hangsúlyozva nagy fontosságúnak tartotta a harckocsik és repülőgépek szoros együttműködését: „... a repülőgép és a harckocsi egymást kiegészítik, és még hosszú ideig képtelen lesz egyik a másik nélkül tevékenykedni. A repülőgép felkutatja az ellenséges harckocsikat és ezzel lehetővé teszi a saját páncélosok számára, hogy harcba bocsátkozzanak vele. A páncélosok viszont védik a légierő repülőtereit azzal, hogy megsemmisítik az ellenség páncélosait, illetve korlátozzák mozgásukat... A jövendő hadviselésben az együttműködés a harckocsik és repülőgép között sokkal fontosabbnak bizonyulhat, mint a harckocsik és a gyalogság között."

2 Uo. 56. o.
3 Uo. 54. o.
4 Uo. 64. o.

A másik kiemelkedő angol burzsoá katonai szakíró Liddell Hart volt. Nézetei sok tekintetben megegyeztek Fulleréival, azt az elméletet azonban nem osztotta, hogy a harckocsik egyedül is képesek a siker kivívására. Úgy vélte, a gépesített gyalogság és a harckocsik egy páncélos kötelékben való egyesítése és közös tevékenysége továbbra sem nélkülözhető. Olyan magasabbegységek kialakítását tervezte, amelyek egy-egy harckocsi (2 harckocsizászlóalj) és egy-egy „páncélos gyalogos" csoportot (3 gépkocsizó gyalogzászlóalj) foglalnak magukban, önjáró tüzérséggel megerősítve. Írásaiban erőteljesen hangsúlyozta a gyalogság teljes gépesítésének szükségességét. „Az előfeltétel a kis, páncélozott járművekre ültetett gyalogságra való átállás lenne — szögezte le. — Az egészséges emberi értelem azt diktálja, hogy a gépjárműveken levő emberek hamarabb elérhetnek egy pontra, mint a gyalog menetelők. A célt is nagyobb számban érhetik el — feltételezve azt, hogy elegendő jármű áll rendelkezésre. Az állásokban levő kisebb létszámú, de gyorsan megerősíthető gyalogság is előnyben van a számra nagyobb olyan ellenséggel szemben, amely elkésve érkezik be. Egyenesen megfoghatatlan lenne, ha egy jövőbeni háborúban nem használnánk ki a motoros szállítást a gyalogság mozgatására."[5]

Fuller és Liddell Hart elképzelései azonban szöges ellentétben álltak az „utolsó csata" doktrínáját valló hivatalos angol nézetekkel és munkáik az angol katonai körökben sem keltettek nagyobb visszhangot.

Felfigyeltek azonban a németek. A versaillesi békeszerződéssel korlátozott német hadsereg nem folytathatott nyílt kísérleteket a harckocsikkal, de a német katonai szakemberek gondosan tanulmányozták az azokkal kapcsolatos külföldi szakirodalmat. Így Liddell Hart több cikkét a német hadügyminisztérium lefordíttatta a hadsereg számára és azok élénk figyelmet keltettek. *Guderian,* a páncélos háború elméletének legjelentősebb német képviselője, elképzeléseinek kialakításánál figyelembe vette az angolok munkáit is.

„Senki sem tagadhatja — írta —, hogy ostobaság lenne, ha egy fegyvernemből nem akarnánk a benne rejlő legnagyobb teljesítményt kiaknázni... A páncélos csapatok napjainkban már egyáltalán nem a gyalogság kisegítői."

„Ha a harckocsikat a gyaloghadosztályokhoz szervezzük — szögezte le — akkor megakadályozzuk az erők összpontosítását a döntő térségben. Ilyen módon a harckocsik jelentős részét olyan terepen alkalmaznánk, ahol egyáltalán nem, vagy csak nagy nehézségekkel és súlyos veszteségekkel tevékenykedhetnének, arra kényszerítenénk őket, hogy a lassú és kis harci lehetőségű fogatolt tüzérség és a gyalogosok mozgásához igazodjanak: röviden — kiölnénk gyorsaságukat és ezzel az ellenség meglepésére és az ütközet sikerére táplált jogos reményünket. Megakadályoznánk tömeges alkalmazásukat, amelynek napjainkban még nagyobb jelentősége van, mint volt 1917—1918-ban."

A támadás megszervezésénél legfontosabb alapelvnek a harckocsik harci lehetőségeinek számbavételét tartotta. Azt hirdette, hogy „A lövészeknek és a tüzéreknek kell a harckocsikhoz igazodniuk és nem fordítva... Az

5 Uo. 36. o.

a fegyvernem, amely korunkban a támadás fő erejének hordozója, igényt tarthat arra, hogy ezt az erőt saját törvényszerűségei szerint alkalmazzák. Ahol tehát a páncélosokat bevetik, ott ők alkotják a fő fegyvernemet és szükségleteikhez kell igazodniok a többi fegyvernemeknek. Ezeknek kell együttműködni a harckocsikkal és igényeiket a legnagyobb csapásmérő erővel rendelkező fegyvernemhez kell igazítaniok. A páncélosoknak az a legfontosabb feladatuk, hogy az alkalmazásukra kedvező sávban, az ellenség védelmét áttörve, gyors meglepő tevékenységgel kivívják a döntést."[6]

Guderian a harckocsikat kizárólag csak támadásra kívánta alkalmazni. Védelemben való tevékenységüket egyenesen károsnak tartotta: „... a páncélos csapatok kifejezetten támadó fegyvernemet alkotnak. A védelmi és elhárító arcvonalon nincs mit keresniök." Nézetei nagymértékben hatottak a német katonai vezetésre, amely felismerte a harckocsikban rejlő nagy lehetőségeket és általában elfogadta a guderiani elképzeléseket.

A németekkel és angolokkal egy időben foglalkozott a harckocsik várható alkalmazásának kérdéseivel az osztrák *Eimannsberger* tábornok is. Elméletét az 1934-ben megjelent „Harckocsiháború" című művében fejtette ki. Az említettekhez hasonlóan ő is a páncélos és gépesített csapatokat tartotta a jövő háborúja főszereplőjének. Kiemelte a hadműveleti mélységbe irányuló csapás szükségességét és ennek végrehajtását a harckocsikra alapozta. Fullerrel ellentétben, a harckocsik jelentőségének fenntartása mellett, erőteljesen hangsúlyozta a gyalogság szerepének fontosságát is és síkraszállt gépesítésük és páncéltörő fegyverekkel való ellátásuk mellett. Véleménye szerint is azonban a hadművelet sorsát végső soron a harckocsik döntik el, amelyeket a harcászati feladatok megoldására dandárokba, hadműveleti feladatokra hadosztályokba, illetve páncélos hadseregekbe javasolt szervezni.

Úgy vélte, a harckocsi-kötelékek alkalmasak arra, hogy az ellenség védelmét menetből — arcból mért csapással — törjék át.

A támadás tüzérségi biztosítását is a harckocsik lövegeire alapozta és ezért a meglepés érdekében elengedhetőnek tartotta a tüzérségi előkészítést is.

Fuller és Liddell Hart elképzelései mellett a harmincas évek első felében Eimannsberger gondolatai hatottak legjobban a harckocsik alkalmazásával kapcsolatos nézetekre. Munkájáról a Szovjetunióban is vitát rendeztek. Németországban Guderian egyenesen az ő könyvére hivatkozva igyekezett a hadsereg konzervatív vezetőit meggyőzni a harckocsik önálló és tömeges alkalmazását illetően. Eimannsberger elméletének kétségkívül sok pozitív vonása van. Határozottan kiállt a harckocsik meglepő és tömeges bevetése mellett. A hadműveleti mélységben folyó tevékenység problémáinak megoldásával azonban nem foglalkozott részletesen, főképpen a harcászati mélység áttörésének kérdéseit vizsgálta.

A harckocsikat tartotta a főcsapás eszközének *de Gaulle* is.

A francia hadvezetés védelmi elképzelései arra ösztönözték a technika

6 Uo. (2.) 141. o.

megnövekedett jelentőségét felismerő de Gaulle-t, hogy mind erőteljesebben bírálja ezeket a nézeteket. Már a harmincas évek elején több cikkben síkraszállt egy páncélos és gépesített csapatokból álló hadsereg felállítása mellett. Elképzeléseit 1934 tavaszán „Út a hivatásos hadsereghez" című könyvében foglalta össze. Ebben azt javasolta, hogy az általa képzelt hadsereg állománya hivatásos katonákból álljon. A korszerű háború megnövekedett feladatai szerinte „... csak válogatott csapatok tevékenységével oldhatók meg... Azt az időt, amelyre a népnek egy fenyegető veszély esetén a felkészülésre szüksége van, csak hű hivatásos katonák önfeláldozása biztosítja. Ebből következik — szögezte le —, mivel országunk a támadással szemben nyitottan fekszik, mivel meglepetéseknek van kitéve... nem engedhetjük meg magunknak, hogy az első csapások elhárításában hirtelen összeállított kötelékek bizonytalan feltartó erejére hagyatkozzunk. Elérkezett az idő, amikor tartalékosaink és sorállományunk tömegein, tehát a nemzeti véderő legfontosabb, ugyanakkor azonban lassan összpontosuló részén kívül — mely nehezen hozható mozgásba s csak a veszély legutolsó stádiumában kecsegtet nagy erőfeszítések árán hatékonysággal — *szükségünk van* a manőver eszközeként *egy mozgékony seregtestre, amely időveszteség nélkül képes működésbe lépni, tevékenykedni. Vagyis szükségünk van egy belsőleg szilárd, állandó hadseregre,* egy olyan erőre, amely a fegyverforgatást mesterien érti. Franciaország hivatásos hadsereg nélkül nincs biztonságban."[7]

Az volt a véleménye, hogy Franciaországot a meglepő német támadástól csak egy ilyen hadsereg — és nem a Maginot-vonal — védheti meg. Hangsúlyozta, hogy a technika szerepének gyors ütemű növekedése nem maradhat hatástalan a hadsereg fejlesztésére sem. A modern technika ugyanakkor nagy szakértelmet követel, ezért a hadsereg állományát technikailag jól képzett katonákból kell kiállítani. Az ilyen gépesített hadsereg — állapította meg —, rövid idő alatt döntő eredményre képes a nálánál nagyobb létszámú tömeghadsereggel szemben is: „Motor segítségével bármilyen sebességgel, bárhová eljuthatnak. A hadsereg maholnap csak lánctalpas járműveken fog mozogni. Nincs ember, löveg, lőszer, nincs egy darab kenyér, amely ne ilymódon jutna el rendeltetési helyére... A döntő csapást a korszerű technika, a páncélozott járművek fogják végrehajtani. Ha ezen az úton haladunk... elkerülhetjük az állásháborút."[8]

Korszerű hadseregének javasolt szervezése: hat páncélos és egy könnyű hadosztály, valamint a hadseregközvetlenek. (A könnyű hadosztály szervezése lényegében megegyezett a páncélos hadosztályéval, ám tüzérdandár helyett gépesített tüzérezreddel és könnyű harckocsikkal rendelkezett.) Ezt a kb. 100 ezer főnyi, háromezer harckocsiból álló hadsereget alkalmasnak tartotta arra, hogy — többlépcsős hadműveleti felépítésben, 50 km szélességben támadva — áttörje az ellenség védelmét, napi 50 km-es ütemben támadjon és nemcsak harcászati, hanem hadműveleti, sőt hadászati feladatokat is megoldjon.

De Gaulle gondolatait ugyanúgy elutasították, mint Fullerét, vagy Liddell Hartét. Pétain marsall, az akkori francia katonai szaktekintélyek

7 Uo. 134—140. o.
8 Uo. (3.) 145. o.

egyike kijelentette: „... a harckocsi és a légierő nem változtatják meg a háború jellegét. Franciaország biztonságának alapja a megerődített arcvonal."

Fuller, Liddell Hart, Eimannsberger és de Gaulle elképzeléseinek központjában a kis létszámú, harckocsikkal bőven ellátott hivatásos hadsereg gondolata állt. Hozzájuk hasonlóan a német *Seeckt* tábornok is úgy vélte, hogy a jövő a kis hadseregeké. „Egy katona gondolatai" című, 1929-ben megjelent munkájában így vázolta a hadseregre vonatkozó elképzeléseit: „... A jövő háborújában, úgy ítélem meg, jól kiképzett, mozgékony, tehát kisebb hadseregek kerülnek alkalmazásra, amelyeket nagy mozgékonyság jellemez. *Ezt nagy létszámú* és kitűnő *lovasság* beállításával, a motorizálás kihasználásával és a gyalogság fokozott menetképességével érik el. ... A hadseregek motorizálása a katonai fejlődés egyik legfontosabb kérdése. Egyes próféták már látni vélik, mint pótolja majd a lovast a motoros harcos... A gépjárműnek katonai szempontból két feladata van. Az első az, hogy új fegyvernemet alkosson, a második, hogy lövegek és anyagok szállítására szolgáljon... *A harckocsikból a gyalogság, lovasság, tüzérség mellé új csapat kel életre, de anélkül, hogy ezek bármelyikét is pótolhatná. A szállító gépkocsik helyesen és kellő mértékkel alkalmazva a lovashadosztályok erejét fokozhatják és kell is hogy fokozzák."*[9]

A lovasság szerepének ez a nagymértékű kiemelése Seecktnél azon alapult, hogy a versaillesi békeszerződés megtiltotta a németeknek harckocsicsapatok felállítását, így a hadműveleti siker gyors kifejlesztését csak a lovassággal képzelhette el. Nézeteit azonban 1935-től kezdve a hivatalos elvek messze meghaladták.

A korszerű technikával ellátott, hivatásos katonákból álló hadsereg gondolata végső soron nem valósult meg. Feltételeit egy országban sem tudták megteremteni. A kis létszámú hadsereg, hogy a teoretikusok által elképzelt feladatait végrehajthassa, olyan nagy mennyiségű technikát és üzemanyagot igényelt, amelyet a gazdasági válságból lassan kilábaló kapitalista országok visszaesett termelése nem tudott előállítani. Az adott korszakban a tömegek műszaki ismereteinek színvonala is alacsony volt és ez nem tette lehetővé a technikailag jól képzett személyi állomány kiállítását sem.

A katonai szakemberek másik csoportja a harckocsikkal ellentétben az önálló légierő kötelékébe szervezett repülőgépek tömeges alkalmazásával képzelte el a jövő háborújában a döntés elérését. Úgy vélték, hogy a légierő nagy mélységre ható meglepő csapásaival nemcsak hadműveleti, hanem hadászati sikerek kivívására is képes lesz.

Elsőként az olasz *Giulio Douhet* tábornok foglalkozott a légierő önálló alkalmazásának kérdéseivel és megalkotta a „korlátlan légi háború" elméletét.

Elképzeléseit 1921-ben megjelent „Légi uralom" című munkájában fejtette ki, amelyhez 1927-ben pótlólag második részt is írt („Az 19... évi háború"). „A világháború — állapította meg — az anyag technikai tökéletesítésének és a tömegek mozgósításának háborúja volt."

9 Uo. (3.) 172. o.

letlensége folytán nem adhatott választ arra a kérdésre, vajon a légierő valóban hadműveleti szinten befolyásolhatja-e a hadviselést? Napjainkban adva vannak a légierő hadászati eredményességének feltételei."

Elméletének vezérfonala: védelem a szárazföldön — tömeges támadás a levegőben. A szárazföldi erők — szerinte — nem képesek nagy mélységű csapást mérni az ellenségre, a védelem tűzereje, az erős páncélelhárítás és a műszaki akadályok tömege meghiúsíthatja a gyalogság és vele együtt a páncélos és gépesített csapatok támadását. Ezért a csapást a levegőbe kell áthelyezni és önálló légihadseregekkel kell végrehajtani. „A légierő — írta Douhet — megteremtette a »légi háború« teljesen új fogalmát és robbanóanyagokon kívül vegyi anyagokat, mérgező baktériumokat is szállíthat az ellenség területének bármely pontjára." A légierő által vívott háború „... független a földtől, hatása majdnem *korlátlanul* kiterjedhet az ellenséges terület egészére."[10]

A háború — szól jóslata — a légierő csapásaiból fog állni, amelyek elpusztítják az ellenség létfontosságú célpontjait, vagy megbénítják tevékenységét, súlyos veszteséget okoznak a hátország lakosságának és esetleg forradalmi megmozdulásokat idézhetnek elő, amelyek oda vezethetnek, hogy a tömegek saját kormányukat a háború abbahagyására kényszerítik.

A szárazföldi és a tengeri erőnek másodlagos szerepet szánt. Feladatukat elsősorban a légierő által kivívott siker teljessé tételében, az ellenség területének megszállásában látta: „... a szárazföldi hadsereg és flotta viszonylagos értéke elmarad a légierő értéke mögött. Természetesen nem állítom, hogy ezeket holnapra fel kell számolni... azt állítom egyelőre csupán, hogy a leggyorsabban törekedni kell fokozatos anyagi, gazdasági, technikai és stratégiai leépítésükre, illetve ezzel egyidejűleg a légierő egyre fokozódó kiépítésére. Minél határozottabban közelítünk e szélső értékek elérése felé, annál közelebb jutunk a holnap valóságának követelményeihez."[11]

A győzelem kivívásában elengedhetetlennek tartotta a hadászati kezdeményezés megragadását, melynek legfontosabb követelményeként a légiuralom megszerzését tekintette. „A légiuralom megszerzése azt jelenti: győzni! A levegőben alulmaradni reménytelenül vereséget jelent... A légiuralom megszerzéséért — vonta le végül a következtetést —, azért, hogy az ellenséget a repülésben, illetve légierejének alkalmazásában megakadályozzuk, meg kell fosztanunk minden lehetőségtől és részben a levegőben, de nagyrészt a támaszpontokon a műhelyekben, döntő pusztítást kell végeznünk hadászati, harcászati és gazdasági jellegű mögöttes területein. Ezt pedig csak a levegőből, csak az ellenséges ország mélységében végezhetjük és megvalósítására éppen ezért egyedül a légierő alkalmas. Légiháborús programunk legközelebbi határozott követelménye tehát továbbra is olyan légierő megteremtése, amely ezekre a feladatokra minden tekintetben alkalmas."[12] Douhet elmélete világszerte éveken át tartó heves vitát váltott ki katonai körökben. Hívei „a XX. század Clausewitzé-

10 Szemelvények a burzsoá katonai teoretikusok műveiből. (1.) Douhet: A légiuralom. (a ZMKA kiadása, 1971.) 6. o.
11 Uo. 12. o.
12 Uo. 11. o.

nek", „a levegő Schlieffenjének" nevezték, ellenfelei viszont végletesen egyoldalúnak tartották tanait. Nem kétséges, hogy a légierő szerepének túlbecsülése és az a felfogás, hogy egyedül is képes a háborús győzelem kivívására, nem állja meg helyét. Nem hallgatható el azonban az sem, hogy ő volt az első burzsoá katonai teoretikus, aki felismerte a repülőgépek előtt álló lehetőségeket és nagy előrelátással megkísérelte meghatározni a légierő fejlődésének útját, kiképzésének, harci tevékenységének, anyagi biztosításának kérdéseit.

A két világháború közötti burzsoá teoretikusok jelentős eredményeket értek el a hadművészet egyes kérdéseinek kutatásában, a jövő háborúja várható képének megrajzolásában. Legdöntőbb hiányosságuk azonban, hogy vizsgálatuk egyoldalú volt. Úgy vélték, az új harceszközök egyedül is képesek lesznek hadászati sikerek elérésére. Felismerték a haditechnika megnövekedett jelentőségét, de sokszor olyan eredményeket vártak tőle, amelyek meghaladták teljesítőképességét.

A technikai fejlődés adta lehetőségek teremtették meg a gyors lefolyású, minden területre kiterjedő háború, vagy ahogy sok teoretikus nevezte, a „villámháború" és a „totális háború" gondolatát is.

A második világháború utáni szakirodalom sokáig mindkettőt sajátosan német elméletnek tartotta. Ez arra vezethető vissza, hogy a villámháborút jellemző tömeges páncélos és légicsapásokat a németek valósították meg először a gyakorlatban. A totális háború eszméjét is *Ludendorff* német tábornok vetette fel elsőként a burzsoá teoretikusok közül. Abból indult ki, hogy a korszerű hadviselés kiterjed a hadban álló országok egész területére, ezért minden erőforrást a háború szolgálatába kell állítani. Mindez azonban nem bizonyítja ezeknek az elméleteknek sajátosan német voltát. *A villámháború és a totális háború gondolata a háború gépi korszakának körülményeiből ered, amelynek sajátosságait a szovjet, angol, francia és olasz teoretikusok is felismerték.* Valamennyien jól látták, hogy a technikai lehetőségek fokozódásával párhuzamosan növekszik a gyors döntés igénye és lehetősége, valamint ezzel együtt a gazdaság, illetve a lakosság mindent átfogó — totális — erőfeszítésének szükségessége. *Frunze*, a kimagasló szovjet katonai teoretikus és hadvezér, Ludendorff előtt tíz évvel már megállapította, hogy a jövő háborúját nem hadseregek vívják, hanem népek, hogy a háború igénybe veszi a hadviselő felek minden erőforrását és a háború mindent átfogó (totális) jellegű lesz.

A két világháború közötti időszak hadművészeti problémáinak kutatásában széles körű munkásságot fejtettek ki a fiatal szovjet állam katonai teoretikusai is. A szovjet hadtudomány képviselői is vizsgálták az elkövetkezendő háború jellegét és várható lefolyását. Elképzeléseik alapgondolata, hogy a háború hadászati eredményeit már nem a harcászati, hanem a hadműveleti sikerek határozzák meg. Emiatt fokozott figyelmet szenteltek a hadművészeti problémákon belül a hadműveletek elméleti, gyakorlati kérdéseinek. A hadműveleti kérdések kutatásánál a front- és hadsereg-típusú seregtestek tevékenységét vizsgálták. Ebből kiindulva igyekeztek megtalálni az erők és eszközök alkalmazásának legeredményesebb formáit, a főirányban való tömeges ütközetbe vetésük lehetőségeit, a

legcélszerűbb hadműveleti felépítés kialakításának módjait, valamint a manőverezőképesség és mozgékonyság fokozásának módszereit. Tökéletesítették a hadműveletek anyagi-technikai biztosítását, a csapatok együttműködését és vezetését.

A szovjet hadtudomány *Marx*, *Engels* és *Lenin* elméleti munkásságára és a világháborúban, valamint főleg a polgárháborúban szerzett tapasztalatokra támaszkodott. Első és a legkiemelkedőbb képviselője *Frunze* volt.

Műveiben az új típusú szocialista hadsereg szervezeti kérdései mellett nagy figyelmet szentelt a Szovjetunió és a kapitalista világ közötti esetleges háború kérdéseinek. E háborúnak szerinte három alapvető jellemvonása lesz. *Elsőként* a háború totális jellegét domborította ki:

„A háború — írta — mindent átfogó, határozott döntésre törekvő jellegű lesz. Nem egyedül a hadsereg, hanem az egész nép vívja. Minden erőforrás igénybevételét követeli, életre-halálra megy és minden tekintetében, még békeidőben fel kell rá készülni."[13]

Frunze a burzsoá katonai teoretikusokat messze megelőzve már 1925-ben leszögezte: „... Az arcvonal és a hátország kapcsolatainak napjainkban sokkal szorosabbnak, közvetlenebbnek és kiterjedtebbnek kell lennie. Az arcvonal életét és munkáját minden pillanatban a hátország munkája és állapota határozza meg és ebben az értelemben a *hadviselés súlypontja az arcvonalról hátrafelé, a hátország irányába tolódik el*... Az arcvonal, mint a közvetlen hadműveletek övezete, már nem eleven sorompó többé, amely elzárja az ellenség útját a hátországba. Ha már most a hadviselés közvetlen súlya az egész népre, az egész országra nehezedik, ha a hátország ilyen jelentőségre tesz szert a hadműveletek általános menetében, akkor természetesen az a feladat lép előtérbe, hogy a hátországot még békeidőben minden oldalról tervszerűen felkészítsük."

A *második* sajátosság Frunze szerint a háború elhúzódó jellege: „Ha a legerősebb ellenfelek ütköznek meg egymással, nem lehet egy csapással döntést elérniük. A háború hosszan tartó és elkeseredett küzdelem jellegét ölti, amely a hadviselő fél egész gazdasági és politikai alapját próbára teszi. Ez azt jelenti, hogy a *villámhadászatról, a döntő csapások hadászatáról a kifárasztás hadászatára térnek át.*"[14]

Frunze azonban ezt a jelenséget nem megváltoztathatatlan törvényszerűségnek fogta fel. Hangsúlyozta, hogy a kapitalista országok belső ellentmondásainak kiéleződése, az osztályharc fokozódása gyengíti a burzsoá államok katonai erejét és ebben az esetben lehetséges a gyors döntés. „Minél jobban kiéleződik az osztályellentét az ellenség táborában — emelte ki — annál előnyösebb ez a stratégia, annál kedvezőbb kilátás van a sikerre. De ugyanakkor továbbra is érvényes marad, hogy hosszú és szívós háborúra kell felkészülnünk. Mivel két ellentétes világ összeütközéséről van szó, ez élet halál harcot jelent."

A győzelem, a támadás gyors sikere, a minél nagyobb fokú manőverezőképességtől függ. Ezért Frunze az eljövendő háború *harmadik* fő sajátosságaként a magas fokú manőverező jelleget emelte ki. „Ebből követ-

13 *M. V. Frunze* válogatott művei. Budapest, 1959. II. k. 173. o.
14 Uo. 172. o.

kezik — vonja le a tanulságot —, hogy hadseregünket a legnagyobb aktivitás szellemében kell nevelnünk, elő kell készítenünk arra, hogy erélyes, határozott és bátor támadó hadműveletekkel hajtsa végre feladatait... Parancsnokainkat főképpen a manőverezés szellemében kell nevelnünk és a Vörös Hadsereg egész állományát meg kell tanítani a manőverek gyors és tervszerű végrehajtásának művészetére."[15]

Mindezeket figyelembe véve meghatározta a szovjet hadművészet leglényegesebb vonásait: a csapatok határozott, aktív tevékenységét, a lendületes előretörést, a hadműveletek mozgékonyságát és manőverező jellegét. Az állásharcot másodlagosnak és kényszermegoldásnak tartotta. Azt vallotta, hogy a fő harcmód a támadás a manőverek alkalmazásával, a védelem csupán ideiglenes lehet és legfontosabb feladata a támadásba való átmenet feltételeinek megteremtése lesz.

Frunze munkássága megszabta a szovjet hadtudomány elméleti kutatásainak irányát. A szovjet katonai teoretikusok az ő gondolatait fejlesztették tovább és fokozott figyelmet fordítottak a hadműveletek, a hadműveleti művészet elméleti kérdéseinek tisztázására, illetve kimunkálására.

1929-ben jelent meg *Triandofillov* munkája „A korszerű hadseregek hadműveleteinek jellege" címmel.

Triandofillov elsősorban a csapásmérő összfegyvernemi hadsereg tevékenységén keresztül vizsgálta a hadműveleti művészet egyes kérdéseit. Részletesen elemezte a hadsereg menetének, az ütközet kibontakozásának és lefolyásának, a széles arcvonalon folyó támadásnak, az áttörésnek és az egymás utáni folyamatos hadműveleteknek a problémáit. Megállapította, hogy a zárt, összefüggő arcvonalak létrejöttével az áttörés jelentősége nagy mértékben megnövekedett. „Napjainkban — írta —, amikor lehetőség van arra, hogy 3—5 nap alatt az arcvonal egy szakaszára 10—15 hadosztályt átdobjanak, a nagy áttörések végrehajtása rendkívül bonyolulttá vált. Ma az áttörés csak akkor járhat eredménnyel, ha sikerült lekötni az ellenség erőinek jelentős részét, ha a csapás iránya az áttörő csapatokat kedvező hadműveleti helyzetbe hozza az ellenség más arcvonalához viszonyítva, és ha a csapásmérő csoportosítás kijut azokra az utakra, ahonnan ki lehet fejleszteni a csapást az ellenség szárnyára és hátába."[16]

Az első csapással Triandofillov szerint az adott arcvonalszakaszon levő ellenséges erőknek felét, de legalább egyharmadát szét kell zúzni. Az ellenségnek, ha sikeres ellencsapást akar indítani, legkevesebb 15—20 hadosztályt kell összpontosítani. Erre egy 60—65 hadosztállyal rendelkező hadsereg nem képes.

Triandofillov ezzel bebizonyította, hogy az átszervezett szovjet hadsereg a várható ellenséggel, azaz a lengyel, román burzsoá csapatokkal, illetve a balti államok fegyveres erőivel szemben — miután ezek hadosztályainak száma nem éri el ezt az erőt — sikeresen veheti fel a küzdelmet.

15 Uo. 24—25. o.
16 Szemelvények a szovjet katonai teoretikusok és katonai írók műveiből (1917—1960) (a ZMKA kiadása 1969.) 92. o.

A csapásnak az ellenség mind nagyobb mélységére kell kiterjednie. Megállapította: „A korszerű hadseregek védelmének mai mélysége mellett a megkerülést olyan mélyre kell irányítani, hogy az ne csak a védelem szárnyának egyszerű visszaszorítására vezessen. A nagyméretű csapásnak nemcsak közvetlenül a harcászati mélységet kell átfognia, hanem az egész arcvonalat, a hadseregtartalékokkal együtt, hogy lekösse az ellenség egész erejét. Mélységének a 35—50 km-t legalább el kell érnie. Végrehajtására négy-öt hadtestet kell kijelölni, megfelelő mennyiségű lovassággal és gépkocsin szállított csapatokkal."[17]

Triandofillov a harckocsikat még csak a harcászati mélység áttörésénél, a gyalogság közvetlen támogatására vette figyelembe. A hadműveleti sikert a lovasság tömegének nagymélységű tevékenységétől várta. (A szovjet szabályzat 1927-ben a hadsereglovasság körülbelül 100 km mélységű előretörésével számolt.)

Triandofillov munkásságát *Isszerszon* fejlesztette tovább. Vizsgálatának középpontjába ő is a hadműveleti művészet kérdéseit állította. A hadművészet új ágának történeti fejlődését elemezve megállapította, hogy a technikai fejlődés, a gépi korszak törvényszerűen vezetett a hadműveleti művészet kialakulásához. Felismerte, hogy az új korszakban a győzelem kivívásának legfontosabb követelménye a hadműveleti siker kifejlesztése a mélységben, és hogy erre a lovasság már nem, hanem csak a páncélos és gépesített csapatok képesek. Bizonyította, hogy a harckocsi- és gépesített magasabbegységek, valamint a légierő a korszerű háborúnak olyan hatalmas eszközei, amelyek a mélységbe mért csapást nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is teszik. Ez a kor követelménye. Rámutatott, hogy a védelem erőinek állandó növekedése és mély kiépítettsége megköveteli a támadó csoportosítás mély felépítését, hogy a csapás ereje fokozható legyen. „... világosan és egyértelműen ki kell mondanunk — írta —, hogy a győzelem azé lesz, aki a mélységbe mér csapást." Kijelenti továbbá, hogy a korszerű viszonyok között a fegyveres erők létszáma még jobban megnövekszik és nincs létjogosultsága a kis hadseregekről szóló elméleteknek.[18]

A nagy mélységben kibontakozó hadműveletek a csapatok vezetésének új módszereit is követelik. „A parancsnoknak — hangsúlyozta Isszerszon — az áttörés arcvonalához közel telepített hadműveleti vezetési ponton kell tartózkodnia, így... közvetlen közelségbe kerül a helyzettel és érezni fogja az arcvonal érverését. A törzs vezető hadműveleti része állandóan a hadseregparancsnok közelében tartózkodik. A második rész a mélységben helyezkedik el és szabályozza a mély hadműveleti felépítés magasabbegységeinek mozgását. A törzs harmadik része a hadtápterületen települ, kb. a vasúti kirakóállomások vonalában és irányítja az utánpótlás egész mechanizmusát a hadművelet teljes mélységére. Így tehát a hadművelet vezetése is mélyen lépcsőzött lesz."[19]

Ezeket a gondolatokat tette magáévá és fejlesztette tovább *Tuhacsevszkij*, a Szovjetunió marsallja is.

17 Uo. 93. o.
18 Uo. 64. o.
19 Uo. 67. o.

Tuhacsevszkij elsősorban a hadműveleti siker kifejlesztésének lehetőségeit vizsgálta. Az ellenség védelmének áttörésére — figyelembe véve, hogy a várható ellenségnek nem lesznek szabad szárnyai — az arcból mért csapást tartotta célravezetőnek, amely a főirányban az erők és eszközök döntő fölényét, különösen a harckocsik, a tüzérség és a légierő tömeges alkalmazását követeli. A hadműveleti siker megteremtésének feladatát a döntően gépesített csapatokból álló, úgynevezett „sikerkifejlesztő lépcsőre" bízta.

A hadműveleti mélységbe való kijutás létrehozza az ellenség bekerítésének lehetőségét is. Ehhez megfelelő módon bénítani kell az ellenség tartalékainak mozgását. Ezt a feladatot a légierő csapásaival és hadműveleti légideszant csapatokkal gondolta megoldani. A hátország bénítása, a mélységben levő ellenséges erők egész összehangolt rendszerének feldarabolása Tuhacsevszkij szerint végrehajtható légideszantok segítségével, melyeket a front-, hadsereg-, hadtesttartalékok elhelyezési körletei között kell ledobni. Vasutakat, utakat igen könnyen lehet elfoglalni és szétrombolni még kis erőkkel is, ezenkívül mélyen tagolt rombolási zónákat kell képezni, amelyek leküzdése és helyreállítása az ellenségtől sok időt vesz igénybe. „Ha mindezekhez még hozzávesszük a maradó hatású mérgező anyagok alkalmazásának lehetőségét, akkor ezeknek a csapatoknak a jelentősége még jobban szembetűnik... A szétdarabolt ellenségnek a mélységben való megsemmisítését és a siker kiaknázását — szögezte le Tuhacsevszkij — a gépesített egységek fogják végrehajtani... Az új harceszközök új formákat, teljes és gyökeres átállást követelnek. Aki ezt az átállást átalussza, lehet, hogy többé nem is ébred fel."[20]

A szovjet katonai teoretikusok munkássága végső soron az úgynevezett *„mély hadművelet" elméletének kialakításához vezetett.* Ez az elmélet megfelelt a korszerű háború követelményeinek, a fegyveres küzdelem várható jelenségeinek, a legújabb technikai eszközökkel ellátott tömeghadsereg alkalmazásának. Lényege, hogy a támadó feladatot csak az ellenség védelmének teljes mélységére kiterjedő megsemmisítő csapásokkal lehet megoldani. Végrehajtását a következőképpen tervezték:

A hadműveleti felépítés *első* lépcsőjeként *„légi lépcsőt"* szerveztek, amely a front és a hadsereg légierejéből és légideszantcsapatokból állt. Feladata a hadműveleti mélység bénítása és a tartalékok előrevonásának megakadályozása.

A *második* hadműveleti lépcsőt, az úgynevezett *„rohamlépcsőt"*, a csapásmérő hadsereg harckocsikkal és tüzérséggel megerősített lövészhadtestei alkották. Feladatuk a harcászati mélység rövid idő alatti áttörése és a hadműveleti mélységbe való gyors kijutás biztosítása.

A *harmadik, a „sikerkifejlesztő lépcső"* kapta a legfontosabb feladatot, a hadműveleti siker kifejlesztését. Állományába gépesített és lovashadtestek tartoztak, amelyek a hadműveleti mélységben kijelölt terepszakaszról kerültek ütközetbe vetésre.

A „mély hadművelet" elméletének megalkotása és elveinek szabályzatokban való lefektetése a szovjet hadművészet fontos eredménye volt. Kiutat mutatott az állásháború zsákutcájából és lehetővé tette a gyors,

20 Uo. 19. o.

manőverező hadműveletek végrehajtását. A személyi kultusz kialakulásával azonban sok meghatározását kétségbe vonták, mert kidolgozásában olyan katonai vezetők is részt vettek, akik később a koncepciós perekben szerepeltek. A mély hadművelet elmélete, annak szervezési és alkalmazási kérdései lekerültek a kutatás napirendjéről.

A haditechnika gyors fejlődése, a légierő, a páncélos és gépesített csapatok növekvő harci ereje, a fegyveres erők új lehetőségei megnövelték az ellenség területére való váratlan betörések és a háború rövid idő alatti befejezésének kilátásait. Ilyen körülmények között előtérbe kerültek a *háború kezdeti időszakának kérdései.* Ez a kifejezés csak az első világháború után jelent meg a katonai szakirodalomban. Az a feltételezés, hogy az új haditechnikai eszközök tömeges alkalmazásával már a háború kezdetén érzékeny csapás mérhető az ellenség erőire, már a háború kezdetén lényegesen megváltoztatta a csapatok hadászati összpontosításának és felvonulásának körülményeit, következésképpen tevékenységük egész jellegét. Ezért kerültek előtérbe mind a szovjet, mind a nyugati katonai szakemberek munkáiban a háború kezdeti időszakának problémái.

A különböző katonai szakírók különféleképpen elemezték és értékelték a jövő háború kezdeti időszaka eseményeinek valószínű jellegét. Annak ellenére azonban, hogy több pontban nézeteltérés volt közöttük, a szerzők többsége egyetértett abban, hogy *a háború kezdeti időszakán azt a rövid időközt kell érteni, amely a hadüzenetet a felek főerőinek részvételével végrehajtott első nagy hadművelettől elválasztja.*

A katonai teoretikusok ennek eseményei közé az alábbiakat sorolták:

— a hadüzenet; a hadsereg, valamint a flotta mozgósítása;

— a mozgósítás biztosításával és a csapatok összpontosításával összefüggő hadműveletek (határmenti ütközetek);

— a csapatok hadászati összpontosítása az államhatáron és a flotta erőinek összpontosítása azokon a támaszpontokon, amelyekről a harccselekmények során legjobban alkalmazhatók;

— a főerők felvonulása a haditerv szerint és az első döntő hadműveletek megindulási helyzeteinek elfoglalása.

Ezen az elméleten nagyon érződik, hogy a tartalom meghatározásánál a szakírók az első világháború kezdetének eseményeire támaszkodtak.

A harmincas években lényegesen módosult a „háború kezdeti időszakának" fogalma. A módosítás abból származott, hogy mindenütt már békeidőben olyan harcra kész hadseregeket igyekeztek szervezni, amelyek lehetővé tehették a háború meglepetésszerű megkezdését, az aktív hadműveletek azonnali megindítását, nemcsak a levegőben, hanem a földön is.

E változásokat visszatükrözte az a „Hadműveleti szótár" is, amelyet a Vörös Hadsereg Vezérkari Akadémiája 1940-ben adott ki.

„A háború kezdeti időszaka a korábbi értelmezés szerint — olvassuk ebben a szótárban — a hadüzenet és az első hadműveletek megindulása közti időszak. A korszerű (mai) háborúkban rendszerint nincs hadüzenet, ezeket egyszerűen elkezdi a hadműveletekre bizonyos mértékben már felkészült fél. Ezért a háború kezdeti időszakán ma már azt az időt ért-

hetjük, amely a harci tevékenység megkezdése és a fegyveres erők zömének hadműveleti alkalmazása között telik el."

A katonai teoretikusok és a szakírók zöme azt többé-kevésbé jól látta, hogy a kezdeti időszakban folyó tevékenység meghatározhatja az egész háború lefolyását. Azt is helyesen értékelték, hogy mindez más lesz, mint az első világháborúban volt. Általában az a vélemény alakult ki, hogy a gyors döntés az ellenség területére való váratlan betöréssel érhető el és ebből a célból, illetve ennek megakadályozására állandóan fegyverben kell tartani az erre kijelölt úgynevezett „fedező" hadsereget. E hadsereg feladata végrehajtásának formáit azonban különbözőképpen képzelték el. A francia *Allehaut*, a szovjet *E. Silovszkij* és *M. Tyihonov* úgy vélték, hogy a fedező hadseregek fő feladata az ellenség területén hadászati szempontból kedvező terepszakaszok birtokba vétele és tartása mindaddig, míg a mozgósítással felállított főerők beérkeznek és megindítják a döntő hadműveleteket. Ez annál gyorsabban és biztosabban megtörténik, minél gyorsabban hajtják végre a mozgósítást. Erre lehetőséget ad, ha a mozgósítást már a háború előtt, az úgynevezett „veszélyeztetettségi időszakban" megkezdik. Az ellenséges mozgósítás megakadályozására viszont haladék nélkül meg kell indítani a támadást. A feladat tehát — mint M. Tyihonov írta — „... észrevétlenül és gyorsan olyan erőt létrehozni, amely lehetőséget nyújt nemcsak a határ átlépésére és a harctevékenység megindítására, hanem az ellenség szétzúzásának megkezdésére, illetve befejezésére is, még mielőtt az a mozgósítást végre tudná hajtani." Ez az elmélet felelt meg a hadászati elgondolásoknak, ez volt a korszerű, de a hivatalos állami doktrína nem fogadta el. Úgy vélték, még 1940-ben is, hogy a Szovjetunió ellen nem kezdődhet a háború hadüzenet nélkül és lesz idő a tervszerű mozgósításra, a főerők felvonultatására.

Más következtetésre jutott a szovjet *V. Melikov* és *R. Eidemann*. Azt az elképzelést, hogy a háború kezdeti időszakát a „fedező", vagy ahogy Melikov nevezte, „a betörésre szolgáló hadsereg" hadműveletei fogják jellemezni, elfogadták, de ezeket nem akarták még a mozgósítás előtt megindítani. Úgy vélték, hogy előbb mozgósítanak és a főerők szétbontakoznak, majd csak azután kezdődnek a határozott és döntést kereső hadműveletek.

Lényegében hasonló nézeteket vallott a francia *Culman* is. Úgy vélte, hogy a fedező hadseregek elsődleges feladata az ellenség támadásának megállítása és a védelem stabilitásának biztosítása. Ezalatt bontakoznak szét a főerők és indul meg az ellentámadás. A Szovjetunióban és Franciaországban is ez az elképzelés vált a hivatalos nézetek alapjává.

A német katonai elmélet a fedező hadseregek gondolatát elvetette és a kezdeti hadműveleteket hadüzenet nélkül, azonnal a főerőkkel tervezte megindítani. „... a holnap hadászatának — hangsúlyozták a német teoretikusok — arra kell törekednie, hogy az összes meglevő erőket a háború megkezdésének első napjaira összpontosítsa. El kell érni, hogy a váratlan támadás hatásossága olyan legyen, hogy az ellenséget megfossza a védelem megszervezésének lehetőségétől. Más szavakkal: a háborút hatalmas erőkkel, meglepően kell megkezdeni és rövid idő alatt jelentős eredményeket elérni."

A két világháború közötti időszakban tehát a hadművészet fejlődésében számottevő eredmények születtek. A technika fejlődése új harceszközök megjelenéséhez vezetett, ez minőségi változást hozott a fegyveres erők szervezésében és átalakította a háború, a hadművelet és a harc megvívásának módjait.

Új haderő- és fegyvernemek jelentek meg. Megnőtt a csapatok tűz- és csapásmérő ereje, mozgékonysága.

Az egyes országok nagy létszámú, többé-kevésbé korszerűen felszerelt hadseregeket tartottak fegyverben, amelyek képesek voltak váratlan, nagyerejű csapásokra.

Mind a szovjet, mind a burzsoá katonai szakemberek igen sok hadművészeti problémát oldottak meg. A szovjet teoretikusok különösen a hadműveleti művészet elméleti kérdéseinek kimunkálásában értek el figyelemre méltó eredményeket. Kialakították a korszerű hadműveletek szervezésének és a benne részt vevő csapatok, seregtestek vezetésének tudományos elméletét és gyakorlatát, amely a második világháborúban tovább fejlődött, és mint a hadművészet második jelentős ága, minden vonatkozásban létjogosultságot nyert.

TÓTH SÁNDOR

NEGYEDSZÁZAD A KATONAI KÖNYVKIADÁS SZOLGÁLATÁBAN 25 ÉVES A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ

25 évvel ezelőtt, 1951. március 20-án jelent meg a Honvéd Kiadó Intézet, a Zrínyi Katonai Kiadó elődje alapításáról szóló rendelet. Ekkorra ugyanis a szocialista hadtudomány eredményei felhasználásának és a harckészültség fejlesztésének megnövekedett feladatai — a szabályzatok, a szakmai és ideológiai művek, a propaganda- és agitációs kiadványok gondozása, valamint a katonai sajtó megjelentetése és terjesztése terén — már túlnőttek a Politikai Főcsoportfőnökség és a Vezérkar kebelében korábban megállapított kereteken. Az önálló katonai könyvkiadás intézményesítését tehát a Magyar Néphadsereg addig elért fejlődéséből keletkezett reális szükségletek követelték meg. Az azóta eltelt negyedszázad kiadói tevékenységéről pedig joggal elmondható, hogy mindenben igazolta a hozzá fűződő várakozásokat. A Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában 25 év alatt több mint ezer különféle mű hagyta el a nyomdát és került könyvárusi forgalomba, 12 millió példányban. Nem marad el e számok mögött a hadsereg és a társ fegyveres testületek számára belső terjesztéssel forgalmazott különböző kiadványok mennyisége sem. S ezek a munkák tartalmi, minőségi vonatkozásban jól betöltik funkciójukat. Hasznosan szolgálják a Magyar Néphadsereg személyi állományának szakmai és ideológiai fejlődését, a szocialista hadtudomány eredményeinek széles körű elterjesztését, a hadtörténelmi ismeretek gyarapítását, a hazafias-honvédelmi nevelés szükségleteinek kielégítését.

Az évforduló adta lehetőséggel élve, a kiadó tevékenységének bennünket legközvetlenebbül érdeklő területéről, a *hadtudományi* és *hadtörténeti* munkák gondozásáról kívánunk áttekintést adni. Hosszú évek tapasztalatai igazolják, hogy e tudományterület, illetve tudományág kutatási eredményei iránt élénk figyelem nyilvánul meg. Ezt a megismerési igényt a kiadó kezdettől tervszerűen igyekezett kielégíteni, és — ismereteink szerint — a jövőre vonatkozó terveiben is jelentős kereteket biztosít ilyen tárgyú művek megjelentetésére.

Az eddig kiadott munkák közül elsőként említjük a hadügy fejlődésének különböző kérdéseit tárgyaló köteteket, melyek egy része a „Hadtudomány klasszikusai" sorozatban került az olvasók kezébe. Így Lenin írásai „A háborúról, a hadseregről és a hadtudományról"; Engels válogatott katonai cikkeinek és tanulmányainak gyűjteménye; Clausewitz klasszikus munkája „A háborúról"; Frunze válogatott művei; Zrínyi Miklós hadtudományi munkái és két válogatás a hadművészet ókori, illetve középkori klasszikusainak írásaiból. Mellettük sorjáznak Tuhacsevszkij a Stromfeld válogatott írásai, valamint szovjet szerzői kollektíváknak A marxizmus—leninizmus a háborúról és a hadseregről, Hadászat, Harcászat, A hadügy forradalma, Lenin és

a fegyveres erők, 50 éves a Szovjet Hadsereg című kötetei; magyar szerzői munkaközösségek a hadtudományi kutatás alapvető kérdéseivel foglalkozó, Razinnak a hadművészet történetét, Szavkinnak a hadműveleti művészet és a harcászat alapelveit, a Milstein—Szlobogyenko szerzőpárnak a két világháború közti burzsoá katonai elméleteket bemutató munkái, hogy csak a legfontosabbakról szóljunk.

E műveknek a címekben is érzékelhető tematikai sokrétűsége jól példázza, hogy a Zrínyi Katonai Kiadó milyen fontosnak tekinti a hadtudományi ismeretterjesztést, s mennyire kiterjedt munkát fejt ki annak érdekében, hogy az olvasók — katonák és nem katonák egyaránt — megismerjék a hadügy fejlődésének törvényszerűségeit, nemkülönben a korunkban végbemenő hadügyi forradalom kérdéseit, a szocialista hadtudomány alapvető tanításait. Ezeknek a könyveknek a közreadásával ugyanakkor túl is lépett a lakosság honvédelmi felkészítéséhez történő hozzájárulás keretén és hatékonyan hozzájárult a hadtudományi kutatómunka fellendüléséhez a Magyar Néphadseregben.

Sokat tett a kiadó a marxista hadtörténetírás eredményeinek publikálása terén is. Ez irányú tevékenysége részint magyar kutatók műveinek, részint a legnevesebb szovjet hadtörténészek Magyarországon érdeklődésre számot tartó könyveinek, valamint szovjet hadvezérek memoárjainak megjelentetésében nyilvánult meg. A magyar marxista hadtörténetkutatók kezdettől alapvető feladata népünk függetlenségi és szabadságharcai történetének feltárása és a proletariátus forradalmi, fegyveres küzdelmeinek bemutatása. E cél szolgálatában áll a Hadtörténelmi Közlemények, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos folyóirata is, amely rendszeresen közli a kutatómunka részeredményeit. Folyóiratunk kiadója és terjesztője, több mint két évtizede, a Zrínyi Katonai Kiadó.

A magyar hadtörténetírásnak a kiadó gondozásában önálló kötetként megjelent termékei közül Sugár István munkája, Eger 1552. évi ostromáról, a törökellenes harcok egy fontos eseményét tárgyalja, Tóth Gyula biográfiája Balogh Ádám kuruc brigadérosról pedig hadtörténeti áttekintést ad a Rákóczi-szabadságharc több ütközetéről és csatájáról. Borus József Dembinszki fővezérsége és a kápolnai csata című monográfiája az 1848—49-es szabadságharc egyik sokat vitatott problémájának tisztázásához nyújt segítséget.

A kiadó több értékes mű megjelentetésével járult hozzá, hogy a széles olvasóközönség megismerje a dicsőséges Tanácsköztársaság és honvédő harcainak történetét. Liptai Ervin A Magyar Vörös Hadsereg harcai és Vöröskatonák előre! című monográfiái; Árokay Lajos Jöjjetek ezrével című összeállítása; Hetés Tibor A 80. nemzetközi dandár című kötete, A Magyar Vörös Hadsereg hadműveleti naplója és más kiadványok reprezentálják a magyar hadtörténészeknek a Tanácsköztársaság katonai történetére vonatkozó kutatási eredményeit.

Népünk legújabb kori forradalmi hagyományainak megismertetését segítette elő az olyan kiadványok megjelentetése, mint a Györkei Jenő—Józsa Antal szerzőpár Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban; Györkei Jenő Magyarok az Amur partján, Frunze magyar

testőrei, Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában és Nemzetközi brigádok a spanyol szabadságharcban című népszerűsítő munkái.

A Horthy-hadsereg történetének tanulmányozásához járult hozzá a kiadó a Csak szolgálati használatra! című dokumentumkötet; Pataki István Az ellenforradalom hadserege; Godó Ágnes—Sztana Béla A Horthy-rendszer katonai ideológiája; Horváth Miklós A 2. hadsereg pusztulása a Donnál című kötetének közreadásával.

Számottevő a kiadó tevékenysége a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetével foglalkozó munkák publikálása terén is. Így például Harsányi János Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen című kötetéből az eddig feltárt dokumentumokat ismerheti meg az olvasó. A téma neves kutatói írták a Fegyverrel a fasizmus ellen című tanulmánykötetet. Gazsi József Egy zászlóalj krónikája című könyve a XIII. kerületi KISKA-alakulatnak állít emléket. Godó Ágnes Magyarok a Jugoszláv Népfelszabadító Háborúban című monográfiája a téma első részletes tudományos feldolgozása. Fábry József A szabadságért harcoltunk és Görgényi Dániel Signum Laudis című memoárjai a hadifoglyok antifasiszta mozgalmának történetébe engednek bepillantást.

Széles körű társadalmi igény kielégítéséhez járult hozzá eredményesen a Zrínyi Katonai Kiadó a hazánk felszabadításáért vívott harcok történetét tárgyaló művek megjelentetésével is. A 10. évfordulóra kiadott antológia mellett a Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből és Hazánk felszabadulása 1944—1945 címmel szovjet, bolgár, román és jugoszláv művekből készített két válogatás; Zaharov: A 2. és 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában; Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon és A budapesti hadművelet; Árokay Lajos: Emlékező tájak; Ölvedi Ignác: A budai vár és a debreceni csata; Godó Ágnes: Drávától a Muráig című monográfiája, a 30. évfordulóra pedig magyar és szovjet szerzők tollából a Magyarország felszabadítása című tanulmánykötet jelzik, milyen komoly figyelmet fordít a kiadó a témában végzett kutatások legújabb eredményeinek publikálására.

A Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában jelentek meg a Magyar Néphadsereg történetének kutatásában elért eredményeket felmutató kiadványok: Mucs Sándor A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945—1948 és Munk Károly A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig című monográfiái. Ide sorol az Új haza, új hadsereg című visszaemlékezés-gyűjtemény és Kis András A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig című munkája, mely utóbbi döntően az 1947-es demokráciaellenes összeesküvés katonai szálait vizsgálja.

Feltétlenül említést érdemelnek még a magyar szerzők művei közül az MSZMP honvédelmi politikájával, a NATO és a Varsói Szerződés történetével foglalkozó kötetek, Ács Tibor Hadsereg és politika a harmadik világban című népszerű munkája, valamint Csillag Ferenc Kézi lőfegyverek és a hadművészet továbbá Kardok történelmünkben című kiadványai.

A szovjet hadtörténetírás termékei közül a Zrínyi Katonai Kiadó mindenekelőtt a második világháború történetével foglalkozó munkák megjelentetését tekintette fontos feladatának. Nagyszabású vállalkozása volt a hatkötetes Nagy Honvédő Háború történetének kiadása, majd ehhez kapcsoló-

dóan az olyan jeles szovjet katonai személyiségek emlékiratainak a magyar olvasók számára hozzáférhetővé tétele, mint Bugyonnij, Vorosilov, Zsukov, Vasziljevszkij, Rokosszovszkij, Konyev, Csujkov és Bagramjan marsallok, valamint Stemenko és Batov tábornokok, s Kuznyecov tengernagy. Werth Oroszország nagy háborúja című művét is az orosz nyelvű kiadás alapján jelentette meg a kiadó.

A szovjet hadtörténetírás tevékenyen részt vesz a két világrendszer között folyó ideológiai harcban, s különös gondot fordít a második világháború története burzsoá meghamisítóinak leleplezésére. Az ezzel foglalkozó számos mű közül az olvasók a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában ismerhették meg A második világháború történetének meghamisítói ellen és a Nagy hazugság a háborúról című tanulmánykötetet, valamint Szekisztov Háború és politika című könyvét.

Úgy véljük, ez a teljességre igényt nem tartó áttekintés is, amely tudatosan figyelmen kívül hagyta a katonai vezetéssel, kiképzéssel és neveléssel, elő- és utóképzéssel stb. foglalkozó különböző szakmai kiadványokat, képet ad a kiadó eddigi tevékenységéről, amelyet a széles olvasóközönség is elismeréssel fogadott. Teljes mértékben jogos az a megállapítás, hogy a Zrínyi Katonai Kiadó a hadtudományi és hadtörténeti művek megjelentetésével hézagpótló helyet tölt be a magyar könyvkiadásban.

A kiadó új ötéves terve az elért eredményekhez méltó folytatást ígér. Megkezdődik A második világháború története című tizenkét kötetes szovjet összefoglaló mű magyar nyelvű kiadása. Megjelennek újabb jelentős katonai személyiségek memoárjai. Kiadásra kerül az első magyar marxista hadtörténeti szintézis. Több monográfia tárgyalja a magyar hadtörténet különböző korszakait. S a felsorolást még folytathatnánk. A szép terv megvalósításához a negyedszázados jubileumához érkezett Zrínyi Katonai Kiadónak sok sikert kívánunk.

DOKUMENTUMOK

MOLNÁR PÁL

RÉSZLETEK A 11/I. HONVÉD TÁBORI TÜZÉROSZTÁLY NAPLÓJÁBÓL*

A címben szereplő alegység az 1945. március 4-én Debrecenben felállított 6. honvéd gyaloghadosztály hadrendjében szervezett 11. honvéd tüzérezred** egyik alakulata volt. Az egységhez tartozott még a 11/II. könnyű tüzérosztály — az I-höz hasonlóan két tarackos üteggel — és a 6. légvédelmi ágyús üteg. A véglegesített hadi állománytáblában a tüzérezred összlétszámát 1059 főben állapították meg.

Az új, demokratikus magyar hadsereg elsőként létrehozott magasabbegységének szervező munkája szerfölött nehéz gazdasági és rendkívül bonyolult társadalmi-politikai viszonyok közepette kezdődött: a fegyverszüneti egyezmény 1945. január 20-án történő aláírásának időszakában ugyanis az ország nyugati felében még folytak a hadműveletek. Ily módon a hadseregszervezők a 6. hadosztály anyagi-személyi szükségleteit illetően is csak a szovjet hadseregre és a felszabadított országrész szinte teljesen szétrombolt és kifosztott gazdasági bázisaira és a hosszú háború során elszegényedett népére támaszkodhattak. Ám az a hír, hogy a szövetséges hatalmak és Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának képviselői által aláírt fegyverszüneti egyezmény lehetőséget nyújt rá, hogy a magyar nép fegyveres erővel vegyen részt hazája felszabadításában és a hitleri fasizmus végleges megsemmisítésében, mozgásba hozta a felszabadított országrész lakosságát.

A megye városaiból és falvaiból nemcsak önkéntesek indultak Debrecenbe, hogy az ott szerveződő hadosztály katonájaként a volt magyar hadifoglyokkal együtt harcoljanak majdan hazájuk becsületének visszaszerzéséért, hanem élelmiszerrel és a menekülő horthysta hadsereg által visszahagyott és a HM felhívására összegyűjtött katonai felszerelésekkel megrakott szekérkaravánok is. Nemegy Debrecen környéki község lakossága még pénzzel is megtoldotta a Pavillon-laktanyában katonáskodó „fiainak"

* A naplót a tüzérosztály volt parancsnoka, Hetey Sándor őrizte meg és adta át a Hadtörténelmi Levéltárnak. E nemes cselekedetét megköszönve reméljük, hogy példáját követik mások is: azok a volt 6. hadosztálybeli parancsnokok, nevelőtisztek és nevelők, akik eddig még nem küldték el a 6. hadosztály és alárendelt alakulatai életével és tevékenységével kapcsolatos visszaemlékezésüket, az emlékként őrzött iratokat, naplókat, csapatújságokat (Gyorsposta, Honvéd Híradó, Néphadsereg, Úttörő) és a „házilag" sokszorosított, kézírással másolt helyi újságokat (például Táncsics), valamint a különböző rendezvényeket, eseményeket megörökítő fényképeket.

** *Mucs—Gellért—Molnár:* Elődök nyomában. Budapest, 1965. 69—95. c. — Rövid összefoglaló a 11. tábori tüzérezred életéről.

A HM debreceni székháza — 1945

küldött adományát. Olykor levelet is mellékeltek hozzá: „... szűkében vagyunk mi is az eleségnek..., de a kevésből is adunk, mert tudjuk, hogy jó ügyet szolgáltok." Ezek a megnyilvánulások azt bizonyítják, hogy a magyar nép kezdettől fogva sajátjának tekintette az új hadsereget és erejéhez mérten támogatta is azt.

1945. április 16-án elérkezett a várva várt pillanat: a 10 479 főt számláló 6. gyaloghadosztály parancsot kapott a hadműveleti területre való elvonulásra. A 11. tüzérezred az első szerelvénnyel hagyta el Debrecen vasútállomását, ahová a város lakossága is kikísérte.

A tüzérek szerelvénye április 23-án 23.30-kor gördült be Körmend vasútállomására, ahol nyomban kirakodtak és elindultak a szállásCsinálók által már előkészített elhelyezési körletükbe. A 11. tüzérezred Szent Katalin Harmisch körzetében települt. A 11/I. tábori tüzérosztály Szentkatalinban rendezkedett be. Itt készült a várható bevetésre, amelyre azonban már nem került sor: a szovjet hadsereg csapásainak súlya alatt összeomlott a hitlerista hadsereg. Ezt követően a tüzérek is az erdőkbe bújkáló fasiszta katonákat és a szétszórtan visszahagyott katonai felszereléseket szedték össze.

1945. május 13-án a 3. Ukrán Front parancsnokától, Tolbuhin marsalltól a 6. hadosztály parancsnoka is megkapta a visszatérésre vonatkozó intézkedéseket.

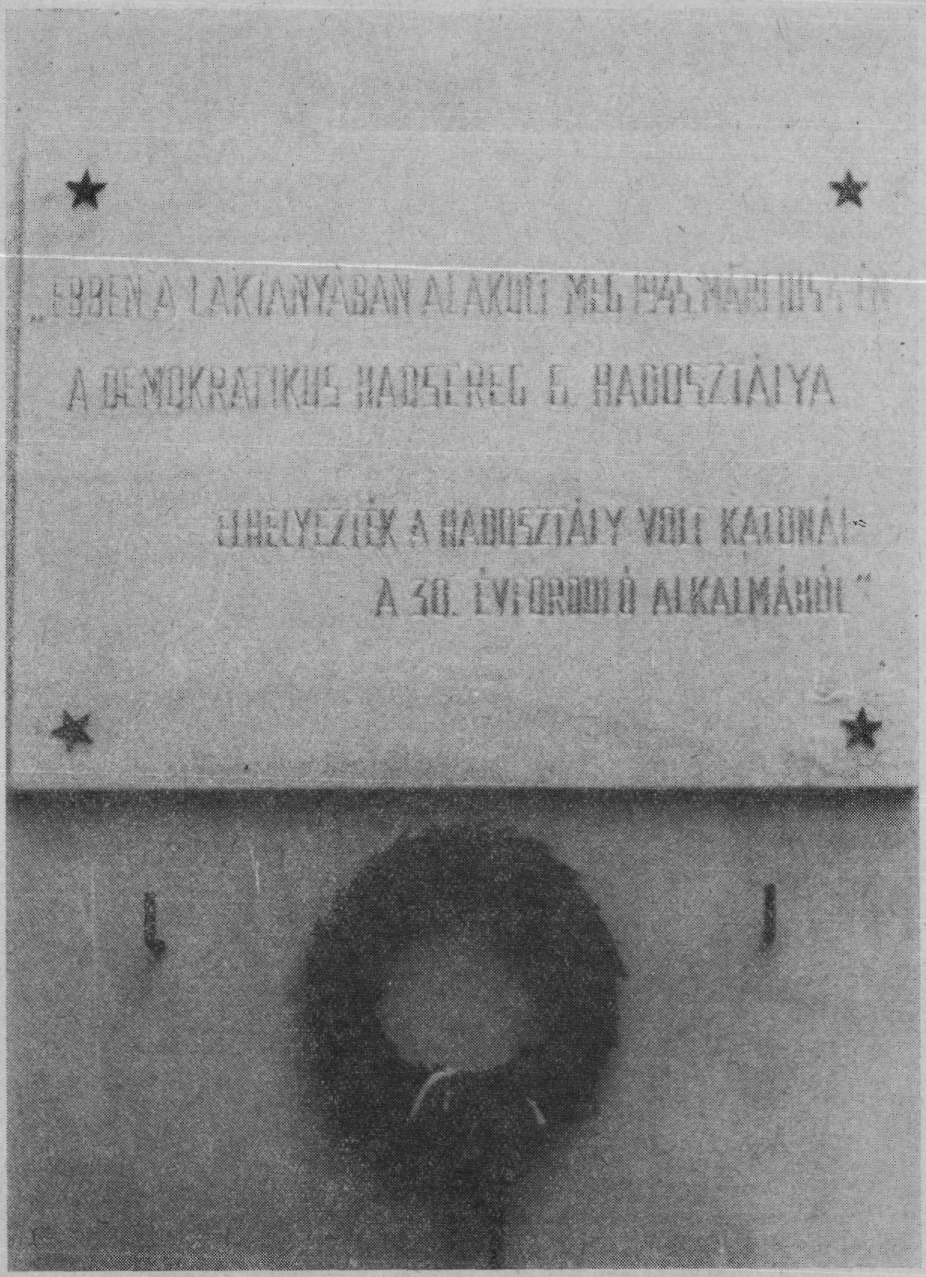
A magasabbegység 1945. május 20-án — a 11. tüzérezred már 18-án — rendben beérkezett új elhelyezési körzetébe, ahol az 1. Ukrán Front alárendeltségébe kerülve a 9. gárdahadseregtől azt a parancsot kapta, hogy Székesfehérvár—Veszprém—Balatonalmádi—Városlőd—Pápa—Kisbér körzetében biztosítsa a vasúti közlekedést, valamint a MÁV egyes objektumait, emellett járőrözéssel védelmezze a Balatonboglár—Mezőszentgyörgy—Pét—Kápolnásnyék között húzódó olajvezetéket is.

A 11. tüzérezred alegységei Bakonybánk—Bakonyszombathely—Kisbér—Bakonysárkány közlekedésének őrzését kapták.

A 6. hadosztály alakulatainak személyi állománya, közöttük a tüzérek is, 1945. nyarától — a vasútbiztosítást és az őrszolgálatot ellátva — tevékenyen bekapcsolódott az ország újjáépítésébe. A tüzérosztályok például nemcsak fogatokkal és lovak kiadásával segítették a falvak lakosságát, de részt vettek a földeken visszamaradt aknák, tüzérségi lövedékek és gyalogsági lőszerek összegyűjtésében is. Emellett újjáépítő munkát is végeztek. Annak ellenére, hogy a katonák ruházata és ellátása egyaránt gyenge volt, kötelezettségük teljesítését soha nem mulasztották el. Nem zúgolódtak akkor sem, ha heteket késett a fizetésük, illetve a zsoldjuk. Megértették, hogy ez az ország nehéz gazdasági helyzetéből fakadt.

Az említett gazdasági nehézségekből eredően a kormány 1946 januárjában a hadsereg létszámát is 20 000 főre csökkentette le. A 6. hadosztály tüzérezredéből, amely 1945. szeptember 29-től már Ászáron és környékén települt, csak egy önálló tüzérüteg lett. Ezen az 1947—1948. évi szervezési rendeletek is csak annyit változtattak, hogy a 6. hadosztály hadrendjében a tüzérség 6. önálló gépvontatású ütegeként tevékenykedett (4 löveggel), immár Pécsett a Sziget utcai laktanyában, s ápolta tüzér elődeinek hagyományait.

E hagyomány megőrzése érdekében kapott helyet a lapban a 11/I. tábori tüzérosztály naplója, amely nemcsak egy tüzéralegység életútját örökíti meg, de tükrözi a szóban forgó időszakban szinte az egész magyar hadsereg

életét is. Emellett a gondok sokaságával küzdő, de pártunk programjában kitűzött úton előre haladó országunk életéből is emlékezetes képeket villant fel.

A naplót az osztálytörzs gyakran változó és eltérő íráskészségű segédtisztjei vezették. A helyenkénti lazább mondatfűzés és a váltakozó stílus azonban nem csökkenti a napló történelmi értékét: a segédtisztek ugyanis becsületesen és valósághűen jegyezték fel az alegységük életével és tevékenységével kapcsolatos eseményeket.

A fentieket figyelembe véve a tüzérosztály naplóját bizonyos szórendi változtatásokkal, pontozással jelölt, rövidített formában közlöm. A húzott részek kimondottan az alegység belső életére vonatkoznak, ily módon közérdeklődésre nem tarthatnak számot. A napló egyes megállapításait — a jobb megértés érdekében — a jegyzetapparátusban kiegészítettem, megadva a forrás helyét. Az egyes mondatokba beillesztett szavakat és szóösszetételeket zárójelbe tettem.

Ezek előrebocsátása után átadom a szót a napló krónikásainak.

OSZTÁLYNAPLÓ

1945. március 4. (Debrecen)

Székely László vezérkari ezredes, hadosztályparancsnok, a laktanya[1] udvarán (felsorakozott hadifoglyok)[2] előtt bejelentette a tábor megszűnését és, hogy a mai nappal megalakult a 6. honvéd gyaloghadosztály. A 11/I. tábori tüzérosztály kerete ekkor már megvolt. Az ezred — egyben a hadosztály tüzérparancsnoka: Kaffka Zoltán ezredes.

Az I. osztály tisztikara... (a fogolytábor megszűnésekor): Osztályparancsnok: Hetey Sándor ht. százados. Segédtiszt: Szabados András zászlós.[3]

1945. március 8.

Lassanként megindult a kiképzés. A fogolytáborból is lassan laktanya lesz. Az áthelyezések folytán kaptunk legénységet is a hiányok pótlására, igaz, hogy egyelőre huszár és gyalogos kiképzésűeket.

1945. március 14.

...parancsnokunkat, Kaffka Zoltán ezredes urat[4] áthelyezték a miskolci hadosztály parancsnokának.[5] A hadosztálytól kapott parancs szerint az ezredet nem-

1 Pavillon-laktanya, 1945. július 7-től Bocskai István laktanya. L.: Honvédségi Közlöny (a továbbiakban — Honv. Közl.), 1945. 12. sz. 95. o.

2 Szovjetunió és Magyarország területén működő hadifogolytáborokból azokat a katonákat, akik önként jelentkeztek a fasizmus elleni harcra, a korábban teljesen üres debreceni Pavillon-laktanyába vonták össze. Ide érkeztek azok az antifasiszta iskolát végzett, vagy végző volt hadifoglyok is, akik még a Szovjetunió területén folyó harc időszakában álltak át a Vörös Hadsereg oldalára. Március 4-én közel 10 000 fő fogadta örömmel a 6. hadosztály megalakulásáról szóló közlést. L.: Új ország, új hadsereg. Budapest, 1970. 13. o.; Honvédelem, 1970. 4. sz., 69. o.; Magyarország felszabadítása. Budapest, 1975. 369—389. o.

3 A 22 993/Eln. II.—1945. sz. körrendelet eltörölte — április 22-i hatállyal — és az alhadnagyi rendfokozatot rendszeresítette. A Honvédségi Közlönyben azonban csak május 1-én jelent meg. Honv. Közl. 1945. 5. sz., 41—42. o.; 10. sz. 80. o.

4 A Szolgálati Szabályzat I. részének ideiglenes módosításával kapcsolatban megjelent 20 159/Eln. I.—1945. számú körrendelet 11. pontja írja elő: „Az elöljárót (feljebbvalót), illetve magasabb rangosztályban álló egyént rendfokozatának és nemének megfelelő (»úr«, vagy »nő«) megjelöléssel kell szólítani. (Pl. Ezredes úr, Főhadnagy nő).

Az elöljáró (feljebbvaló) alárendeltjét (alantosát) rendfokozatával és a »bajtárs« szó hozzáfűzésével szólítja meg. A rendfokozat nélküli honvéd megszólítása: »Bajtárs«". L.: Honv. Közl. 1945. 2. sz. 13—14. o.

5 A 6. hadosztály szervezését folytatva második lépcsőben megkezdték Miskolcon a 7. honvéd gyalogoshadosztály felállítását is. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) HM 1945. Eln. 20 112.

sokára Hajdúböszörménybe helyezik át. Héthy István hadnagy parancsnoksága alatt elindultak a szállászcsinálók.

1945. március 15.

A szabadság(-harc évfordulójának napja) új örömöket hozott: felemelték a legénység zsoldját és dohányadag-váltságát,[6] megkezdődtek a várva várt szabadságok.[7] Az osztály 1/3-a ment el 7 napi szabadságra.

1945. március 18.

Megérkezett új parancsnokunk: Encsy István ezredes. Azonnal tiszti gyűlést tartott és azon ismertette... hadosztályunk igen fontos szerepét ebben a háborúban.

1945. március 19.

A szomorú emlékezetű évfordulón[8] megkaptuk az első fegyvereket: puskákat és — egyelőre — páncéltörő ágyúkat.

1945. március 24.

Megérkeztek osztályunkhoz az első tisztek és honvédek, akik Ukrajnában voltak fogságban s most hazaengedték őket hogy részt vehessenek az új honvédség harcában.[9]

Visszaérkezett az első szabadságos csoport, s újabb csoport indult el.

... Megkezdődött a Hajdúböszörménybe való kihelyezés. A laktanyában csak a műszeresek, s rajtuk kívül 10—15 fő maradt alosztályonként.

Bevonultak az önként jelentkezettek is,[10] csaknem mind 18—20 évesek, (kiképzésüket) az ezrednél Forster hadnagy vezeti.

1945. március 27.

Jelentős esemény, hogy megtörtént az első lépés a ruhafelszerelésre:[11] inget és alsónadrágot kap — egyelőre — a tiszti- és tiszthelyettesi kar, valamint a legénység 15%-a.

1945. március 31.

Ma jött ki az előléptetés: az osztálytól 14 tizedest szakaszvezetővé, 10 őrvezetőt tizedessé, 10 honvédet pedig őrvezetővé léptettek elő...

Az osztály először kapott szappant,[12] mindenki 1 darabot. Az újonnan érkezett lovakkal együtt a jelenlegi lóállomány: 100 db.

1945. április 1.

...a hadosztályparancsnok úr jelenlétében ma reggel letettük az esküt.[13]

6 Összegére vonatkozóan l.: 2504/III—1945. sz. körrendelet. Honv. Közl. 1945. 2. sz. 16. o.

7 A SZEB engedélyezte, hogy a záróvonaltól keletre eső területre az alakulat parancsnokai szabadságot engedélyezzenek családjukat, hozzátartozóikat rég nem látott katonáknak. Az engedélyezhető szabadság az utazással együtt 7 nap.

8 1944. március 19-én szállták meg a hitleristák Magyarországot.

9 Honvédelem, 1970. 4. sz. 89. o.; Honvéd Híradó, 1946. 4. sz. 3—9. o., Új ország, új hadsereg...

10 Kimutatás az önként jelentkező összes toborzottakról. HL. HM 1945. Eln. 25 285.

11 HL 6. ho. csapatanyag. Parancsok és jelentések 1945—46. 129. doboz, 182. fol.

12 Uo. 171. és 188. fol.

13 Szövegét l.: Honv. Közl. 1945. 2. sz. 13. o.

1945. április 4.

Az ország teljes felszabadulásának ünnepe. Sajnos, mi még nem vehettünk részt országunk nyugati részének felszabadításában, de legalább nem kellett a német megszállás alatt tartott saját véreink ellen saját hazánkban harcolnunk. ... Megint kaptunk lovakat, országos járműveket[14] és (ló)szerszámokat, lassan bár, de kiegészítődik felszerelésünk.

1945. április 10.

Befejeződött az önként jelentkezett újoncok kiképzése. Forster hadnagy úr jó munkát végzett: a rövid kiképzési időhöz viszonyítva, elég jó katonák váltak belőlük. Majd az öregekkel[15] keveredve megmutathatják, hogy az önként jelentkezés nemcsak hirtelen fellángolás.

... Nagyban folyik a legénység fiatalítása: az időseket, Ks.[16] osztályzásúakat leadjuk a pótkeretnek,[17] helyettük a sorozott,[18] önként jelentkezett fiatalokból, illetve a gyalogságtól kapott (katonákkal) töltjük fel a hiányokat.

Ismét kaptunk 16 országos járművet és 16 pár (ló)szerszámot.

1945. április 11.

A hadosztály megkapta az elvonulási parancsot.[19] Lázas mozgolódás, készülődés folyik a laktanyában, búcsúzkodás a városban. A mi osztályunk a 3. lépcsővel[20] fog útnak indulni. Szállászcsinálóink az első szerelvénnyel mennek. A hadosztály-intézkedés sok munkát ad, gyors ütemben folyik a felvételezés: üstöket, mozgókonyhát, (élelmet és lótápot) vételeznek.

Tovább folyik a csereberélés a gyalogsággal, sok jó tüzért kapunk, köztük tiszteket és tiszthelyetteseket is.

1945. április 12.

(Az osztályparancsnok) kiment Hajdúböszörménybe, hogy a beszállításhoz előkészítse az osztályt. Ma kellett volna elindulniuk a szállászcsinálóknak Kosztolányi Ervin zászlós vezetésével, de csak holnap mennek, mert vasúti kocsikat nehezen kapnak. Eredetileg az osztálynak holnap kellett volna indulnia, de (erre) még nincs kilátása... Egész nap telefon-összeköttetésben álltunk a böszörményiekkel, de egyelőre nem jönnek be.

1945. április 13.

Ma mentek el a szállászcsinálók az első szerelvénnyel. A kijelölt rakodó tisztek — Krenner Zoltán főhadnagy és Szuhay Dániel őrmester — tartják az összeköttetést az állomással, de még kb. 2 napig nem kapunk szerelvényt.

1945. április 14.

Talán holnap sor kerül az indulásra. A böszörményi különítményt is berendeltük reggelre...

14 HL 6. ho. csapatanyag ... 129. doboz., 167., 189., 191., 195., 204. és 213. fol.
15 Az alakulatnál magas korú, többgyermekes családapák is teljesítettek szolgálatot. Ők is önként jelentkeztek a fasizmus elleni harcra.
16 Kisegítő szolgálatra alkalmas honvédszemélyek.
17 A pótkeretekkel kapcsolatban l.: HL HM. 1945. Eln. 20 139. és 20 112. sz. iratokat.
18 *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945—1948. Budapest, 1963. 15. és 59. o.
19 HL HM 1945. Eln. 22 942.
20 A SZEB képviselője, Buljigin őrnagy, 1945. április 11-én tájékoztatta a 6. hadosztály parancsnokát, hogy magasabbegységét előreláthatóan április 12-től, 6 lépcsőben tervezik elszállítani: naponta 2—2 lépcső rakodik be Debrecen vasútállomásán.

1945. április 15

Ma reggel befutott a böszörményi különítmény. Az emberek láthatóan jó egészségnek örvendenek, a lovaink kevésbé. Viszont jól felszerelték magukat élelemmel és lótáppal. Minthogy ma sem indulunk, az alosztályok egyelőre a laktanyában — a 2. üteg a városban — helyezkednek el... A pótkerettel állandóan létszámot egyeztetünk, hogy az utolsó pillanatban szerzett tüzérekkel kiegészíthessük az alosztályokat.

1945. április 16.

Ma reggel 8.30-kor kapuk a hírt: szerelvényünkhöz megfelelő számú kocsi az állomáson van, sürgősen rakodni és indulunk. Az osztály gyors ütemben összeállt, s 10 órakor már indult is az ezredtörzs, utána a többi alosztályok, hogy megkezdjék a berakodást. Rendben is ment minden, befutott a Hajdúböszörményben megrakott 7 kocsi is. A mai osztályparancsot már a vasúti kocsiban írtuk. Az orosz (állomás)parancsnokság előzékenysége folytán még egy AB[21] kocsit is kaptunk, s általában mindenkinek megfelelő férőhelye van. Most már biztosan tudjuk, hogy Pest felé megyünk.

Az (ezredparancsnok) intézkedésére a honvédzenekar is kint volt az állomáson, nagyban folyt a búcsúzkodás...

Estére összeállt a szerelvényünk, de úgy tudjuk, hogy csak hajnalban indulunk.

1945. április 17. Szolnok—Cegléd.

...hajnalban tényleg elindultunk. Nagyon lassan haladtunk, mindenütt sokat álltunk. Amikor Szolnokra érkeztünk, óriási tömeg(ű) polgári utas állott az állomáson... valamennyien Budapestre igyekeztek. (Az ezredparancsnok) megengedte, hogy felszálljanak a kocsikba..., így nagyon kevés férőhely maradt, de reméljük, hogy reggelre Pesten leszünk...

1945. április 18. Budapest—Kőbánya-Alsó.

Cegléden már azt a hírt is hallottuk, hogy vége a háborúnak, és a szerelvényünk nem is megy tovább. Reggel azonban, ha lassan és nehezen is, de mégis beérkeztünk Kőbánya-Alsó állomásra.

...a polgári utasoktól is megszabadulva ismét jó alvóhelye volt mindenkinek. Kb. 16 órakor érkeztünk be az állomásra s a Pesten lakók, vagy hozzátartozókat keresők holnap reggelig eltávozást kaptak.

1945. április 19. Budafok.

Ma jöttünk át a Dunán. Mi, akik már Pestre beszaladtunk, láttuk, hogy hogyan nézhet ki a város. De azt mégsem vártuk, amit az összekötő hídnál s Budán, a vasútvonal mellett szemléltünk. Igazán csak a rombolás őrülete vihette bele a németeket, hogy úgy felrobbantsák a gyönyörű hídjainkat, hogy úgy tönkretegyék Budának a vasútvonal mentén levő részét, úgy összelőjjék, lövessék és bombáztassák. Mennyit kellett szenvedniük az ott lakóknak! Ha még nem lett volna eddig valaki meggyőződve arról, miért kell most nekünk ismét a frontra mennünk, Budán meggyőződhetett erről!

A Kelenföldi pályaudvaron felvettük szerelvényünkre a szegedi tüzéreket, akik Téry alezredes — 5. hadosztály — parancsnoksága alatt mennek Hajmáskérre. Mert most már tudunk annyit, hogy arrafelé megyünk, valahová Szombathely felé. Az éjszakát Budafokon töltjük, persze az állomáson.

21 Személyszállító kocsi.

1945. április 20. Székesfehérvár.

Ma sem jöttünk valami sokat. Székesfehérvár előtt szemünk elé tárultak a lövészárkok (hosszan elnyúlva), 3—4 méter távolságra megásott lövészteknőkkel. Úgy látszik, nagyon védték állásaikat a németek. Rengeteg kilőtt harckocsit is láttunk, meg ember és ló (tetemet). Székesfehérvár is sokat szenvedett: (töméntelen) a rom mindenfelé...

1945. április 21. Hajmáskér.

Említésre méltó esemény nélkül értük el Hajmáskért, ahol a szegedi tüzérek leszálltak. Mindnyájunk szíve megdobbant, amikor megláttuk az E—1-et[22] s a többi, jól ismert épületet. Így, vonatról nézve nem látszik olyan sok rombolás, de a vonathoz kijött falusiak mondták, hogy nem sok (sértetlen) épület maradt: a németek mindent felrobbantottak.

Még az est folyamán tovább indultunk Hajmáskérről.

1945. április 22. Szombathely.

Egyszerre váratlanul meggyorsult a menetünk. Még az éjjel (átrobogtunk) Veszprémen, s egész nap elég jól haladva már a délután folyamán beérkeztünk Szombathelyre. Megtudtuk, hogy tovább megyünk, valószínűleg Körmenden rakodunk ki.

1945. április 23. Szentkatalin.

Az éjjel 23.30-kor futottunk be Körmendre, (ahol) ... parancsot kaptunk, hogy 2 óra alatt ki kell rakodnunk. Szerencsére elég jó holdvilág volt... s kirakodtunk, kiderült azonban, hogy kevés kocsink lévén, nem tudunk mindent elvinni s így — megfelelő őrséget visszahagyva — anyagunk egy részét otthagytuk. Jelentkezett az eligazító is s megtudtuk, hogy Szentkatalin községbe megyünk. Pitymalatkor (sic!) indultunk útnak Magyarnádalja—Vasalja és Pinkamindszent községeken át. Pihenő és egyben maradék ételünkből fogyasztott ebédelés után léptük át a trianoni határt. Az első osztrák falu Sároslak (Moschendorf) volt. Pinkakertes (Gaas)—Kólom (Kulm)—Tótfalu (Winten) és Abdalóc (Edlitz) falvakon keresztül érkeztünk meg ideiglenes állomáshelyünkre, Szentkatalinba (St. Katherin). Szállascsinálóink először Abdalócon készítettek nekünk szállást, de mivel ők is csak reggel (érkeztek) ide, az elhelyezés elég nehezen indult, de azért valahogy elhelyezkedtünk. Szentkatalin nagyon kicsi falu (kb. 50 házból áll), de szép fekvése van, kedves helynek ígérkezik s a lakosság egy része elég jól beszél magyarul.

Elhelyezkedtek az alosztályok, az irodák, a konyha is, s délután már — egy hét óta először — húst is kaptunk az étkezéshez. Az arcvonal kb. 20 km-re van tőlünk nyugatra.[23] Ma nagyon sok szovjet (katona) vonult itt keresztül az (arcvonal irányába).

1945. április 24.

A mai nap az elhelyezkedésekkel telt el. Ki-ki megkereste a faluban még meglevő legjobb helyet... Így jutott az osztályiroda is a gh-tól független, önálló és nagyon megfelelő irodahelyiséghez a postahivatalban. Kiadtuk a biztonsági rendszabályokat, felállítottuk az őrségeket. Egyelőre talán nem kell

22 Etablisement—1, francia eredetű szó. Korábban a parancsnoki épületet nevezték E—1-nek. Egyébként Hajmáskéren valamennyi épületet betűvel és számmal jelöltek.
23 A hadosztály elhelyezési vázlatát l.: *Mucs Sándor:* i. m. 70. o.

tartanunk partizántevékenységtől.[24] Annál jobban megindult az erdőkben való (kutatás) lőszer és hasonló értéktárgyak után.

(Az ezredparancsnok) intézkedésére a polgári lakosságtól semmit nem szabad elvenni...

Az élelmezést már egységesen intézi az ezredélelmező tiszt...

1945. április 25.

(Az osztályparancsnok) beszerzésre útnak indult. Helyettese: Hargittay százados. A mai nappal áttértünk az orosz időszámításra, tehát 2 órával vittük előre gyéren előforduló óráinkat...

Folyik a lőszer és az elhagyott házakban található kerékpárok összegyűjtése.

Megkezdtük a foglalkozást is. Egyelőre lóápolás, anyagkarbantartás és gyalogsági harckiképzés folyik.

1945. április 26.

Az ezredparancsnokságtól kapott biztonsági intézkedés folytán megszerveztük a légvédelmi figyelést és beállítottuk az összekötő járőröket...

Ma tudtuk meg a szovjet hadiélelem kiszabatát, s hogy nemsokára mi is áttérünk e kiszabatra. Örömmel látjuk, hogy a kiszabat bőséges, a tisztek és tiszti beosztásban levők még külön juttatást is kapnak [40 gr zsírt, 20 gr zsírral (készített) tésztát és 50 gr lekvárt naponta.] A tiszti dohányadag: napi 25 cigaretta és havi 10 csomag gyufa.[25]

1945. április 27., 28.

...Megterveztük a holnapi ejtőernyős-elhárító gyakorlatot.

(Az osztályparancsnok) visszaérkezett. (április 28.) A mai gyakorlat a sok kocsikirendelés miatt elmaradt. Folynak a kiképzési munkálatok...

1945. április 29.

Nagy lótás-futás volt ma délelőtt: (értesítést kaptunk, hogy) a hadosztályparancsnok vasárnap ellenőrizni fogja az osztályt. Rendet teremtettünk, de a szemle elmaradt...

Új napirendet kaptunk.

Egymásután érkeznek a magyar honvédek, akik átszöktek a németektől. Szigorú parancsra a hadosztályhoz kísértetjük őket. Már magyar partizán-szervezkedést[26] is leplezett le a hadosztály... A mi községünkben nem találtak ilyen szálakat...

1945. április 30.

Végre megvolt az ejtőernyős-elhárító gyakorlat. Délután (az osztályparancsnok) anyagi értekezletet tartott...

Készülődünk a holnapi nagy ünnepségre. Kijöttek az előléptetések is: jóval kevesebb, mint amennyit felterjesztettünk...

24 Ismeretessé vált ugyanis, hogy az erdőkben SS bandák és magyar diverziós csoportok bújkálnak.

25 A hadosztályparancsnok 1945. április 27-én a 80/6. h. IV. c. számú parancsával elrendelte a szovjet hadiélelmezési élelemadag bevezetését, amely hosszú ideig érvényben volt. HL 6. ho. csapatanyag 129. doboz, 240. fol.

26 L.: *Mucs S.*: i. m. 78. o.

1945. évi április hó 30.

Legujabb!

Kiadja a Magyar Kommunista Párt

Hitler agyonlőtte magát!

Göring lemondott és agyonlőtte magát!

Mussolinit „vezérkarával" együtt elfogták és kivégezték.

HIMMLER átvette a vezetést és feltételnélküli fegyverletételt ajánlott fel a Szövetségeseknek!

A közvetítésre a svéd trónörököst kérte fel!

Ára: 1 pengő.

1945. május 1.

„Május 1. a munka ünnepe. Ma első ízben történik meg, hogy a dolgozó új Magyarország megünnepli ezt az ünnepet. Ezen az ünnepen szálljon minden gondolkozó igaz magyar ember magába és fogadja meg, ha csak magában is, hogy tevékeny részt fog venni súlyos csapásoktól tönkretett hazájának újjáépítésében. Nem hangzatos beszédekkel és szónoklatokkal, hanem kitartó, fegyelmezett és kemény munkával. Nekünk, az új magyar hadsereg katonáinak elsőnek kell lennünk a munkában, mint ahogy a szabadság hívó szavára elsőnek fogtunk fegyvert, hogy helyünket biztosítsuk a szabadságszerető népek sorában." — Így szólt az ezredparancs 1. pontja. Az egész nap ünnepléssel telt el.

12 órakor a hősök szobra előtt ünnepség volt, amelyen Gém Ferenc őrmester, ezred-nevelőtiszt tartotta a beszédet. Jól sikerült díszmenettel fejeződött be az ünnepség. Ezt követően megkoszorúztuk a szovjet Hősi Emlékművet és a községi Hősi Emlékművet. Az ezredparancsnok emlékezett meg a szovjet hősi halottakról... Zalavári tizedes saját (versét) — Szabad május — szavalta.

A kissé hideg időjárás ellenére... a gyönyörű réten, terített asztalok mellett volt a díszebéd. Itt a munka ünnepéről emlékezett meg az ezredparancsnok... (Ekkor tájékoztatta) a jelenlevőket, hogy Hitler és Göring agyonlőtte magát, Mussolinit kivégezték és az új vezető, Himmler, feltétel nélküli megadást ajánlott fel a szövetségeseknek.

Délután 17 órakor... küzdelmesnek *ígérkező* labdarúgó-mérkőzés volt az I. és II. osztály csapatai között. Azért csak ígérkező, mert az I. félidő 40. percében, 1:1 állásnál az ezred egyetlen labdája kipukkant s a mérkőzést abba kellett hagyni. Természetesen mindkét fél azt mondta utána, hogy ő nyerte volna meg a mérkőzést...

Este hangulatos tábortűz volt. Az ezredparancsnok üdvözölte a község vendégeit, majd Kosztolányi zászlós konferálása mellett peregtek le az egyes számok... Közben beesteledett s a tábortűz mellett elénekelt „Szózat"-tal ért véget a mai nagy ünnepségsorozat.

1945. május 2.

...komoly erővel indult meg a foglalkozás. Az osztály műszereseit Légrády zászlós, bemérő tiszt, a rádiós és távbeszélő csoportot Kosztolányi zászlós, távbeszélő tiszt oktatta. Az osztályparancsnok megszemlélte az összes foglalkozási csoportokat.

1945. május 3.

A rossz, esős és hideg idő ellenére is folyik a kiképzés. A hajnali órákban vadászaink indultak el, mint utóbb kiderült — megjárni magukat... A megérkezett légvédelmi ágyús üteget is a községben szállásoltuk el.

1945. május 4.

0.15-kor éjjeli gyakorlat volt: partizántámadás elhárítása. Hadosztály-intézkedés szabályozza az őrök tiszteletadását,[27] az egyéni lövöldözés megszüntetését, az egyöntetű öltözködést. A 3. Ukrán Front kiküldöttje kifogásolta, hogy miért nincsenek a hadosztálynál tiszti étkezdék. 7-ével nálunk is lesz...

1945. május 5.

Reggel 9-kor a 3. Ukrán Front kiküldöttei ellenőrizték a ruházatot. Az alosztályok késve érkeztek a gyülekező helyre... az igazoló jelentések szép számban

27 Lényegében az Őrutasításban foglaltakra hívta fel az őrök figyelmét.

szaporodtak az ezredirodán. Kocsikat változatlanul nagy számban rendeltek ki, folyik a mindenféle felszerelés beszállítása.

Sajnálatos esemény történt: Istvándi Gábor 1. ütegbeli honvéd a patak mentén aknára lépett és mindkét lábán súlyosan megsebesült.

1945. május 6.

Hetey százados, osztályparancsnok megtartotta az első szállásszemlét. Az alosztályok kitettek magukért, s a lehetőségekhez képest komoly rendet teremtettek a körletekben. A legjobb legénységi szállás az osztálytörzsé volt, az istállók inkább az 1. ütegnél bizonyultak rendesebbnek. A 2. ütegnek kevés a legénységi szállása, tiszti lakások cserélésével és egybeolvasztásával segítünk a bajon.

1945. május 7.

Elég szürke napnak indult a mai, de délutánra alaposan megváltozott a helyzet, amikor a hadosztálytól az alábbi körözvény érkezett: „Németország ma, nyugat-európai idő szerint 14.44-kor feltétel nélkül letette a fegyvert a Szovjetunió és a Ny. szövetségesek előtt. A megállapodást Eisenhowwer tábornagy Reims-i főhadiszállásán szovjet részről Ivan Szusztorov tábornagy, német részről Jodl tábornok írta alá."

Az ezredparancsnok félreverette a harangot, megfúvatta trombitával a „lefújva" jelet,[28] s az ezredtörzs legénysége dobolva és énekelve járta be a községet.

Az arcvonalon azonban — legalábbis — nem így néz ki a helyzet, mert az ágyúzás, bombázás és a repülők hangja, mintha még erősebben hallatszanék, mint eddig.

Valahogy nem is tudunk úgy örülni a békehírnek, mint ahogy azt elképzeltük magunkban. Mondhatni, hogy minden nagyobb izgalom nélkül fogadtuk a hírt, s nem is tudjuk, hogy örüljünk neki? Vagy talán a fásultság teszi?...

1945. május 8.

...különös esemény nem volt. Estefelé a harcizaj megszűnt, talán mégis vége van a háborúnak.

Egy érdekes német nyelvű röpcédulát is kaptunk. 3. sz. mellékletként csatoljuk a naplóhoz.

1945. május 9.

Ugy halljuk, hogy tényleg vége a háborúnak. A csatazaj mindenesetre megszűnt, csak estefelé láttunk Szombathely irányában nagy fellobbanásokat és légvédelmi lövedékeket. A még mindig rendfokozat nélkül járó tiszteseknek elrendeltük, hogy — ha cérnából is — mindenki varrja fel a rendfokozatát, mert most már mindenkinek megvan az egyenruhája...

1945. május 10.

Mozgalmas nap volt a mai: lóvizsgát tartott az osztályparancsnok. Lovaink örvendetesen feljavultak, a százados úr meg is dicsérte az alosztályokat...

Megkaptuk a hadosztály nevelőtörzsének „Gyorspostá"-ját. (4. sz. melléklet) és a „Szabad Vasmegye" május hó 9-i rendkívüli kiadását (5. sz. melléklet), amelyből most már megtudtuk a háború végéről eddig terjesztett hírek valódiságát.

28 L.: Alapkiképzés 2. füzet. Jelek és jelzések. Stádium Sajtóvállalat, 1944. 120—138. o.

Az előzetes feltétel nélküli fegyverletételt 7-én hajnalban 2 óra 41 perckor írták alá Eisenhower tábornoknak Reims-i főhadiszállásán, Smith tábornok, Zacharov tábornok, Jodl tábornok, Friedeburg tengernagy.

Másnap, 8-án Berlinben ratifikálták[29] a fegyverszüneti szerződést, amelyet a szövetségesek részéről Zsukov marsall és Tedder légitábornagy, német részről Keitel tábornagy írták alá. Tanúként szerepeltek: Patt tábornok, az amerikai légierők parancsnoka és Delattre de Tassigny, a francia hadsereg főparancsnoka.

Az ellenségeskedések május 8-án 23 óra 01 perckor szűntek meg.

Most már azt várjuk, mi történik velünk? Községünkön keresztül megindult a kozák csapatok hazafelé vonulása.

1945. május 11.

A 11-i „Gyorsposta" (6. sz. melléklet) tájékoztat a hadi eseményekről. Egész nap tartott a kozák hadosztályok hazafelé vonulása... Rendben, fegyelmezetten és nagy örömmel vonultak haza, hogy: „vojna caput!"

Rendelkezést kaptunk a hadosztálytól, hogy magyar és orosz pénzt nem szabad Ausztriában használni. Minthogy schillingünk nincs, egyelőre nem kapunk zsoldot.

1945. május 12.

A mai foglalkozás a háború befejezésével függ össze: betemetni a kiásott óvóárkokat!

Folyik a beszerzés, készülődés a holnapi tábortűzre...

1945. május 13.

A mai nappal az ország területén megszűnt az elsötétítés. ... Már délben híre járta, hogy a hadosztály megkapta a parancsot a hazamenetelre,[30] Magyarországra. Tehát nem maradunk megszállóknak. Feladatunk egyelőre ismeretlen... Este aztán ezt is megtudtuk: biztosítani a vasútvonalat valahol Magyarországon a szovjet csapatok hazafelé vonulásának tartamára. Indulási időt még nem tudunk, de nem lehet messze, mert 19-én vagy 20-án már adnunk kell őrséget.

... Miután a hadosztálytól, a légvédelmi ütegtől és a híradóktól az ünnepségre megjelenteket szerény vacsorán láttuk vendégül, átvonultunk a tábortűzhöz. Szikszay hadnagy és Kosztolányi zászlós rendezése, Forster hadnagy zenekísérete és Ábrahám szakaszvezető ügyelősége mellett hangulatos műsor pergett le, melynek bevezetőjeként az ezredparancsnok üdvözölte a megjelenteket, majd (dr.) Szeremley (Gyula) százados, a hadosztály nevelőtisztje tartott komoly és mélyen a szívekbe vésendő beszédet arról, hogy miként kell viselkednie az új honvédség minden egyes tagjának most és majd, ha hazament az új Magyarország felépítése érdekében.

1945. május 14.

Végre megkaptuk az indulási parancsot. Holnap, 15-én indul az osztály Kisbérre, vasútvonal-biztosításra. Az intézkedés szerint Szombathely—Sárvár—Celldömölk—Pápa—Pápateszér—Kisbér napi útrészletekkel, gyalogmenetben 20-ára kell megérkeznünk Kisbérre. Az 1. üteg még tovább fog menni Bakonysárkányba.

A nap a készülődéssel telt el. A légvédelmi ütegnek át kellett adnunk 6 új mű-

29 Csak parafálták!
30 *Mucs S.:* i. m. 79. o.

GYORSPÓSTA 1945 május 11.

KIADJA A HADOSZTÁLY NEVELŐTÖRZS SAJTÓOSZTÁLYA

A világ összes nagy városaiban óriási lelkesedéssel ünnepelte a lakosság a németek fegyverletételét. Az egész angol kormány hálaadó istentiszteleten vett részt a Westminster templomban. Churchillt lelkesen ünnepli az angol nép. A szövetséges hatalmak a háború megnyerése után most a tartós béke biztosítását tűzték ki feladatul. Ennek érdekében közvetlen

találkozó van Rüsszlában Sztalin, Churchill és Truman elnök között.

A találkozó valószínűleg Londonban lesz. Megoldásra váró közvetlen probléma például a német kormány kérdése. Dönitz tengernagyot — az új Führert — senki sem tűri meg a szövetségesek közül, sőt valószínűleg mint háborús bűnöst fogják felelősségre vonni. Az angol király, Kalinin a Szovjet-Unió elnöke és Truman üdvözlő táviratokat váltottak egymással és ebben többek között hangsúlyozták a teljes együttműködést a szövetséges hatalmak között.

Mint az előrelátható volt, az egyik SS-kötelék parancsnoka Schörner tábornok

megszegte a fegyverszüneti egyezményt.

Ennek következtében Csehszlovákia három körzetében még harcok folynak. Frank csehszlovákiai német megbízott is parancsot adott ezeknek a csapatoknak az ellenállásra, sajátmaga pedig Heinleinnel együtt nyugatra menekült és mindketten megadták magukat az amerikaiaknak. Prágától északkeletre a szovjet csapatok bekerítették az egyik ellenálló német harccsoportot és 63.000 foglyot ejtettek.

Rövid hírek:

Gráctól nyugatra találkoztak a szovjet és amerikai csapatok.

Eisenhower tábornok köszönetet mondott az ellenállási mozgalom vezetőinek és katonáinak, hősi harcukért.

Párisi jelentés szerint már két francia hadosztály áll behajózásra készen, hogy részt vegyen a Japán elleni háborúban.

Görögországban nemsokára megtartják a választásokat.

Minden eseményről elsőnek tájékoztatja a bajtársakat a Gyorspósta!

vet, a gh-nak 10-et, a minket követő gulyaszakasznak[31] is négyet, úgyhogy nehezen tudunk pakolni. A gh. még az éjszaka folyamán is újabb erősítéseket kért, mert nem tudnak mindent kocsira rakni...

1945. május 15. Szombathely.

Kiadós eső utáni éjszakára szép hajnal következett, s így indultunk hazafelé. Az alosztályok 7 órára rendben álltak és várták az indulási parancsot, csak a gh. nem volt még kész.

7 órakor indultunk és Abdalóc és Pokolfalu után 8.11-kor léptük át a határt. Pornóapáti és Nárai községek után 11.30-kor érkeztünk be Szombathelyre, ahol szállás csinálóink már vártak. A város keleti kijáratánál szállásoltunk be.

Az út nagyjából zökkenésmentesen bonyolódott le, csak a gyalogszakaszok izzadtak meg az óriási hőségben. Viszont étkezés és mosdás után moziba és színházba ment a tisztek és a legénység nagy része, vagy ismerőseiket keresték fel a városban.

Szombathely lakossága nagy szeretettel fogadta osztályunkat, sok könnyes arcot láttunk, akik örömükben sírtak, hogy ismét láthatnak magyar honvédeket, vagy bánatukban, hogy az ő hozzátartozójuk nincs közöttünk...

Reggel megyünk tovább. Ma 22 km-t tettünk meg.

1945. május 16. Nagysitke.

...7-kor indultunk... A szállás csinálók előző este a szovjet parancsnokságtól azt a parancsot kapták, hogy Sárváron nem lehet beszállásolni. Így ők tovább mentek Nagysitkére. Az ezredparancsnok utasítására azonban a sárvári méntelepen kötöttünk ki. Közben a szállás csinálók Nagysitkére hívogattak, jó szállással és vacsorával kecsegtetve, így megebédeltünk és továbbmentünk Nagysitkére. Igaz, az ígért vacsorából csak néhol lett valami, de azért a község nagyon lelkesen és örömmel fogadott. ...Holnap ismét 7-kor indulunk tovább.

1945. május 17. Nemesszalók.

Tervszerű menettel már 12.30-kor megérkeztünk mai állomáshelyünkre: Nemesszalókra. Megint nagy hőségben jöttünk, de a falu népe olyan szeretettel fogadott, hogy nemsokára elfelejtettük a meleget. Nagy fürdést rendeztünk... s jó vacsorát kaptunk.

Az osztálytörzs állatállománya ismét gyarapodott. A még Szentkatalinban kapott néhánynapos kiscsikóhoz az osztályparancsnok vásárolt egy szopós vizslát Sárváron, ma pedig egy kismacskát szereztünk. Ezen a kocsin visszük még a kisborjúkat is, úgy, hogy lassan kis állatkertünk lesz.

Holnap nagy út előtt állunk: 36 km-t kell megtennünk.

1945. május 18. Pápateszér.

Pápán keresztül, 36 km-es út után ismét tűző napsütésben érkeztünk meg Pápateszérre.

Hetey százados úr a gh. főnökkel előrement és sikerült is az előzékeny szovjet parancsnokságtól kapnunk 15 mázsa zabot. Az osztály szép énekszóval vonult keresztül Pápán, ki is jöttek a lakosok az utcára, és volt nagy virágeső és éljenzés. Ott találkoztunk az 1. honvéd gyaloghadosztály tisztjeivel és legénységével, ők is hasonló feladatot kaptak, (mint mi).[32]

31 A hússzükséglet korlátozott kielégítése érdekében birkákat is tartottak.

32 Pápa—Zalaszentgrót—Répcelak körzetében biztosították a vasúti közlekedést és őrizték a fontosabb objektumokat. *Mucs S.*: i. m. 97. o.

Kissé fáradtan érkeztünk új éjjelező helyünkre. Itt már érezhetően szegényebb a vidék. Nem csoda, hiszen nagyon sokáig állott itt a front, és mindent elvittek vagy felettek a németek...

Holnap az 1. üteg korábban indul, mert tovább megy Bakonysárkányba. Annak érdekében, hogy a melegen kifogjunk, mi is hamarabb indulunk: 6.30-kor...

1945. május 19. Kisbér.

Utunk utolsó napján is végigkísért a nagy meleg... Az osztályparancsnokkal előrejöttünk Kisbérre. A szállásosinálókat nem találtuk sehol. Így történt meg aztán, hogy bár szállásaink készen voltak a faluban, mégsem azokat foglaltuk el, hanem az ezredes úr hajthatatlan parancsára be kellett költöznünk a kincstári méntelepre.

Máskülönben megfelelő hely lenne, csak nincs víz, csak egy kis kútban; az elhelyezési körletben nincsenek ágyak, minden a legnagyobb piszokban van. De majd nekifekszünk a takarításnak.

1945. május 20.

...Már korán reggel nekifogtunk a nagytakarításnak. Délig minden mozgatható ember munkába állott: szemetet hordtak, padlót mostak, ajtózárakat javítottak, a kocsisok és lovászok pedig az istállókat takarították gyors ütemben. A laktanyában felállítottuk az őrséget is. Osztályparancsnok úrék kiszállottak a vasúti őrség felállításához: végiggyalogolták az utat Bakonysárkányig [az 1. üteg sávhatáráig], onnan pedig tovább. Mórig az 1. üteg állította fel az őrséget. Bizony nagy számú őrséget kell adni, ily módon az engedélyezett 20%-ot nem tudják az alosztályok szabadságra elengedni...

Laktanyánk úgy, ahogy berendeződik, másként jó volna, csak az ablak(üvegek) hiányoznak nagyon, mert az állandó szélben minden repül az irodákban.

1945. május 21.

Tovább folyik a takarítás.

Kiadtuk a vasútbiztosító őrségek megszállási vázlatát, az őrutasításokat és az új napirendet.

Abból a célból, hogy a lótápot biztosítani tudjuk, országos járműveink egy részét kiadtuk a nagytarcspusztai állami méntelep gazdaságába és a közeli Vértessy-birtokra, ahol tengeri ellenében dolgoznak.

Kisbér községet segítve kocsikat adunk ingyen, amelyekkel a rendőrparancsnok hordatja a cserepet a leomlott fedelek pótlására. Ezenkívül kidoboltattuk, hogy a falusi embereknek kiadunk lovakat szántani, téglát, trágyát stb. fuvarozni.[33] Meg is indult a jelentkezések áradata...

1945. május 22.

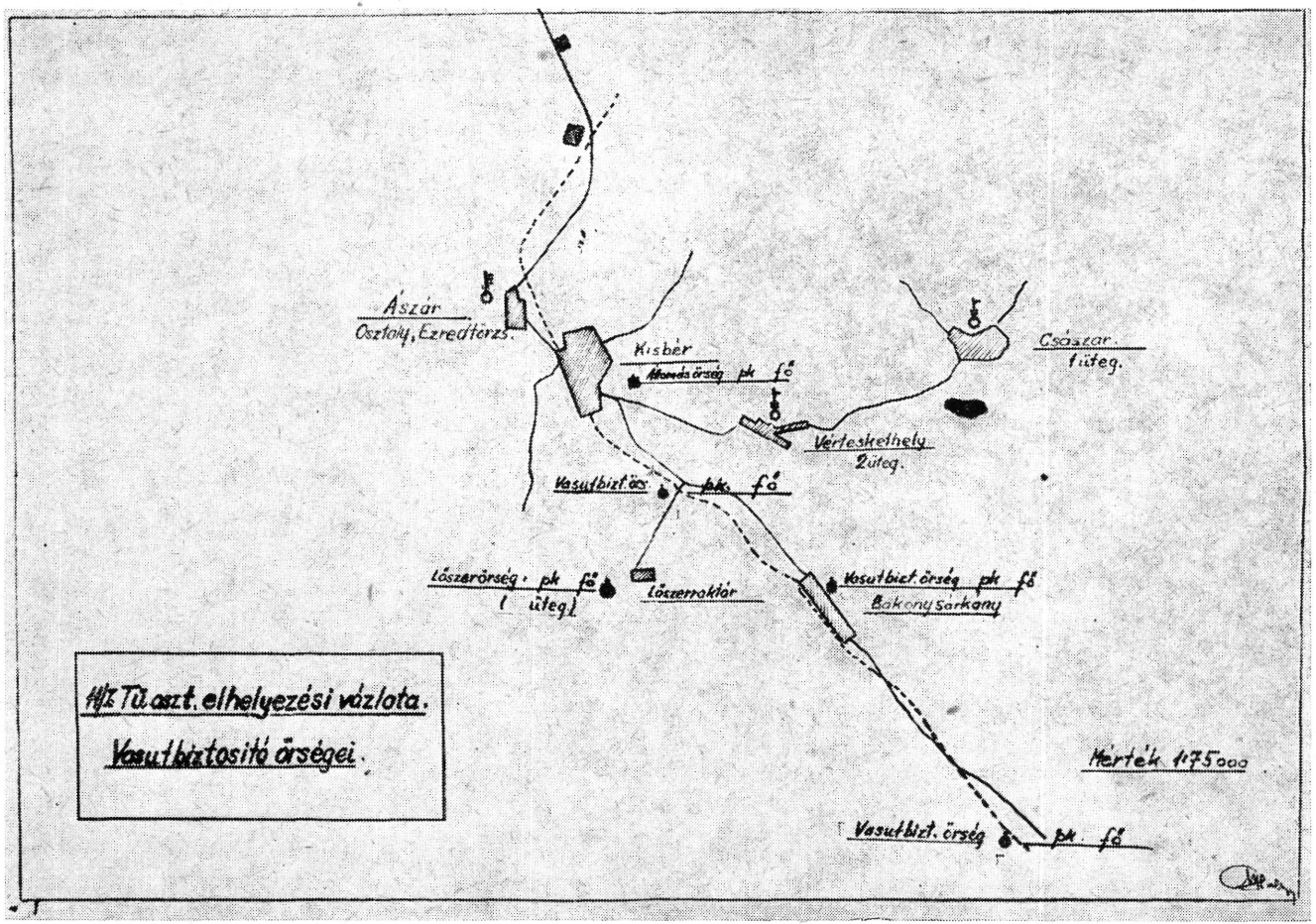
Rendelkezés érkezett, mely szerint az alosztályok a legénység 20%-át 10 napos szabadságra engedhetik, anélkül, hogy a szabadságolások a szolgálat rovására mennének...

Összeírták a többgyermekes családapákat. Persze a legénység körében mindjárt elterjedt a hír, hogy ezek le fognak szerelni...[34] A gazdasági hivatal engedélyt kapott, hogy az Ausztriában ki nem fizetett hadipótdíjat, illetve zsoldot pengőben kifizetheti.

A körlettakarítás és a fuvarozás folyik tovább.

33 HL 6. ho. csapatanyag... 129. doboz, 203. fol.; HL HM 1945. Eln. 3038. Veszprém megyei Levéltár. Enyingi járás, Főispáni iratok 1945/766.

34 HL HM 1945. Eln. 30 345.

Ászár
Osztály, Ezredtörzs.
Kisbér
Állomás őrség pk fő
Császar.
1 üteg.
Vérteskethely
2üteg.
Vasutbiztőrs. pk fő
Lőszerőrség. pk fő
(1 üteg)
Lőszerraktár
Vasutbiztőrség pk fő
Bakonysárkány
Vasutbiztőrség pk fő
Mérték 1:75000
A/2 Tü oszt. elhelyezési vázlata.
Vasutbiztosító őrségei.

1945. május 25.

... Eltörölték a zászlósi rendfokozatot.[35]

A Honvédelmi Minisztérium jutalmazni kívánja azokat, akik a demokratikus Magyarországért dolgoztak, nyilatkozatokat adtunk be: ranghelyesbítés, előléptetés van kilátásban.[36]

Végre rendelkezés érkezett, (mely szerint) a tartalékosok is megkaphatják a családi pótlékot, amennyiben polgári foglalkozásukból (eredően) nem kapták meg...

Folyik a fuvarozás a polgári lakosság részére..., hogy magunknak és lovainknak megszerezzük az (élelmet).

1945. május 26.

... Minthogy nagyon a nyárba fordulunk, új napirendet adtunk ki, egy órával hamarabb kelünk.

A környéken (visszahagyott) lőszer összegyűjtése céljából az ezredparancsnok utasítást adott, hogy a műszertisztek, műmesterek és műszaki tisztek tegyék rendbe a közeli lőszerraktár épületeit és a még használható lőszert oda gyűjtsük össze.[37]

1945. május 30.

... A kisbéri lakosság nagyon várta a hagyományos úrnapi esőt, de úgy látszik, hogy most az egyszer hamarabb jött, mert este olyan rettenetes vihar vonult keresztül a vidék felett, hogy aki álmából felriadt, nyugodtan azt hihette, hogy újabb pergőtűzbe került valahol a fronton.

Nagy készülődés előzi meg a holnapi lóvizsgát.

Saját szükségletünkre kitermelendő fa beszállításához kivezényeltünk néhány embert a lőszerraktárhoz.

1945. május 31.

A lóvizsgán tapasztaltak eredményei: szántani nem adunk ki többet lovat, egyelőre csak magunknak fuvarozunk, mert a lovak állapota rosszabbodott...

Délután a szovjet parancsnokságon hangulatos táncmulatság volt...

1945. június 1.

A mai parancs dicséretekkel kezdődött. Különösen az 1. ütegnek jutott ki bőven mind a szállásszemlén, mind a lóvizsgán tapasztaltakért...

Tovább gyűjtjük az élelmet és (lótápot), s újra segítjük a falusiakat fuvarral...

1945. június 2.

A szovjet parancsnokság kérésére 20 főt adtunk segítségül a környékbeli falvakból való takarmánybeszállításhoz, s ennek fejében 12 pengős kg-kénti áron mindenki kapott 3,30 kg krumplicukrot. Egész nap folyt a felvételezés és a cukorosztás: mindenki boldogan raktározta el a kapott adagját.

1945. június 7.

Szabadságosok jönnek — szabadságosok mennek.

35 L.: a 3. sz. jegyzetet.

36 Az erre vonatkozó körrendeleteket és az ezeket követő előléptetéseket megtaláljuk a Honv. Közl. 1945. és 1946. évfolyamaiban.

37 HL 6. ho. csapatanyag ... 129. doboz, 296., 325., 353., és 253. fol.

A fuvarozás tovább folyik: hathatósan segédkezünk a községnek a téglahordásban, hazaköltözködésekben és a mezei munkában.

1945. június 9.

Ismét szomorú napunk volt!

Jenei Árpád osztálytörzsbeli honvéd — saját vigyázatlansága folytán — egy aknalövedéket kezdett csavargatni, mely a kezében felrobbant, arcát, kezét, testét szétroncsolta, s a nagy vérveszteség következtében még kórházba szállítás közben kiszenvedett. Nagyon sajnáljuk szegény, mindig mosolygós újoncunkat, de hát még mindig a háború! S hány évig fogjuk még hallani az ilyen eseteket!

Temetéséről intézkedtünk: a nagy melegre való tekintettel már holnap eltemetjük.

1945. június 10.

Sötét felhők takarták el a június reggeli napot. Talán a tovasuhanó felhők is részt akartak venni a ránk szakadó gyászban, amelyet egyik legkedvesebb bajtársunk, Jenei Árpád halála miatt éreztünk. Tegnap reggel még ő is nevetett, mosolygott, örült a nyárnak, az életnek — még később is eszébe jutott, hogy 21 éves fejjel milyen szép is az élet. Nincs többé. Piros vére megfestette az erdő zöld gyepét. Itt hagyott bennünket búcsú nélkül.

Kedves Árpád bajtársunk!

Fáj nekünk, hogy elmentél tőlünk, búcsú nélkül távoztál. Mi sem búcsúzunk tőled. Az alatt a pár hónap alatt, amíg közöttünk éltél, megszerettünk, a mi nagy családunkban te voltál az egyik kedves gyermek, emlékedet megőrizzük és gyászoló szüleidet, hozzátartozóidat tőlünk telhetőleg vigasztalni fogjuk.

A temetésen részt vett, Hetey százados úrral az élen, az ezred tisztikara. A kivonult díszszakaszt Szikszay hadnagy vezette...

Memento moris!

1945. június 11—14.

A szovjet parancsnokságtól kaptunk az osztálytörzs lovai részére 80 kg zabot.

... Naponta százával jönnek kocsikirendelési kérelemmel...

Igen sok az egészségügyi szabadságra menők száma. Sajnos, a hosszú háború már most érezteti az egészségre is káros hatását. Igen sokan gyomrukra, reumatikus fájdalmaikra panaszkodnak.

1945. június 15.

Megint kellemetlenség: egy 2. ütegbeli tizedes, Ucekáj Miklós, érintő aknára lépett és féllábát elvesztette...

... Parancsmellékletként kiadtuk a ht. tisztek és tiszthelyettesek nősülését szabályozó új HM rendeletet,[38] amelynek legfontosabb része, hogy nincs kaució...

1945. június 16.

... Ellenőrizhetetlen források szerint, állítólag, leszerelések várhatók. Nem tudható, mi igaz belőle, de nagy mozgolódást okozott a tartalékosok körében.

38 A 21 166/Eln. II—1945. sz. körrendeletet l.: Honv. Közl. 1945. 4. sz. 33. o.

1945. június 19.

... A hadosztályparancs szerint folyó hó 15-től kezdve a 6. gyaloghadosztály a Konyev marsall parancsnoksága alá tartozó Középső Hadseregcsoport alárendeltségébe, közvetlenül pedig a 9. szovjet gárdahadsereg kötelékébe tartozik.[39]

Utasítást (kaptunk), hogy a leszerelőktől a kincstári holmit le kell vennünk. Akinek nincs polgári ruhája, azok részére selejtanyagot vételezzünk Székesfehérvárott.[40] De hányan szerelnek le?

Az osztályparancsnok ma megszemlélte az utolsó, eddig még tisztába nem tett körletet és a gazdasági hivatalt. Most már ez is rendben van.

1945. június 22.

Folynak az osztályok közötti megbeszélések a pótlásra kapott legénység elosztását illetően. Mi fogunk valamivel jobban kijönni, mert mi a hiányok pótlására is kapunk embereket, viszont mi is csak annyit fogunk leszerelni, mint a II. osztály.

1945. június 24.

Úgy dél felé megérkezett a 49 fős pótlás... Rövid két óra alatt el is osztottuk a bevonultakat. Az egyetlen tisztet az 1. üteg kapta.

1945. június 25.

Nagy volt az öröm a leszerelők körében. Az osztálytörzstől 5 fő, az 1. ütegtől 7 fő, a 2. ütegtől ugyancsak 7 fő ment haza otthonába, hogy folytassa országépítő munkáját. A leszereltek pótlására hasonló létszámmal érkeztek az „új fiúk", akik hamarosan beleszoknak a „kisbéri garnizon" változatokban gazdag életébe.

1945. június 26.

A munka — a nagy meleg ellenére — teljes irammal folyik, jó kétoldalas osztályparancsok születnek egy-egy délután. A sokat emlegetett hadnagyunk,[41] aki rendőrfogalmazó lett, valószínűen örömmel értesül majd a mai parancsból, hogy leszerelve most már végleg átadhatja magát a közügyeknek.

1945. június 27.

Híre terjedt, hogy kezdődnek az aratási szabadságok. Elképzelhető az a sorban állás, ami egy-egy alosztályparancsnok irodája előtt van: ki menjen az első 3 hetes turnussal — ez most a kérdés. Alosztályparancsnokaink hivatásuk magaslatán állanak, s igazságos bíróként azokat küldik először szabadságra, akik arra legjobban rászorulnak.

Az osztályparancsnok reggel ellenőrizte az 1. üteg mindkét őrségét.

1945. június 28.

A gazdasági hivatal közölte, hogy nemcsak a magasabb zsoldot, hanem a hadipótdíjat is... fizeti, így már elég tekintélyes összeghez jutnak a honvédek. [Egy honvéd 10 napra dohánypénzzel együtt most 125 pengőt kap][42]...

39 HL HM 1945. Eln. 29 447.
40 Itt működött a 6. ho. ellátóoszlopa
41 Nevét nem sikerült azonosítani.
42 Honv. Közl. 1945. 4. sz. 38. o. és mellékletek.

... Alosztályonként 1—1 megbízott tiszt járja az élelembeszerzésre nekünk kiutalt községeket,[43] és vásárol részünkre, ugyanakkor megígéri, hogy hordáshoz stb. fogatokat kapnak jövő héttől kezdődően az alosztályoktól.

... Mindannyiunk örömére a hadosztályparancsnok úr elrendelte, hogy miután a postai pénzforgalom megindult, ezután ne a pótkeretek folyósítsák a fizetést, hanem a saját gazdasági hivatal. Így, ha idővel is, de legalább kézhez kapjuk a fizetést. A felemelt illetményünk összegét még mindig nem tudjuk.

... osztályunk 6 lóveget kap. Holnap reggel Becskeházy hadnagy vezetésével indul a lövegátvevő különítmény Vilonyára.

Holnapután, szerdán, a hadosztály vezető állatorvosa lószemlét tart az osztálynál.

Hadosztályparancs érkezett, amely előírja, hogy télire gondoskodnunk kell lótakarmányról, főleg szénát szerezzünk be sürgősen... A már megindított beszerző munkánkat most már hivatalosan is folytatjuk.

Nagy már a dohányhiány, 20-a óta ugyanis pénzben kapjuk a váltságot. Most kaptuk az intézkedést, hogy rövidesen felvételezhetjük a dohányt Veszprémben. Hogy semmi jót ne mulasszunk, azonnal el is küldtünk 2 országos járművet Veszprémbe, mert tapasztalatból tudjuk, hogy mi 3—4 nappal később kapnánk meg a dohány felvételére vonatkozó intézkedést...

1945. július 4.

... Megjelent a rendelkezés a mezőgazdasági szabadságok engedélyezésére vonatkozólag,[44] a legénység 33%-át lehet 20 napra szabadságolni.

A mai hadosztályparancs (szerint) az új fizetéseket nemsokára folyósítani fogják, csak még azt nem tudni, hogy mennyit?...

1945. július 5.

Folynak a falvakba való fogatkirendelések.

Legnagyobb gond most az élelmezés. Nagyon szegény a vidék, legalábbis most, a háború után. Az osztályparancsnoknak ma az élelmezés a legnagyobb gondja. Önálló alosztály-élelmező tiszti beosztást szerveztünk, akiknek más feladata nincs, mint egész nap, vagy napokon keresztül járják a részünkre kiutalt községeket és próbálnak élelmet szerezni — helyenként eredménnyel.

Sajnos, némelyik vármegye mereven elzárkózik attól, hogy bármilyen segítséget is nyújtana nekünk. Általában az országban mindenfelől hallani lehet azt a téves véleményt, hogy a honvédségre most nincs szükség,[45] most más dolgok sokkal fontosabbak... Így bizony nehéz lesz az ellátás.

1945. július 6.

A 6. hadosztály vezető állatorvosa és a szemlélő vonatparancsnok megelégedésüket fejezték ki a nálunk látottakért. Nem azért mondjuk, de ezt nem csodáljuk.

Van már egy pár gyönyörű hátasunk. Jelenleg az alosztályok között a hintóverseny dúl. Az 1. üteg érdeme, hogy 3 (szép kivitelű) hintót talált. Felsőbb parancsra „testvériesen" elosztották. Most az osztálytörzs hintója legalább 5

43 A közellátásügyi miniszter 108 907/1945. számú rendelete szerint — a honvédelmi miniszterrel egyetértésben — a székesfehérvári 2. honvéd kerület részére — ide tartoztak a 6. hadosztály alakulatai is — Fejér, Esztergom, Komárom, Győr, Veszprém megyéket, valamint Tolna megyét, kivéve Szekszárdot és környékét 30 km-es körzetben. Fejér megyei Levéltár. Székesfehérvár. Főispáni iratok, 1945/396.

44 HL. 6. ho. csapatanyag ... 129. doboz, 263. fol.; Honvéd Híradó, 1945. 7. sz. 7. o.

45 A 6. hadosztály lapja választ ad egyes körökben valóban elterjedt és hangoztatott „véleményre". Honvéd Híradó. 1945. 4—5. sz. 2. o.

„lóhosszal" vezet a többieké előtt: sárga hintó, gumirádlis, nehezen szerzett gyönyörű szerszámok, hosszas és súlyos cserék után megszerzett 2 olyan vasderes csikó, hogy méltán irigykedhetnek a többi alosztályok. Az osztálytörzs parádés kocsisa, az öreg Gyöngyösi Imre bácsi most már felemelt fővel és büszkén jár a hintóval, eddig ugyanis nagyon lenézték a vetekedő alosztálybeli kollégái.

Hadosztályparancs értelmében a tartalékos tiszteknek és tiszthelyetteseknek is jár bútor- és lakbérilletmény.[46] Hogy mennyi és mikor, az a jövő zenéje.

1945. július 7.

Fogatainkat most már véglegesen kiadtuk a községeknek. Jelenleg alig van már itthon is fogatunk, amivel saját, vagy a gazdasági hivatal részére fuvarozhassunk. Az ezredtörzs és az 1. osztály összesen 44 fogatot adott ki a környező falvakba a behordás elvégzésére.

1945. július 9.

Minősítettük lovainkat, ezek szerint az osztálynak jelenleg van: 28 hátas, 55 tüzérhámos, 89 vonathámos lova.

Megérkeztek a lövegek is. Egyelőre nincsenek valami nagyszerű állapotban, de szakembereink már mellé feküdtek, hogy rendbehozzák... Az 1. üteg 4 db 7,5 cm-es hegyi ágyút, a 2. üteg egyelőre 2 db 10,5 cm-es tábori tarackot kapott. Kezdetnek ez is valami. Kilátás van arra, hogy nemsokára többet is kapunk.

1945. július 10.

Ezredes úr a mai nappal az osztály állományából 22 honvédet léptetett elő őrvezetővé.

Az ezred nevelőtisztjét, Rékásy Károly alhadnagyot a mai nappal az ezred „D" tisztjévé[47] nevezte ki. Így az ezred nevelőtisztje ideiglenesen Tóth György őrmester, az osztály nevelőtisztje.

Az élelembeszerzőket minden szerdán és szombaton 11 órára berendeltük az osztályirodára megbeszélés végett.

1945. július 11.

Folynak a szabadságolások. Őrséget adtunk az ászári cukorgyárhoz és az almásfüzitői gyárhoz.[48]

1945. július 12.

Szomorúságot kiváltó parancspontot olvastunk ma a hadosztályparancsban, amit azonban megértünk és igyekszünk nem zúgolódni miatta: a pénzellátási zavarok miatt ugyanis egyelőre nem igen van rá kilátás, hogy pénzilletményeinket megkapjuk. Viszont tudjuk, hogy az egész országban kb. ilyen a helyzet, tehát nem zúgolódunk.

1945. július 17.

Miután már vannak lövegeink, felállítjuk a tüzér-javítóműhelyt. Az erre vonatkozó intézkedés ma jelent meg parancsban. A javítóműhely parancsnoka: Baky főhadnagy, ezred műszertiszt.

46 A 3076/III.—1945. sz. alaprendeletet l.: Honv. Közl. 1945. 4. sz. 37—38. sz.
47 Nyomozó tiszt.
48 Csupán ideiglenes jellegű őrség volt.

Folyik a lovasversenyre való készülődés. Reggelente szorgalmasan gyakorolnak lovak és lovasok... A megindult „Faliújság"-unk kipellengérez minden valóságos vagy vélt sérelmet, hibát, avagy kilengést: így hát minden tett a falra kerül!

1945. július 19.

...Kötjük a fuvarozási (megállapodásokat), hogy élelmet tudjunk szerezni: ma is napraforgó-szállítást kötöttünk le — részesedéssel. Így gyűjtjük az olajat.

1945. július 25.

Szokatlanul hosszú osztályparancsunkban leközöltünk több, a hadosztálytól érkezett... intézkedést. Ilyenek: a Közellátásügyi Minisztérium nem járult hozzá, hogy a honvédség részére feloldja a vágási tilalmat,[49] „így a ho. húsellátása a jövőben még az eddigivel szemben is csökkenni fog?" [Mintha bizony eddig ellátott volna minket hússal a ho.!] Szomorú, de ebbe is bele kell nyugodnunk, mert jól tudjuk, hogy az ország állatállományának megmentéséről van szó. A másik... meglepetés: annakidején az április 1-ével történő előléptetési rendelkezés végén az alábbi mondat állott:

„Az előléptetések az 1. fokozatba történtek." S hogy baj ne essék, most jött egy rendelkezés, hogy a „tartalékos tisztek és tiszthelyettesek részére mindig a legalacsonyabb fizetési fokozat szerinti illetmény illetékes." Hogy ez a kettő hogy vág össze egymással, azt azért nem értjük. S miért megint csak a tartalékosokra vonatkozik ez a kitétel, azt éppen nem értjük. No, de hát nem is jó mindenben logikát is keresni. Például egymásután következő két hadosztályparancs rendelkezései szerint: szabadság tartamára minden illetmény jár, a következő már visszaszívja, s azt mondja, hogy hadipótdíj szabadság alatt nem illetékes.

Ezek után már azt a ma érkezett hadosztályparancsnoki rendelkezést, hogy ruhakoptatási díj jár minden tisztnek és tiszthelyettesnek mindaddig, amíg az új posztó egyenruhát meg nem kapják, már nem is merjük parancsba tenni, vagy a gazdasági hivatallal felszámíttatni, hanem megvárjuk, hogy a következő intézkedés milyen megszorításokat fog tartalmazni.

Ma délelőtt tiszthelyettesi gyűlés volt, amelyen Mezei János osztálytörzsbeli őrmesternek megszavazták a nősülési engedélyt,[50] már a második eset ez az osztálynál egy hónap alatt. Úgy látszik, mégiscsak megnyugszanak egy kissé a viszonyok.

1945. július 26.

A mai hadosztályparancs közli, hogy a pénzellátás terén bizonyos zavarok (lesznek), mert a kizsákmányolt országnak a gazdasági egyensúlya felborult. Ez is szomorú hír, de ebbe is belenyugszunk, mert tudjuk, hogy így is van!

Újabb hír: a hadosztály előreláthatólag még e hó végén egy karhatalmi századot küld Szombathelyre, melybe egy szakaszt a tüzérezrednek is adnia kell. Ez az osztálynak 1 tisztet és 12 fő legénységet jelent...

Végre a gazdasági hivatal is számfejtette a tiszti és tiszthelyettesi fizetések egy részét... Most már csak pénz kell hozzá, hogy ki is lehessen fizetni. Ma mentek pénzért Székesfehérvárra, kíváncsiak vagyunk, hoznak-e?

49 „Az intézkedésre azért volt szükség — olvashatjuk a ho. pk. 59. sz. parancsában —, hogy az ország meglevő csekély számú állatállományát ne csökkentsük, mert azokra továbbfejlesztés és mezőgazdasági célokra feltétlenül szükség van." HL 6. ho. csapatanyag... 129. doboz, 286. fol.

50 Az előírt feltételekre vonatkozóan l.: Honv. Közl. 1945. 4. sz. 33. o.

1945. július 27.

... Ezredes úr hozzájárult 24 legénységi állományú előléptetéséhez. Meg is jelentek már a mai osztályparancsban az augusztus 1-ével esedékes előléptetések.

Pénzt kaptunk a hadosztály élelmezőoszlopától, így a már számfejtett... illetményeket április 1-ig visszamenőleg kifizetik. Nem mondjuk, szép összeg lett volna akkoriban, de ma már nem sokat ér. Igaz, itt nincs sok pénzre szükség, de akinek családja van, az sem itt, sem az osztály bármelyik részében nem nagyon tud kijönni ebből a fizetésből.[51]

1945. július 28.

A mai nap legnehezebb problémája az osztálytörzs lónévjegyzéke volt. Bár az állatorvos és a fogatos tiszthelyettes helyszíni kiszállással már napok óta „egyeztetnek", még mindig nem jó a névjegyzék...

1945. július 29.

Megszokott, csendes vasárnap... A tegnap este átvonult száraz vihar annyira lehűtötte a levegőt, hogy nappal is veszély nélkül lehet járni...

1945. július 30.

... A hadosztály utasítására az osztálynak 8 fogatot kell adnia a 6/2. kezelőoszlopnak Székesfehérvárra. Kissé nehezen értjük, mert éppen a fehérvári élelmezőoszlopnak kellene ellátnia bennünket, s nem igen kapunk onnan semmit. No talán most jobb sorsunk lesz!

Járműveink a nagy szárazságban annyira tönkrementek, hogy a minap egyiknek 3 kereke tört el 3 km-es úton. Sürgős bognármunkával igyekeznek most helyrehozni kocsijainkat.

1945. július 31.

... A leadott marhabőrökért kaptunk egy tímártól két kidolgozott bőrt, s így az annyira esedékes cipő- és bakancsjavításokat is megkezdhetjük. Egy kisebb kellemetlenség is történt: a gazdasági hivatalban levő talpból a cipészek távollétében ismeretlen tettesek egy jókora darabot levágtak és elvittek... Volt mit hallaniuk a mesteremberekneknek!

Újra kaptunk 300 000 pengőt, így sor kerül a legénységi családi pótlékok legalább egy részének kifizetésére.

1945. augusztus 4—5.

... Délelőtt a szokásos beszerzői és alosztályparancsnoki értekezlet volt, délután sem történt semmi különös... esemény.

Csendes volt a vasárnap is... Az ezredparancsnok pár napi szabadságra elutazott Budapestre, Hetey százados úr helyettesíti, így most „nagy fiúk" vagyunk: az ezredtörzstől is merünk kocsit kirendelni.

Délután moziba készült a személyi állomány nagy része: film volt is, csak a villanyáram szünetelt, így elmaradt ez a szórakozási lehetőség.

Este Alsóvasdinnyére voltunk hivatalosak az ászári cukorgyár munkásai által rendezett műsoros táncestélyre. A tiszti és a legénységi állomány szép számban képviselve volt. A műsor — kissé későn kezdődött — éjjel 1 óráig tartott. Ezután következett csak a tánc. A legénység ki is tartott híven egész virrada-

51 Az illetményekre vonatkozóan általában l.: Honv. Közl. 1945. 13. sz. 107. o.

tig. Italt is kaphattunk: sört. [Csak a történelmi hűség kedvéért jegyzem fel: 1 pohár sör ára 26 pengő volt.]

1945. augusztus 6.

... Hadosztályparancsra jelenteni kell a házhelyhez és földhöz juttatottak[52] és hadisegélyben részesültek számát, a föld mennyiségét és a hadisegély összegét. Holnap estére futnak be a jelentések. Ám azokból az esetekből következtetve, amit eddig hallottunk, nem hiszem, hogy nagy létszámot tudnánk jelenteni. Nem értjük meg ugyanis, hogy a most katonai szolgálatot teljesítőkkel szemben miért éreztetik nagyon sok helyen — enyhén szólva — nemtetszésüket az otthoni polgári hatóságok. Ha jól emlékszünk, a földreform törvényben első helyen állottak a földhöz juttatandók között azok, akik a fasizmus elleni háborúban részt vesznek. S most ilyeneket mondanak a legénységnek: Minek kell még mindig katonáskodni! Jöjjön haza, majd akkor kap földet. Mintha bizony a katonáktól függene, hogy leszereljenek.

Pénzért küldünk Fehérvárra két tisztet, várjuk, hogy hoznak-e valamit.

Az almásfüzitői őrség bevonultatására kiküldött Attl alhadnagy „embertelenül" jött meg, mert a portyázó századnak egyelőre nincsenek emberei, akikkel leválthatná a mieinket. Most egy pár napig állandóan szaporodik a létszámunk, mert csak 11-én lehet szabadságra engedni a legénységet, hogy a gazdasági hivatalnak megkönnyítsük az elszámolást.

1945. augusztus 10—12.

... Az ezredparancsnok visszaérkezett (szabadságról) és átvette a parancsnokságot... Császáron a szovjet parancsnokság átadja a lőszerraktár őrségét, ehhez vezénylünk mi őrséget (hétfőn 13-án) reggelre. Jappán (sic!) letette a fegyvert.

Vasárnap délelőtt érkezett a parancs, hogy a korábban jelzett és Szombathelyre kerülő karhatalmi szakaszt azonnal meg kell alakítani és már holnap reggel jelentkeznie kell Gyulafirátóton. Ez persze lehetetlen. Elrendeltük, hogy az egész szakasz holnap reggel 8-ra itt, Kisbéren álljon indulásra készen.

1945. augusztus 13.

... A ma érkezett hadosztályparancs és a Honvédségi Közlöny sok új intézkedést hozott: újra felemelték az élelemadag-váltságot [nálunk napi 60, Pesten 90 pengő] és a dohányváltságot [egységesen ! ! napi 20 pengő][53] folytatódnak az igazolások[54] a hadosztálynál, újítás, hogy az igazolandónak nem kell személyesen megjelenniük, csak ha külön behívják őket, kifizethető a ruházat és felszerelési kártalanítás [április 1-től tiszteknél napi 20, tiszthelyetteseknél napi 10, honvédeknél napi 6 pengő].

1945. augusztus 15.

Éppen ebédhez készülődtünk, amikor megérkezett az új hadosztályparancsnok: Schultheisz Miksa vezérkari ezredes. Rövid megbeszélést folytatott az ezred- és osztályparancsnokkal. A szovjet parancsnokságra is ellátogatott, majd távozott. Vele volt a hadosztály nevelőtisztje is, akivel a legutóbbi nevelői áthelyezést tárgyaltuk meg. Módosítás: Bedő hadnagy lesz az ezred nevelőtisztje,

52 Magyar Közlöny, 1945. március 18.
53 Honv. Közl. 1945. 13. sz. 107. o.
54. A 6. hadosztály igazoló bizottságai Székesfehérvárott és Veszprémben működtek.

Tóth őrmester marad I. osztály nevelőtiszt, Kiss Imre őrvezető marad a 2. üteg nevelője, Szabó Béla őrmestert helyezik át a gyalogsághoz.

Most kapta meg végre a legénység április 1-ig visszamenőleg a családi pótlékot és a ruhakoptatási díjat...

1945. augusztus 16.

...HM rendeletre a vasútbiztosítással foglalkozó azon honvédeknek, akik ténylegesen részt is vesznek a vasútbiztosításban, 800 kalóriás pótadag engedélyezhető.[55] Minthogy nálunk csaknem állandóan váltjuk az őrséget, úgy oldottuk meg, hogy az 50%-nak kijáró pótlékot az egész legénység — a pótkenyeret is — kapja.

...Megjelent a ruházati és személyi felszerelési cikkek árairól szóló rendelkezés: egy legénységi köpeny 7000, egy lovagló csizma 14 000, egy pár bakancs 4500 pengő...[56]

1945. augusztus 18.

Ma tettük parancsba a fafuvarozásra vonatkozó intézkedéseinket: ha addig megjön a kereskedők engedélye a szállításra, akkor 22-én nekikezdünk.

Érdekes leszerelés volt ma: még ezelőtt egy hónappal a pécsi kiegészítő parancsnokság kérte egy őrvezető leszerelését. Azt válaszoltuk, hogy amennyiben pótlást küld helyette, leszereljük. Küldött, leszereltük.

Este Ilona nappal egybekötött évfordulót ültek a hivatásos tisztek, kiegészítve egy búcsúzó segédtiszttel [a napló írójával]... Kedves, szép ünnepélyes este volt, a jó kedv sem hiányzott.

1945. augusztus 21.

A fafuvarozást még nem kezdtük meg, mert a vállalkozó nem rendelte meg pontos időre a vasúti kocsikat. Este az erdész közölte, hogy megvannak a kocsik, így holnap reggel megindul a munka.

1945. augusztus 22.

Megindult végre a fafuvarozás... Megtörtént az osztályparancsnokság átadása.

...Megköszönöm mindenkinek a hozzám való jóságát, hogy itt igazán úgy érezhettem magam, mintha testvérek között lettem volna. Köszönöm elöljáróimnak hozzám való jóindulatukat, segítőtársaimnak, hogy igyekeztek támogatni az elvégzendő munkában. Egyben bocsánatot is kérek mindenkitől, ha akarattal, vagy anélkül megbántottam volna valakit.

Finis est rei, gloria Dei!

1945. augusztus 23.

A mai nappal átvettem a segédtiszti széket Nagy Ernő tartalékos hadnagytól. Elődöm munkásságáért ezredparancsnoki dicséretben részesült. Mindannyian nagyon sajnáljuk, hogy eltávozott közülünk, mert szerettük...

1945. augusztus 24—25.

...A már régebben benyújtott nyilatkozatokról, amelyekben a tiszti beosztásúak eddigi katonai szolgálatukról, fogságba esésükről és egyéb személyi adataikról adtak leírást, még egy másolati példányt kellett benyújtani a hadosztályhoz.

55 Honv. Közl. 1945. 12. sz. 98. o.

56 Az erre vonatkozó 16 206/Agi — 1945. sz. körrendeletet l.: Honv. Közl. 1945. 13. sz. 104—105. o.

1945. augusztus 26.

... 10 órakor Hetey százados... tiszti és tiszthelyettesi gyűlést tartott, ahol tolmácsolta a kommunista párt meghívását a délutáni nagygyűlésre.

Az osztályparancsnok szigorú intézkedést léptetett életbe az ittasság megszüntetésére, illetve az italozók megbüntetésére.

1945. augusztus 27—29.

Reggel Mező Pál hadnagy útnak indult Székesfehérvárra pénzvételezés végett... sajnos üres kézzel jött vissza, mert a hadosztály is csak most ment Pestre pénzért, így szombaton újra megy.

A hadosztály intézkedése értelmében helyzetjelentést készítünk az alakulatokról és kikülönített részeiről vázlatban és jelentés formájában is.

1945. augusztus 30.

... A legénység egyelőre nem kap ruhakoptatást: még szerencse, hogy az eddig felszámoltakat nem kell visszafizetni!

1945. augusztus 31.

Két hadosztályparancsból kétoldalas osztályparancs lett. Mező hadnagy holnap újra Székesfehérvárra megy pénzért, talán most nagyobb sikerrel, mint (előzőleg).

1945. szeptember 1.

... Mező hadnagy hozott ugyan pénzt, de oly keveset, hogy kedden újra megy vételezni.

A fizetésemelés nagy izgalmat váltott ki. A gazdasági hivatal még nem kapta meg az új listát, így... a régi szerint fizet.

A fafuvarozás nagyjából véget ért.

1945. szeptember 2.

Igen mozgalmas vasárnap délelőtt volt: az osztályparancsnok általános ellenőrzést hajtott végre — sűrű (ledorongolások) kíséretében.

Holnap az egész ezred képviseletében nagy kocsikaraván indul Veszprémbe tengeri és burgonya szállításra.

A délután a szokásos szórakozásokkal telt el.

1945. szeptember 3.

Útnak indult a veszprémi vételező társaság. Holnapután egy másik (csoport) Székesfehérvárra indul ágyneműért. Ezek a kocsik egyúttal műszaki anyagot adnak le a 17. gyalogezrednél...

1945. szeptember 6.

Ma kihirdettük az árverést az összes környező falvakban: 7 ló, 1 szamár és 1 ökör kerül árverésre.

1945. szeptember 7.

Megérkezett az ágynemű, délután szétosztjuk. Nagyobb mennyiségű lótápot, gyümölcsízt, folyékony szappant és más anyagot lehet felvételezni — hozták a hírt.

A téli szénaszükséglet biztosítására Csór község határában a hadosztály alakulatai kaszálást vállaltak. Az osztály 16 fővel vesz részt...

Este váratlanul megérkezett a hadosztály fúvószenekara, holnap érkeznek a propaganda osztály tagjai is, akik vasárnap előadást tartanak.

1945. szeptember 8.

Folynak az előkészületek az ünnepség megrendezésére. A nevelő gárda teljes létszámban sürgölődik.

A hadosztály zenekara népes hallgatóság előtt délben térzenét adott...

1945. szeptember 9.

Lázas készülődéssel telt el a délelőtt. Ráadásul ma 10 órakor volt az árverés is. Nagyon sokan jelentek meg, így jó árat sikerült elérni.

Délután $^1/_2$5-kor kezdődött az előadás. A szovjet parancsnokság is képviseltette magát. Változatos és ügyes összeállítású műsorszámokat láttunk és hallottunk. (Műsort mellékelem a naplóban.)

A műsor után a kastély halljában reggelig tartó tánc volt...

1945. szeptember 10.

...Reggel Mező Pál hadnagy és Attl Tibor alhadnagy pénzfelvételezés céljából elindultak Székesfehérvárra. Velük indult útnak a kasáló különítmény is. Az új leszerelők és a szabadságon levők miatt is nagyon megcsappant az alosztályok létszáma. Több kirendelés történt, ami nagy gondot okozott a kevés ember miatt.

1945. szeptember 17.

...Délután magas rangú szovjet tiszt, vezérezredes, nagy kísérettel, látogatta meg alakulatunkat. A tábornok valószínűleg lóügyi szakértő lehetett, vizsgálata ugyanis kizárólag a lovakra irányult, különös tekintettel a ménesbeli lovakra. A vezérezredesnek a tapasztalt rendre és fegyelemre vonatkozó elismerését a mai ezredparancsban olvashatjuk.

1945. szeptember 18—20.

Délután 6 kocsiból álló oszlop indult Székesfehérvárra lótápért. Az árverésből kifolyólag tegnap megjött az utolsó csere-marha is, befejeződött az ezzel kapcsolatos munka.

Hadosztályparancsra pénzért mentünk Székesfehérvárra.

Fertőtlenítő és fürdő létesítésére kaptunk parancsot.

A körletnek téli szállásra való előkészítésére cserepet szállítottunk napokon keresztül. Az ablakkeretek elkészültek. Villanyégőkkel is felszereltük a legfontosabb helyiségeket.

...Holnap közmunkára vezényelték a tiszteket és tiszthelyetteseket.

1945. szeptember 25.[57]

Kisbérről minden valószínűség szerint kiköltözünk, mivel ide szovjet csapatok jönnek. Az ezred- és osztálytörzs Ászár községbe, míg a két üteg Vérteskethelyen készít elő szállásokat. Nem mindenki örül a változásnak, de azért jó a hangulat.

57 Szeptemben 21—24 között a naplót nem vezették.

1945. október 1. (Ászár)

Megkezdő(dött) a normális élet. Fogatkirendelések, körletcsinosítás stb... Pénz már szeptember 20. óta nincs, mindenki izgatottan várja, mit hoz a szerda, ekkorra ígérték ugyanis a pénzt.

1945. október 3.

...Első vitadélután tisztek és tiszthelyettesek részére. Az érdeklődés nem túlságosan nagy, jórészt Becskeházy Csaba hadnagy és az ezred nevelőtisztje, Bedő Mihály (hadnagy) hadakozik... A holnapi kocsikirendelések... sokakat izgatnak. Tehát a vitát bezártuk.

1945. október 4.

Fogatokat indítottunk útnak Székesfehérvárra élelemfelvételezésre... A hadipénztártól még mindig nem kaptunk pénzt. Ha így megy, lassan senkinek sem lesz már pénze. Ezért késik az étkezde felállítása is, pedig már igen sokat éhezünk, ha mind igaz, amit egyesek mesélnek.

1945. október 5.

Az új ezredparancsnok, Szücs István ezredes megérkezett, tehát rövidesen átveszi az ezredparancsnokságot. Hetey százados így megszabadul az ezredparancsnoki beosztásától és most már (ismét) osztályparancsnok lesz. Eddig ugyanis ezred-, osztály- és sokszor alosztályparancsnok is volt, sőt még a gazdasági hivatalt is „megugratta".

1945. október 9.

Hetey százados a hadosztályparancsnokságra indult.

Igen sok fogat- és lóigénylés van. Az őszi vetés, a gazdasági munka erőteljesen megindult. Sajnos, nem tudunk elegendő lovat és fogatot kiadni. Ma újságot is olvastunk, ezután minden nap megtehetjük, itt helyben. A „Kis Újságot" olvassuk... a választások eredményeit. Mint mindig, egyeseknek most is lóg az orra, mások örülnek. Hiába, mindenkit nem lehet kielégíteni.

1945. október 10.

Fogatainkat mind kiadtuk. Csak a szolgálat maradt a laktanyában. A nevelőóra és a vitadélután — a nevelők szolgálati útja miatt — elmaradt. Ma vártuk haza Szücs István ezredes és Hetey Sándor százados urakat a hadosztálytól.

1945. október 13.

A fő program a fogatkirendelések megszervezése: Székesfehérvárra vételezés, szerszámfa-fuvarozás, a pékek részére fafuvarozás, szénszállítás, tégláért stb. stb. Az anyagi értekezlet elmaradt.

Az osztályparancsnok az ezredes úrral a szovjet Hősi Emlékmű felavatására volt hivatalos... Az ütegek teljes létszámmal beiöttek az anyagi értekezletre... Szidták is a segédtisztet, miért nem értesítette őket az értekezlet elmaradásáról. Most az egyszer pechük volt: miért indultak el pontosan, ha ugyanis egy kicsit késnek, otthon éri őket a távmondat.

1945. október 15.

Az ezredparancsnok ma az ezred- és az osztálytörzset látogatta meg a ló-

szemlével kapcsolatban. Az ezredtörzs kicsit késve és hiányosan jelent meg, meg is kapták érte a (ledorongálást), sőt a dolognak folytatása is lesz.

1945. október 16.

Ma Vértesketheljen és Császáron volt ezredparancsnoki szemle — lószemlével egybekötve. Fogatokat rendeltünk ki a pártok részére, akik mezőgazdasági munkára fogják továbbadni. Felvételező kocsijaink Fehérvárról hazaérkeztek. Többek között cigarettát is hoztak. Rádióból és újságból tudjuk, hogy a fizetéseket 100%-kal ismét emelték. Nem tudjuk, örüljünk-e neki, vagy nem. Semmi esetre sem megnyugtató, mert az árak valószínűleg 200%-kal fognak emelkedni. Ma 90 pengő egy doboz gyufa, egy csomag cigarettapapír 120 pengő. A szabók szerint egy gombolyag cérna 300 ezer pengő. Nem is hasonlítom össze a régi árakkal. Honvéd étkezdénk talán megindul, mindenesetre megint közelebb vagyunk hozzá egy lépéssel. Melegh főtörzsőrmester ugyanis hazaérkezett elég tekintélyes mennyiségű élelmiszerrel.

1945. október 17.

... Normális keretek között folyik a munka. A gazdasági hivatal raktárában munkánk, főleg lovaink munkája (eredményeként) rengeteg áru van. Téli élelmezésünk jórészt biztosítva van. A hadosztály nevelőtisztje, Szeremley százados ma megérkezett, este előadást tart, (amit vita követ).

... 3 órakor megérkeztek a külső tagok is... A vitaest nagyon jól sikerült, az ezredparancsnok is jelen volt... A hadosztály nevelőtisztje hosszan vázolta a nevelőtiszti intézmény célját, (eddigi eredményeit és hibáit), majd hozzászólásokat kért. Az is akadt bőven. Sok érdekes dolgot tárgyaltunk meg, végül a nevelőtiszt kifejezte megelégedését a vita során elhangzott komoly kérdésekért és véleményekért. Megjegyezte, hogy az egyik alakulatnál, ahol legutóbb jártak, úgyszólván senki nem mert a dolgokhoz hozzászólni. Úgy látszik, a tüzérek a vitában is vezetnek.

1945. október 18.

Fogataink szinte kivétel nélkül kint dolgoznak: szenet és tüzifát fuvaroznak... Igen sok a fogatigénylés az alosztályoknál is. Ha az alosztályparancsnok ügyes, akkor nagyon komoly értékeket hozhat össze, tekintettel a nagy fuvarkeresletre. Természetesen a... „feketézés" szigorúan tilos!

1945. október 19.

... Délután nevelőóra volt. Egy, a hadosztálytól kiküldött bajtárs tartott előadást, majd vita következett...

1945. október 20—24.

Délutánra vitát terveztünk, de helyette a propaganda szakasz fogadtatását és műsorát beszéltük meg. Bedő hadnagy, az ezred nevelőtisztje könyveket adott ki; a legközelebbi nevelőórán kell róluk beszámolni.

1945. október 25—26.

Ma az ütegeknél volt lószemle... Az ászári alosztálynál teljes a munka: egy fogatunk sincs idehaza.

Lassan megindul a kiképzés is. Egyelőre ugyan mindenütt csak az előkészítés folyik, de ha a mezőgazdasági és a fuvarozási munkák csökkennek, a lőkiképzés is megindul. Mégis csak jó üzlet volt a kápolnásnyéki vasútállomásról be-

hozott mezőgazdasági traktor, 40 q gabonát kerestünk. Holnap (27-én) már be is hordjuk Hántáról.

Ma (26-án) délután nevelőóra volt. Este tudtam meg, hogy a Vérteskethelyen és Császáron vendégszereplő propaganda szakasz technikai okok miatt nem jön hozzánk. Pedig jó lett volna, mivel Bedő hadnagy az ünnepély és a táncmulatság céljaira már lekötött 500 liter bort. Így most már nem vásárolhatjuk meg!

1945. október 28.

Vasárnap Etén felavattuk a Hősi Emlékművet. Ete község emelte a szovjet hősi halottak (emlékére). Tiszti, tiszthelyettesi és legénységi küldöttség (vett részt az avatóünnepségen). Több beszéd hangzott el a szovjet parancsnokság és különböző pártok részéről... Az ünnepség a késő esti órákban, igen jó hangulatban, ért véget.

1945. november 5.[58]

Vasárnap. Visszaérkeztem a budapesti bevásárló utamról. Sikerült a honvéd étkezde és az irodák részére egyet-mást beszerezni potom négyszáz egynéhány ezer pengőért. A drágaság óriási méretű. Egy 20 literes lábas 104 ezer pengő. A papírnak is óriási ára van.

Honvéd étkezdénk most már napokon belül megindulhat. A „kinnkoplalók" bizonyára már örömmel várják.

1945. november 6.

...Rengeteg a ló- és fogatigénylő. Sajnos, mindenkit kielégíteni nem tudunk. Igyekszünk azonban mindenkit támogatni, tekintettel az országos érdekre. Egyébként már kora délelőtt hírt kaptunk arról, hogy holnap a szovjet parancsnokság a proletárforradalom 28. évfordulóját megünnepli Kisbéren, ahol mi is lovas és gyalog díszszakasszal képviseltetjük magunkat.

Délután erre vonatkozólag az ezredes úr megbeszélést tartott az ezredparancsnokságon. Megjelentek a II. osztály képviselői is. A szovjet parancsnokság felkérésére az ezred- és az osztályparancsnok személyesen viszi ki a meghívókat a közeli cukorgyárba. A meghívó szerint az ünnepség után tánc reggelig.

1945. november 7.

Minden jel arra mutat, hogy az osztály és az ezred ki akarja vágni a rezet a mai ünnepségen.

Egy órával korábban volt az ébresztő. Lovas díszszakaszunk és gyalogszakaszunk az ezredparancsnokság előtt gyülekezett. Igen jól mutattak.

A felvonulás és díszmenet osztatlan tetszést aratott mind szovjet, mind magyar részről. Jól is néztek ki válogatott lovasaink, de gyalogszakaszunk is.

A lovasszakaszt Szücs ezredes úr vezette, a gyalogszakaszt Simon százados úr lovon. Volt taps bőven. Az ünnepség után ebéd, majd tánc következett a szovjet parancsnokság helyiségében. A társaság — jó hangulatban — az esti órákban oszlott szét.

1945. november 10.

A mai anyagi értekezlet napirendjén a honvéd étkezde, a beszerzők beszá-

58 Október 29 —november 4. között a naplót nem vezették.

molója, a tejellátás, (élelmezési ügyek), a leszerelés és az őrséggel kapcsolatos kérdések szerepeltek.

Pénzfelvételezésre szeretnék valakit útnak indítani, azonban nincs vonat. Valami alkalmi járművet veszünk majd igénybe.

Délután fürdés, tisztálkodás a legénység körében. Nagyon népszerű a fürdőszoba. Igen sokan lubickolnak benne.

1945. november 11.

... A hadosztályparancsnokságtól még mindig nem érkeztek meg a parancsnoki értekezlet tagjai, pedig új tehergépkocsikon indultak útnak, amit itt szereztünk a Németországból visszatértektől. Remélhetőleg nálunk is marad a gépkocsi. Estére mégis megjöttek. Holnap majd megtudjuk az érdekességeket.

1945. november 13.

Ősi tüzér szokás szerint szent Borbála[59] nevében (kezdem el) e napló folytatását, és büszkeséggel tölt el az a tudat, hogy e napló folytatója „remek írásom" ellenére pont én lehetek. Időm ugyan még nem igen volt, hogy végigolvassam eme történelmi sorokat, de minden nap szakítok magamnak egy kis időt a folytatásra. A napló elejét olvasgatva rájöttem, hogy valóban egy kis mértékben történetíró vagyok, amikor kezembe veszem a tollat, hogy e naplót vezessem.

Az első napom nagy eseménye a vitadélután volt, amely — sajnos, korábban el kellett mennem — nevelőtisztünk „vereségével" végződött, de sok esetben igaza volt és jól világította meg a felmerülő kérdéseket a Szovjetunió Alkotmányával, népeinek életkörülményeivel és természetével kapcsolatban. Este az ezred- és az osztályparancsnokot egy szovjet ezredes hívatta, aki a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjaként véleményt nyilvánított, vagyis a két hadosztály szellemét párhuzamba állította és a 6. hadosztályét találta jobbnak.

1945. november 23—25.

... Megérkezett Budapestről Attl alhadnagy bajtárs s rögtön hozzáfogott (a) „Borbála" rendezésének. A tekercs[60] itt születik mellettem, nagyszerűnek ígérkezik ...

1945. november 26—28.

Javában készül a Borbála-tekercs. Attl alhadnagy bajtárs már megismertetett egy-két részletével ... A gazdasági hivatal főnöke elutazott Almádiba országos járművel. Nem valami kellemes utazás, de legalább a kocsi mindig megy, de a vonat 1—2 napot is állni szokott. A gazdasági hivatal főnöke most Mező Pál hadnagy bajtárs.

... Szinte a késő éjszakába nyúló beszélgetések folynak a közelgő „Borbáláról". Sajnos, még problémák vannak: nincs megfelelő helyiség, a meghívók sem mentek még ki. Na de mindez nem számít, a „Borbála" mégis remekül fog sikerülni ...

Ma az utolsó nap (28-a), hogy e naplót írom, mert átadom Juhász Dániel hadnagy bajtársnak, aki az új segédtiszt. Bizonyára örül ez a napló is, hogy megválik az én csúnya írásomtól, és szebb betűkkel folytatódik ...

59 A tüzéreknek évszázadok óta „védőszentje". A vallási jelleg nélküli ünnepséget évenként, december 4-én tartják. Ezzel kapcsolatban l.: Honvéd Híradó, 1945. 18—19. sz. 10. o. és 1946. 16. sz. 4. o.

60 A Borbála-napi ünnepségen olvassák fel; az osztálynak és tagjainak életével, tevékenységével foglalkozó humoros írás.

1945. november 30.

Nekem újdonság, de szintén „Borbála" nevében kezdem e napló vezetését. Elődöm, Karlóczy Győző hadnagy, az osztálytörzs segédtisztje volt. Bízom abban, hogy lesz elég erőm és tudásom az új munkakörrel járó feladatok megoldásához...

1945. december 1.

Mindenütt örömtől csillogó szemű, mosolygós tüzérarcot látunk. Boldogok, mert most fogjuk megtartani a nagy Borbála-ünnepet.

Magam is nagyon féltettem az ülőrészemet az avatástól. Forster hadnagy bajtárs az őrségnek osztja majd szét a Borbála-csomagokat.

A mai tiszti gyűlésen tapasztaltam, hogy vannak az osztálynál élelmes emberek. Egyikük a Borbála-napon — úgy látszik — sokat akart enni, és igényes is, mert erre a célra egy ökröt talált lőni — úgy kell neki!

1945. december 3.

Ma reggel $^1/_2$9-kor az osztálytörzs az iroda előtt sorakozott. Utolsó Borbálapróba, mert holnap lesz a nagy ünnepély.

1945. december 4.

Elérkezett a nagy nap...

Délelőtt templomozás és a terem végső rendezése folyt. A vendégek egyre gyülekeztek, majd megkezdődött az ebéd. A kisbéri szovjet parancsnokságról több ezredes is jelen volt.

Az ebéd után megkezdődött a műsor: mindenekelőtt Szücs István ezredes, az ezredparancsnok üdvözölte a meghívott vendégeket. Utána Zalavári szakaszvezető és Mossányi tizedes szavalata hangzott el. Ezután következett a nap fénypontja: Attl alhadnagy bajtárs felolvasta a Borbála-tekercset — nagy tetszésnyilvánítás kíséretében.

Ezt követően felavatták a tüzéreket: többek között engem is. Elverték az ülőrészemet... A műsor után következett a fiatalok kedvenc szórakozása, a tánc...

1946. január 1.[61]

Az újesztendő első napja a jókívánságok tolmácsolása jegyében zajlott le. Általában mindenki kissé mámoros hangulatban volt és igyekezett eltűnni, hogy a szilveszter éjszakai fáradalmait kipihenje.

1946. január 2.

Újból megindult a szokásos osztályélet. A 2. ütegnél ismét összetörte magát egy ló, de reméljük, nem lesz semmi baja.

1946. január 3.

A mai nap szenzációja egy távmondat, melyben a nyugaton járt, illetőleg angolszász fogságban volt tisztekre és tiszthelyettesekre történik igen sürgős intézkedés.

E szerint minden ilyen tiszthelyettest azonnal útnak kell indítani az illető kiegészítő parancsnokságához. Valószínű, hogy tartalék viszonyba fognak ke-

61 December 6-tól 31-ig a naplót nem vezették.

rülni. A tiszteket egyelőre csak jelenteni kell. Sok bajtársat érint a dolog, de hiába, a parancsot végre kell hajtani.

1946. január 4.

Szinte az egész nap azzal telt el, hogy a „nyugatosok" listáit állítottuk össze. Az utasítás nem egészen világos és egyértelmű. Várjuk az ezredparancsnokot, ő bizonyára tud majd bővebbet mondani, hiszen Pesten volt. Mindenesetre egy ideiglenes névjegyzéket elküldtünk a hadosztályra. Ez azonban még kiegészítésre szorul.

1946. január 6.

Lóárverés volt a gazdasági hivatal udvarán. Igen nagy érdeklődéssel. 3 lovat árvereztünk el vágóállat ellenében.

Az Elektromos Művek megbízottai igen jó javító anyagot, szeget, abroncsvasat és szerszámokat ajánlottak fel fafuvarozás ellenében. Az üzletet megkötöttük velük. Igen nagy baj, hogy az ilyen üzletek megkötése után áldomást nem tudunk tartani, mivel az osztályirodának nincs reprezentációs pálinkája.

1946. január 8.

Parancsot kaptunk rá, hogy a nagybéri lőszerraktárból lőszert és robbanóanyagot szállítsunk Csepelre Weiss Manfréd RT-be. A szovjet őrség azonban orosz nyelvű parancs, illetve szovjet parancsnoksági utasítás nélkül természetesen egy rossz gyalogsági lőszert sem ad ki.

1946. január 9.

Az osztályparancsnok ma Peér és Mezőörs községekbe indult, hogy az árverésen cserébe kapott vágóállatokat átvegye. Vele megy: Mező hadnagy, Sütő törzsőrmester és Csertői főtörzsőrmester. Kíváncsian várjuk, mit hoznak? Este meg is tudtuk: útjuk igen jó eredménnyel zárult, jó ellátásban volt részük, ezt onnan tudom, hogy Mező hadnagy négy hatalmas szelet sonkát hozott haza ajándékba.

1946. január 10.

Tolnatamásiba indítottunk fogatokat zab felvételezésére, Mazug törzsőrmester vezetésével. Tolnatamásiból vagonban jön a zab és az ászári cukorgyárba fogják betolni. Természetesen őrséget is vezénylünk mellé. Ma kell megérkeznie az első „elektromos vasszállítmánynak". Tekintettel arra, hogy a pesti Duna-hidakat elvitte a jég, nemigen fognak befutni.

1946. január 14.

Általános leszerelési intézkedés jön az 1921. évfolyamig bezárólag különböző megkötésekkel. Nagy az érdeklődés a legénység körében, bár azt hiszem, lesz egy kis csalódás is.

1946. január 17.

Úgy látszik, a II. osztály kenyér nélkül él, mert nem küldik a pékek részére a fát. Most kitolunk velük; adunk fát a sütéshez, de kenyeret addig nem, ameddig fát nem küldenek.

Újabb 6 kocsi szenet kapunk a kisbéri állomásfőnökségtől. Budai szakaszvezető a részlegparancsnok. Az osztályparancsnok megy Mezőörsre, így Mező

hadnagy csizmája kevesebbet kopik. Nyugodtan nyomozhat az elveszett bikaborjú bőre és az éjszaka eltűnt 3 zsák zab után.

1946. január 18.

Az „elektromos" vasszállítmány megérkezett Bakonyszombathelyre. Rögtön fogatokat küldtünk érte, nehogy az is eltűnjön.

Az állami ménesbirtokról voltak itt megbízottak, akik a gondjainkra bízott csikókat szemlélték meg.

1946. január 19.

Az első napi esemény az anyagi értekezlet: létszámcsökkentéssel kapcsolatos összevonások, patkóvas elosztás, Borbálával kapcsolatos evőeszközhiány pénzbeni elintézése. Kívánság: a reggeli $^1/_2$8-kor legyen.

A hadosztály vezérkari főnöke... és nevelőtisztje szemlére várható. Hajtókocsi ment eléjük...

1946. január 20.

Szemle zajlott le anyagi és személyi vonalon. Egyeseknek megjött a ruhakiutalása. A nyugatosokról nem hoztak újabb híreket. Ma parancsot nem adtunk ki...

1946. január 21.

Tiszti gyűlés volt. Az ezredparancsnok elmondta észrevételeit a tisztikar jellemére, viselkedésére és kötelességtudására vonatkozóan. Megtárgyaltuk a nyugatosok dolgát is. Ezt követően estig anyagi értekezlet volt. Egyébként igen síkos az út...

1946. január 22.

...20 db villanyégő érkezett, nagy a harc érte. Dicséretet kaptak a szemlén jól szerepeltek és a vérteskethelyi üteg a tűzoltásért.

Nem tényleges viszonyba került több tiszthelyettes... A műhely és a gazdasági hivatal majdnem üresen maradt...

1946. január 23—24.

...A gazdasági hivatal és a műhely tovább működik. Holnap rovancs lesz az ütegnél. Ma a II. osztálytörzsnél folyik. A lótáp fogytán van. Az elektromosoknak tovább végezzük a fuvarozást. Kapunk érte valamit.

Az ütegnél ma (24-én) megkezdődött a rovancsolás... Leszerelés kezdődik, sok a kimutatás. Vajon mikor jönnek az újoncok?... Cifra őrmester — nagy megelégedésre — egészségügyi tiszthelyettesi helyre került. Este zab érkezett, egy vagonnal...

1946. január 25.[62]

A zabot befuvaroztuk. Sztehlo főhadnagy bajtárs átveszi a segédtiszti helyet. Megyek a nyilvántartóba. Csaba megjött Fehérvárról és hozta az egységcsomagokat...

62 E naptól kezdve a napló folytatása végleg megszünt. Ez összefüggésben lehet a 6. hadosztály átszervezésével.

SZEMLE

RÁNKI GYÖRGY

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE

(Gondolat, Budapest, 1973. 653 o.)

Ránki György a magyar történészek közül elsőként vállalkozott a második világháború történetének átfogó, összefoglaló ábrázolására. Könyve megérdemelt közönségsikert aratott, és méltán gazdagítja a második világháború marxista történeti irodalmát. A szerző a sokrétű, szerteágazó témát — döntően a kiadott források, a legfontosabb feldolgozások és a legjelentősebb memoárok anyagára támaszkodva — a komplexitás igényével közelítette meg. Figyelme a katonai események mellett kiterjedt a háború politika- és diplomáciatörténeti, valamint gazdasági vonatkozásaira éppúgy, mint a fasiszta megszállási rendszer s az antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom kérdéseire. A szárazföldön, a tengereken és a levegőben lezajlott harccselekmények ábrázolásakor elsősorban nem a részletességre törekedett. A hadműveletek, csaták, hadjáratok *lényegét* igyekezett megragadni, tartalmukat érzékeltetni, jelentőségüket és hatásukat értékelni. Ezek hadtörténeti, katonapolitikai vonatkozásaihoz kíván a recenzens néhány megjegyzést fűzni.

Mondanivalóját a lengyelországi hadjárat és a „furcsa háború" tárgyalásával kezdi a szerző, mellőzve a háború kitörése előzményeinek, okainak és körülményeinek vizsgálatát. Kár, hogy ezt nem tekintette feladatának, s az olvasó meglevő ismereteire hagyatkozott az említett kérdésekben. Közismert ugyanis, hogy éppen ezekhez kapcsolódik a második világháború burzsoá történetírásának talán a legtöbb torzítása, hamisítása, tendenciózus elhallgatása. A burzsoá történeti és memoárirodalom legtöbb terméke minden módon elködösíteni igyekszik azt a kétségtelen tényt, hogy a második világháború a kapitalista gazdasági és társadalmi rend lényegéből fakadó kibékíthetetlen ellentmondások, valamint a fasizmus nemzetközi erőivel szembeni engedékenység szovjetellenes politikájának együttes következményeként érte az emberiséget. Meggyőzően bizonyítja ezt többek között az az út, melyen járva az angol és francia uralkodó körök — az imperialista béke megőrzésének reményében — eljutottak a szégyenletes müncheni alkuhoz, amelyre egyébként Ránki többször is hivatkozik.

Lengyelország gyors összeomlásának katonai okait és körülményeit a könyv alapvetően helyesen mutatja be. A katonai tényezők mellett azonban nem feledkezhetünk meg az egyéb összetevőkről sem, mindenekelőtt a lengyel uralkodó osztály mélységesen népellenes belpolitikájáról és elvakultan szovjetellenes külpolitikájáról. A lengyel tragédia legfőbb oka ebben a politikában található meg, amely oda vezetett, hogy a burzsoá-földesúri reakció nem az ország létét fenyegető fasiszta Németországot, hanem a segíteni kész

Szovjetuniót tekintette fő ellenségének, a hitleri agresszió bekövetkezte után pedig megakadályozta az igazi népi, honvédő háború kibontakozását.

Ránki jól jellemzi a „furcsa háború" időszakát, a hozzá fűződő imperialista várakozásokat, reménykedéseket, és logikusan vezeti le belőlük a Wehrmacht nyugati hadjáratának villámháborús sikereit. Viszonylag részletesen foglalkozik a Franciaország elleni hadműveletekkel, valósághűen mutatja be a francia politikai és katonai vezetés, valamint a hadsereg csődjét. A katasztrófa okai közül kiemeli a burzsoázia felelősségét, utalva a baloldal által elkövetett hibákra is. A kép teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy a francia kormánykörök felelőssége a baloldal, legfőképpen pedig a kommunisták elleni terrorintézkedésekben is megnyilvánul. Az FKP 1939 nyara és 1940 tavasza között sorozatos erőfeszítéseket tett az antifasiszta nemzeti összefogás megteremtésére. Parlamenti képviselői megszavazták a hadihiteleket, a párt intézkedéseket követelt az agresszor elleni népi háború kibontakoztatására, javaslatot tett a főváros védelmére, s a hadseregbe bevonult kommunisták szent ügyüknek tekintették a harcot a hitlerista hódítók ellen. Ezzel szemben a kormány, a szovjet—német megnemtámadási egyezményt és a Komintern háborúellenes határozatát ürügyül felhasználva, törvényen kívül helyezte a Francia Kommunista Pártot, kíméletlenül üldözte tagjait még a hadseregben is, miközben a németbérenc ötödik hadoszlop szinte akadálytalanul bénította az ország védelmi képességét.

A Szovjetunió elleni agresszió előkészítését tárgyalva a könyv — lényegét tekintve — reális képet ad a szovjet gazdaság és honvédelem helyzetéről, állapotáról, elfogadhatóan magyarázza Sztálin magatartásának indítékait és helyesen jellemzi a német agresszió következtében jelentkezett nehézségeket. Valóban, a támadás felkészületlenül érte a Szovjetuniót, illetve kritikus szakaszában szakította meg a honvédelem fejlesztésére irányuló erőfeszítéseket. A váratlanság kapcsán azonban csakis hadműveleti és harcászati szintről beszélhetünk. A hadászat, a legfelsőbb vezetés szintjére ez a megállapítás nem vonatkoztatható, hiszen elegendő adattal rendelkezett a megfelelő következtetések időben történő levonásához, a szükséges intézkedések kiadásához. Ránki helyesen mutat rá azokra — a szubjektív szférába tartozó — okokra és körülményekre, amelyek gátló tényezőként érvényesültek a szovjet legfelsőbb vezetésben. A recenzens nem becsüli le ezek szerepét a helyzet kezdeti kedvezőtlen alakulásában, de úgy véli, a háború első hónapjaiban elszenvedett súlyos szovjet kudarcok döntő oka az *objektív tényezőkben* található meg. Véleményét a háborúk történetének arra a tapasztalatára alapozza, mely szerint a jól felkészült támadó minden esetben kezdeti előnyhöz jut a védővel szemben, s ezt az előnyt csak a későbbiekben, hosszabb-rövidebb idő alatt egyenlítheti ki a védelem szervezettsége, mélysége, a rendelkezésre álló tartalékok helyes alkalmazása stb. Az adott esetben a kapitalista világ legkorszerűbb hadseregének tekinthető, komoly háborús tapasztalatokkal rendelkező Wehrmacht, a csatlós kontingensekkel együtt, olyan jelentős túlsúlyban volt a Vörös Hadsereg határ menti, illetve felvonulóban levő csapataival szemben, hogy főcsapásainak irányaiban négy-ötszörös erőfölényt tudott kialakítani létszámban és harci technikában. Ez a túlerő a háború első időszakában szükségszerűen érvényesült, és kritikus helyzeteket idézett elő. Ránki a keleti arcvonal helyzetének kezdeti alakulásában egyébként szintén főszerepet tulajdonít az ellenséges túlerőnek. Ezt hangsúlyozva emlékezik meg a szovjet katonák és csapatok hősiességéről, kimagasló helytállásáról a rendkívüli nehézségek közepette.

A könyv kitér a Hitler 1941. augusztus 21-i döntéséről a hadtörténeti irodalomban napjainkban is folyó vitára, ismertetve az ellentétes álláspontokat.

Ezen a napon, mint ismeretes, Hitler elhatározta, hogy ideiglenesen leállítja a Moszkva elleni támadást és a szárnyakon, Leningrád és Kijev irányokban erőszakolja ki a döntést. Emlékirataiban az egykori német tábornokok többsége azt állítja, hogy lényegében e döntés miatt hiúsult meg Moszkva elfoglalása. Véleményükkel szemben Ránki a szovjet hadtörténészek álláspontjára hivatkozik, mely szerint a szárnyak lemaradása tovább ronthatta volna a Moszkvának támadó „Közép" hadseregcsoport helyzetét. Ezt az álláspontot képviseli a recenzens is, de a lényeget nem a „kinek van igaza" kérdés eldöntésében látja. A döntő a szovjet csapatok váratlanul szívós és heves ellenállása volt, ami olyan helyzetet teremtett, hogy a támadást 1941 augusztusának utolsó hetében az eredeti terv szerinti hadműveleti felépítésben és három hadászati irányban egyidejűleg nem lehetett tovább folytatni. Hitler tehát akarva-akaratlanul válaszút elé került és döntésre kényszerült: hogyan tovább? Ez a *döntési kényszer* a kérdés lényege, amely egyúttal a villámháborús hadászati koncepció kudarcát is jelezte már.

A könyvben megfelelő képet kapunk a moszkvai csatáról, melyet a marxista hadtörténetírás joggal a háború menetében bekövetkezett döntő fordulat kezdeteként, kiindulópontjaként értékel. Ránki is hangsúlyozza a csata világtörténelmi jelentőségét, de értékelését felemássá teszi a későbbiekben, mikor a Sztálingrádnál aratott szovjet győzelmet a moszkvai csatával összehasonlítva méltatja, s ez utóbbit önkéntelenül is kisebbíti. A Moszkva alatti ellentámadás kapcsán tett megállapítása is: „A győzelem tehát nem vált teljessé, de győzelem volt", félreérthető. Ennek az ellentmondásnak ugyanis nem a német csapatok teljes megsemmisítése volt a célja, hanem a szovjet fővárost közvetlenül fenyegető veszély megszüntetése. Ezt az alapvető hadászati célt az ellentámadás lényegében elérte, annak ellenére, hogy az általános támadásba való átmenet feltételei ekkor még valóban nem voltak meg, s ezért a szovjet csapatok a kiszabott hadműveleti feladataikat nem tudták maradéktalanul teljesíteni. A szovjet hadsereg későbbi nagy győzelmei, a sztálingrádi és a kurszki csata, a szovjet föld teljes megtisztítása a fasiszta megszállóktól, Délkelet-Európa népeinek felszabadítása és a hitleri Németország teljes katonai szétzúzása, kellő helyet kapnak a könyvben. Ezek tárgyalásakor Ránki jól érzékelteti mindkét hadvezetés szándékait, dilemmáit, erőfeszítéseit, a Wehrmacht védelmi harcainak elkeseredettségét és hevességét, a támadó szovjet csapatok önfeláldozó hősiességét, teljesítményeinek méreteit.

A lengyel, a csehszlovák, a román és a bolgár nép fegyveres felkeléseit jelentőségüknek és tényleges szerepüknek megfelelően tárgyalja a könyv. Különösen jól sikerült a varsói felkelés bonyolult problematikájának világos ábrázolása. A szlovák felkelés kapcsán azonban Ránki a német győzelem egyetlen okaként említi, hogy a szovjet csapatoknak és a velük együtt harcoló 1. csehszlovák hadseregnek (helyesen hadtestnek — T. S.) nem sikerült kierőszakolnia az áttörést a Kárpátokon. E megállapítás némileg leegyszerűsíti a kérdést. Mi volt a tényleges helyzet?

A Szlovák Nemzeti Tanács, illetve a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága a felkelést a szlovák hadsereg átállására és a németek elleni fordulására alapozta. A felkelés tervét egyeztetni akarta a Csehszlovák Kommunista Párt moszkvai bizottságával és a szovjet főparancsnoksággal. Arra számított, hogy a szovjet csapatok Kárpátokban megindított támadásakor adja meg a jelet a felkelésre. De jelnek kellett tekinteni végső esetben a német megszállás bekövetkezését is. E jelre a Kelet-Szlovákiában állomásozó, 45 ezer fős két szlovák hadosztály, amely 110 kilométeres Kárpát-szakaszt tart megszállva, megnyitja a Duklai-hágót a 30—40 kilométerre levő szovjet csapatok előtt. A párt közpon-

ti bizottsága az ellenség gyanújának elaltatása érdekében elhatározta, hogy a felkelés előkészítésének egész időszakában szüneteltetni a diverziós, szabotázs- és partizántevékenységet, sőt a röplap-akciókat is. A Szlovák Nemzeti Tanács és KP azonban nem tudott idejében kapcsolatot teremteni a párt moszkvai bizottságával és a szovjet hadvezetéssel, sem pedig az Ukrán Partizán Vezérkarral. A felkelés előkészítésének és a szovjet hadsereg tevékenységének koordinálását a londoni csehszlovák kormány és katonai klikkje kisajátította. Beneš az előkészítést semmivel sem segítette, de a vezetésbe a leghatározottabban beavatkozott. Augusztus 21-én szakítással fenyegetőzve követelte, hogy csak kormányán keresztül történjék bármilyen megegyezés a szlovákokkal. A diplomáciai bonyodalmak elkerülése érdekében tehát a dezinformált szovjet kormány óvatosságra kényszerült, de erre indították az időközben kirobbant varsói felkelés tapasztalatai is. Mint említettük, a Szlovák Nemzeti Tanácsnak nem volt kapcsolata az Ukrán Partizán Vezérkarral. Ennek következtében nem tudta egyeztetni vele a felkelés előkészítését, s a partizánmozgalom kiszélesítése céljából Szlovákiába érkező partizáncsoportok tevékenysége felidézte az idő előtti német megszállás veszélyét: a partizánmozgalom váratlan fellendülésétől megrémült Tiso segítségért fordult Hitlerhez. Megkezdődött a német megszállás, ez pedig végső jel volt a felkelés kirobbantására. A szlovák nemzeti felkelés tehát a *kedvezőtlen, kényszerű változatban* indult meg, olyan körülmények között, mikor hiányoztak a legfontosabb külső közvetlen feltételek. A felkelés vezérkara nem rendelkezett útmutatásokkal, tanácsokkal a moszkvai bizottságtól; hiányzott a megállapodás a szovjet kormánnyal; az akció terve nem volt egyeztetve a szovjet hadvezetés elgondolásaival, a szovjet hadsereg szándékolt tevékenységével.

A felkelés központja Közép-Szlovákia volt. Az itt állomásozó katonai egységek szilárdan a nép oldalán álltak, parancsnokaik elismerték a Nemzeti Tanácsot, amely azonnal átvette és gyakorolta is a hatalmat. E területen a tanács jelentős katonai és partizánerőkre támaszkodott. Kedvezőtlenebbül alakult a helyzet Nyugat-Szlovákiában. Itt a kommunista pártnak erős befolyása volt ugyan és több partizáncsoport is széleskörűen tevékenykedett, de a katonai vezetés vajmi keveset tett a csapatok felkészítésére. Ennek következtében a váratlanul bekövetkezett német megszállással szemben nem bontakozott ki azonnal szervezett katonai ellenállás, s a terület az egész Vágvölgyével együtt az első napokban elveszett a felkelés számára. Kedvezőtlen körülmények között érte a német megszállás Kelet-Szlovákiát is. Az egész országban itt volt a legerősebb a Tiso-terror, s a legnehezebb a párt helyzete. Ugyanakkor e terület kulcsfontosságú szerepet kapott a felkelés tervében, itt kellett utat nyitni a Duklai-hágónál a szovjet csapatok számára. A kelet-szlovákiai csapatok főparancsnoka azonban nem volt megbízható, ezért csak a helyettesét avatták be a felkelés előkészítésébe. Hasonló okok miatt a 2. szlovák hadosztály parancsnoka sem tudott az előkészületekről, csupán az 1. hadosztálynál volt meg a kellő tájékozottság. Ezért a két hadosztály nem tudott egységesen és szervezetten fellépni a megszállók ellen, s a németek néhány nap alatt szétverték őket. A katonák és tisztek ezrei a keleti országrészből Közép-Szlovákiába húzódtak, a szabad területre, ott összpontosultak a felkelés fő erői. Ennek következtében viszont nem volt elegendő partizáncsoport az ellenség hátában, sem pedig a szovjet csapatoknak utat nyitó erő a Duklai-hágónál. Így a németek Moszkalenko 38. hadseregének 1944. szeptember 8-án indított támadását Dukla előtt meg tudták állítani. Október 19-én a németek koncentrált támadást indítottak a felkelők ellen. Az erők megmentésére az egyetlen lehetőség a hegyekbe történő szervezett visszavonulás ma-

radt. Erre utasította a Nemzeti Tanács Viest tábornokot, a felkelő hadsereg főparancsnokát. Viest azonban a csapatokat feloszlatta, mindenkinek tetszésére bízva: a hegyekbe vonul, avagy hazatér. A visszavonulás tehát nem volt szervezett, s a későbbiekben a partizánmozgalom rendkívüli nehézségek közepette folytatta harcát a megszállók ellen. Ezek azok a lényeges körülmények, amelyek alapvetően meghatározták a szlovák nemzeti felkelés helyzetét és kimenetelét.

A könyv viszonylag részletesen foglalkozik Magyarország szerepével a második világháborúban, főleg ami a téma politikatörténeti vonatkozásait illeti. A magyarországi harcokról hadászati áttekintést ad, ebben azonban nem követi az általánosan elfogadott periodizációt. Néhány pontatlanság is zavarólag hat ezeken az oldalakon. A debreceni páncélos csata időszakában a németek nem három szovjet gépesített hadtestet zártak gyűrűbe Debrecentől nyugatra, hanem a Plijev-csoport egyik lovashadtestét vágták el a főerőktől s kerítették be. Faraghó Gábor nem volt csendőrtábornok, hanem honvéd altábornagyként a csendőrség felügyelője. Horthy október 14-én nem a szovjet hadvezetés sürgetésére hozta előre a kiugrás időpontját. Már délelőtt döntött ebben a kérdésben, Malinovszkij üzenetét pedig csak a késő esti órákban kapta meg. Október 15-én a vezérkar nem a titkos hadparancs mellé adott ki olyan utasítást, amely lényegében semlegesítette az előbbit. A titkos parancsot nem kapták meg a csapatok, azt a vezérkar elsikkasztotta. A proklamációt egy nyílt hadparancs egészítette ki, de az nem tartalmazott határozott utasításokat a tennivalókra. S végül a könyvben az 1945. március 6-án indított német ellentámadás kapcsán a 6. SS páncélos hadtestről történik említés, hadsereg helyett. Az ilyen és hasonló, más helyeken is előforduló pontatlanságok gondosabb lektorálással kiküszöbölhetők lettek volna.

Ránki a mellékhadszíntereken lezajlott katonai eseményeket jól áttekinthető módon foglalja össze, világosan érzékeltetve a hozzájuk fűződő politikai, katonapolitikai és hadászati érdekeket. Leírásai hangulatteremtőek, olvasmányosak és pontosak. Külön figyelmet érdemel az a mód, ahogyan az angol és az amerikai főparancsnokság tevékenységét bemutatja, az ellentétes hadászati koncepciókat megvilágítja, az egyes hadvezéreket jellemzi, helyes és hibás döntéseiket értékeli. A mellékhadszíntérekről a magyar olvasók első ízben ebből a könyvből kapnak ily nagy mennyiségű ismeretanyagot egy kötetben. Méreteiket tekintve ezeken a hadszíntereken hadseregnél hadműveletek folytak, szemben a keleti arcvonallal, ahol frontok, illetve frontcsoportok vívtak meg egy-egy hadműveletet. Ez a különbség a különböző arcvonalakon lefolyt hadműveleteknek a háború menetére gyakorolt hatásában is megmutatkozott. A könyv nem hagy kétséget az iránt, hogy a második világháború fő frontjának a szovjet—német arcvonalat tekinti, s egyértelműen ki is mondja, hogy ott történtek az egész háború kimenetelét eldöntő események. Esetenként azonban még jobban lehetne érzékeltetni a keleti arcvonalon történtek hatását a többi hadszíntér helyzetének alakulására. Nem hagyható figyelmen kívül például az a tény, hogy a szövetségesek észak-afrikai sikereit és a szicíliai partraszállás eredményességét nagyban elősegítette a német szárazföldi erők zömének lekötöttsége a keleti arcvonalon.

A könyvben kétszer is említés történik Wolff SS-tábornoknak Svájcban, Dullessal folytatott tárgyalásairól. Ezeket Ránki a korábban kialakult marxista álláspontnál enyhébben ítéli meg. A recenzens úgy véli, hogy a szövetségesek magatartásának ilyen kezelése nem indokolt. A szovjet felderítés értesülései e tárgyalásokról eléggé megbízhatóak voltak ahhoz, hogy Sztálin élesen vesse fel a kérdést, megakadályozandó az ilyen próbálkozásokat. Joggal kelthet gyanút az is, hogy szov-

jet megbízottakat nem vontak be a tárgyalásokba. Eléggé naiv és átlátszó kibúvó ugyanis az az angol érv, mely szerint szovjet tisztek bekapcsolódása elhúzná a megbeszéléseket. Ezzel a bizalmatlanság eloszlatásának legegyszerűbb módja elől egyszerűen kitértek a szövetségesek. Tény, hogy Rooseveltet személyileg mélyen érintette Sztálin éles megfogalmazása, de felháborodása nem tekinthető indokoltnak. S az is tény, hogy a Wolff—Dulles tárgyalások meghiúsulása döntően a szovjet tiltakozás következménye volt.

Befejezésül a recenzens megjegyzi, hogy a könyv értékeit jelentősen növelte volna egy politikai és katonai összegezés. Megjegyzéseit pedig abban a reményben tette, hogy azok hasznosíthatóak lesznek a munka újabb kiadásakor, amit feltétlenül indokolnak a könyv vitathatatlan értékei és a vele szemben megérdemelten megnyilvánult széles érdeklődés.

Tóth Sándor

A. A. JEPISEV

IDEOLÓGIAI HARC ÉS A HADÜGY

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1975. 130 o.)

Napjainkban, amikor a szocialista országok lenini külpolitikájának egyik sarkalatos tétele, a békés egymás mellett élés elve egyre határozottabban érvényesül a különböző társadalmi berendezkedésű országok közötti kapcsolatokban, több oldalról is felvetődik a kérdés: hogyan is állunk ebben a szituációban az ideológiák, azaz a burzsoá és a szocialista ideológia közötti viszonnyal.

Az ezzel kapcsolatos választ marxista—leninista pártjaink több nemzetközi tanácskozáson kifejtették, amikor kijelentették, hogy a békés egymás mellett élés politikájának erősítéséért folytatott küzdelem nem jelentheti az ideológiák közötti fegyverszünetet, nem hozhatja magával az ideológiai harc enyhülését.

Hasonló szellemben foglalt állást pártunk XI. kongresszusának határozata is, amikor a társadalomtudományok felé követelményként megfogalmazta: „Az ideológiai, társadalomtudományi kutatóhelyeken, a társadalomtudományok egész területén biztosítani kell a marxizmus—leninizmus egyértelmű érvényesülését, az antimarxista nézetekkel szemben folytatott viták kibontakozását."

A burzsoá propaganda a helsinki dokumentum aláírása óta olyan értelemben igyekszik manipulálni a tömegeket, hogy a szocialista országok törekvése a békés egymás mellett élésre csak akkor lehet hiteles, ha felfüggesztik az ideológiai küzdelmet is.

De a mindennapi tények azt mutatják, hogy éppen a burzsoá ideológusok és propagandaszervek azok, amelyek az utóbbi időszakban erősítették ebbéli tevékenységüket.

Jepisev hadseregtábornok könyve is annak egyik bizonyítéka, hogy a burzsoá ideológusok a marxista ideológia minden területét — többek között a hadügyben vallott marxista nézeteket is — támadják, tagadni, lejáratni kívánják azok elvi alapjait.

A könyv tartalmas elvi bevezetőből és három fejezetből áll. Az első fejezetek, *„A burzsoá és a szocialista ideológia harca a katonai elmélet és gyakorlat kérdéseiben"*, valamint *„Hadtörténelem és történelemtudomány; harcunk a burzsoá történelemhamisítókkal"* címmel, önmagukban is érzékeltetik azokat a fő elvi kérdéseket, amelyekben a burzsoá és szocialista nézetek a hadügy kérdésében összecsapnak. A harmadik fejezet pedig, amely

„A szocializmus védelmének internacionalista jellege és harc a burzsoá ideológiai diverzióval" címet viseli, az e területen szükséges tennivalókról szól.

Közhelynek tűnhet, ha azt mondjuk, hogy Jepisev hadseregtábornok könyve nélkülözhetetlen mindazok számára, akik közvetlenül vagy közvetve a hadügy marxista tételeinek napjaink viszonyaira történő alkalmazásával foglalkoznak és azok számára is, akik nap mint nap hadseregünk állományának politikai nevelésében, vagy szélesebb értelemben véve a honvédelmi nevelő munkában dolgoznak.

Ez az úgynevezett közhely azonban mélységesen igaz. Igaz annál az egyszerű oknál fogva, hogy a háború és a béke kérdése, a világ sorsa egyre szélesebb körben érinti és foglalkoztatja az emberek millióit és természetesen nem mindegy, hogy ezekre a kérdésekre milyen ideológia alapján kapnak magyarázatot.

Amint azt már a fejezetcímekkel érzékeltettük, Jepisev sorra veszi a fő kérdésekben a marxizmus—leninizmus elvi megállapításait, azoknak a gyakorlati életben történő realizálásait, majd — szigorú tények alapján — szenvedélyesen visszautasítja a burzsoá ideológusok törekvéseit, melyek e tételek meghamisítására irányulnak.

A bevezetőben a szerző áttekinti a jelenlegi nemzetközi viszonyok fő tendenciáit, bizonyítva azt a marxista értékelést, mely szerint az erőviszonyoknak a szocialista világrendszer javára történő eltolódása a világméretű társadalmi haladás meghatározó tényezője lett, s ebben a helyzetben a nemzetközi problémák nem békés úton való megoldása a kapitalista világrendszer létét is veszélyezteti. Ezt a tőkés világ józanabb körei is felismerték, s elismerik a két világrendszer közötti békés egymás mellett élés életbe vágó szükségességét.

Ám az is realitás — mutat rá a szerző —, hogy a tőkés világ nem kevésbé befolyásos része, az úgynevezett „veszettek", vagy ahogy másképpen nevezik őket, a „héják", ellenzik az országok közötti pozitív kapcsolatokat. Ezek a „hideg" és a „meleg" háborúknak egyaránt szószólói, nemzetközi manipulációikat nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A nemzetközi helyzet ezen fő jellemzőinek bemutatása után a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy „A fejlődés jelenlegi szakaszában, az enyhülés feltételeinek közepette, az ideológiai harc egyre nagyobb méreteket ölt, és mind jobban éleződik". Rámutat arra, hogy ennek az ideológiai harcnak a tárgya az ember világnézete, meggyőződése, az emberek eszméi és érzései. Felsorolja a harc fő jellegzetességeit, ezek kihatását a kapitalista ideológusok tevékenységére.

Az első fejezet során a szerző bemutatja a polgári ideológusoknak a hadügy marxista tételei elleni támadásait, s történelmi tények alapján száll szembe a ferdítésekkel, hamisításokkal.

Egy ismertető keretében természetesen többre nem vállalkozhatunk, minthogy megrajzoljuk a vita fő csomópontjait, hiszen a témakört teljes egészében bemutatja a szerző.

Azokat a legfontosabb csomópontokat, amelyekben a polgári ideológusok a marxizmus alaptételeit támadják, a következőkben lehet összefoglalni: *A szocialista haza védelméről* szóló tétel, amelyre hivatkozva a burzsoá ideológusok igazolni igyekeznek saját fegyverkezési politikájukat. A burzsoá katonai teoretikusok *tagadni igyekeznek a marxista hadügy létezését* is, mondván, hogy Clausewitz, Fock, Moltke stb. már minden elméleti tételt kidolgoztak, ami a hadüggyel kapcsolatos.

Hatalmas erőfeszítéseket tesznek a polgári ideológusok, hogy meghamisítsák, és elferdítsék a marxizmus—leninizmusnak a *háború lényegéről* vallott elveit. Ebbéli törekvésüket az általuk viselt háború jellege diktálja. Találóan idézi a szerző ezzel kapcsolatban az egyik porosz uralkodó mondását: „Ha katonáink megértenék, miért hadakozunk, egyetlen háborút

sem lehetne viselni." Jepisev e kérdést tárgyalva sorra veszi mindazon elveket, amelyeket a polgári ideológusok a háború lényegéről vallanak. Bár sok ilyen elv, nézet van, a lényeg mindegyikben azonos: tagadni az imperializmus agressziós, rabló és ellenforradalmi jellegét, tagadni azt az objektív törvényszerűséget, hogy a háborúk az osztálytársadalmak elkerülhetetlen velejárói. Ezzel együtt természetesen tagadni kívánják azoknak a háborúknak az igazságos jellegét is, amelyeket az elnyomott népek vívnak felszabadulásukért, társadalmi felemelkedésükért.

A háború lényegéről vallott marxista elvekkel szorosan összefügg a *háború keletkezéséről,* okairól szóló tanítás. Nos, a polgári ideológusok e tétel ellen is hadakoznak, s a marxista tétellel szemben minden elméletecskét csatasorba állítanak. Ám ezek sem szolgálnak mást, minthogy megkerüljék az imperialista politika lényegét, mint a háború egyik állandó forrását.

Nem lebecsülendők azok a kísérletek sem, amelyeket a burzsoá ideológusok *a marxista pártoknak a hadsereg építésében való vezető szerepéről* szóló tanítások meghamisítására tesznek. A burzsoázia ismeri a kommunista pártok vezető szerepének jelentőségét a társadalom minden területén, így a hadseregépítés területén is. Ezzel összefüggésben — idézi Jepisev — a burzsoázia olyan téziseket állít fel, mint a „pártdiktatúra" „a hadseregek fölött gyakorolt despotikus pártellenőrzés" stb. Ezzel szemben hangoztatják a „politikai semlegesség" szükségességét, a jelenlegi technikai ellátottság mellett „a technikai szakemberek elsőségét" a politikusokkal szemben stb.

A polgári ideológusok tevékenysége nyomán a burzsoá propaganda mindent elkövet, hogy *meghamisítsa a szovjet hadsereg, de a többi szocialista hadsereg külső funkciójának lényegét* is. E vonatkozásban lesüllyednek olyan elcsépelt frázisok felhasználásáig is, mint a „vörös imperializmus" vagy a „szovjet agresszió"-ról szóló mesék.

A második fejezetet abból a megállapításból indítja a szerző, hogy „Mint minden társadalomtudomány, a történelem is mindig különböző osztály- és pártvélemények, osztályérdekek és eszmék harcának színtere volt". Sorra véve azokat a történelmi tényeket, amelyek elsősorban a második világháború eseményeihez kapcsolódnak, Jepisev bebizonyítja, hogy mindez napjainkban is igaz. A burzsoázia is tisztában van azzal, hogy a „történetírás és történelemtanítás a széles tömegek ideológiai befolyásolásának hatásos eszköze". Ezért nagy apparátus segítségével fáradozik azon, hogy a történelem alakításában mindenekelőtt a burzsoázia, a kapitalista országok érdemei domborodjanak ki, illetve más országok, a néptömegek érdemeit csökkentsék, meghamisítsák. Különösen vonatkozik ez a második világháború, illetve a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja történetére. Ennek elvi okát a szerző abban látja, hogy ha a burzsoá történészek objektíven értékelnék a Szovjetunió döntő szerepét a győzelem kivívásában, közvetve is, de el kellene ismerniük az új társadalmi és államrend fölényét a régi fölött, a szocializmusét a kapitalizmus fölött.

A szerző a továbbiakban sorra veszi azokat a fő kérdéseket, amelyekben a burzsoá történészek és politikusok meghamisítani igyekeznek a második világháború történetét. Mindenekelőtt a *háború valódi társadalmi okait hallgatják el* és helyette egy ember, Hitler agresszív politikájáról beszélnek, mint egyetlen okról. Hasonlóan *meghamisítják a háború kirobbanásáért való felelősség* kérdését is. Saját felelősségüket is leplezni igyekeznek olyan elméletekkel, mint: a „háborút Hitler és Sztálin akarták, habár különböző okokból".

Nagy erőfeszítéseket tesznek a polgári történészek annak bizonyítására, hogy saját hadseregeik szerepét kiemeljék, azoknak tulajdonítsák a háború menetében a koalíció javára bekövetkezett fordulatot. Ennek érdekében nem riadnak vissza közönséges ha-

misításoktól sem. Jepisev a tények szigorú kezelésével mutatja be az ezzel kapcsolatos burzsoá nézetek tarthatatlanságát. Következésképpen megállapítja: a burzsoá propaganda törekvése e kérdésben az, hogy „csökkentse a szovjet nép és a szovjet fegyveres erők szerepét, eltussolja és kisebbítse érdemeit, s a Nagy Honvédő Háború hadműveleteit egy másodrendű hadszíntér harci cselekményeinek színvonalára süllyessze".

A fenti kérdéseken kívül a szerző bemutatja a polgári történészek hamisításait a szovjet—amerikai kölcsönbérleti szerződéssel kapcsolatban, valamint kimutatja, mennyire igaztalanok azok a következtetések, amelyeket a fasiszta Németország vereségének okairól hordtak össze.

A hadtörténelem területén tapasztalható burzsoá hamisítások a marxista történészektől azt követelik — mondja Jepisev —, hogy „A hadtörténeti tanítások frontján indított ideológiai támadást továbbra is a kommunista pártosság szellemétől áthatott, mélyen tudományos művek létrehozásával valósítsák meg".

A harmadik fejezetet a szerző korunk fő elméleti kérdéseinek, illetve az ezzel kapcsolatos burzsoá ideológiai diverzió leleplezésének szenteli.

Ismeretes, hogy a burzsoá ideológusok és a propagandaszervek mindent elkövetnek, hogy a szocializmus építésének általános törvényszerűségeit — többek között a szocialista forradalom védelmére való felkészülés szükségességét is — tagadják. Ezzel összefüggésben a szerző idézi Lenin megállapítását, amely szerint „minden forradalom csak akkor ér valamit, ha meg tudja védeni magát". Ezt a lenini tételt az elmúlt fél évszázad teljes egészében igazolta. Ám — jegyzi meg a hadseregtábornok — „A szocializmusba való világméretű átmenet időszakában a szocialista forradalom új követelménye jelentkezik: nevezetesen annak szükségessége, hogy a szocialista közösség országai közösen védjék meg a szocializmust... az erős agresszív hatalmakkal szemben". Nem véletlen tehát, ha ezen törvényszerűség felismerése és elismerése ellen az imperializmus ideológusai kétségbeesett támadásokat intéznek, hiszen a szocialista országok összefogása a leghatásosabb eszköz az imperialista célok realizálása ellen.

A továbbiakban a szerző azokra az ideológiai propagandafogásokra mutat rá, amelyekkel a burzsoá ideológusok a szocialista erők megosztására törekednek. E módszerek közé tartozik a burzsoá nacionalizmus elveinek propagálása, a proletárinternacionalizmus szükségességének tagadása, az internacionalizmus és a hazafiság szembeállítása egymással stb.

Ezekkel a burzsoá elméletekkel szemben — mutat rá a szerző — „A mai helyzet különösen magas fokú ideológiai éberséget, az ideológiai jelenségek és folyamatok pártos, elvhű osztályjellegű értékelését követeli...". És még egyet. Azt, hogy a burzsoá ideológiai diverzióval szemben nem szorítkozhatunk csak védekezésre. Szükséges a vele szembeni kérlelhetetlen, offenzív, leleplező tevékenység is. Szükséges a marxizmus—leninizmus tanításainak szüntelen tanulmányozása, terjesztése. Ez az egyik legfontosabb módszere annak, hogy a burzsoá ideológusok diverziós törekvéseire csapást mérjünk. Ehhez ad nagy segítséget Jepisev hadseregtábornok is a hadügy területén dolgozóknak.

Mucs Sándor

SZAKÁLY FERENC

A MOHÁCSI CSATA
(Sorsdöntő történelmi napok. 2.)

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 141. o., 10 t.)

Újszerű, bátor és ígéretesnek mutatkozó sorozat kiadására vállalkozott az Akadémiai Kiadó a „Sorsdöntő történelmi napok" egyes köteteinek közrebocsátásával. A szerzők viszonylag rövid terjedelemben, komplex történetírói módszerrel igyekeznek sokoldalúan bemutatni a magyar történelem egy-egy kiemelkedő eseményének előzményeit, lefolyását és következményeit. A tudományos igénnyel készült, népszerűen megírt ismeretterjesztő sorozatban a hadtörténelem szükségszerűen tekintélyes helyet kap, mivel egy-egy győztes vagy vesztes ütközet, egy háború kezdete vagy befejezése, valóban fontos történelmi sorsforduló lehet.

Ezt bizonyítja Szakály Ferenc jelen munkája is. A tehetséges fiatal szerző kitűnő érzékkel választotta meg témáját, s már elöljáróban leszögezhetjük, bravúrosan, szinte lényeges hiba nélkül oldotta meg nem könnyű feladatát. Munkájában — írja a szerző — „nem csataképet fest. Néhol annál kevesebbet, néhol talán többet." Arra törekszik, hogy bemutassa: a mohácsi vereség törvényszerűen következett be, a százados küzdelmek, a belső, strukturális és gazdasági nehézségek folytán eresztékeiben megroppant magyar államnak mindenképpen el kellett buknia a nála lényegesen erősebb török birodalom megújuló rohamaival szemben.

Mindezt marxista módon, a gazdasági, társadalmi, külpolitikai és — talán a kelleténél kisebb teret szentelve — a katonai tényezők sokoldalú bemutatásával teszi. Különösen meggyőzőek gazdasági jellegű fejtegetései. Megállapítja — illetve kellően alátámasztva igazolja a kortársak feltevését —: Magyarország önerejéből nem volt képes a török birodalom előretörésének megállítására. A Mátyás uralkodása alatt kierőszakolt állami jövedelem néhány év alatt a korábbi negyed részére, alig 200 000 aranyforintra süllyedt, ami még a végvárrendszer fenntartását sem fedezte. De nemcsak a király, maga az ország is tőkeszegény volt, s ez eleve kilátástalanná tette, hogy erős, korszerű zsoldossereg védje a határokat.

Hasonlóan reménytelenné fordult hazánk külpolitikai helyzete is. E kérdés taglalásánál a szerző elismerésre méltó bátorsággal és tárgyilagossággal, meggyőzően cáfol két, a történettudományba és a közvéleménybe egyaránt beleivódott tévhitet: a „Magyarország a kereszténység védőbástyája" eszméjének századokon át ható hamis tudatát és a „török elleni védelemben közvetlenül érdekelt délkelet-európai népek összefogásának" a magyar marxista szakirodalomban is jelentkező gondolatát.

Szakály logikus érveléssel támasztja alá azt a megdönthetetlen igazságot, hogy Európa nagyhatalmainak többnyire nem feltétlenül állt érdekében az oszmán hatalom féken tartása (Franciaország és Velence), illetve amennyiben mégis erre törekedtek, mint a Habsburg-birodalom esetében látható, annyira mégsem tekintették fontosnak, hogy jelentős áldozatokat hozzanak hazánk függetlenségének megóvása érdekében.

Ugyancsak fikció, vagy legalábbis a problémák leegyszerűsítése a törökellenes akcióegység, érdekközösség keresése. Valamennyi érintett ország — Magyarország, Velence, Ausztria, Lengyelország, a balkáni államok stb. — más és más módon állt szembe a török fenyegetéssel, s ezeket egymástól is jelentős érdekellentétek választották el. Hathatós együttműködésükre így csak

különleges alkalmakkor kerülhetett sor, mint a nikápolyi hadjárat (1396), vagy Hunyadi támadó hadjáratai idején.

Azzal is, úgy véljük, messzemenően egyet kell értenünk, amit a szerző a török—magyar viszony alakulásáról és lehetőségeiről állít. Könyvének befejező fejezetében Szakály helytálló érveket felsorakoztatva vitába száll mindazokkal, akik lehetségesnek tartották, hogy Magyarország, a török birodalomhoz csatlakozva, függetlensége időleges elvesztése árán, viszonylag békében fejlődhetett volna, sőt néhányan, legutóbb *Perjés Géza* (Útszélre vetett ország. Budapest, 1975.) azt igyekeznek bizonyítani, hogy II. Szulejmánnak nem állt szándékában Magyarország meghódítása, s megelégedett volna valamiféle hűbéri kapcsolattal. Csak a Habsburg beavatkozás indokolta, teszik hozzá, hogy a török végül mégis Magyarország teljes megszállására törekedett.

Anélkül, hogy Szulejmán szubjektív szándékainak taglalásába bocsátkoznánk, igazat kell adnunk Szakály Ferencnek abban, hogy a török birodalom jellege megkövetelte a szultán számára, hogy a határokat minél messzebbre tolja előre, s ez az általános tendencia Magyarország vonatkozásában is érvényesült. S bármennyire is nem lehet rokonszenves számunkra, így Szakály számára sem, a Habsburg uralom, azzal is egyet kell értenünk, hogy „mindazoknak, akik a török által Közép-Európába hurcolt, az ittenitől évszázadokkal elmaradt gazdasági és társadalmi berendezkedés, az arra való lesüllyedés, a török uralommal együttjáró pusztulás ellen... tenni akartak, csakis a Habsburgok oldalán nyílott erre tér és lehetőség".

Végezetül a számunkra leginkább érdekes hadtörténelmi problémákra kívánunk utalni. A kötet ilyen vonatkozásban is gazdag, számos új adat és új tudományos eredmény dicséri a szerző felkészültségét, bár előre meg kell jegyeznünk, itt találtuk a legtöbb problematikus megállapítást is. Rendkívül jó a végvárrendszer kialakulását és működését elemző fejezet. Plasztikusan írja le a szerző a két déli védővonal — Klisz (Clissa), Jajca, Szabács, Nándorfehérvár (Belgrád), Szörény (Turnu Severin), illetve Bihács, Banja Luka, Pétervárad, Temesvár — létrejöttét Zsigmond 1426-os tatai szerződésétől Jajca és Szabács megszerzéséig, s rámutat arra, amíg ez a végvárrendszer fennállt, a török nem hódíthatta meg az országot. Ugyancsak szemléletes és sok új adatot tartalmazó leírást ad az első védővonal felszámolását (1521—1526) követő évekről, megállapítva, hogy az új védővonal sem erejénél, sem helyzeténél fogva már nem nyújthatott szilárd támaszt. Azt is helyesen szögezi le a szerző, hogy a végvárrendszer csak akkor funkcionálhatott megfelelően, ha erős mozgó sereg állt mögötte. Ez 1494 — a fekete sereg felszámolása — után már nem volt meg, így az egyes várak többnyire magukra hagyatva szenvedték el a gyakori török ostromokat.

A magyar hadseregszervezés általános kérdéseiről szólva a szerző jogosan hangsúlyozza: sem a korszerűtlen nemesi felkelés, sem „a honvédő jobbágy" nem oldhatta meg a problémákat, mivel katonai szempontból egyik katonai elem sem közelítette meg a kor európai hadseregeinek színvonalát. A megoldást a zsoldosok jelentették volna, ezek felfogadására azonban hiányoztak az anyagi előfeltételek.

Kitűnőek a nemesség és a jobbágyság helyzetéről és katonai teljesítőképességéről adott rövid, frappáns vázlatok; a szerző szemléletesen mutatja be, milyen ellentmondás állt a nemesség tényleges katonai értéke, helyesebben értéktelensége, illetve ama igénye között, hogy adómentessége fejében mintegy monopolizálja a katonai szolgálat privilégiumát. Azt is helyesen látja a szerző, hogy a nemesség katonáskodó része, mely Burgio pápai követ szavaival élve „az urak zsoldjában a végeken hadakozik", mennyire elszakadt a királyi hatalom-

tól, s csak akkor harcol az ország érdekében, ha ezt ura is jónak látja.

A honvédő paraszt című fejezetben is fontos megállapításokat találhatunk. Szűcs Jenő, Barta Gábor és a szerző ugyanis számos új adatot tártak fel a Dózsa-mozgalom történetével kapcsolatban, s úgy látszik sikerült eltüntetni a parasztháború leverése és a mohácsi csatavesztés közé tett mesterséges egyenlőségjelet: az 1526-os vereség nem abból fakadt ugyanis, hogy a parasztságot lefegyverezték, s kizárták az ország védelméből. A lefegyverzés egyfelől nem is következett be — erre maga a munka is hoz meggyőző adatokat —, másfelől a katonailag csekély harcértékű, csak szűkebb pátriájáért fegyvert fogó paraszti tömeg nem oldhatta volna meg a országvédelem problémáját.

A hadtörténelmi jellegű fejezetek olvasása során azonban óhatatlanul hiányérzet támad az olvasóban. A szerző gazdaságtörténészi indíttatásánál fogva ezekben a részekben is a gazdasági és társadalmi szempontokat emeli ki elsősorban, s bár itt, mint már erre bőven utaltunk is, értékes és helytálló megállapításokat mond, a sajátos katonai problémák elmélyültebb kibontását sajnálatosan mellőzi. Kevés és semmitmondó a török hadseregről írt néhány oldal, az olvasó ebből nem értheti meg milyen hatalmas, ám egyben sebezhető erőt képviselt a XVI. század első felének oszmán hadereje. Hasonlóan keveset tudunk meg a hadművészet, hadseregszervezés és haditechnika egykorú általános problémáiról is.

Mindezek a hiányosságok a legszembeötlőbben éppen a mohácsi csata leírásánál jutnak érvényre, amely sem terjedelmét, sem tartalmát tekintve nem kielégítő, s nem éri el a mű többi részének színvonalát. Szinte teljesen hiányzik az ütközet hadművészeti értékelése, a vezetők intézkedéseinek bírálata, nem világosak a csata egyes mozzanatai sem (például a második magyar lépcső szerepe, a magyar gyalogság tevékenysége, vagy a török felvonulási nehézségei stb.). Ezeken az oldalakon a szerző semmi újat vagy figyelemreméltót nem állít, megmarad a korábbi hadtörténelmi irodalom eredményeinek többé-kevésbé sikeres visszaadásánál.

A jelen ismertető terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy bővebben foglalkozzunk a mohácsi csata kérdéseivel, ezért csupán két olyan problémára kívánunk utalni, amelyet a szerző is felvet. Az egyikre nem tud válaszolni, a másikra adott válaszával viszont nem tudunk egyetérteni.

Első kérdés: miért a mohácsi síkot választotta a magyar sereg a csata színhelyéül? A szerző tudtán kívül talán megadja a választ: „a magyar sereg mindenféleképpen túl akart lenni az erőpróbán". A magyar sereg vezetőinek ugyanis az lehetett a logikus, bár vitatható helyességű álláspontja, hogy döntő csatában kell diadalmaskodni az oszmánok felett, mert az ország nem bírja a fokozódó török nyomást. Következésképpen a drávai átkelés után, amelyet amúgy sem tudtak megakadályozni, az első, lovascsatára alkalmas helyen meg kell ütközni. Megjegyezzük, a Karasica vonala erre semmiképpen sem lehetett alkalmas, s tartása azzal a veszéllyel is járt, hogy a török egyszerűen megkerüli, s csapdába ejti az egész magyar hadsereget.

A mohácsi sík ellenben nagyon is alkalmas volt lovasharc megvívására, s két előnnyel is járt: itt akkor támadhatták meg a török sereget, amikor az a dombokról leereszkedve még nem bontakozhatott ki, s nem érvényesíthette túlerejét (ez meg is történt a csata első szakaszában, noha nem kellő erővel hajtották végre, s így a támadás nem is hozhatott döntő sikert), másfelől minél kisebb területet kívántak átengedni a felvonuló oszmánok pusztításainak. A döntés tehát megmagyarázható, akkor is, ha mint ezt magunk is hangsúlyozzuk, stratégiailag jobb megoldást is választhattak volna.

A másik kérdés a török és magyar

sereg minőségi összehasonlítása. Véleményünk szerint, hasonló sereglétszámok esetén, az európai típusú, tehát a magyar sereg fölényben volt az oszmánokkal szemben. A csatadöntő elemek, nehézlovasság és -gyalogság terén ugyanis az oszmánok határozott hátrányban voltak, s mint a mohácsi csata előkészületei és lefolyása is mutatják, problémát okozott a török vezetésnek a magyar lovasság rohamának elhárítása. Ha a cseh gyalogság csapatai beérkeznek és a magyar nehézlovasság is erősödik néhány ezer fővel, nézetünk szerint, reális esély lett volna a győzelemre. Ennek az sem mond ellent, hogy a könnyűlovasságban a török határozottan fölénybe került a magyarokkal szemben. Ez azonban nem volt csatadöntő fegyvernem, s legfeljebb a teljes vereséget, illetve az üldözést akadályozhatta volna meg.

Úgy véljük, a munka minden olvasója egyetért velünk abban, hogy Szakály Ferenc, a korszerű, komplex módszer helyes alkalmazásával, maradandó értékű, kitűnően megírt könyvvel gazdagította a magyar marxista történettudományt. Bátran nyúlt vitás kérdésekhez, ezeket világosan, meggyőző okfejtéssel tárta az olvasó elé, elősegítve ezzel, hogy számos, gyakran századokon át élő tévhitet oszlasson el.

Befejezésül meg kell dicsérnünk a kiadó és a nyomda gondos és szép munkáját, a kitűnően válogatott illusztrációs anyagot, az olvasók további tájékozódását elősegítő bibliográfiai apparátust is. Mindez növeli a mű értékét, s hozzájárul ahhoz, hogy Szakály Ferenc új munkája megérdemelt sikert arasson mind a szakma, mind az olvasóközönség táborában.

Rázsó Gyula

A HÁBORÚK ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1975. 515 o., 56 vázlat)

A szakemberek és a hadügyi-hadművészeti kérdések iránt érdeklődő olvasók egyaránt örömmel vehetik kézbe a szovjet hadtudomány neves szakértői közös munkájának magyar nyelvű fordítását. A szerkesztő bizottság (elnöke I. H. Bagramjan, a Szovjetunió marsallja) és a nagyszámú szerzői kollektíva (vezetője Sz. Sz. Lotockij altábornagy, docens) munkájának értékét elsősorban az adja, hogy az egyes szerzők alkotó módon értékelik a múlt tapasztalatait, ezeket korszerű szerkezeti felépítésben, érdekesen és színesen tárják elénk.

A bevezetőben a háborúk és a hadművészet történetének tárgyát és a fejlődés törvényszerűségeit elemzik. Utalnak arra, hogy nem egyforma részletességgel tárgyalják a történelem valamennyi háborúját, hadműveletét, ütközetét és harcát, hanem csak azokat emelik ki, amelyekben a küzdelem új formái és módjai születtek, vagy a már meglévők tökéletesedtek.

Az első részben az egyes társadalmi-gazdasági formációk — vagyis a rabszolgáltató kor, a feudalizmus, a kapitalizmus és az imperializmus — keretei közötti hadművészetet tárgyalják. Korszakonként vázolják a társadalmi-gazdasági viszonyokat, a hadseregek fegyverzetét, szervezetét és kiegészítését, a hadászat és harcászat fejlődésének állomásait.

A második részben áttekintést adnak a szovjet fegyveres erők és a szovjet hadművészet kialakulásáról és fejlődéséről a polgárháború és az intervenció, valamint a két világháború közötti időszakban. Bemutatják ugyanakkor a főbb kapitalista államok fegyveres erőit és hadművészetét is a második világháború küszöbén és a második világháború első időszakában.

A szerzők a harmadik részre — a

második világháború kiemelkedő hadműveleteire és ezek hadművészeti tapasztalataira — fordították a legnagyobb figyelmet. Az arányok helyes megválasztásáról tanúskodik, hogy a kötet közel kétharmad része a Nagy Honvédő Háború három időszakával, az Egyesült Államok és Anglia fegyveres erőinek 1941—1945 közötti hadművészetével és a szovjet—japán háború tapasztalataival foglalkozik. A harmadik rész egyes fejezeteinek tartalmi felépítése eltér a korábbi fejezetek feldolgozásmódjától: a szerzők kisebb teret szenteltek az eseménytörténetnek, például a moszkvai, sztálingrádi, kurszki stb. csaták részletes leírásának, így a terjedelem adta határok között bővebb lehetőség nyílt a következtetések levonására. A szerzők összegezik a Nagy Honvédő Háború első és második időszakának katonapolitikai tanulságait és a szovjet hadművészet fejlődését, ez utóbbit hadászati, hadműveleti művészeti és harcászati szinten részletezve. Kár, hogy a Nagy Honvédő Háború harmadik időszakára vonatkozó ilyen jellegű értékelés elmaradt.

A hadművészeti kérdések iránt érdeklődő olvasók számára különösen értékes a harmadik rész 13. fejezete. Ebben összefoglalják a háború katonapolitikai eredményeit, a fegyverzet és a harci-technikai eszközök korszerűsödését, a szervezetek változásait. Külön szerzői kollektíva foglalkozik e fejezetben a haderőnemek alkalmazásával, amelynek során kitérnek a szárazföldi csapatok, a légierő, a honi légvédelmi csapatok és a haditengerészeti flotta egyes fegyvernemeire és szakcsapataira, a különböző seregtestek, magasabbegységek és egységek fegyverzeti, szervezeti és alkalmazási problémáira. A fejezetet az egész háborúra vonatkozó hadászati, hadműveleti művészeti és harcászati értékelés zárja, mindhárom kategóriában támadásra és védelemre bontva.

A negyedik rész a szovjet fegyveres erők és a főbb kapitalista országok hadseregei hadművészetének háború utáni fejlődésével és az 1945—1962 közötti helyi háborúk tapasztalataival foglalkozik. A szovjet hadművészet háború utáni fejlődését a szerzők két időszak szerint tárgyalják. Az első időszak a Nagy Honvédő Háború befejezésétől az atomfegyver rendszeresítéséig (1945—1953) tartott. Ekkor a hadsereg és a haditengerészet erejének alapja a hagyományos fegyverzet volt. Az időszak végén (1953-ban) rendszeresítették az atomfegyvert és megkezdődött az új eszköz alkalmazásával kapcsolatos hadművészeti kérdések kidolgozása. A második szakasz 1954-ben vette kezdetét és napjainkban is tart. Ezt a már több mint két évtizedes fejlődési periódust a szerzők két alszakaszban elemzik: 1954-től 1959-ig és 1960-tól napjainkig, amit azzal indokolnak, hogy 1960 után befejeződött a szovjet fegyveres erők átfegyverzése rakéta-atomeszközökkel és más új harci technikával, széles körűen elterjedt a rádiótechnika, nagyarányú átszervezések voltak és egy teljesen új haderőnem jött létre: a hadászati rakétacsapatok. A hadművészet háború utáni fejlődésének ez a periodizációja tartalmilag megegyezik a hasonló jellegű korábbi feldolgozásokban kifejtettekkel.

A helyi háborúk hadművészeti tapasztalatait olvasva sajnálatosnak tartjuk, hogy a szerzők az 1962-es évvel befejezik ez irányú mondanivalójukat, amit csak a mű eredeti kiadásának 1970-es éve magyaráz. A vietnami háború akkor ugyan még nem ért véget, de egy sor tapasztalatát már összegezni lehetett volna. A hatvanas évek végére az 1967-es közel-keleti háború hadművészeti tapasztalatai is rendelkezésre álltak. Ha a kiadó kéri, a szerzők bizonyára kiegészítették volna a könyv érintett fejezetét.

Összegezve, az olvasó egy korszerű formában megszerkesztett könyvet kap kezébe. A szerzők kellőképp bemutatták a háborúk történetét az ókortól napjainkig, emellett tisztázták azokat az okokat, amelyek a hadviselés

új módjait életre hívták, vagy amelyek a régiek elhalásához vezettek.

A fordítók egy-két régies szakkifejezés kivételével (például 37. oldalon „ferde csatarend" helyett „rézsútos roham") hűen és igen magas színvonalon tolmácsolták a szerzők mondanivalóját.

A Zrínyi Katonai Kiadó mind tartalmilag, mind nyomdatechnikailag értékes munkát juttatott el olvasóihoz. A szép kivitelű vázlatok lehetővé teszik az események, hadművészeti fejtegetések megértését. Nem tudom, a kiadói vagy a szerkesztői munka rovására írjam-e közel húsz vázlat kihagyását, illetve a kihagyásra ítéltek nem túl szerencsés kiválogatását. Indokolatlanul maradt ki a vázlatok közül például az 1940-es nyugat-európai hadjárat, a Nagy Honvédő Háború 1941 nyári-őszi hadműveletei, a moszkvai és a kurszki védelem, a berlini hadművelet.

A kiadvány az említett néhány fogyatékosság ellenére is értékes, és ezért nagy figyelemre tarthat számot.

Váradi György

LAGZI ISTVÁN

FRANCIA KATONAI MENEKÜLTEK MAGYARORSZÁGON (BALATONBOGLÁRON) A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN (1942—1945)

(Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 6. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1975. 167—192. o.)

A második világháború alatt a hadifoglyok és külföldi internáltak ügyeivel a HM 21. osztálya foglalkozott. Ennek iratai csaknem teljes egészében megmaradtak. Ezt a becses forrásanyagot használta fel Lagzi István a Magyarországra menekült, s itt internált lengyel katonai és polgári személyek történetének megírásához. Közben, mintegy „melléktermékként", sikerült feltárnia a fasisztáktól ide menekült francia, angol, holland, belga, badoglioista olasz hadifoglyok sorsát is.

A tanulmányban felvetett kérdések országos érdeklődésre is számot tarthatnak. (A címben említett „Balatonboglár" szó inkább csak a publikálás körülményeinek indoklásául szolgál.)

Lagzi István a nyugati hadifoglyok számban és politikai súlyban legjelentősebb rétegével, a franciákkal foglalkozik. Létszámuk 1942 derekától 1944. március 1-ig 941 főre növekedett. A katonák Komáromban, Selypen, majd végül Balatonbogláron táborban nyertek elhelyezést.

Ezek a franciák, mint hadifoglyok, vagy munkára hurcolt polgári személyek, a Harmadik Birodalom keleti területein, elsősorban Ausztriában dolgoztak. Az elviselhetetlen körülmények miatt jöttek aztán Nyugat-Magyarországra, vagy Szlovákián át az ország belsőbb területeire.

Azt remélték, hogy Magyarországon jobb helyzetbe jutnak, megmenthetik életüket, vagy talán lehetővé válik, hogy eljussanak a szövetséges hatalmak csapataihoz, s az antifasiszta harcba való bekapcsolódásukra is kedvezőbb lehetőségük nyílik.

A tanulmány érdeme, hogy a franciák sorsát a magyar uralkodó osztályok külpolitikai törekvéseivel szoros egységben vizsgálja. Az itt élő nyugati hadifoglyokon keresztül a kormány fenn akart tartani bizonyos szálakat a szövetségesek felé. A velük szemben alkalmazott magatartás részét képezte a „hintapolitikának", s elsődlegesen az volt a célja, hogy az ország — úgymond — „érdemeket" szerezzen a

béketárgyalások idejére. A szerző több esetben utal a liberális magyar magatartást bíráló német külpolitika lépéseire is.

Magyarország és Franciaország a második világháború alatt nem volt egymással hadiállapotban. Ebből a tényből vezethető le minden későbbi lépés. Az ide szökött franciák nálunk megszűntek hadifoglyok lenni, s csupán mint internált személyeket kezelték őket. Ezek jogállása pedig összehasonlíthatatlanul kedvezőbb volt.

Bonyolítja viszont a helyzetet, hogy az ország ugyanakkor a nácik pórázán volt. A 21. osztály így látta a helyzetet: „Mi nem semleges, hanem a németekkel szövetséges, a franciákkal szemben pedig »nem hadviselő« állam vagyunk, a szövetségesi viszonyra... a legmesszebbmenően figyelemmel kell lennünk." A katonai vezetés ezért úgy lavírozott, hogy a németek száját is befogja, de a franciák életét se tegye elviselhetetlenné.

Az ide menekült franciák jogilag internált személyek voltak, akik „ellenőrzés és felügyelet alatt tartatnak, de nem őriztetnek" — állapította meg a HM. Táborszerű elhelyezésben kaptak ugyan szállást, de a községeken belül szabadon mozoghattak, s — engedéllyel — az ország bármely részébe elutazhattak. Szabadon vállalhattak munkát, s ezért a magyarokkal azonos bért kaptak.

A HM nagyvonalúan gondoskodott ellátásukról. Egy törzstiszt pl. napi 7, egy tiszt pedig napi 5 pengőt kapott Ezt az összeget — kezdetben — még a francia követség is kiegészítette napi 4 pengővel. Ebből már gondtalanul meg lehetett élni.

A franciák jó anyagi helyzetben voltak, megértés, segítőkészség vette körül őket, humánus bánásmódban volt részük. Diplomatáik messzemenően és sikerrel szólhattak bele sorsuk alakulásába. A volt foglyok szinte kivétel nélkül elragadtatással írtak és beszéltek magyarországi helyzetükről. Kulturális rendezvényeik voltak, megtartották nemzeti ünnepeiket, levelezhettek, rádiót hallgathattak.

A szerző hosszasan foglalkozik az internált katonák munkába állásával. Egyaránt dolgoztak az iparban, a mezőgazdaságban. Sokan mint fordítók tevékenykedtek, mások tehetősebb családoknál nyelvtanárként működtek. A konfliktusok zöme abból eredt, hogy szabad munkavállalókként nem voltak hajlandók elfogadni méltatlan munkafeltételeket.

A német megszállás után a helyzetük lényegesen rosszabbodott. A Gestapo valósággal vadászott rájuk. Csak a lakosság segítségével és gondos biztonsági intézkedésekkel sikerült elkerülni a nagyobb méretű letartóztatásokat.

A tanulmány több helyen utal a magyar nép, a munkások, parasztok, de gyakran még a hivatalos személyek franciák iránti rokonszenvére, sokoldalú támogatására is. Ez gyakran emberbaráti okból fakadt, de sűrűn felfedezhető benne a politikai állásfoglalás is. „A menekültek megsegítése tudatos, bátor állásfoglalást jelentett a fasizmus eszméjével, gyakorlatával és kiszolgálóival szemben" — írja találóan Lagzi István.

Új adatokat olvashatunk a francia internáltak antifasiszta és partizántevékenységéről is. Már ismert volt, hogy kapcsolatban álltak a jugoszlávokkal, azt azonban nem tudtuk, hogy Erdélyben fegyveres csoportokat is szerveztek. Kár, hogy ezt csupán egyetlen jegyzetanyag erősíti meg. Nem történik viszont említés arról, hogy a Sztrecsnói szorosban (Szlovákia) oly hősiesen küzdő francia hazafiak is zömmel Magyarországról kerültek a Szlovák Nemzeti Felkelés zászlaja alá.

Gazsi József

JOHN BEELER

WARFARE IN FEUDAL EUROPE
730—1200

(Cornell University Press, Ithaca—London, 1971. 272. o.)

A „legújabb" angol nyelvű összefoglaló munka a középkori hadművészetről *Oman* 1924-ben megjelent műve. Igen értékes, de némely tekintetben már elavult. Szerző kötetét *(Hadviselés a feudális Európában)* részben Oman hiányosságainak pótlása céljából írta meg.

A jól megírt, olvasmányos munka szerkezete világos, áttekinthető. Leírja a „katonai feudalizmust", kialakulásának helyén, a Karolingok birodalmában és Észak-Franciaországban. Utána azon területek hadi szervezetét és hadművészetét vizsgálja, ahová a frank-északfrancia intézményeket tudatosan importálták: Dél-Itália, Szicília, Anglia, a palesztinai keresztes államok; majd a csak felületesen feudalizálódó hadi intézményekkel bíró területek kerülnek sorra: Dél-Franciaország, Spanyolország, Közép- és Észak-Itália, Németország. Ez utóbbiaknál részletesen vizsgálja a prefeudális katonai intézményeket is. Műve csak a XIII. század elejéig terjedő korszakkal foglalkozik, mert ezután — szerinte — a nem feudális elemek már olyan erősek a hadszervezetben, hogy nem beszélhetünk feudális hadviselésről. A szerző szerint csak az olyan haderő nevezhető feudálisnak, ahol a csapatok többsége saját költségén katonáskodik, s katonai szolgálattal terhelt földbirtok tulajdonosa. A feudalizmus ilyen szűk értelmezése mellett nemcsak Žiškát nem tartja feudális hadvezérnek, hanem II. Frigyes német—római császárt, I. Edward és V. Henrik angol királyokat, vagy Anjou Károlyt sem. A Németországtól és Itáliától keletre elterülő országokkal *Beeler* könyve egyáltalán nem foglalkozik.

A kötet nem nagy terjedelmű fejezetei a hadszervezet mellett a hadművészet fejlődését is elemzik, s a főbb hadi eseményeket is leírják. Kis terjedelme ellenére adatokban gazdag, és adatai rendkívül tanulságosak. A korai (XII. sz. második feléig) francia királyi hatalom gyengeségét például mindennél jobban illusztrálja, hogy a király egyik fő hűbérese, Champagne grófja *2300* lovag kiállítására alkalmas földbirtok ura, s mindössze *10* lovagot köteles a királyi seregbe küldeni. Flandria grófja *1000* lovagot szándékozott Angliának bérbeadni, de csak *20* lovagot küldött hűbérura, a francia király seregébe.

Hangsúlyozza a szerző a nem-feudális elem jelentőségét Dél-Itáliában, ahol a feudális-lovagi sereg mellett megmaradtak a normann hódítás előtti városi csapatok, majd Szicília meghódítása után mozlim zsoldosok is erősítették a normann lovagok vezette haderőt. Igen nagynak tartja a nem-feudális elem jelentőségét Angliában, ahol tovább él a prefeudális angolszász népfelkelés (fyid), igen korán fontos lesz a zsoldosok szerepe, s nagy a gyalogság jelentősége.

Délfrancia és spanyol földön a társadalom — a szerző szerint — nem feudális, de be kell látnia, s ezt ki is mondja, hogy a katonai szükségleteket a feudális hadseregekhez hasonló módon oldják meg. A csapatok kiállításának jogi alapja más, a hadművészet azonban hasonló. (Ütőképesség dolgában jelentős különbség mutatkozik a spanyol és délfrancia hadseregek között — a spanyolok javára.)

Észak-Itáliában a XI. század végén már a városok vannak túlsúlyban. A XII. század végén a lombard városi seregek erősebbeknek bizonyulnak,

mint Barbarossa Frigyes lovagi seregei.

Németország nagyobb része (a Rajna-vidéket kivéve) csak felületesen feudalizálódott: Németország a XII. század közepéig nem feudális állam. A paraszti gyalogság még a XIII. században is fontos. Igen nagy az egyház katonai szerepe. Nem-feudális jelenségnek tartja a nem szabad tisztségviselőkből és harcosokból álló miniszteriálisok kiemelkedő szerepét is. A német hadseregek hadművészete azonban nem különbözött az „igazi" feudális hadseregekétől. Részletesen foglalkozik a németek által vívott egyik legfontosabb csatával, a magyar kalandozásokat lezáró 955-ös augsburgival. Ottó serege körülbelül 8000 főből állt, kizárólag lovasokból. Nyolc, egyenként ezer főnyi „légióra" tagolódott az egyetlen vonalba fejlődő német haderő. Balról-jobbra: két sváb légió, Ottó saját légiója, szászok és türingiaiak, három bajor légió, egy frank légió. A cseh légió a tábort őrizte. A magyarok az egyik (nem tudni melyik) szárnyat megkerülve szétverik a tábort őrző cseh légiót, majd hátulról támadást intéznek a két sváb légió ellen. A német balszárny hátrálni kezd. Mivel taktikai tartalékuk nem volt, Ottó király a jobbszárny széléről, az *arcvonal mögött* átirányítja a frank légiót, melynek sikerül a balszárny hátrálását megállítani. A magyarok bekerítő hadmozdulata nem sikerült, az arctámadásban s a közelharcban a nehezebb fegyverzetű és nagyobb termetű németek győzelme biztos volt. Ottót a szerző kora legjobb hadvezérének tartja s az augsburgi csatát bizonyítéknak, hogy a jól vezetett nehézlovas kora bármely fegyvernemével szemben fölényben van.

Műve befejező részében *Beeler* hangsúlyozza a nem-feudális hadszervezeti elemek fontosságát. Még az általa is feudálisnak elismert területek hadseregei sem álltak kizárólag nemesekből. Olyan időszak sohasem volt, amikor egyáltalán nem harcoltak közrendűek. Nemcsak nem-nemes gyalogosok szerepelnek, hanem nem-nemes lovasok is (Spanyolország, Itália, Németország). Igen fontos a zsoldosok szerepe.

A seregek létszáma csekély. 25 000 főnél nagyobb hadsereget egyik nyugati uralkodó sem tudott kiállítani. A csatarendek egyszerűek, mert a csapatok kiképzése gyenge. A nehézlovasság arctámadása az általános, de néha alkalmaztak színlelt megfutásokat, hadicseleket is. A lovagok gyalog is tudtak harcolni. A kor katonai vezetői ügyesen kombinálták a rendelkezésükre álló erőket s ezek minőségéhez képest a csapatok vezetése jónak mondható. A feudális hadseregek teljesítménye — szerző szerint — nem volt csekély. Kivédték a viking és magyar támadásokat, s a X—XIII. században meghódították Angliát, Dél-Itáliát, Szicíliát, hídfőt alkottak (kb. 200 évig) Szíriában, visszaszorították Spanyolországban a mórokat és terjeszkedtek kelet felé is, a szlávok rovására. A középkori katonai parancsnokok nem voltak rosszabbak, mint más korok parancsnokai. A csapatok fegyelem és gyakorlottság dolgában alacsony szinten állottak, harckészségük azonban kiváló volt.

Borosy András

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal (Szovjetunió), 1975. 4—6. sz.

A Nagy Honvédő Háború győzelmes befejezésének 30. évfordulója alkalmából a folyóirat mindhárom száma csak olyan írásokat közöl, amelyek közvetlenül, vagy közvetve kapcsolódnak a háború témaköréhez. A 4. szám többek között közread egy tanulmánysorozatot, amely ismerteti a szárazföldi csapatok, a légierő, a flotta, a légvédelmi csapatok, a rakéta-alakulatok,

a tüzérség, a harckocsi alakulatok, a műszaki csapatok és a híradósok helyzetét a háború befejező szakaszában.

A tanulmányok közül V. Tolubko: „Hadászati rakétacsapatok" című (1975. 4. sz. 50—56. o.) tanulmányával foglalkozunk részletesebben, mivel a szerző áttekintést ad a rakétafegyver kialakulásának történetéről, valamint a háború utáni fejlődéséről is. Az 1920-as években kezdődtek azok a kísérletek, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a rakétatechnikát katonai téren tudják alkalmazni. 1928-ban lőtték fel az első szilárd hajtóanyagú rakétát, amely a későbbi gárda-aknavető csapatok reaktív lövedékének őse lett. A különböző szervezeti átalakuláson átment kutatóintézetek tevékenységének eredményeként a Szovjetunióban 1933-ban lőtték fel az első folyékony hajtóanyagú rakétát. 1941 nyarára elkészültek az M—8 és M—13 típusú, harci rendeltetésű, szilárd hajtóanyagú rakéták és a kilövésükre szolgáló, több töltetes önjáró állványok.

Az új fegyver 1941. július 15-én esett át a tűzkeresztségen a 20. hadsereg védelmi szakaszán, Orsától keletre. A fegyver azonnal bebizonyította félelmetes erejét, s ez meggyorsította a továbbfejlesztést. A nagy mozgékonyság, a nagy tűzerő és hatékonyság gyorsan népszerűvé tette a hadseregben. A BM—8 és BM—13 típus a harcosoktól kapta a „katyusa" nevet.

1942 júniusában a hadseregben rendszeresítették az M—20 és M—30-as, lényegesen nagyobb reaktív lövedékeket és a hozzájuk való kilövő szerkezeteket. Ezzel együtt járt a szervezeti fejlődés is. Előbb gárda-aknavető ezredeket kezdtek létrehozni. A háború első időszakának végére már 365 ilyen dandár létezett. 1942 végén kezdődött meg a nehéz gárda-aknavető hadosztályok szervezése. Egy ilyen hadosztály össztüze 3840 lövedékből állt, amelyeknek össz-súlya körülbelül 230 tonna volt. A háború végéig még sok új típusú rakéta jelent meg, és a fegyvernem jelentős szerepet játszott a német hadsereg szétzúzásában.

A második világháború után a technika fejlődése és a Szovjetunió védelme megkövetelte a rakéta-atomfegyver kifejlesztését. Az újfajta rakéták kipróbálása 1947-ben kezdődött. A nagy sebesség és a nagy repülési magasság a rakétákat gyakorlatilag sebezhetetlenné tette, ezért a legalkalmasabb eszköznek bizonyultak a magfegyver célba juttatásához. A hadseregben az 1950-es évek közepén rendszeresítették őket.

A háború utáni első irányítható ballisztikus rakéta az R—1 volt, ezt követte a tökéletesített R—2. Ezzel párhuzamosan haladtak a robbanófej tökéletesítését célzó kutatások: 1953-ban próbálták ki a hidrogéntöltet egy fajtáját.

1957 augusztusában próbálták ki sikeresen, a világon először, a többfokozatú, interkontinentális ballisztikus rakétát, amely képes volt a termonukleáris töltetet a világ bármely pontjára eljuttatni. Azóta a különféle rendeltetésű rakéták egész szériáját fejlesztették ki.

Az első rakéta-alakulatot 1946. július 15-én hozták létre, az egyik gárda-aknavető ezred alapján, majd mikor az átszervezés előrehaladt, az összes alakulatokat bekapcsolták a hadászati rakéta-alakulatok keretébe.

Az 5. szám közli A. Grecsko: „Világtörténelmi jelentőségű győzelem" című (3—15. o.) tanulmányát, a győzelem évfordulója alkalmából.

A szerző röviden áttekinti a szovjetellenes háború kialakulásának történetét, a német agresszió újjáélesztését és keletre való irányítását, valamint a Szovjetuniónak a háború elhárítását célzó tevékenységét. Megemlíti a háború történetének legfontosabb eseményeit, különösen azokat, amelyek határkövet jelentenek a háború menetében, és amelyeket egyes nyugati szerzők úgy kívánnak elhomályosítani, hogy történelmi tényeket meghamisítva, más frontok sokkal ki-

sebb jelentőségű eseményeivel próbálják őket egyenlővé tenni, vagy azok mögé helyezni.

Így akarják másodrendű katonai eseménnyé degradálni a sztálingrádi csatát és a jelentőségét egyenlővé tenni az El-Alamein-i csata jelentőségével. A valóságban a fasiszták Sztálingrád térségében több mint 50 hadosztályt összpontosítottak, míg El-Alamein alatt csak 4 német és 8 olasz hadosztály volt. A németek vesztesége halottakban és foglyokban Sztálingrádnál csaknem 20-szor több volt, mint El-Alameinnél. Kurszk térségében a németek ugyancsak 50 válogatott hadosztályt vontak össze, míg Szicíliában 9 olasz és 2 német hadosztály állt szemben a szövetségesekkel.

A tanulmány második felében a szerző azokat a forrásokat elemzi, amelyekből a szovjet hadsereg a győzelemhez szükséges erőt merítette. A legfontosabb forrás a bolsevik párt és a szovjet rendszer által nevelt és vezetett néptömegek hősies magatartása volt. A szovjet tömegek politikai-erkölcsi színvonala messze meghaladta a fasisztákét. A haza védelmezőinek 14 millió kitüntetést osztottak ki, tizenegyezerhatszázan kapták meg a Szovjetunió Hőse legmagasabb kitüntetést.

A háború második szakaszától kezdve bontakozott ki a következetes támadó hadászati módszer.

A háború első napjaiban végrehajtott mozgósítás azonnal 5,3 millió embert adott a hadseregnek és a flottának. Rendkívül nagy nehézséget jelentett a haditermelésre való átállás. 2600 vállalatot kellett teljesen vagy részben keletre telepíteni, amelyek a háború kezdetéig az ipari termelés 33 százalékát adták. Ezen kívül a keleti területekre evakuáltak több mint 10 millió embert is.

A párt megerősítette a hadsereg és flotta pártszervezetét. A háború alatt több mint 1 millió 640 ezer párttagot irányítottak a hadseregbe, vagyis az 1941-es tagságnak több mint a felét. 1945 tavaszára a fegyveres erőknél több mint 3 millió párttag és tagjelölt volt.

A 6. szám cikkei közül kettőt emelünk ki. Az egyik E. Dymkowski: „A lengyel hadsereg 2. hadserege a berlini és prágai hadműveletekben" című írása (41—45. o.)

A lengyel hadsereg 2. hadserege 1944 augusztusában kezdett szerveződni a felszabadított területeken. 1945. március 20-án a hadsereget beosztották az 1. Ukrán Front állományába. Ekkorra a hadsereg létszáma 85 ezer ember volt. Keretébe tartozott öt gyalogos hadosztály, az 1. harckocsi hadtest, a 2. tüzérdandár, valamint a kisegítő alakulatok. A front parancsnokságának döntése szerint a 2. hadsereg az 52. hadsereg 73. gyalogos és 7. gépesített gárdahadtestével együtt azt a csoportot alkotta, amely kisegítő csapást mért Drezda irányában. A 2. hadseregnek át kellett kelnie a Neisse folyón, amelynek másik oldalán a „Brandenburg" gépesített hadosztály védekezett, kiegészítve különleges rendeltetésű, nehézgéppuskás és műszaki alakulatokkal. Az ellenség kiépített védelmének mélysége elérte a 30—35 km-t. Április 14-én éjjel a hadsereg alakulatai harcfelderítés közben kisméretű hídfőt foglaltak el a Neisse bal partján, Rotenburg közelében. 15-éről 16-ára virradó éjjel a németek véres harcokban próbálták felszámolni a hídfőt, amelyek gyakran kézitusa formáját öltötték, de nem jártak sikerrel. Április 16-án indult meg a támadás. Két nap alatt a 2. hadsereg és az 52. hadsereg áttörte a védelem fővonalát és 13 km-t nyomult előre. Ebben az időben az ellenség kétségbeesett kísérletet hajtott végre, hogy az 1. Ukrán Front hátába végrehajtott ellencsapással megállítsa a támadást. A „Közép" hadseregcsoport parancsnoksága nagy erőket vont össze Görlitz térségében, és megindította az ellentámadást. Április 19. és 25. között rendkívül elkeseredett és véres harcok folytak, amelyek folyamán a páncélos alakulatok egyes kisebb lengyel egységeket ideiglenesen be is kerítettek, de a hősi ellenállás és a szovjet csapatok támadása miatt nem tudtak áttörni. A 2. hadsereg alakula-

tai április utolsó napjaiban az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front csapataival együtt részt vettek a berlini utcai harcokban.

Az európai háború utolsó hadművelete a prágai hadművelet volt. Csehszlovákia területén ebben az időben még 65 német hadosztály tartózkodott. A 2. hadsereg alakulatai a szovjet csapatokkal együtt törtek Prága felé, és május 8-án értek Csehszlovákia területére. A szovjet csapatok május 9-én értek Prágába, a 2. hadsereg pedig május 10-ig, Melniken keresztül, véres harcokban Prága külső területéig tört előre és ott fejezte be a háborút.

M. Nejedly: „Az 1. Csehszlovák hadtest létrehozása és szerepe Csehszlovákia felszabadításában" című tanulmánya ugyancsak a folyóirat 6. számában jelent meg.

A 1. Csehszlovák hadtest létrehozásának időpontjára a csehszlovák harcosok már hosszú, dicsőséges utat jártak végig, együtt a szovjet katonákkal. A szovjet—csehszlovák egyezmény alapján 1941 végén jött létre az első csehszlovák zászlóalj L. Svoboda parancsnoksága alatt. Ez volt az első külföldi alakulat, amely a Szovjetunió területén a fasiszták ellen harcolt. 1943 márciusában Szokolovo falunál esett át a tűzkeresztségen, Harkov közelében. 1943 májusában jött létre az első önálló csehszlovák gyalogos brigád, amelynek alapján 1944 tavaszán létrehozták az 1. Csehszlovák hadtestet. A továbbiakban a szerző részletesen ismerteti a hadtest szervezését, szervezetét és erőit. A hadtestet a Duklai-hágónál folyó harcokban vetették be szeptember 9-én és 10-én, ahol a hónap végéig folytak rendkívül súlyos harcok. Ekkor lett Svoboda a hadtest parancsnoka. Szeptember végén a csehszlovák misszió kérésére ledobták Szlovákiában a felkelés segítésére a hadtest keretébe tartozó 2. légideszant brigádot, 1855 katonát és tisztet, 360 tonna felszereléssel. Amikor október 6-án a németek kezdték elvonni az erőiket Duklától, a hadtest üldözésbe ment át.

A felszabadított területeken a hadtest katonái segítették az új államrend kiépítését. A londoni emigráció ezt mindenképpen meg akarta akadályozni. Reakciós tisztek megpróbálták visszafejleszteni a duklai harcokban amúgyis súlyos veszteségeket szenvedett hadtestet, majd megkísérelték — az ide vonatkozó szerződést megszegve — alárendelni azt az általuk létrehozott parancsnokságnak. Egyik sem sikerült. A hadtestet friss erőkkel töltötték fel partizánokból, a felszabadított területekről és a szovjet hadsereg oldalára átállt szlovák katonákból.

1945 januárjában a hadtest, körülbelül 35 ezer ember, a 4. Ukrán Front keretében részt vett Csehszlovákia felszabadításában. Áprilisban a Magas-Tátra és az Alacsony-Tátra hegyei között, valamint a Vág völgyében, Kralovan és Sztrecsno környékén folytatott súlyos harcokat és elfoglalta Zilinát. A háborút a hadtest 1945 májusában a Morva folyónál fejezte be. *(Lengyel István)*

Historie a Vojenství (Csehszlovákia) 1972. 1—2., 3., 4—5. sz.

1972. január 24—26 között Prágában sor került a csehszlovák hadtörténészek elméleti konferenciájára, melyet a Csehszlovák Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének irányításával a prágai Hadtörténelmi Intézet és a brnói Zápotocky Katonai Akadémia hadművészettörténeti tanszéke közösen szervezett. A konferencia teljes anyagát közli *a folyóirat 1972. 1—2. száma.*

A konferencia jelentőségét emeli, hogy ilyen szakmai jellegű tanácskozásra olyan hosszabb időszak után került sor, melyet a társadalomban végbemenő válságfejlődés és következményei felszámolására irányuló feszített munka jellemzett. A lezajlott események mélyrehatóan érintették a társadalomtudományok területét és ez alól a hadtörténelem sem kivétel.

A konferencia anyagából kitűnik, hogy a hadtörténelem területén tartott megelőző tanácskozások és konferenciák óta hosszabb idő telt el, ezért nem tapasztalható az azok tartalmához való folyamatos kapcsolódás. Ez adott értelemben pozitív jelenség. A szervezők és a résztvevők többségét nem kötötték a múlt elképzelései és figyelmüket teljes egészében azokra a gondolatokra fordították, amelyeket a Csehszlovák Kommunista Párt és a nemzetközi munkásmozgalom jelentős dokumentumai tartalmaznak a történettudománnyal kapcsolatosan. Ilyenek elsősorban a CSKP XIV. kongresszusának határozatai, a CSKP megalakítása 50. évfordulója kapcsán kiadott tézisek, az SZKP XXIV. kongresszusának dokumentumai, valamint a kommunista és munkáspártok moszkvai tanácskozásának anyagai. Tükröződik a tanácskozás tartalmában annak a sokrétű vitának az eredménye is, amely a hadtudomány és a hadtörténelem tárgyának, tartalmának és módszertanának tisztázása érdekében folyt az utóbbi évtized folyamán a szövetséges szocialista hadseregek, de főleg a szovjet hadsereg elméleti folyóiratainak hasábjain.

A konferencia egyik legpozitívabb mutatója annak felismerése, hogy a múlt produktumainak mindenfajta átértékelése és a következő időszak munkájának bármely orientálása sem vezethet helyes célok felé, ha nem történik meg az alapvető metodológiai irányzatok tisztázása és a helyes alapokhoz való visszatérés.

A konferencia alapvető célkitűzése volt, hogy hozzájáruljon a csehszlovák hadtörténeti tudományos munka egységesítéséhez a marxizmus—leninizmus fundamentális eszmei-politikai és módszertani elveinek bázisán.

A tanácskozás céljait így határozták meg:

1. A Csehszlovák Néphadsereg hadtörténeti tudományos munkájának ráirányítása a háború utáni hadtörténeti kutatás tartalmának és módszereinek elméletileg megalapozott kritikai értékelésére, felhasználva a szovjet tapasztalatokat és annak a kiterjedt vitának az eredményeit, amely a hadtudomány és hadtörténelem módszertanával kapcsolatosan a Szovjetunióban folyt.

2. Megfelelő következtetések levonása a csehszlovák hadtörténetírás múltbeli revizionista és jobboldali opportunista torzításaiból.

3. Az alapvető elméleti és módszertani kiindulópontok rögzítése, valamint a csehszlovák hadtörténeti kutatómunka perspektívikus fejlesztését magába foglaló tervezetek kidolgozása, szoros összhangban a CSKP XIV. kongresszusán a társadalomtudományok és az ideológiai munka területére elfogadott következtetésekkel és határozatokkal.

A konferencia bevezetőjét Václav Horáček altábornagy, politikai főcsoportfőnök tartotta, melyben rögzítette *a társadalomtudományok területén folyó tudományos munka feladatait a CSKP XIV. kongresszusán elfogadott irányelvek realizálása során.* Ezen belül kiemelte a hadtörténeti kutatással szemben támasztott igényeket, elsősorban azt, hogy legyen képes mélyrehatóan feltárni azokat a folyamatokat, amelyek a hadügy területén lezajlottak, és az elméleti gondolkodás számára olyan gyakorlati következtetésekkel szolgálni, melyek bővítik a parancsnoki kar látókörét. Legyen képes megfelelő tanulságokat levonni a győzelmekből és a vereségekből egyaránt és ezzel járuljon hozzá a tisztek és sorkatonák eszmei-politikai neveléséhez.

Ezt követően három főreferátum hangzott el:

1. František Herfurt ezredes, a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka: „*A hadtörténettudomány néhány metodológiai problémája a mai körülmények között*" című referátumában a tudománnyal szemben az új objektív helyzet által támasztott követelményeket és feladatokat, ezek megoldásának módszereit tárgyalja. Kiemeli az „öncélú történetírás" nézeteinek helytelen-

ségét és bizonyítja, hogy a tudományos alapokon és módszerekkel dolgozó hadtörténeti kutatásnak a ma feladatait kell szolgálnia, vagyis a fegyveres erők hadrafoghatóságát és harckészültségét. Ugyanakkor át kell értékelni a hadtudomány teljes fogalomtárát: újakkal kell pótolni a gyakorlatban elavultnak bizonyuló fogalmakat; pontosítani kell az új fejlődési folyamatot már nem kielégítő hagyományos fogalmakat, hogy azok megfeleljenek a megváltozott feltételeknek, és a marxista-leninista metodológiára épüljenek.

2. Miroslav Chuchmák alezredes, a Hadtörténelmi Intézet parancsnokhelyettese *„A Csehszlovák Néphadseregben a háború utáni időszakban folytatott hadtörténeti kutatás tartalmának és módszereinek kritikai vizsgálata. A csehszlovák hadtörténetírás múltbeli lazulásaiból levont tanulságok"* című referátumában a Hadtörténelmi Intézet tevékenységével és eredményeivel, majd a csehszlovák katonai historiográfia, mint marxista—leninista tudományos diszciplína tartalmi alakulásával, szerkezetével és egyes időszakainak jellemzőivel foglalkozik, különös tekintettel az elvi és módszertani problémákra. Végül néhány kritikai következtetést von le a hadtörténeti kutatás fejlődésének egészéről.

3. Ján Lipták ezredes, a Hadtörténelmi Intézet hadtörténeti kutatóosztályának vezetője *„A csehszlovák hadtörténészek tudományos kutatómunkája távlati tervének indoklása"* című referátumában a távlati kutatási terv tartalmával, az egyes témák feldolgozásához szükséges erők és eszközök, időtényezők indoklásával foglalkozik, majd a kutatási főirányokat, a kutatási célokat és a publikációk jellegét veszi sorra.

A konferencia 87 résztvevője közül 20 szólalt fel, további 13 írásban adta be hozzászólását.

A lap kettős száma a referátumok és korreferátumok teljes anyagát leközli, azzal a céllal, hogy hozzájáruljon a csehszlovák hadtörténeti kutatás további fejlesztéséhez.

Viliam Salgovic: *„Ján Nálepka, a a partizán és hős"* című cikkében (1972., 3. szám) az évforduló alkalmából — mint Nálepka harcostársa — emlékezik meg az első csehszlovák partizánosztály megalakulásáról Zsitomir körzetében 1944. májusában, Szaburov tábornok parancsáról, melyben Nálepka-Repkin századost az osztály parancsnokává nevezi ki és megszabja feladatait; harctevékenységeikről Ukrajna és Szlovákia területén, a kitűzött feladatok sikeres végrehajtásáról, a partizánmozgalom vezetése részéről kapott elismerésekről, Nálepka százados kimagasló parancsnoki tulajdonságairól, végül 1944. novemberében, Ovracs körzetében vívott utolsó győzelmes harcáról, mely után az osztály beolvadt az 1. csehszlovák hadtest állományába, hogy a későbbiek során majd a Szlovák Felkelésben hasznosítsák a partizánharcokban szerzett tapasztalataikat.

A Csehszlovák Néphadsereg Hadtörténeti Múzeumának tevékenységéről ugyancsak a folyóirat 3. számában olvashatunk. A szerzők — Hana Kubálková és Jan Novák beszámolnak a múzeum kiállításszervező munkájáról, az új kiállításokról, a múzeum látogatottságáról, valamint a haladó hagyományok szellemében való nevelés terén elért eredményekről a tanuló ifjúság és a katonaállomány körében.

A folyóirat 4—5. kettős számában érdeklődésre tarthat számot Jaroslaw Hromátka: *„A hadseregben folyó szocializálódás és a kommunista nevelés néhány pszichológiai problémája"* című cikke, melyben a XIV. kongresszus szellemében tárja fel a szilárd szocialista tudat és a szocialista erkölcsi-politikai arculat, magatartási forma kinevelésének fontosságát.

Alois Michnák: *„A hadügyben végbemenő tudományos-technikai forradalom periodizálásának módszereiről"* című cikkében a tudományos-technikai forradalom alapjait és társadalmi-poli-

tikai meghatározottságát, a hadügy forradalmának jellemzőit, a periodizálás haditechnikai alapjait tárgyalja, végül meghatározza e forradalom tartalmát, az e téren folytatott kutatómunka irányait és periódusait.

„*Korunk háborúinak osztályozásával kapcsolatos problémák*" szerepelnek Ilja Žáček cikkében, melyben a revizionista és antimarxista nézetek kritikáját adja, majd a háborúk osztályozásának lenini elvei alapján ismerteti a szocialista hadtudomány nézeteit korunk háborúinak jellegéről, a hadviselés eszközei és a kiterjedés, majd az osztályjelleg alapján való osztályozás módszereiről.

A Hadtörténelmi Intézet kollektívája hasznos összeállítást készített „*Az 1941—45. évi harci hagyományok naplója*" címmel, mely könyv formájában kerül kiadásra. A lap az összeállításból kiemelten az 1943. év eseményeit közli. *(Nádor Tibor)*

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1973

I. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák
Historiográfiák
Katonai sajtó, könyvtár- és levéltárügy
Katonai múzeumügy
A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról
A hadtörténetírás szervezeti kérdései
A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései
Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák
A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái
A hadtudomány és a hadművészet történetének elméleti kérdései
Fegyvernemek és csapattestek története
Hadijog
Haditechnika története
Hadtörténelem az ókortól napjainkig
Ókori hadtörténelem
Középkori hadtörténelem
Újkori hadtörténelem
Az első világháború
Legújabbkori hadtörténelem
A két világháború közötti korszak hadtörténelme
A spanyol polgárháború
A második világháború
A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái
A második világháború politikai és diplomáciai története
Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
Katonai propaganda
Szervezés, vezetés
A második világháború hadművészete
Haditengerészet
Légierő
A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
Nyugati hadszíntér
Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941
Az 1942—1944. évi hadműveletek
Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén
Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén
Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása
A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei
Távol-keleti hadszíntér
Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
Háborús bűnök
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
Hadtörténelem országok szerint
Algéria
Amerikai Egyesült Államok
Ausztria
Bulgária
Csehszlovákia
Dél-Korea
Franciaország
India
Jugoszlávia
Koreai NDK
Kuba
Lengyelország
Madagaszkár
Magyarország
Nagy-Britannia
Németország
Német Demokratikus Köztársaság
Német Szövetségi Köztársaság
Olaszország
Románia
Svájc
Svédország
Szovjetunió
Orosz hadtörténelem 1917-ig
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka
A Szovjetunió Fegyveres Erőinek útja a polgárháborútól napjainkig
Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE A RÖVIDÍTÉSEK BETŰRENDJÉBEN

A	Armor
AK	Aviacija i Koszmonavtika
An	Anale de Istorie
AP	Armejski Pregled
AQ	The Army Quarterly
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
BH	Burgenländische Heimatblätter
BI	Bundesheer Illustrierte
BKf	Beiträge zur Konfliktforschung

BP	Bojova Priprava
CCH	Ceskoslovensky Casopis Historicky
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
DN	Défense Nationale
DWJ	Deutsches Waffen Journal
Fg	Feldgrau
FT	Flugwehr und Technik
HC	Historicky Casopis
HV	Historie a Vojenstvi
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IC	Istorijski Casopis
IP	Isztoricseszki Pregled
ISzSzSzR	Isztorija SzSzSzR
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
Ko	Korunk
Ktr	Kampftruppen
KVSz	Kommuniszt Vooruzsennüh Szil
KZ	Krasznaja Zvezda
Le	Lengyelország
M	Militärwesen
MA	Military Affairs
Mg	Militärgeschichte
MM	Militärgeschichtliche Mitteilungen
MÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MÖS	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
MR	Military Review
MW	Mysl Wojskowa
MZs	Mezsdunarodnaja Zsizn'
NAA	Narodü Azii i Afriki
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
ÖGL	Österreich in Geschichte und Literatur
ÖMZ	Österreichische Militärische Zeitschrift
ÖO	Österreichische Osthefte
PH	Przeglad Historyczny
RAF	The Royal Air Force Quarterly
RDPMDG	Revue de Droit Pénal Militaire et de Droit de la Guerre
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxiéme Guerre Mondiale
RIHM	Revue Internationale d'Histoire Militaire
RM	Rivista Militare
RMG	Revue Militaire Générale
RUSIJ	The Royal United Service Institution Journal
S	Der Soldat
SH	Sbornik Historicky
SMHW	Studia i Materialy do Historii Wojskowoscy
SRI	Studii Revista de Istorie
SS	Der Schweizer Soldat
SuT	Soldat und Technik
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
TiSz	Tül i Sznabzsenie
TiV	Tehnika i Vooruzsenie

Tr	Truppendienst
Trp	Truppenpraxis
VD	Vojno Delo
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VeP	Vojnoekonomski Pregled
VF	Voproszü Filoszofii
VfZ	Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZs	Voenno Isztoricseszkij Zsurnal
VM	Voennaja Müszl'
VoG	Vojnoistorijski Glasnik
VoM	Voenna Miszöl
VPVO	Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü
VV	Voennüj Vesztnik
VZ	Voennüe Znanija
W	Wehrkunde
Wf	Wehrforschung
Wk	Der Widerstandskämpfer
WL	Wojsko Ludowe
WPH	Wojskowy Przeglad Historyczny
WPL	Wojskowy Przeglad Lotniczy
ZfH	Zeitschrift für Heereskunde
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

BIBLIOGRÁFIÁK

Adatok a második világháború bibliográfiájához. Összeáll.: Janusz Kapuscik, Anna Mochnacka-Wójcik stb. — WPH, 1973. 1. sz. 398—419., 2. sz. 366—384., 4. sz. 388—413. p.

Ausztrália a második világháborúban. Válogatott bibliográfia. — RHDGM, 92. sz. 1973. 111—114. p.

Brill, H.: Bogislaw von Bonin ezredes eszméi. — Bibliográfia. — W, 1973. 3. sz. 154—156. p.

Doktori disszertációk a hadügy köréből. Vál. és összeáll. Allan R. Millett, B. F. Cooling. — MA, 37. köt. 1973. 2. sz. 62—66. p.

Európai biztonsági és együttműködési konferencia. Bibliográfia. — BKf, 1973. 3. sz. 129—163. p.

Az 1967—1970. években külföldön megjelent és a második világháború történetével foglalkozó cikkek, tanulmányok és könyvek bibliográfiája. — VoG, 1973. 1. sz. 169—174., 2—3. sz. 283—290. p.

Folyóiratcikkek a hadtudomány és hadtörténelem köréből. — [Összeáll.] Alan Conrad Aimone. — MA, 37. köt. 1973. 1. sz. 37—38., 2. sz. 76—77., 3. sz. 118., 120., 4. sz. 164., 166. p.

Hadtörténeti folyóiratcikkek. — 1972. — Mg, 1973. 5. sz. 629—635., 6. sz. 759—767. p.

A jugoszláv történeti irodalom bibliográfiája. /1960—1965./ —VoG, 1973. 1. sz. 163—168., 2—3. sz. 277—281. p.

Kavtaradze, A.: Katonai értelmező szótárak és enciklopédiák a forradalom előtti Oroszországban, 1724—1915. — VIZs, 1973. 1. sz. 103—108. p.

Kiadványok a lengyel néphadsereg megalakulásának harmincadik évfordulójára. — Le, 1973. 6. sz. 51. p.

Külföldi hadtörténeti folyóiratok cikkbibliográfiája. — HV, 1973. 1. sz. 221—239., 2. sz. 407—419., 3. sz. 554—562., 4. sz. 734—747., 5. sz. 939—948., 6. sz. 1139—1166. p.

A lengyel néphadsereg története 1943—1948. Bibliográfia. Összeáll.: J. Kapuscik, A. Mochnacka-Wójcik, B. Zielinska. — WPH, 1973. 3. sz. 694—736. p.

Lynn, J.: A francia vezérkar történeti szekciójának kiadványai, 1899—1915. — MA, 37. köt. 2. sz. 1973. 56—59. p.

A második világháborúval foglalkozó újabban megjelent fontosabb tanulmányok és könyvek bibliográfiája. — RHDGM, 89. sz. 1973. 119—128., 90. sz. 117—128., 91. sz. 123—136., 92. sz. 115—124. p.

Nemzetközi hadijog. Az 1967—1971. években megjelent német nyelvű irodalom bibliográfiája. Összeáll. Joachim Hinz, Annemarie Neu. — RDPMDG, 1973. 1. sz. 211—230. p.

Rumpler, H.: Egy vita lezárása. Újabb irodalom az első világháború történetéhez. — ÖO, 1973. 4. sz. 392—396. p.

Válogatott katonai irodalom. [Összeáll.] B. F. Cooling. — Ordnance, 58. köt. 1973. 319. sz. 71—74., 320. sz. 161—164. p.
/320. sz.-tól címváltozás: National Defense./

Venkova-Ilieva, L.: A bolgár nép fegyveres antifasiszta harca, 1941—1944. /Ajánló bibliográfia./ — VISz, 1973. 1. sz. 192—222. p.

HISTORIOGRÁFIÁK

Bugaj, N. F.: A polgárháború idején a forradalmi bizottságok problémája a szovjet historiográfiában. — VI, 1973. 2. sz. 138—144. p.

Král, Václav: Historiográfiánk metodológiai problémáiról. — HV, 1973. 3. sz. 427—455. p.

Nikolaenko, K. A.: Magyar internacionalisták újságai Szovjet-Oroszországban. /Az újabb magyar történeti irodalom áttekintése./ — ISzSzSzR, 1973. 2. sz. 190—191. p.

Sikorski, Janusz: A régi lengyel hadügy a háború utáni történetírásban. — SMHW, 1973. 1. sz. 3—22. p.

Vávra, Vlastimil: T. G. Masaryk és Szovjet-Oroszország közötti 1918. évi kapcsolatok historiográfiai értelmezése. — CCH, 1973. 1. sz. 13—44. p.

KATONAI SAJTÓ, KÖNYVTÁR- ÉS LEVÉLTÁRÜGY

Andrian-Werburg, Klaus: A Coburgi Állami Levéltár hadtörténeti anyaga. — MM, 1973. 2. sz. 147—151. p.

Andruskevics, I.: A lengyel Wojskowy Przeglad Historyczny c. hadtörténeti folyóiratról. — VIZs, 1973. 3. sz. 101—107. p.

Cencarelli, E.: Olasz levéltári források a második világháborúról. — RHDGM, 92. sz. 1973. 69—84. p.

Grisunin, M.—*Carev*, F.: A párt ideológiai fegyvere. 50 éves a „Krasznaja Zvezda". — KVSz, 1973. 24. sz. 81—84. p.

A hadsereg vezető beosztású tábornokainak és tisztjeinek megemlékezései a „Vojno Delo" 25. évfordulóján. — VD, 1973. 6. sz. 65—78., 153—174. p.

25 éves a Néphadsereg című hetilap. — KZ, 1973. 281. sz. 3. p.

Kennett, Lee: Első világháborús anyagok a francia katonai archívumokban. — MA, 37. köt. 1973. 2. sz. 60—61. p.

A kurszki csata hősei a „Voennüj Vesztnik" szerkesztőségében. — VV, 1973. 7. sz. 10—35. p.

Lachmann, Hans-Peter: A darmstadti hesseni állami levéltár hadtörténeti forrásai. — MM, 1973. 1. sz. 135—149. p.

Mader, Julius: 580 lefoglalt illegális sajtótermék. — Wk, 21. sz. 1973. 15., 60. p.

Metschies, Kurt: Források a katonatörténethez a Német Központi Levéltár I. Történelmi Osztályán. — Mg, 1973. 4. sz. 466—473. p.

Nevrev, I.: Össz-szövetségi pályázat az ifjúság hazafias neveléséről. Az újságok munkája Ukrajna déli területein. — VIZs, 1973. 1. sz. 99—102. p.

Scriverius, Dieter: A düsseldorfi állami főlevéltár hadtörténeti anyaga. — MM, 1973. 1. sz. 109—134. p.

Thieme, Horst: A német munkásosztály katonai hagyományai levéltári dokumentumokban. — Mg, 1973. 1. sz. 80—86. p.

Zlatkov, R.: A Bolgár Kommunista Párt által kiadott katonaújságok 1920—1934 között. — VISz, 1973. 1. sz. 129—142. p.

KATONAI MÚZEUMÜGY

Arimia, M.—*Pirvulescu*, Gh.: „Tudományos múzeumkutatás és adalékok a haza történetének ismeretéhez, a munkásmozgalomhoz, a kommunista párthoz" c. konferenciáról. — An, 1973. 4. sz. 163—165. p.

Berthold, Klaus—*Reinhold*, Müller: Az NDK Hadtörténeti Múzeumából: Katonatörténet 1945-től napjainkig. [A NSZEP katonapolitikája.] /Kiállítás./ — Mg, 1973. 4. sz. 461—466. p.

Burtsche, Peter: Páncélzat, vért és mellvért. 3. r. — DWJ, 1973. 1. sz. 37—39., 4. sz. 372—374. p.

Cederlöf, Olle: Eryk Dahlbert lengyel hadtörténeti vonatkozású tájképei. — SMHW, 1973. 2. sz. 217—230. p.

A csapatmúzeum: történelem és napjaink. [Tudományos módszertani szeminárium a Fegyveres Erők Központi Múzeumában.] — KVSz, 1973. 22. sz. 68—73. p.

Durov, V. A.—*Mozsejko*, I. V.: Orosz kitüntetések érmei. — VI, 1973. 12. sz. 114—122. p.

Évszázadokon át... [Történelmi egyenruhák, fegyverek.] — Le, 1973. 10. sz. 12—13. p.

Fegyver a tuskóban. (Az NDK Hadtörténeti Múzeuma.) — Armee-Rundschau, 1973. 2. sz. 4—11. p.

Gyalogsági Múzeum Montpellier-ben. — RHA, 1973. 3. sz. 131. p.

Hermann, Friedrich: Európai államok egészségügyi szolgálatának egyenruhái 1939-ben. — ZfH, 1973. 248/249. sz. 141—157. p.

Hermann, Friedrich: Német fejedelmek, mint a spanyol katonai méltóságok és egyenruhák birtokosai. — ZfH, 1973. 245. sz. 13—19. p.

Hermann, Friedrich: Porosz szükségegyenruhák 1813-ból. — ZfH, 1973. 246. sz. 50—51. p.

Hermann, Wolfgang—*Springer*, Mathias: Az NDK Hadtörténeti Múzeumának kiállításai. A késői középkortól az első világháborúig. — Mg, 1973. 1. sz. 87—91. p.

Karlicky, V.: Az NDK Nemzeti Néphadseregének Hadtörténeti Múzeuma. — ATOM, 1973. 7. sz. 218—219. p.

Karlicky, V.: A szovjet hadsereg rendfokozati jelzései a második világháború kezdetén. — ATOM, 1973. 12. sz. 362—364. p.

Kersten, Fritz: A brit gárdahadosztály rendfokozati jelzései. — ZfH, 1973. 247. sz. 111—113. p.

Kredel, Christoph Ernst: Jugoszláv partizánok rangjelzései 1941—1942-ben. — ZfH, 1973. 246. sz. 84. p.

Körner, Herbert: Angol művészi puskavésetek. — DWJ, 1973. 1. sz. 26—27. p.

Lundenberg, Philip K.: Múzeumi szemle. — MA, 37. köt. 1973. 1. sz. 29—31., 2. sz. 69—71., 3. sz. 105—107., 4. sz. 153—154. p.

Nikolaev, A.—*Loboda*, A.: A Németországban tartózkodó szovjet csapatok múzeumai. — VIZs, 1973. 1. sz. 92—99. p.

„Offiziere — Kavaliere". — Az osztrák Hadtörténelmi Múzeum kiállítása. — Tr. 1973. 1. sz. 17—19. p.

Panuhina, N. B.: A Pugacsev-féle parasztháború 200. évfordulójára. Új anyagok az Állami Történelmi Múzeum kiállításán. — ISzSzSzR, 1973. 5. sz. 225—226. p.

A Patton Múzeum megnyitása Fort Knox-ban 1972. november 11-én. — A, 1973. 1. sz. 31. p.

Reid, William: Az új National Army Museum Londonban. — RUSIJ, 118. köt. 1973. 2. sz. 67—68. p.

Springer, M.: Élő történelem. [A Német Demokratikus Köztársaság Hadtörténeti Múzeuma.] — NDK, 1973. 8. sz. 21—23. p.

Stolz, Gerd: A danzigi huszárok halálfejes gyűrűje. — ZfH, 1973. 248/249. sz. 173. p.

[Streubel] Strojbel', I.: A Német Demokratikus Köztársaság hadtörténeti múzeuma. — VIZs, 1973. 3. sz. 98—100. p.

Az új aberdeeni Ordnance Museum. — Ordnance, 58. köt. 1973. 319. sz. 42. p.

A wasserburgi pisztolygyűjtemény. — DWJ, 1973. 2. sz. 120—124. p.

Wrzosek, M.: Hadi kitüntetések a lengyel néphadseregben 1943—45-ben. — WPH, 1973. 3. sz. 607—618. p.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

[Azovcev] Asowzew, N. N.: Lenin és a Vörös Hadsereg felépítése. — Mg, 1973. 2. sz. 148—159. p.

Genkina E. B.: Lenin felszólalásai a Népbiztosok Tanácsában, a Védelmi Tanácsban és a Munka és Védelem Tanácsában, 1917—1922. — ISzSzSzR, 1973. 4. sz. 68—86. p.

Hahlweg, Werner: Hadtudomány, katonai elmélet és hadtörténelem Marx és Engels műveiben. — ÖMZ, 1973. 6. sz. 454—458. p.

Helmert, Heinz: A Kommunista Kiáltvány és a forradalmi katonapolitika. — Mg, 1973. 1. sz. 5—15. p.

Hrobosztov, V.: A marxizmus—leninizmus klasszikusai a harcosok erkölcsi-katonai tulajdonságainak szerepéről. — VIZs, 1973. 5. sz. 3—9. p.

Lipickij, Sz.: A szovjet hadművészet lenini alapjai. — VIZs, 1973. 3. sz. 3—11. p.

Lotockij, Sz.: A marxizmus—leninizmus klasszikusai a hadművészet fejlődésének törvényszerűségeiről. — VIZs, 1973. 9. sz. 3—9. p.

Narulin, K.: Marx és Engels a XIX. századi forradalmi és szabadságharcok sajátosságairól. — VIZs, 1973. 7. sz. 91—96. p.

A proletár internacionalizmusról szóló lenini tanítás megvalósulása a szocialista országok fegyverbarátságában. — VIZs, 1973. 2. sz. 3—12. p.

Rübkin, E.: A háború lenini koncepciója és a korszerűség. — KVSz, 1973. 20. sz. 21—29. p.

Szavuskin, R.: A hadtörténelem Lenin elméleti és gyakorlati munkásságában. — VIZs, 1973. 10. sz. 3—10. p.

Szuskov, V.: Lenin a Vörös Hadsereg anyagi-technikai ellátásáról a polgárháború idején. — VIZs, 1973. 11. sz. 3—11. p.

Taraszenko, N.: A szocialista hazafiság és internacionalizmus egységének lenini elve. — KVSz, 1973. 16. sz. 9—17. p.

Zavizion, G.: A szovjet hadtudomány tárgyáról. — KVSz, 1973. 12. sz. 26—33. p.

Zsilin, P. A.: A marxizmus—leninizmus a szocialista haza védelméről. — Mg, 1973. 5. sz. 517—524. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETI KÉRDÉSEI

A Bundeswehr Hadtörténeti Kutatóintézete. — W, 1973. 6. sz. 324. p.

A Hadtörténeti Kutatóintézet (Militärgeschichtliche Forschungsamt) sajtótájékoztatója. — Wf, 1973. 4. sz. 125. p.

Jadziak, E.: A Lengyel Hadtörténeti Intézet. — WL, 1973. 10. sz. 103—107. p.

Jessup, John E.: Hadtörténetírás a Szovjetunióban. — MR, 1973. 6. sz. 13—26. p.

Charisius, A.: Az ellenség-ábrázolás problémái a „Nemzeti Néphadsereg történetéhez". — Mg, 1973. 5. sz. 594—599. p.

Dohnálek, L.: A tudományos kutatómunka irányításának néhány politikai-ideológiai aspektusa. [Vitaanyag.] — HV, 1973. 2. sz. 356—362. p.

Förster, G.: Az imperialista hadtörténetírás dilemmája a Német Szövetségi Köztársaságban. — Mg, 1973. 4. sz. 389—400. p.

Higham, Robin: Ha nem olvassuk a történelmet, megismételjük azt. — MR, 1973. 5. sz. 28—34. p.

Leonidov, L.: A XIX. század 60-as éveinek orosz hadtörténeti munkásságáról. — VIZs, 1973. 10. sz. 95—100. p.

Login, V.: A hadtörténelem burzsoá meghamisítóinak forrásai és módszerei. — VM, 1973. 2. sz. 61. p.

Maculenko, V.: A tudományos kutatás marxista—leninista elvei és a hadtörténetírás kérdései. — VIZs, 1973. 1. sz. 71—75. p.

Rübkin, E.: A hadtörténelem szociológiai elemzésének alapvető kategóriái. — VIZs, 1973. 2. sz. 13—20. p.

Sabliere, Bertrand de la: Történelmi, katonai és diplomáciai precedensek. /Módszertani útmutatás./ — DN, 1973. 4. sz. 89—97. p.

Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák

Antoszjak, A.: Szovjet és lengyel hadtörténészek találkozója Moszkvában 1972 októberében. — VIZs, 1973. 2. sz. 102—106. p.

Az Ellenállók Nemzetközi Szövetsége [FIR] és a Nemzetközi Frontharcosok Szövetsége a békeszerető erők moszkvai világkongresszusán. — Wk, 24. sz. 1973. 21. p.

Az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének politikai jogosultsága. [A FIR VII. kongresszusán tartott elnöki megnyitó beszéd.] — Wk, 24. sz. 1973. 8—10. p.

Közös közlemény a FIR és a FMAC 1973. február 15—16-án Hágában tartott kongresszusáról. — Wk, 21. sz. 1973. 5—6. p.

Král, Václav: Csehszlovákia és a második világháború. [Történészkonferencia Szmolenszkban, 1972-ben.] — HV, 1973. 1. sz. 123—135. p.

Nemzetközi tudományos konferencia a Lengyel Néphadsereg 30. évfordulója alkalmából. — WPH, 1973. 4. sz. 287—289. p.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság. — RIHM, 32. sz. 1972—1975. 425—441. p.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alapszabályai. — RIHM, 32. sz. 1972—1975. 403—409. p.

Nemzetközi tudományos ülésszak „A második világháború historiográfiája Közép- és Délkelet-Európában" kérdésben [Budapesten]. — An, 1973. 6. sz. 166. p.

Sawczuk, Wlodzimierz: A nemzetközi tudományos konferencia tanácskozásainak összefoglalása. — WPH, 1973. 4. sz. 332—334. p.

Tudományos ülésszak „A haza védelme az egész nép ügye és műve" témában. — An, 1973. 6. sz. 164. p.

Zbiniewicz, Fr.: Tudományos konferencia a kommunisták szerepének kutatásáról a második világháború ellenállási mozgalmaiban. — WPH, 1973. 3. sz. 634—638. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

Falkenberg, R.—*Haufe*, H.—*Heider*, P.: Marxista—leninista történelemábrázolás és történelemtanítás. — Mg, 1973. 5. sz. 582—588. p.

Gromov, O.: A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus szellemében. [Nevelőmunka a Magyar Néphadseregben.] — KVSz, 1973. 21. sz. 72—76. p.

Karpinski, A.: A hadtörténelemből vett példák felhasználásának szükségességéről. — MW, 1973. 11. sz. 53—59. p.

Kleber, Brooks E.: Az Egyesült Államok hadseregében felmérik a hadtörténelem tanulmányozására irányuló szükségletet. — MA, 37. köt. 1973. 2. sz. 47—48. p.

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Aron, Raymond: Clausewitz és a népi háború. — DN, 1973. 1. sz. 3—10. p.

Blackwood, William O.: Folyóvédelem az elmúlt háborúkban. — Infantry, 1973. 4. sz. 27—31. p.

Danilov, F.—*Kravcsenko*, I.: A szovjet hadműveleti művészet elméletének forrásai. — VIZs, 1973. 11. sz. 38—54. p.

Elliott-Bateman, Michael: Gerillák kora. Gerilla hadviselés a XX. században. — AQ, 103. köt. 1973. 2. sz. 216—225. p.

Guganov, V.: Hadművészet Sztepan Razin hadjárataiban. — VIZs, 1973. 12. sz. 80—86. p.

Hargreaves, Reginald: Éjszakai támadás. [Példák a hadtörténelemből.] — AQ, 103. köt. 1973. 4. sz. 461—469. p.

Kallós Miklós: Háborúról és békéről. — Ko, 1973. 12. sz. 1883—1891. p.

Korotkov, I.: A szovjet hadtudomány történetének néhány kérdéséről. — VM, 1973. 11. sz. 81—89. p.

Kreuter, Siegbert: A német szocialisták (Lassalle, Bernstein, Kautsky) és a honvédelem kérdései. — ÖMZ, 1973. 5. sz. 356—363. p.

Krüger, Wolfgang: Gondolatok Schlieffen születésének 140. évfordulóján. — W, 1973. 2. sz. 95—96. p.

Marolz, Josef: A hadműveleti vezetés fejlődése. 1—5. r. — ÖMZ, 1973. 2. sz. 107—113., 3. sz. 195—203., 4. sz. 246—251., 5. sz. 369—376., 6. sz. 458—461. p.

Molczyk, E.: A csapatok harckiképzési elveinek 30 éves fejlődése. — MW, 1973. 10. sz. 32—45. p.

Müffling, Karl: Scharnhorstról és Gneisenauról. — W, 1973. 11. sz. 595—596. p.

Pejcsev, At.: A bolgár hadművészet a feudalizmus korszakában /VII—XIV. sz./ — VoM, 1973. 8. sz. 77—87. p.

Rehm, Walter: Breslautól — Burgig. A Clausewitz-kép az NDK-ban. — Wf, 1973. 5. sz. 148—154. p.

Schneider, Fernand-Thiébaut: Visszapillantás és jövőbetekintés a háború jelenségével kapcsolatban. (Clausewitz, Moltke, Schlieffen, Fuller, Liddel Hart, Engels.) — RMS, 1973. 1. sz. 435—446., 11. sz. 490—517. p.

Schnitter, Chr.: Szun Ce és a hadművészet „parancsai". A kínai hadművészet alapelvei. — ASM, 1973. 3. sz. 118—119. p.

Schnitter, Helmut: A hadügy és a tudományok. A tudományok hatása a katonai gondolkodásra a XVI—XVIII. században. — Mg, 1973. 5. sz. 557—566. p.

Schnitter, Helmut: A területi védelem fejlődése a XVI—XVII. századi német tartományokban — Mg, 1973. 1. sz. 63—71. p.

Schramm, Wilhelm: Clausewitz mint klasszikus politikus. — W, 1973. 4. sz. 177—183. p.

Simpson, Keith: Capper tábornok és a támadó szellem. Az első világhá-

ború előtti brit harcászati doktrína egyik dolgozója. — RUSIJ, 118. köt. 1973. 2. sz. 51—56. p.

Skibinski, Franciszek: Fejtegetések a hadművészetről. — WPH, 1973. 4. sz. 255—265. p.

Skibinski, Franciszek: A háború. — WPH, 1973. 2. sz. 268—289. p.

Skibinski, Franciszek: Művészet vagy tudomány. — WPH, 1973. 1. sz. 300—312. p.

Torrigiani, Giuseppe: Hadművészet — egy XVII. századbeli katonai kézikönyv érdekességei. — RM, 1973. 1. sz. 61—77. p.

Trythall, A. J.: A hadászati gondolkodás eredete. — RUSIJ, 118. köt. 1973. 3. sz. 51—56. p.

Zedler, Roland: A vezetési rendszer fejlődése a szárazföldi haderőnél. — Trp, 1973. 2. sz. 104—107. p.

FEGYVERNEMEK ÉS CSAPATTESTEK TÖRTÉNETE

Basile, Domenico: A „nagy armada" tüzérsége. — RM, 1973. 9—10. sz. 1130—1138. p.

Beljaev, A.: A légoltalom fejlődése az 1918—1941. években. — VIZs, 1973. 9. sz. 89—94. p.

Böckle, Karlheinz: Beneficiarii Consularis-tól a tábori vadászokig. 2000 éves a katonai rendfenntartó szolgálat. — Trp, 1973. 1. sz. 34—38. p.

Brzezinski, T.: A katonai orvostan történetéből. — WL, 1973. 8. sz. 107—112. p.

Gigli, Giovanni: Katonai elszállásolások a történelmi fejlődés tükrében. — RM, 1973. 2. sz. 241—250. p.

Hofmann, G. F.: Az USA harckocsicsapatainak átszervezése és a közepes harckocsi fejlesztési program. /1920-as évek./ — MA, 1973. 1. sz. 20—28. p.

Inzerilli, P.—*Pavodi,* C.: Milyenek legyenek az alpesiek? — RM, 1973. 3. sz. 305—308. p.

Jakimanszkij, N.—*Gorbunov,* V.: Néhány kérdés a honi légvédelmi csapatok hadműveleti művészete és harcászata elméletének fejlődésével kapcsolatban a háború utáni időszakban. — VIZs, 1973. 3. sz. 39—44. p.

Kowalski, J.: A légvédelem szervezete és feladatai Lengyelországban 1939 szeptembere előtt. — WPL, 1973. 7. sz. 51—55. p.

Kowalski, J.: A lengyel légvédelmi rendszer földi eszközei a háború kitörése előtt 1939-ben. — WPL, 1973. 8. sz. 53—59. p.

Kurkotkin, Sz.: A fegyveres erők hadtápja: múlt és jelen. — VM, 1973. 12. sz. 36—47. p.

A légvédelem történelméből. — VPVO, 1973. 2. sz. 90—92., 3. sz. 86—88., 4. sz. 86—88., 5. sz. 85—87., 6. sz. 80—89., 7. sz. 89—93. p.

Nowak, Tadeusz: Lengyel erődítések és tüzérség a XVIII. században. — SMHW, 1973. 1. sz. 139—186. p.

Potapov, I.: Az Egyesült Államok tengerészgyalogsága a háború utáni időkben. — VIZs, 1973. 1. sz. 39—46. p.

Schlegel, Klaus: Emberek és sorsok. Augusta királynő gárda-gránátosezredének története. — ZfH, 1973. 245. sz. 6—12., 246. sz. 64—70., 247. sz. 104—110., 248/249. sz. 174—180. p.

Schulz, Helmut G.: A 19. oldenburgi dragonyosezred az 1870-es hadjáratban. (Ferdinand Schack-Kroymann /1843—1925/) — ZfH, 1973. 246. sz. 58—63. p.

Stein, Hans R. v.: Az egészen magas „házszámok" [gyalogos hadosztályok 1916—1918.] — ZfH, 1973. 245. sz. 37—38. p.

Stolz, Gerd: A braunschweigi Riedesel huszárezred. — ZfH, 1973. 247. sz. 118—122. p.

Truszkowski, Stanislaw: A lengyel légvédelmi tüzérség 1919—1939. — WPH, 1973. 4. sz. 201—248. p.

Turbiville, Graham H.: A szovjet légideszant csapatok. [Történeti áttekintés.] — MR, 1973. 4. sz. 60—70. p.

A tüzérség 1550—1850 között. — DWJ, 1973. 1. sz. 31—35. p.

HADIJOG

Barker, A. J.: Szökés. A hadifoglyok jogi helyzetének alakulása az első világháborútól. — RAF, 1973. 1. sz. 69—73. p.

Berndt, Helge: A katonai büntetőtörvény reformja 1898-ban. A pártok állásfoglalása a Reichstagban. — MM, 1973. 2. sz. 7—30. p.

Az ellenállók, valamint a fasizmus áldozatainak jogai Bulgáriában. — Wk, 24. sz. 1973. 82. p.

Az ellenállók, valamint a fasizmus áldozatainak jogai Olaszországban. — Wk, 21. sz. 1973. 70—72. p.

Az emberi jogok megvetése barbarizmushoz vezet. — Wk, 24. sz. 1973. 15—16. p.

Evrard, E.: A sebesültek sorsa a kaukázusi hadjáratban a chamil felkelés folyamán. — RDPMDG, 1973. 1. sz. 73—86. p.

A francia ellenállók jogaira vonatkozó törvényes előírások rövid összefoglalása. — Wk, 23. sz. 1973. 80—82. p.

Harris, Harold E.: A korszerű fegyverek és a szárazföldi hadijog. — RDPMDG, 1973. 1. sz. 7—37. p.

Krüger-Sprengel, Friedhelm: A katonai érdekek hatása a tengeri jog fejlődésére. — RDPMDG, 1973. 1. sz. 51—64. p.

Maszlov, V.—*Korol'kov*, N.: A fegyelemről és a katonai igazságszolgáltatásról szóló össz-szövetségi katonai törvény létrejötte és hatása a hadseregben és a flottánál. [A szovjet katonai igazságszolgáltatás története 1918-tól.] — VIZs, 1973. 10. sz. 65—70. p.

Meyrowitz, Henri: A háború jogának realitásáról. — DN, 1973. 4. sz. 99—116. p.

A Nemzetközi Vöröskereszt keresőszolgálata. — S, 1973. 10. sz. 9. p.

Pedroncini, Guy: A katonai bíróság és a négy souain-i tizedes ügye. (1915. március—1934. március.) — RHA, 1973. 2. sz. 59—69. p.

Pictet, Jean: Az 1949. évi genfi egyezmény. — RDPMDG, 1973. 2. sz. 59—99. p.

Rosenblad, Esbjörn: A gerilla hadviselés és a nemzetközi jog. — RDPMDG, 1973. 1. sz. 91—131. p.

HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Astra 400. Egy jól szerkesztett spanyol öntöltő pisztoly. — DWJ, 1973. 5. sz. 464—469. p.

Bankovski, I. M.: 60 éve harceszköz a repülőgép. [Balkán-háború 1912.] — Wf, 1973. 2. sz. 62—64. p.

Behrens, Martin: Kettős biztosítású forgópisztoly. Kal. 44. — DWJ, 1973. 9. sz. 896—901. p.

Behrens, Martin: A Remington-Keene ismétlőfegyver. — DWJ, 1973. 2. sz. 134—143. p.

Behrens, Martin: A Savage Navy elöltöltő forgópisztoly. Kal. 36. — DWJ, 1973. 8. sz. 774—779. p.

Behrens, Martin: A Webley-Fosbery öntöltő forgópisztoly. Modell 1902. — DWJ, 1973. 6. sz. 584—590. p.

Brown, M. L.: Az amerikai függetlenségi háború elöltöltő puskái. — Ordnance, 319. sz. 1973. 46—49. p.

Brunnthaler, E.: Mannlicher öntöltő pisztolya: 1901. M. — DWJ, 1973. 2. sz. 152—157. p.

Brunnthaler, E.: A spanyol Astra-pisztolyok. Mod. 300 és Mod. 600. — DWJ, 1973. 1. sz. 40—45. p.

Caforio, Giuseppe: Az ejtőernyő. Egy főszereplő története. — RM, 1973. 5. sz. 669—689. p.

Christensen, G. B.: Német „L" duplacsövű rakétapisztoly. — DWJ, 1973. 6. sz. 598—601. p.

Dicke, Wolfgang: Az amerikai Volcanic fegyver. — DWJ, 1973. 4. sz. 346—348. p.

Dicke, Wolfgang: Colt-Dragoon rendszerű forgópisztolyok. — DWJ, 1973. 8. sz. 803—806., 9. sz. 884—885., 10. sz. 964—965., 12. sz. 1164—1166. p.

Dite, Juraj: Fringia. A madonnával

ékesített kardok. — DWJ, 1973. 11. sz. 1074—1078. p.

Engelhardt, A.—Wirnsberger, Gerhard: Az európai államok bevizsgálási jegyei. — DWJ, 1973. 1. sz. 28—30., 2. sz. 131., 3. sz. 238—239., 4. sz. 332—333., 5. sz. 470—472., 7. sz. 671—673., 8. sz. 766—767., 11. sz. 1082—1084., 12. sz. 1179—1181. p.

Erb, H.: Német légvédelmi löveg 1918-ban. Adalék a légvédelmi tüzérség fegyvertörténetéhez. — SuT, 1973. 5. sz. 256—258. p.

Fechner, E.: A harckocsi fegyverei a múltban, a jelenben és a jövőben. — SuT, 1973. 5. sz. 240., 6. sz. 310—316., 7. sz. 374—380., 8. sz. 434—440., 11. sz. 614—623. p.

Freres, G.: Sauer-Sohn öntöltő pisztolya a Sauer Mod. 30. — DWJ, 1973. 6. sz. 556—563. p.

Hager, Klaus: Látogatás a hartfordi Colt-múzeumban. — DWJ, 1973. 5. sz. 428—429. p.

Haller, Karl: Vasból készült fejsze és kalapácsfegyverek. — DWJ, 1973. 3. sz. 264—266. p.

A XX. század puskája. — Infantry, 1973. 4. sz. 12—17. p.

Kaltmann, Hans-Joachim: Az MG 42-től az MG 3-géppuskáig. — DWJ, 1973. 9. sz. 877—882. p. 12. sz. 1214—1219. p.

Körner, H. W.: Angol puskazárak. — DWJ, 1973. 6. sz. 602—605. p.

Kuz'micsev, I.: A repülőgéptechnika fejlődése a második világháború utáni időszakban. — VIZs, 1973. 4. sz. 89—93. p.

Lachmann, M.: A géppuska fejlődése és alkalmazása. — Mg, 1973. 6. sz. 720—730. p.

Lauber, Georg: Egy fegyver Antonio Maria Sicurani-tól. — DWJ, 1973. 12. sz. 1174—1178. p.

Lehner, Heinz: Porosz lovassági pisztolyok Nagy Frigyes korában. — DWJ, 1973. 2. sz. 132—136. p.

Lehner, Heinz: Porosz lovassági pisztoly. 1810-es modell. — DWJ, 1973. 4. sz. 366—371. p.

Lobanov, M.: A szovjet rádiólokáció születése. — VPVO, 1973. 10. sz. 83—90. p.

Meyer, K. D.: A finn Lahti öntöltő pisztolyok. — DWJ, 1973. 3. sz. 256—262. p.

Meyer, K. D.: „Hawke Rifle" a prépuska. — DWJ, 1973. 6. sz. 580—582. p.

Meyer, K. D.: A szovjet 7,62 mm-es SzKSz (Szimonov) öntöltő karabély. DWJ, 1973. 10. sz. 968—972. p.

Morawietz, Otto: A rakéta, mint fegyver. — ZfH, 1973. 245. sz. 20—26. p.

Német páncéltörő fegyverek 1917—1918-ból. — SuT, 1973. 1. sz. 38. p.

Nocher, Klaus: Csehszlovák 1921 M. Prága öntöltő pisztoly. — DWJ, 1973. 7. sz. 703—705. p.

Egy nürnbergi bodzafapuska a 16. századból. — DWJ, 1973. 6. sz. 592—597. p.

Oshner, Giuseppe—*Gambardella,* Giovanni: A kerekes páncélozott járművek fejlődése. — RM, 1973. 2. sz. 151—183. p.

Ovcsarov, D.: A bolgár koraközépkori erődítések archeológiai szempontból. — VISz, 1973. 1. sz. 54—72. p.

Pavlovszka, C.: Lőfegyverek gyártása bolgár földön a XIII—XIX. században. — VISz, 1973. 1. sz. 89—116. p.

Reitmaier, Peter: Hátultöltő lőfegyverek a 15. századból. — DWJ, 1973. 6. sz. 615. p.

Reitmaier, Peter: Osztrák—magyar 1907 M. 8 mm-es Schwarzlose géppuska. — DWJ, 1973. 1. sz. 58—63. p.

Sander, Heinz: A Colt Navy forgópisztoly. — DWJ, 1973. 5. sz. 484—489., 7. sz. 682—688. p.

Schaar, Rudolf: A HK P9S és a Walter P38 öntöltő pisztoly összehasonlítása. — DWJ, 1973. 7. sz. 674—681. p.

Schinmeyer, Klaus: Bemutatjuk a Colt Detective Special forgópisztolyt. — DWJ, 1973. 1. sz. 46—47. p.

Schinmeyer, Klaus: Reck-gázpisztoly. — DWJ, 1973. 5. sz. 473. p.

Schinmeyer, Klaus: Ruger Security — Six forgópisztoly. — DWJ, 1973. 4. sz. 334—337. p.

Schultz-Trisglaff, J.: Erődítés és erődharc. — Trp, 1973. 8. sz. 569—575. p.

Seifert, G.: Német rövid tengerész kard. — DWJ, 1973. 5. sz. 490—491., 6. sz. 608—609., 7. sz. 710—712., 8. sz. 800—802. p.

Springer, Matthias: A pajzs a középkorban. — Mg, 1973. 2. sz. 203—211. p.

Szidorenko, A.: A szárazföldi csapatok fegyverzetének fejlődése, 1945—1953. — VIZs, 1973. 3. sz. 92—95. p.

Thiede, Günter: A gyutüs puska fejlődése. — Mg, 1973. 4. sz. 439—448. p.

Unger, Helmut: AK—47 gépkarabély és az StG—44 gépkarabély összehasonlítása. — DWJ, 1973. 4. sz. 349—354. p.

Unger, Helmut: Csehszlovák 1961 M. 7,65 mm-es Skorpió miniatűr géppisztoly. — DWJ, 1973. 7. sz. 706—707. p.

Wirnsberger, G.: Az eisenwurzeni fegyverkovács, mint udvari szállító. — DWJ, 1973. 3. sz. 220—222. p.

Wirnsberger, G.: A Parker-Hale-Enfield puska. — DWJ, 1973. 9. sz. 864—868. p.

Wirnsberger, G.: A Steyr fegyvergyár egykor és ma. — DWJ, 1973. 3. sz. 240—246. p.

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

Gallippi, N.—*Lemoli*, G.—*Iannetta*, A.: A spártai és athéni hadseregek szervezeti felépítése, kiképzési és harcászati normatívái. — RM, 1973. 3. sz. 385—391. p.

Morgan, Kelly M.: Lovasság Cannaenál. — A, 1973. 6. sz. 27—30. p.

Scala, Francesco: A Cannae-i ütközet: történelmi vonatkozások és pszichológiai feljegyzések Hannibál személyiségéről. — RM, 1973. 11—12. sz. 1307—1330. p.

Weigand, Jörg: A fegyelem az ókínai hadseregben — Wei Liao Ce i. e. III. századból való katonai munkája alapján. — Wf, 1973. 3. sz. 92—95. p.

Weigand, Jörg: Az ó-kínai hadsereg tagozódása. — ASM, 1973. 9. sz. 465—467. p.

Középkori hadtörténelem

Angelov, D.: Bolgár—bizánci kapcsolatok 1331—1341 között, Iván Sándor cár alatt. — VISz, 1973. 1. sz. 34—53. p.

Barker, Th. M.: A hivatásos katona és az abszolutista állam. — RMG, 1973. 1. sz. 73—90. p.

Eckert, Helmut: Az észak-európai II. Frigyes korabeli hadseregek tisztjei. — ZfH, 1973. 246. sz. 85—92. p.

Hoyer, Siegfried: A schladmingi csata a német parasztháború idején. — Mg, 1973. 3. sz. 340—348. p.

Kartous, Peter: A lengyel csapatok akciói szlovák területen 1438—1439-ben. — HC, 1973. 1. sz. 21—36. p.

Kazsdan, A. P.: Bulgária felszabadítása a bizánci iga alól. (1186—1205.) — VI, 1973. 11. sz. 124—134. p.

Landberg, Hans: A háború pénzügyei és a helyőrségek ellátása. A svéd megszálló igazgatás Krakkóban és Torunban X. Károly Gusztáv lengyel háborúja alatt. — SMHW, 1973. 2. sz. 171—216. p.

Majewski, W.: IV. Ulászló törökök elleni háborús terve és egy állítólagos kozák—tatár szövetség kérdése, 1645-ből. — PH, 1973. 2. sz. 267—283. p.

Norberg, Axel: II. Gusztáv Adolf és Lengyelország. — SMHW, 1973. 2. sz. 3—18. p.

Putz, Ernst: Breslau védelme 1757-ben. — ASM, 1973. 6. sz. 309—312. p.

Singh, R. J.: A francia Karib-térség

szerepe az 1763 utáni háborús tervekben. — RMG, 1973. 3. sz. 396—418. p.

Stade, Arne: X. Károly Gusztávnak az 1655. évi lengyelországi háborúról hozott elhatározásának okai. — SMHW, 1973. 2. sz. 19—92. p.

Tersmeden, Lars: X. Károly Gusztáv 1655. évi lengyel hadjáratának terve és annak végrehajtása. — SMHW, 1973. 2. sz. 93—124. p.

Tersmeden, Lars: X. Károly Gusztáv hadserege. — Szervezési vázlat. — SMHW, 1973. 2. sz. 125—170. p.

Toegel, Miroslav: Az 1631. évi csehek elleni szász támadás indítóokai. — CCH, 1973. 4. sz. 553—581. p.

Viola Gianni, Eugénio: Az Acri-i csata és az Arsuf-i hadjárat 1189-ben. — RM, 1973. 6. sz. 859—872. p.

Vivoda, Giovanni: Padova a XVI. század kezdetén. — A császári ostromgyűrű, az erődítések és a hadászat szerepe. — RM, 1973. 1. sz. 78—87. p.

Wimmer, Jan: Svéd hadigazdasági kutatások. — SMHW, 1973. 2. sz. 244—246. p.

Wisner, Henryk: A litván hadsereg a XVII. század első felében. — SMHW, 1973. 1. sz. 61—138. p.

Újkori hadtörténelem

Berindei, Dan: Az 1848-as forradalmi év Európában és hatása a román országokra. — ÖO, 1973. 4. sz. 325—335. p.

Boev, R.: Az orosz fekete-tengeri flotta részvétele az orosz—török háborúban 1828—1829-ben, bolgár emlékekben. — VISz, 1973. 1. sz. 117—128. p.

Chabanier, Jean: Napóleon hadserege az Oroszország elleni hadjáratban Litvániában és Kurlandon. — RHA, 1973. 2. sz. 29—47. p.

Cherestesiu, Victor: Az 1848-as forradalom nemzetközi jelentősége. — Ko, 1973. 5. sz. 663—672. p.

Defrasne, P.: Poroszország és Franciaország szembenállása 1859-ben. — RMG, 1973. 4. sz. 488—508. p.

Dojnov, Szt.: Bolgár küldöttség Oroszországban az orosz—török háború idején 1806—1812. — VISz, 1973. 1. sz. 72—88. p.

Elble, Rolf: Az 1850-es olmützi szerződés pontjai: a béke és konfliktuskutatás tárgya? — Trp, 1973. 1. sz. 1—3. p.

Goralski, Zbigniew: Osztrák haditevékenység Lengyelországban 1794-ben. — SMHW, 1973. 1. sz. 249—272. p.

Gough, Barry M.: A krimi háború a Csendes-óceánon. A brit hadászat és a tengeri hadműveletek. — MA, 37. köt. 1973. 4. sz. 130—136. p.

Gurevics, B. P.: Behatolás Közép-Ázsiában a Csing dinasztia idején a XVIII. század második felében és az orosz politika. — ISzSzSzR, 1973. 2. sz. 98—114. p.

Helmert, Heinz—*Usczeck,* Hansjürgen: Európai forradalom és fegyveres harc 1848—49-ben. — Mg, 1973. 2. sz. 133—147. p.

Holm, Nils F.: Svédország és a lengyel szabadságmozgalmak a XIX. században. — SMHW, 1973. 2. sz. 231—243. p.

Horward, Donald D.: Masséna és Napóleon. Portugália feladása. — RHA, 1973. 4. sz. 60—77. p.

Horward, Donald D.: Napóleon és Masséna, visszavonulás Portugáliában. — MA, 37. köt. 3. sz. 1973. 84—88. p.

Kreker, Hans Justus: Németek a búr háborúban. — ZfH, 1973. 246. sz. 93. p.

Lollio, Luciano: Az 1859. évi háború. — RM, 1973. 11—12. sz. 1299—1306. p.

Martin, Günther: Napóleon és II. Vilmos uralkodása között: a tábornokok és a politika. — Wf, 1973. 5. sz. 155—160. p.

Messerschmidt, M. K.: A porosz hadsereg az 1848. évi forradalom alatt Berlinben. — RIHM, 32. sz. 1972—1975. 457—475. p.

Mjaskov, M.: A Balkán-háborúk har-

cászatáról. — AP, 1973. 5. sz. 125—128. p.

Richardson, F. M.: Tekintet nélkül a tekintélyre. [A Napóleon-kori tábornokok magas halálozási aránya.] — AQ, 103. köt. 1973. 3. sz. 363—368. p.

Rothenberg, Gunther E: A Habsburgok hadserege a napóleoni háborúkban. — MA, 37. köt. 1973. 1. sz. 1—5 p.

Stefanon, Gualtiero: Az Arcole-i és Rivoli-i csaták Bonaparte Napóleon első olaszországi hadjárata során. — RM, 1973. 4. sz. 488—540., 5. sz. 627—668., 6. sz. 810—853. p.

Az első világháború

Barclay, C. N.: Franciaország és Belgium 1914-ben. — AQ, 103. köt. 1973. 2. sz. 182—192. p.

Fournier-Foch, Henry: Hindenburg kiadatlan levele Foch marsall részére 1919. július 3-án. — RHA, 1973. 2. sz. 70—75. p.

Goldsmith, R. F. K.: Flandria, 1915. Részletek C. J. Balfour naplójából. — AQ, 103. köt. 1973. 3. sz. 369—377. p.

Le Goyet: A harckocsik jelentősége az első világháborúban. — RMG, 1973. 3. sz. 325—348. p.

M[ac] Laughlin, Patrick D.: A légi felderítés kialakulása az AEF-ben. [Az első világháború idején külföldön állomásozó amerikai csapatok elnevezése.] (Early Days in the AEF: Aerial Recon.) — Army, 1973. 6. sz. 39—44. p.

Nicot, Jean—*Schillinger,* Philippe: Albert Thomas küldetése Oroszországban: az orosz szövetség kérdései és bizonytalanságai (1917. május—június.) — RHA, 1973. 3. sz. 64—84. p.

Pichene: Harcok Vauquois körzetében 1915-ben. — RHA, 1973. 1. sz. 215—236. p.

Stanković, Dorde: Külföldi önkéntesek Szerbia háborújában 1914-ben. — VoG, 1973. 1. sz. 117—131. p.

Zivojinović, Dragoljub: Theodore Roosevelt és az Egyesült Államok politikája Délkelet-Európában 1917—1918-ban. — VoG, 1973. 1. sz. 79—98. p.

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

Bulhak, Henryk: Kísérletek a lengyel—román katonai szövetségnek francia—lengyel—román hármasszövetséggé alakítására, 1923—1924-ben. — PH, 1973. 3. sz. 519—528. p.

Cigliana, Carlo: A második világháború előzményei. — RM, 1973. 1. sz. 17—41. p.

Dem'janenko, A. P.: A németek közelkeleti politikájának történetéből a második világháború előestéjén. — NAA, 1973. 1. sz. 138—144. p.

Heider, Paul: A Német Kommunista Párt nemzetközi katonapolitikája a fasizmus és háborús veszély elleni harcban. — ZfG, 1973. 11. sz. 1342—1351. p.

Henke, Josef: Hitler és Anglia 1939. augusztus közepén. — WfZ, 1973. 2. sz. 231—242. p.

A hitleri Németország első agressziója 35 éve történt. — Wk, 21. sz. 1973. 24—29. p.

Jouin, Yves: Francia közreműködés Etiópia felszabadításában. 1936—1941. — RHA, 1973. 2. sz. Suppl. XXXI—XXXVI. p.

Král, Václav: Angol politika az 1938 szeptemberi berchtesgadeni találkozó

előtt. — CCH, 1973. 4. sz. 498—526. p.

Krzeczunowicz, Kornel: A huszadik század legnagyobb lovascsatája. (Komarov, 1920.) — ASM, 1973. 2. sz. 72—74. p.

Matei, Gheorghe: Az európai biztonság és leszerelés problémája a két világháború között. — An, 1973. 3. sz. 83—101. p.

Rawski, Tadeusz: Belgium és a német imperialista agressziós törekvések. — WPH, 1973. 4. sz. 125—152. p.

Rens, Ivo: Spaak és Belgium „függetlenségi politikája" a második világháború előtti években. — RHDGM, 90. sz. 1973. 71—77. p.

Schmidt, Gustav: Az angolok stratégiája és külpolitikája a két világháború között. — MM, 1973. 2. sz. 200—220. p.

Susko, Ladislac: A Szlovákiával és Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos német politika az 1938. szeptemberi válság idején, Csehszlovákia 1939 márciusi felosztásáig. — CCH, 1973. 2. sz. 161—197. p.

Unc, Gheorghe: A gyarmati sorban levő és függő népek nemzeti felszabadítási mozgalmai a két világháború közötti időszakban. — An, 1973. 5. sz. 62—79. p.

Witt, Peter-Christian: Az 1920—1922. évi felső-sziléziai választási hadjárat és az önvédelmi szervezetek finanszírozása. — MM, 1973. 1. sz. 59—76. p.

A spanyol polgárháború

Jäntsch, R.: A XI. Nemzetközi Brigád harci tevékenysége az 1936—39-es spanyol nemzeti-forradalmi háborúban. [Ism. Hans Teubner.] — Mg, 1973. 3. sz. 359—360. p.

A második bombázás. Guernica. — Wk, 21. sz. 1973. 43—45., 52. p.

A második világháború

A háború jellege. A második világháború hadtörténetírása problémái

Grecsko, A. A.: A Nagy Honvédő Háború történelmi tanulságai és a jelenkor. — M, 1973. 11. sz. 3—12. p.

Jur'ev, A.: A kurszki csata és a burzsoá történelemhamisítók koholmányai. — VIZs, 1973. 8. sz. 66—72. p.

Moraća, Pero: Az 1941—1945. évi felszabadító háború és forradalom jugoszláv történetírása. — VoG, 1973. 2—3. sz. 201—210. p.

Ogarev, P.: A Nagy Honvédő Háború a résztvevők visszaemlékezéseiben. Historiográfia. — VIZs, 1973. 5. sz. 101—109. p.

Ragionieri, Ernesto: Olaszország a második világháborúban. Historiográfiai tanulmány. — RHDGM, 92. sz. 1973. 1—20. p.

Volkov, N.: A szovjet partizánmozgalom a német-fasiszta katonai vezetés megítélésében. A burzsoá történelemhamisítók ellen. — VIZs, 1973. 2. sz. 106—109. p.

Zsilin, P. A.: A második világháború historiográfiájának alapvető problémái. [Történészkonferencia Szmolenszkben, 1972-ben.] — HV, 1973. 2. sz. 260—279. p.

A második világháború politikai és diplomáciai története

Beaumont, J.: Brit katonai misszió, 1941—1945. — RUSIJ, 118. köt. 1973. 3. sz. 74—77. p.

Blumenson, Martin: Patton tábornok mint diplomata. — Army, 1973. 7. sz. 26—30. p.

Bonard, Claude: A francia főhadiszállás okmányai és a semleges Svájc 1940-ben. — RHA, 1973. 3. sz. 85—98. p.

Klessmann, Christoph: A „népi Lengyelország programja" 1941-ből. — VfZ, 1973. 1. sz. 103—114. p.

Milak, Enes: Hitler magatartása Jugoszlávia iránt 1939 szeptemberétől 1941 áprilisáig. — VoG, 1973. 2—3. sz. 185—200. p.

Podgorski, Cz.: A fasiszta tömb és a megszállt országok a sztálingrádi vereség után. — WPH, 1973. 1. sz. 203—230. p.

Procházka, J.: A háború fordulópontja és politikai következményei. (1943.) — HV, 1973. 4. sz. 593—603. p.

Stegmann, D.: 1941. június 22-e — téves döntés ideológiája. — W, 1973. 8. sz. 423—430. p.

Szipolsz, V.—*Pankrasova,* M.: A müncheni egyezmény előkészítése. — MZs, 1973. 3. sz. 109—117., 5. sz. 109—117., 6. sz. 95—103., 9. sz. 103—112., 10. sz. 105—115. p.

Takashi, Saito: A második világháború befejezése a tengelyhatalmak lehetőségeiben. — RHDGM, 89. sz. 1973. 79—88. p.

Warlimont, Walter: A férfi, aki soha nem élt. A brit hírszerzés legendás alakja 1943-ból. — Wf, 1973. 2. sz. 55—61. p.

Hadi-, gazdasági- és társadalmi potenciál

Gowing, Margaret: Nagy-Britannia gazdasági mozgósítása a második világháború alatt. — RHDGM, 90. sz. 1973. 11—22. p.

Hara, Akira: A japán gazdasági rendszer a második világháború alatt. — RHDGM, 89. sz. 1973. 33—56. p.

Ivanov, V.: A Komszomol a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1973. 1. sz. 3—10. p.

Kuropieska, József: A Lengyel Haditechnikai Intézet tevékenysége a háború alatt Nagy-Britanniában. — WPH, 1973. 4. sz. 167—174. p.

Liholat, A. V.—*Kul'csickij,* Sz. V.: Dnepropetrovszkiak hőstette. (A szovjet gazdasági termelés a húszas évektől napjainkig.) — VI, 1973. 6. sz. 116—131. p.

Pivovarci, Ján: A Szlovák Nemzeti felkelés hadigazdálkodásáról. — HV, 1973. 1. sz. 147—176. p.

Riedel, Matthias: Bányászati és vaskohászat Ukrajnában a német megszállás alatt (1941—1944). — VfZ, 1973. 3. sz. 245—284. p.

Rullkötter, H.: A német hadsereg lőszerfelhasználása a második világháborúban. — W, 1973. 12. sz. 648—651. p., 2 t.

Sumiya, Mikio: A japán munkások helyzete a második világháború alatt. — RHDGM, 89. sz. 1973. 57—72. p.

Vaszil'ev, A. F.: Az urali szénbányászat fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — ISzSzSzR, 1973. 3. sz. 79—87. p.

Zinics, M. C.: Szerszámgépgyártás és nehézgépipar a Szovjetunióban 1941—1945 között. — VI, 1973. 5. sz. 32—46. p.

Zlobin, I.—*Razumov,* V.: A szovjet fegyveres erők szükségleteinek pénzügyi-gazdasági biztosítása a határokon kívül a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1973. 11. sz. 83—88. p.

Kreis, G.: Cenzúra és öncenzúrázás. A svájci sajtópolitika a második világháború idején. — SZG, 1973. 4. sz. 778—780. p.

Kuz'min, N.: A frontsajtó a sztálingrádi csata idején. — VIZs, 1973. 2. sz. 61—66. p.

Marschak, Leopold: Az „N" akció. [A háborús évek antifasiszta propagandamozgalmának fedőneve.] — Le, 1973. 1. sz. 41. p.

Morozov, Ju.: A hőstett propagandája. — KVSz, 1973. 19. sz. 56—60. p.

Nemzeti-szocialista propaganda a háborúban. — Wk, 24. sz. 1973. 36—37. p.

Verholetov, A.: Hőstettre hívó szavak. /A voronyezsi front újságának egykori levelezője a korabeli frontsajtó tevékenységéről./ — VIZs, 1973. 8. sz. 73—78. p.

Szervezés, vezetés

Blagowieszczanski, I.: A Lengyel Hadsereg I. hadseregének veszteségei 1943—1945 között. — WPH, 1973. 2. sz. 142—175. p.

Blagowieszczanski, I.: A Lengyel Hadsereg tüzérsége 1943—1945-ben. — WPH, 1973. 3. sz. 330—394. p.

Charisius, Albrecht—*Förster*, Gerhard: A fasiszta katonai vezetők következtetései 1945-ben a felállítandó haderők vezetésére vonatkozóan. — Mg, 1973. 2. sz. 189—202. p.

Didenko, K.: A Lengyel Hadsereg műszaki csapatai felállításával és alkalmazásukkal kapcsolatos tapasztalatok, 1944—1945-ben. — WPH, 1973. 3. sz. 577—606. p.

Erofeev, T.: A honi légvédelmi csapatok szervezeti felépítésének fejlődése a Nagy Honvédő Háború idején. VIZs, 1973. 12. sz. 59—64. p.

Erofeev, T.: A honi légvédelmi csapatok szervezeti felépítésének és vezetési rendszerének tökéletesítése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VPVO, 1973. 1. sz. 85—89. p.

Gosztonyi Péter: A kelet-európai nemzetek nemzeti bizottságainak és nemzeti katonai alakulatainak létrejötte a Szovjetunióban a második világháborúban. A csehszlovák és lengyel hadsereg. — MM, 1973. 2. sz. 31—56. p.

Gosztonyi Péter: A Lengyel Néphadsereg. Megalakulása a Szovjetunióban 1943—1945. — ÖMZ, 1973. 6. sz. 462—466. p.

Gosztonyi Péter: A Vörös Hadseregnek és szövetségeseinek veszteségei az 1944—1945-ös hadjáratokban. — Tr, 1973. 5. sz. 433—434., 6. sz. 517—518. p.

Jadziak, E.: Az 1. lengyel hadsereg vezetésének néhány problémája az 1945. évi harctevékenységekben. — MW, 1973. 6. sz. 90—100. p.

Kaczmarek, K.: A Lengyel Hadsereg 2. hadserege kiképzési problémáiról 1944. szeptember—1945. január között. — WPH, 1973. 1. sz. 3—39. p.

Kaczmarek, K.: A Lengyel Hadsereg 2. hadserege vezetésének problémáiról. — WPH, 1973. 3. sz. 254—299. p.

Kaczmarek, K.: A Lengyel Hadsereg 2. hadserege vezetésének és tevékenységének értékelése a luzsicei hadműveletben. — MW, 1973. 10. sz. 117—133. p.

Kufel, Teodor: A Népi Gárda és a Népi Hadsereg hozzájárulása a Lengyel Hadsereg eredményeihez. — WPH, 1973. 4. sz. 60—75. p.

Lebedenko, B.: A harckocsi- és gépesített hadtestek vezetése a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben. — VIZs, 1973. 4. sz. 83—89. p.

Malanda, J.: A Lengyel Hadsereg 1. hadserege légvédelmi tüzérségének

történetéből 1943—1945-ben. — WPH, 1973. 2. sz. 3—28. p.

Malczewski, J.: A Lengyel Hadsereg létszámadatai a második világháború befejező szakaszára vonatkozóan. — WPH, 1973. 3. sz. 531—537. p.

Maramzin, V.: A hadseregparancsnok munkamódszere a támadó hadműveletre vonatkozó döntéshozatalnál. — VIZs, 1973. 5. sz. 10—16. p.

Pereszüpkin, I.: A híradás megszervezése. /A kurszki csata 30. évfordulójára./ — VIZs, 1973. 7. sz. 51—61. p.

Portugalszkij, R.: A támadó hadműveleteket folytató harckocsi hadseregek csapatainak vezetése a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VM, 1973. 5. sz. 74—85. p.

Sawczuk, Wlodzimierz: A párt szerepe a népi fegyveres erők létrehozásában és fejlesztésében. — WPH, 1973. 3. sz. 12—16. p.

Sawczuk, Wlodzimierz: A párt — a Lengyel Hadsereg megalakítója, szervezője és nevelője. — WPH, 1973. 4. sz. 296—302. p.

Sobczak, K.: A Lengyel Hadsereg szovjetunióbeli megalakulásának előzményeiről. — WPH, 1973. 3. sz. 122—148. p.

Stang, Werner: Számadatok a fasiszta Wehrmacht személyi helyzetére vonatkozóan a második világháborúban. — Mg, 1973. 4. sz. 424—427. p.

Stapor, Z.: A Lengyel Hadsereg 1. hadseregének vezetése a berlini csatában. — WPH, 1973. 3. sz. 212—253. p.

Stuglik, M.: A személyi állomány veszteségei, a veszteségek pótlása a második világháború idején különös tekintettel a tiszti állományra. — MW, 1973. 5. sz. 65—78. p.

Szinicün, A.: A szovjet hadseregben szervezett önkéntes alakulatok létrehozása a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1973. 1. sz. 11—17. p.

Tuszynski, W.: A Népi Gárda és a Népi Hadsereg (Gwardia Ludowa és Armia Ludowa) — a Lengyel Hadsereg szerves részei. — WPH, 1973. 3. sz. 149—166. p.

Utnik, M.: A lengyel fővezér vezérkara a második világháború alatt. — WPH, 1973. 2. sz. 202—235., 4. sz. 174—200. p.

Wieczorek, M.: A Népi Hadsereg főparancsnokságának és vezérkarának tevékenysége 1944. január—július időszakban. — WPH, 1973. 3. sz. 167—211. p.

Wieczorek, M.: A Lengyel Népi Hadsereg (Armia Ludowa) felállításának koncepciója és megvalósítása 1944 első felében. — MW, 1973. 1. sz. 84—95 p.

A második világháború hadművészete

Bondarenko, F.: A honi légvédelmi tüzérség harci alkalmazása. — VIZs, 1973. 11. sz. 20—28. p.

Budur, V.: A páncéltörő tüzérség fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1973. 6. sz. 79—84. p.

Dach, H[ans]: Harc magas hegységben. (Második világháborús szovjet és német hadijelentések alapján.) — SS, 1973. 8. sz. 42—71., 11. sz. 45—68. p.

Egészségvédelem a népi felszabadító háborúban. — Odbrana i Zastita, 1973. 1. sz. 57—62., 2. sz. 61—66. p.

Galican, A.—*Pavlov,* L.: A hadművészeti művészet és a harcászat néhány sajátossága a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1973. 7. sz. 31—40. p.

Gibson, T. A.: Gyalogság és páncélosok. Befolyásuk a mozgékonyságra. — AQ, 103. köt. 1973. 2. sz. 193—199. p.

Gincsev, G.: A Bolgár Néphadsereg harcászatának sajátosságai a Honvédő Háború idején. — VoM, 1973. 6. sz. 87—96. p.

Hennicke, O.: A fasiszta Wehrmacht stratégiai koncepciójának fejlődése és meghiúsulása a Vörös Hadsereg csapásai alatt, a második világhábo-

rúban a döntő fordulatok idején. — Mg, 1973. 6. sz. 743—745. p.

Howard, Michael: Nagy-Britannia hadászati tervei a második világháborúban. — RHDGM, 90. sz. 1973. 1—9. p.

Kir'jan, M.: A tervezési módszerek fejlődése a hadsereg támadó hadműveletében. — VIZs, 1973. 11. sz. 12—19. p.

Komarov, N.: Az északnyugati útvonalak légvédelme a háború évei alatt. — VPVO, 1973. 9. sz. 89—94. p.

Kuznecov, K.: Hadászati átcsoportosítások a második világháborúban. — VIZs, 1973. 12. sz. 12—19. p.

Maculenko, V. A.: A szovjet csapatok támadó harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — Mg, 1973. 6. sz. 661—672. p.

Mesterséges köd alkalmazása. [Tapasztalatok a Nagy Honvédő Háború második feléből.] — VIZs, 1973. 9. sz. 69—72. p.

Radzievszkij, A.: Az ellenség védelmének áttörése a háború második és harmadik szakaszában. — VIZs, 1973. 3. sz. 12—22. p.

Rapajic, B.: Az ellenséges tüzérség elleni harc a Népi Felszabadító Háborúban. — Vojni Glasnik, 1973. 5. sz. 3—12. p.

Record, Jeffrey: A páncélosok előrenyomulása ütemének fejlődése. — MR, 1973. 9. sz. 63—72. p.

Stepniowski, T.: Hadműveleti elgondolások a lengyel partizánmozgalom tapasztalatai alapján. — MW, 1973. 10. sz. 134—143. p.

Szinicün, A. M.: A sebesültek és rokkantak ellátása a Nagy Honvédő Háború éveiben. — ISzSzSzR, 1973. 1. sz. 130—138. p.

Szmirnov, V.: Találkozóharc. A Nagy Honvédő Háború hadművészete. — VIZs, 1973. 4. sz. 20—28. p.

Szoszkov, A.: A műszaki csapatok alkalmazása a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben. — VIZs, 1973. 5. sz. 79—84. p.

Szvetlisin, N.: A honi légvédelmi csapatok hadműveleti-harcászati alkalmazása, tapasztalatainak sarkalatos kérdései a Nagy Honvédő Háború idején. — VM, 1973. 1. sz. 75—85., 12. sz. 68—79. p.

Vaszilevszkij, A.: A szovjet hadművészet diadala. — KZ, 1973. 127. sz. 2. p.

Witkow, W.: A páncélos csapatok alkalmazása a második világháború támadó hadműveleteiben. — MW, 1973. 3. sz. 72—83. p.

Witkow, W.: A szovjet hadsereg rohamcsoportjainak tevékenysége a Nagy Honvédő Háborúban. — MW, 1973. 9. sz. 75—84. p.

Haditengerészet

Amel'ko, N.: Harc az aknaveszély ellen a Balti Flottánál 1941—1942-ben. — VIZs, 1973. 5. sz. 17—25. p.

Bagrov, V.: Tengerészgyalogság és tengerész lövészegységek az 1941. évi nyári—őszi hadjáratban. — VIZs, 1973. 7. sz. 97—101. p.

Clark, Ellery H.: Irányzatok a brit haditengerészeti gondolkodás fejlődésében a JRUSI-ban 1946—1972 között megjelent cikkek alapján. — — RUSIJ, 118. köt. 1973. 3. sz. 61—65. p.

Egorov, V.: A komszomolisták által épített hadihajók a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1973. 11. sz. 75—78. p.

Grigor'ev, Ju.: Tüzérségi csapás ellenséges hajókaravánra a Barangerszorosban /az Északi Sarkkör körzetében/. — VIZs, 1973. 9. sz. 83—86. p.

Kozlov, J.: Az Északi Flotta torpedónaszádjainak harci alkalmazása 1941—1945-ben. — VIZs, 1973. 12. sz. 20—26. p.

Noga, N.: A Fehér-tengeri Flottila a tengeri útvonalak védelmében. — VIZs, 1973. 3. sz. 23—29. p.

Puzürev, V.: A Fehér-tengeri Flottilla

folyami hajóinak áttelepítése 1943-ban a Pecsoráról az Obra. — VIZs, 1973. 8. sz. 97—100. p.

Roskill, Stephen W.: Az angol haditengerészet a második világháborúban. — RHDGM, 90. sz. 1973. 23—38. p.

Salewski, Michael: Raedertől Dönitzig. A haditengerészet legfelsőbb parancsnokságában 1943-ban történt változásokról. — MM, 1973. 2. sz. 101—146. p.

Scsedrin, G.: 17 ezer veszélyes mérföld. Tengeralattjárón a Nagy Honvédő Háborúban. Visszaemlékezés. — VIZs, 1973. 2. sz. 73—78., 4. sz. 69—74. p.

Vorob'ev, V.: Az OVR—9 motornaszád harctevékenysége 1941 decemberében. — VIZs, 1973. 6. sz. 56—59. p.

Légierő

Costantini, A.: A „Normandia" repülőezred részvétele a kurszki harcokban 1943 júliusában. — RHA, 1973. 3. sz. 119—130. p.

Cserneckij, V.: A légierő hadműveleti művészetének néhány kérdéséről a Nagy Honvédő Háború előestéjén. — VIZs, 1973. 8. sz. 88—93. p.

Dobrovol'szkij, P.: Harcban született barátság. A Normandia-Nyeman repülőezred. — VIZs, 1973. 4. sz. 93—95. p.

Dubrovcsenko, P.: A polgári szállító légiflotta tevékenysége. /A Dnyepr melletti csata 30. évfordulójára./ — VIZs, 1973. 9. sz. 37—40. p.

Eleckih, G.: Légifelderítés [a második világháborúban]. — VIZs, 1973. 11. sz. 29—37. p.

Gardziejewska, W.: A lengyel haditengerészeti légierő történetéből. — WPL, 1973. 7. sz. 63—66. p.

Inozemcev, I.: A Leningrádi és Volhovi Front légierejének tevékenysége 1943 januárjában. — VIZs, 1973. 1. sz. 26—31. p.

Kolinski, I.: A lengyel légierő megalakulásának és fejlődésének körülményei a második világháborúban. — WPL, 1973. 9. sz. 73. p.

Kolinski, I.: A lengyel légierő részvétele a második világháborúban. — WPL, 1973. 10. sz. 14—20. p.

Krzeminski, C.: A Lengyel Hadsereg légierejének szervezési és harci erőfeszítései a második világháborúban. — WPH, 1973. 3. sz. 395—432. p.

Kutahov, P.: Légierők a múltban és a jelenben. — VM, 1973. 7. sz. 25—44., 10. sz. 15. p.

Loginov, V.: A légierő hadtápja a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1973. 5. sz. 26—35. p.

Mjagkov, V.: A vadászrepülő erők harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1973. 6. sz. 32—39. p.

Paulović, A.: A jugoszláv légierő az 1941. áprilisi harcokban. — Glasnik RV i PVO, 1973. 5. sz. 33—41. p.

Paulović, A.: A jugoszláv légierő újjászervezése az 1941. áprilisi hadműveletek után. — Glasnik RV i PVO, 1973. 3. sz. 39—41. p.

Psenjanik, G.: A légierő tevékenysége a Taman-félsziget felszabadításánál 1943. szeptember. — VIZs, 1973. 10. sz. 70—75. p.

Seregiet, R.: Lengyel repülőegységek törzseinek szervezete és munkája a második világháborúban. — WPL, 1973. 5. sz. 36—42. p.

Timohovics, I.: A szovjet légierő a védelem és az ellentámadás idején. /A kurszki csata 30. évfordulójára./ — VIZs, 1973. 7. sz. 61—69. p.

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Porwit, M.: A „Narew" hadseregcsoport és Kowalski tábornok hadműveleti csoportjának hadműveletei 1939. szeptember 9—13. között. — WPH, 1973. 1. sz. 174—202. p.

Radziwonczyk, K.: A Wehrmacht ok-

kupációs közigazgatása és háborús bűntettei a Lengyelország elleni agresszió idején, 1939. szeptember 1. —október 25. között. — WPH, 1973. 2. sz. 98—141. p.

Skierczinski, M.: A „Szilézia" hadműveleti csoport átkelésének megszervezése a Visztulán keresztül Baranow alatt, 1939 szeptemberében. — WPH, 1973. 1. sz. 276—299. p.

Nyugati hadszíntér

Foessel, G.: Strasbourg kiürítése, 1939. szeptember 2—4. — RHA, 1973. 1. sz. 237—252. p.

Funk, Arthur L.: A Torch akció. A szövetségesek diverziós hadműveletei és a tengelyhatalmak hírszerző szolgálata. — RHA, 1973. 4. sz. 78—87. p.

Plehwe, Friedrich-Karl: A „Seelöwe" hadművelet, 1940. — RUSIJ, 118. köt. 1973. 1. sz. 47—53. p.

Rauchensteiner, Manfried: Az „alpesi erőd". — Tr, 1973. 3. sz. 238—242., 4. sz. 325—329. p.

Stone, Thomas R.: Simpson altábornagy és a 9. amerikai hadsereg a Ruhr folyónál 1945 februárjában. — MR, 1973. 10. sz. 3—21. p.

Van den Thuin, H.: Bergen op Zoom védelme 1940 májusában a francia hadsereg által. — RHA, 1973. 2. sz. 90—108. p.

Verna, Renato: Nyugati Front: 1940 július—október. A „Seelöwe" és „Adlerangriff" hadműveletek. — RM, 1973. 2. sz. 184—205., 3. sz. 309—330. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

Cigliana, Carlo: A görögországi hadjárat előzményei, 1939. október. — RM, 1973. 11—12. sz. 1249—1253. p.

[Costantini] Kosztantini, A.: Korzika felszabadítása a fasiszta megszállás alól. — VIZs, 1973. 12. sz. 87—93. p.

Donati, Giorgio: Alpesiekkel a felszabadító háborúban. — RM, 1973. 2. sz. 141—150. p.

Evans-Pritchard, Edward: Hadműveletek Kelet-Afrikában az Akobo és Gila folyóknál, 1940—1941. — AQ, 103. köt. 1973. 4. sz. 470—479. p.

Fonde, J. J.: A francia „szent zászlóalj" harcai Dél-Tunéziában 1943 elején. — RHA, 1973. 3. sz. 99—118. p.

Mennel, R.: Monte Cassino 1943—1944. Adalék a hely katonaföldrajzához. — Wf, 1973. 6. sz. 180—186. p.

Mennel, R.: A védelem problémái az itáliai hegyvidéken /1943—1945./ — W. 1973. 7. sz. 375—378 p.

Miladinović, Milan: Csaták a Puste folyó alsó vidékén 1942 márciusában. — VoG, 1973. 2—3. sz. 211—230. p.

Ristovski, Tomo: Német—bolgár támadások 1944 januárjában Meglennél és a Pajak hegységben. /A washingtoni levéltár német iratai szerint./ — VoG, 1973. 1. sz. 103—112. p.

Savary, Albert: A történelem egy lapja. A csendes-óceáni tengerészgyalogos zászlóalj harcai Észak-Afrikában. — RHA, 1973. 4. sz. Suppl. XX—XXVII. p.

Szekisztov, V.: A második világháború másodrendű hadszíntere az afrikai hadszíntér. A történelem burzsoá meghamisítói ellen. — VIZs, 1973. 5. sz. 36—42. p.

Összeállították:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RÁZSÓ GYULA — Az 1529-es török hadjárat stratégiai problémái — 3

URBÁN ALADÁR — Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése — — — — — — — — — — — 42

ÖLVEDI IGNÁC — Gondolatok a német fasiszta csapatok felett aratott szovjet győzelemről — — — — — — 76

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ LÁSZLÓ — Katonai elméletek és nézetek a két világháború között — — — — — — — — — — 96

TÓTH SÁNDOR — 25 éves a Zrínyi Katonai Kiadó — — — — 112

DOKUMENTUMOK

MOLNÁR PÁL — A 11/1-es honvéd tábori tüzérosztály naplója — 116

SZEMLE

RÁNKI GYÖRGY — A második világháború *(Tóth Sándor)* — — — 152

A. A. JEPISEV — Ideológiai harc és a hadügy *(Mucs Sándor)* — 157

SZAKÁLY FERENC — A mohácsi csata *(Rázsó Gyula)* — — — — 161

* * * — A háborúk és a hadművészet története *(Váradi György)* — — — — — — — — — — — 164

LAGZI ISTVÁN — Francia internáltak Magyarországon (Balatonbogláron) a második világháború idején *(Gazsi József)* — — — — — — — — — — — 166

JOHN BEELER — Hadviselés a feudális Európában *(Borosy András)* — — — — — — — — — — — 168

* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje *(Lengyel István, Nádor Tibor)* — — — — — — 169

BIBILIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1973 *(Viniczai István, Windisch Aladárné)* — — 176

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ДЬЮЛА РАЖО — Стратегические проблемы турецкого военного похода 1529 года — 3

АЛАДАР УРБАН — Организация венгерского министерства военных дел 1848 года — 42

ИГНАЦ ЭЛЬВЕДИ — Некоторые соображения о победе Советской Армии над немецкими фашистскими войсками — 76

ПУБЛИКАЦИЯ

ЛАСЛО САБО — Военные теории и взгляды в период между двумя мировыми войнами — 96

ШАНДОР ТОТ — К двадцатипятилетию Военного издательства имени Зрини — 112

ДОКУМЕНТЫ

ПАЛ МОЛЬНАР — Дневник II/I-го гонведского дивизиона полевой артиллерии — 116

ОБЗОР

ДЬЁРДЬ РАНКИ — Вторая мировая война *(Шандор Тот)* — 152

А. А. ЕПИШЕВ — Идеологическая борьба и военное дело *(Шандор Муч)* — 157

ФЕРЕНЦ САКАЙ — Битва при Мохаче *(Дьюла Ражо)* — 161

* * * — История войн и военного искусства *(Дьёрдь Варади)* — 164

ИШТВАН ЛАГЗИ — Интернированные французские граждане в Венгрии (в Балатонбогларе) в период второй мировой войны *(Йожеф Гажи)* — 166

ДЖОН БЭЙЛЕР — Средневековое военное искусство *(Андраш Борши)* — 168

* * * — Обзор зарубежных военно-исторических журналов. *(Иштван Лендьель, Тибор Надор)* — 169

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиографический указатель зарубежных военно-исторических журналов за 1973 год *(Иштван Виницаи, Элеонора Виндиш)* — 176

INHALT

STUDIEN

GYULA RÁZSÓ — Strategische Probleme des türkischen Feldzugs von 1529 — — — — — — — — — — — 3

ALADÁR URBÁN — Organisierung des ungarischen Kriegsministeriums von 1848 — — — — — — — — — — 42

IGNÁC ÖLVEDI — Gedanken über den Sieg der Sowjetarmee über die deutschen faschistischen Truppen — — — 76

MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ SZABÓ — Militärische Theorien und Ansichten zwischen den beiden Weltkriegen — — — — — — 96

SÁNDOR TÓTH — 25 Jahr Militärverlag Zrínyi — — — — — 112

DOKUMENTE

PÁL MOLNÁR — Tagebuch der Honvéd Feldkanonenabteilung II/1 116

RUNDSCHAU

GYÖRGY RÁNKI — Der zweite Weltkrieg *(Sándor Tóth)* — — — 152

A. A. JEPISEW — Ideologischer Kampf und Kriegswesen *(Sándor Mucs)* — — — — — — — — — — — 157

FERENC SZAKÁLY — Die Schlacht bei Mohács *(Gyula Rázsó)* — — 161

* * * — Geschichte der Kriege und der Kriegskunst *(György Váradi)* — — — — — — — — 164

ISTVÁN LAGZI — Französische Internierte in Ungarn (in Balatonboglár) im zweiten Weltkrieg *(József Gazsi)* — 166

JOHN BEELER — Warfare in Feudal Europe *(András Borosy)* — 168

* * * — Übersicht ausländischer kriegsgeschichtlicher Zeitschriften *(István Lengyel, Tibor Nádor)* — 169

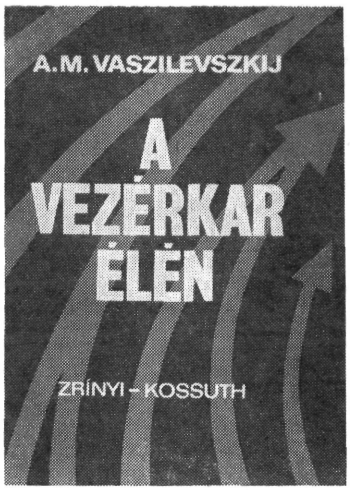
BIBLIOGRAPHIE

* * * — Kriegsgeschichtlicher Repertorium ausländischer Zeitschriften 1973 *(István Viniczai, Eleonora Windisch)* — — — — — — — — — — 176

Ára: 8,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

M. Ny. Tuhacsevszkij:
VÁLOGATOTT MŰVEI

Borus József:
DEMBINSKI FŐVEZÉRSÉGE ÉS A KÁPOLNAI CSATA

K. Fadowicz:
A VIRTUTI MILITARI LOVAGJAI

Frank László:
ZÖLD ÁR